

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Hilmi Ziya Ülken

ANADOLU HAYALİ

(1918-1921)

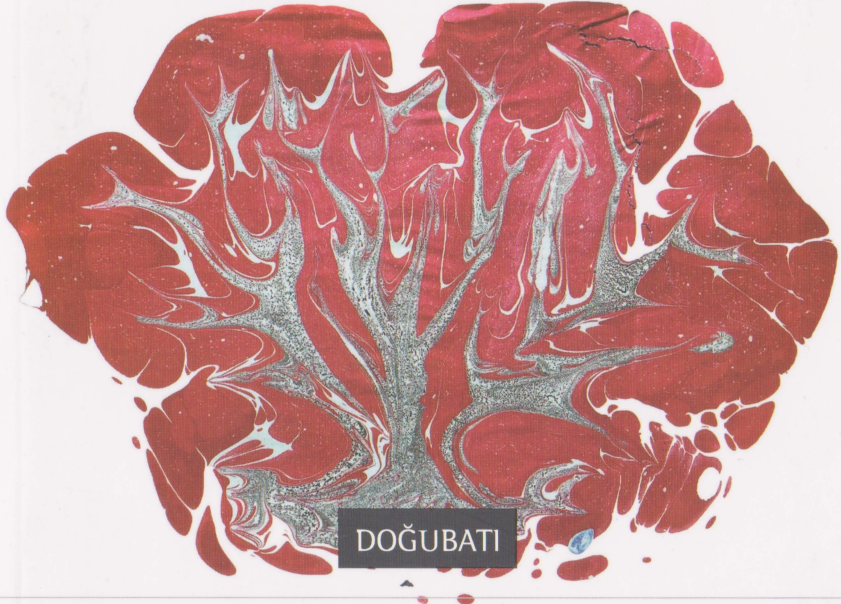
Yayına Hazırlayan: Ali Utku

Feryat

Dağınık Parçalar

Anadolulunun Bugünkü Vazifeleri

Anadolu'nun Hakiki Merkezi

Hilmi Ziya Ülken
Anadolu Hayali
Feryat
Dağınık Parçalar
Anadolulunun Bugünkü Vazifeleri
Anadolu'nun Hakiki Merkezi

Hilmi Ziya Ülken
Anadolu Hayali

Feryat
Dağınık Parçalar
Anadolulunun Bugünkü Vazifeleri
Anadolu'nun Hakiki Merkezi

Hazırlayan: Ali Utku

DOĞUBATI

© Tüm hakları Doğu Batı Yayınları'na aittir.

Yayına Hazırlayan

Ali Utku

Kapak Tasarımı

Harun Ak

Baskı

Tarcan Matbaacılık

Kasım 2020

Doğu Batı Yayınları

Kültür Mah. Becerikli Sok.

No: 20/5 Kızılay/Ankara

Tel: 0312 425 68 64 - 425 68 65

www.dogubati.com

ISBN: 978-625-7030-37-3 / Sertifika No: 48847

Doğu Batı Yayınları 285 Tarih 26
Ücretsiz PDF Kırıp Arsivi - <https://rantey.org>

Hilmi Ziya Ülken

İstanbul'da, 1901 yılında doğdu. Babası Mehmet Ziya Ülken kimyager doktoru. Anne tarafı Kazan'ın tanınmış müderrislerinden Kerim Hazret'e uzanır. İlk bilgileri aile dostu İbn-ül Emin Mahmut Kemal Bey'in sohbetlerinden alır. Hilmi Ziya, ilk öğrenimini "Tefeyyüz" mektebinde; orta öğrenimini İstanbul Sultanisi'nde tamamladı. Daha Sultanî yıllarında, 1915'te, fikrî ve siyasi meselelere ilgi duyar. Arkadaşlarıyla Turan Cemiyeti'ni kurar, şapirografla basılan bir mecmua çıkarır. 1918'de Mülkiye'ye girdikten sonra Turancılıkla beraber Osmanlıcılığın, İslamcılığın ve Batıcılığın mücerret ve hayali bulduğu dünyasından Anadoluculuğun müşahhas ve canlı gördüğü dünyasına yönelir. Elyazma olarak *Anadolu* dergisini Reşit Kayı ile 12 sayı çıkarır (1918-1919). Bugün Anadoluculuğun kurucu metinleri olarak zikredilen *Anadolu'nun Bugünkü Vazifeleri* ve *Anadolu'nun Hakiki Merkezi* ilk eserleridir. 1921'de Mülkiye Mektebi'nden mezun oldu. Ardından İstanbul Edebiyat Fakültesi Beşeri Coğrafya Kürsüsü asistanlığına tayin edildi. Diğer bölümlerin derslerini takip ederek felsefe bölümünden ahlâk-sosyoloji ve felsefe tarihi sertifikaları aldı. Çeşitli liselerde tarih, felsefe, psikoloji ve coğrafya dersleri verdi. Mükrimin Halil Yinanç, Mehmet Halit Bayrı ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu gibi isimlerle *Anadolu Mecmuası*'nı çıkardı (1924-1925). *Umumî İctimaiyat* ve *Türk Tefekkür Tarihi* kitaplarıyla ilgi çeken Ülken, 1933 yılında Atatürk tarafından araştırma yapmak üzere Berlin'e gönderildi. Türkiye'ye dönüşünden hemen sonra, Edebiyat Fakültesi Türk Tefekkür Tarihi doçentliğine atandı, 1936'da İctimai Doktrinler Tarihi öğretim üyesi oldu. 1940'da Von Aster'in isteğiyle Felsefe Profesörlüğüne, 1944'te İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü Sanat Tarihi profesörlüğüne getirildi. 1957'de Ordinaryüs Profesör oldu. Yaşamının her safhası doymak bilmeyen bir iştihayla kitap ve kütüphanelerin arasında geçti. İki binin üzerinde farklı konularda makaleler yazdı, kitaplar hazırladı, çeviriler yaptı. Fransızca ve Türkçe kitap eleştirileri kaleme aldı. Dergiler yayımladı. Sabahattin Eyu-boğlu ve Celalettin Ezine ile uzun zaman beraber çıkardıkları hümanist karakterdeki *İnsan* dergisi entelektüel kesimde ses getirdi. Hemen hemen ilgi göstermediği alan yoktu. Başta İslâm felsefesi, Türk tefekkür tarihi, doktrinler tarihi, sosyoloji, sistematik felsefe, bilim felsefesi, mantık, sanat, estetik derslerini okuttu, binlerce öğrenci yetiştirdi. Tüm bunların yanında o, tekdüze bir akademisyen profilinin dışındaydı. Sanatçı duyarlılığıyla *Posta Yolu*, *Şeytanla Konuşmalar*, *Yarım Adam* adlı romanlarını yazdı. Şiirle ilgilendi. Resimler çizdi. 1918-1920'lerde karakalem; 1940-1945 yılları arasında yağlı boya ve 1967-1970 yıllarında kompozisyon çalışmaları yaptı. Hat sanatıyla uğraştı ve müzik bilgisi son derece genişti. Hilmi Ziya Ülken, 5 Haziran 1974'te yaşamını yitirmiştir.

Ali Utku

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde öğretim üyesi. Çağdaş Batı felsefesi ve Tanzimat sonrası Türk düşüncesi alanlarında çalışıyor. *Ludwig Wittgenstein: Erken Döneminde Dilin Sınırları ve Felsefe* (Doğu Batı Yayınları, 2009) başlıklı telif eseri yanında çeşitli bireysel ve kolektif derleme ve çeviri çalışmaları bulunmaktadır. Ayrıca Çizgi Kitabevi Yayınları "Osmanlı Felsefe Çalışmaları" dizisinin editörlüğünü yürütmektedir.

İÇİNDEKİLER

Sunuş: Hilmi Ziya Ülken'in İlk Eserleri Yayınlanırken Anadoluculuğun Kurucu Metinleri 9 <i>Ali Utku</i>	
Feryat 1334-1335 / 1918-1919	33
Dağınık Parçalar 1334-1335 / 1918-1919	57
Anadolulunun Bugünkü Vazifeleri 1336 / 1920	77
Anadolu'nun Hakiki Merkezi 1337 / 1921.....	175
Ekler: Orijinal Metinlerden.....	295

HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN
İLK ESERLERİ YAYIMLANIRKEN
ANADOLUCULUĞUN KURUCU METİNLERİ:

Feryat

Dağınık Parçalar

Anadolulunun Bugünkü Vazifeleri

Anadolu'nun Hakiki Merkezi

Ali Utku

Demek oluyor ki, Anadolu'nun başlı başına, müstakil, canlı ve her türlü varlıktan büsbütün ayrı bir örfü, bir töresi var. Bu örfün kendisine mahsus efsaneleri, destanları, ananeleri, kendisine uygun âdetleri, itikatları, telakkileri var. Demek ki Anadolu müstakil bir ruhî vahdettir. Müstakil bir millettir. İşte böyle şekil almış bir örfün âşikâr, açık bir hududu olması lazımdır. Bu hudut vicdanî bir emirdir, manevi bir iştir. Hududun çizgileri yüreklerde çizilmiştir; yoksa harita üzerinde değil!...

(Hilmi Ziya Ülken, *Anadolu'nun Hakiki Merkezi*)

Yetmiş üç yıllık hayatının elli beş yılını sürekli eser vererek geçiren, düşünce hayatımızın yorulmaz işçisi Hilmi Ziya Ülken'in, Mülkiye talebeliği sırasında, kendi ifadesi ile "Mütareke yıllarının yeisli havasında"¹ kaleme aldığı ilk eserleri elinizdeki çalışmayla yazılışından yüz yıl sonra ilk defa yayınlanmış bulunuyor. Mütareke yılları için, "[n]e İslâm'dan evvel ne sonra Türk ülkesi bu kadar açık bir tehlike geçirmemiştir" diyen Hilmi Ziya, eserlerin yazıldığı dönemin "Türk tarihinin en fela-

¹ Hilmi Ziya Ülken, "Türk Destanı", *Ulus*, 20 Ocak 1948, s. 2; "Destanlar" üzerine makalelerinin güncel bir derlemesinde bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Destanlar*, yay. haz. Fatma Artunkal, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2019, s. 259Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ketli günleri” olduğunu vurguluyor. Osmanlı İmparatorluğu tamamen yıkılmış, memleketin büyük bir kısmı düşman işgali altına girmiştir. Milli mücadele hareketleri daha başlamamıştır. Çok küçük yaştan beri “milliyetçi bir idealizm”in harareti ile terbiye görmüş ve henüz leylî mektep sıralarında, hayatla karşı karşıya gelmemiş olan Hilmi Ziya ve kuşağı üzerinde içtimai felaket pek acı tesirler bırakmıştır. 1934’te kuşağının hâletiruhiyesi için “yaşımızın iktizası olarak içtimai *catastrophe*’u hayalimizde kurduğumuz kâşanelerle önlemeye çalışıyorduk” diyor, “Nihayetsiz derecede hayalperest (*ütöapist*) idik. Bizim kuvvetimiz de zaafımız da oradan geliyordu. Felaket içindeki milletlerde uyanan şuur gibi mazi hasreti ve istikbal hülyası bizi teselli ediyordu.”²

Hilmi Ziya’nın “felsefeye ilk defa cemiyet meselesiyle girdim] ve felsefe meselelerinin başına daima *action* ve ahlâk meselesini koy[dum]”³ derken neyi kastettiğini bu tarihsel koşullar içinden, hattâ kariyerini baştan sona belirleyecek “milliyetçi idealizm”in ilk emarelerini göreceğimiz çocukluk döneminden başlayarak düşünmek gerekir. Nitekim evrakı arasında bir defterde yer alan otobiyografik kayıtlara bakılırsa, II. Meşrutiyet’in ilânı sırasında, henüz yedi yaşında, mânâsını tam anlayamadığı “hürriyet”le tanıştığı sıralarda, bir gün babası Gümrük Kimyageri Dr. Ziya Bey⁴ elinde süvarili kibritlerden yirmi beş kutu olan küçük bir paketle eve gelir, kendisinden paketi açmasını ister. Ziya Bey kutuları kanepede üst üste dizerek önce

² Hilmi Ziya Ülken, “Milli Destanlar Hakkında Düşünceler”, Haluk Nihat Pepeyi, Türk Destanına Giriş, Ülkü Kitaphanesi, İstanbul, 1934, s. 13-14, Ülken, *Destanlar*, s. 280.

³ Hilmi Ziya Ülken, *Yirminci Asır Filozofları*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1936, s. vi.

⁴ Hilmi Ziya Ülken’in babası Doktor Kimyager Ziya Bey’in hayatı ve çalışmaları hakkında bkz. Feza Günergun, “Doktor Kimyager Mehmed Ziya Ülken: Sir William Ramsay’ın Türk Öğrencisi”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* VI/2 (2005) 102-112. PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

alçalan, sonra yükselen bir merdiven yapar. Sonra “Oğlum şu merdiveni görüyor musun? İşte bu bizim tarihimizdir” der. Hilmi Ziya hiçbir şey anlamadan yüzüne bakınca, birinci basamağa parmağını koyarak, “Bu Osman Gazi’dir” ve sonra sıra ile basamakları parmağı ile göstererek: “Bu Orhan, bu Murat vs., bu Kanunî Süleyman’dır” der. Böylece kurduğu merdivenin en yüksek basamağına gelir, sonra durur. Merakla devam etmesini bekleyen Hilmi Ziya, babası hiçbir şey söylemeyince, “Ya öteki basamaklar?” diye sorar. Babası, “Bunlar daha sonraki padişahlardır” cevabını verir, “İşte böyle sırasıyla alçaldık” ve parmağı en son kibrit kutusuna gelir. Oğlu “Ya şimdi neredeyiz?” diye sorunca “Oğlum, başladığımız kadar aşağıdayız” der. Bu söz küçük Hilmi Ziya’yı allak bullak etmiştir. “Demek artık kurtulamıyoruz?” der. Babası ufak tefek bünyesi ile nispetsiz bir kahkaha atarak: “Oğlum,” der, “bir memleket kolay kolay yıkılmaz; bu merdiven yeniden yükselmeye başlayabilir. Bunu yapacak sizin gayretinizdir.”⁵

Hilmi Ziya bu müthiş imajın tesiri altında sersemlemiştir. Babasının katı disipliniyle altı yaşında okumayı söküp gazete ve küçük kitaplar okumaya başlamış olduğundan kibrit paketinin kâğıdını katlarken, bunun Ahmet Refik’in Rüştüyeler için yazdığı *Osmanlı Tarihi*’nden çıkarılmış bir forma olduğunu fark eder. Kafasında “Acaba bu bir tesadüf mü? Yoksa babam bu telkinini paket kâğıdının üzerindeki resimlerden mi çıkardı?” soruları ile okumaya başlar. Kısmen annesinden, kısmen Hacı Teyzesinden temin ettiği parayla Divanyolu’ndaki tütüncüden kitabın bütününe ele geçirir: “Birkaç hafta sonra Osmanlı tarihi ve istikbalimiz hakkındaki bütün hayalim gözümde canlanmıştı. Hakikaten bu merdiven bitmişti. Fakat yeniden başlayabilirdi ve başlamalıydı. Bunun başlayacağına

⁵ Hilmi Ziya Ülken’in evrakı arasında yer alan tercüme-i hâl defterinden, s. 37-41 (Bu tercüme-i hâl defteri henüz yayımlanmamıştır).

inanmak için çocukluk hayalim kâfi derecede beslenmiş bulunuyordu.”⁶

Erken başlayan bu okuma serüveni Ahmet Cevdet Paşa'nın *Kısâs-ı Enbiyâ'sı*, Namık Kemal'in *Evrâk-ı Perişân'ı*, Abdurrahman Şeref'in *Osmanlı Tarihi*, Ahmet Refik'in yeni çıkarmaya başladığı *Tarih-i Umûmi* formaları ile devam eder. Dikkat çekici bir zihinsel ve duygusal gelişimle ilk mektebi pek çabuk bitirir, üçüncü sınıfta liseye geçiş için imtihana girer. On bir yaşında lise birdedir. Bir gün ders kitapları almak için Bâbüâlî'de gezerken eline bir kitap geçer. Bu, Yahudi asıllı Fransız Oryantalist Léon Cahun'un Galib Bahtiyar tarafından tercüme edilen *Gök Bayrak*⁷ adlı eseridir. “O yaz okuduğum bu kitabın üzerimdeki tesiri çok büyük oldu. Hiçbir kitabın beni bu kadar heyecanlandırıldığını hatırlamıyorum” der Hilmi Ziya. Bu, büyük bir edebî eser değildir, fakat Cengiz istilasını anlatan öyle bir romandır ki, içinde büyük Türk dünyasının akınlarını, istilalarını, göçlerini en samimi ve yaşanmış bir dille tasvir etmektedir. *Gökbayrak* onun için büsbütün yeni bir ufuk olur. Tarih ve arkeoloji araştırmalarına duyduğu ihtiras, hedefini Orta Asya'ya çevirmiş ve “bu sefer tarih merakıyla büyük Türk ideali birleşmiş ve ikisi birden aksiyon ve ideal için ilim halini almıştı[r]”. O sıralar komşuları olan Baha Sait Bey ile yaptığı gece sohbetleri bu hayalini canlandırır. Onun teşvikiyle Necip Asım'ın *Büyük Türk Tarihi*'ni (Léon Cahun'dan tercümedir), Rıdvan Nafiz'in *Küçük Türk Tarihi*'ni ve bu cinsten daha bazı kitapları okur. Bu heyecan dolu okumalar neticesinde *Garbe Doğru* başlıklı bir kitap yazmaya başlar. Arkasından *Gökbayrak* ve *Altın Armağan*'ı taklit ederek *Hazar Atlısı* adlı bir destan yazar, kahramanı Cengiz Han'dır. Kariyeri boyunca sürecektir edebî ilgileri böylece başlar. Yine *Uygur Arkeolojisini Tedkike Giriş* de (*Uygur Atikiyâtına Medhal*) bu sırada yazmaya giriştiği bir

⁶ *Age.*, s. 42-43.

⁷ Léon Cahun, *Gök Bayrak*, çev. Galib Bahtiyar, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1329/1913.

eserdir.⁸ Kendi faaliyetlerine dalmış, mektepten kaçmaya başlamıştır. Bu kaçışlardan maksadı ne gezip eğlenmek ne de bir arkadaşının evine gitmektir. Bazen kapıcıyı kandırarak, hattâ bir seferinde yatak çarşafını pencereye bağlamak suretiyle gerçekleştirdiği bu firarlarda biricik hedefi, bütün hayali olan Türk tarihine ait kitapları okumak, kopya etmek ve tercüme etmek için kütüphanelere koşmaktır. Bazen akşama kadar bir şey yemeden bu kütüphanelerde oturur ve hava kararınca mektebe döner. Bu sıralarda, Sultan Selim Camii'nin önündeki Hamid-i Evvel Medresesi'nin içindeki Katanof Kütüphanesi ile tanışır. Burada Türk tarihine ait tükenmez bir hazine bulmuştur. İyi bir tesadüf ile Cihan Seyyahı diye meşhur olan Kadı Abdürreşid İbrahim (dedesinin arkadaşı) buranın müdürüdür. Ona geniş müsaade verir, hattâ bazı kitapları yanına almasına imkân tanır. Bu yüzden yedi ve sekizinci sınıflarda notları birdenbire düşer.⁹

Yıllar sonra bu dönemden bahsederken, "1915'te Turancı idim"¹⁰ diyecektir. Yeni hislerinin tesiri ile "Noyan Kurt" lakabını almış, bir kartvizit dahi bastırmıştır. Osmanlıcılık ve Muhafazakârlık fikirlerinin hâkim olduğu çevrede "Turan" adıyla bir cemiyet kurar. Bu cemiyetin bir şapograf makinesi, bir küçük gazetesi ve bazı talebeden ibaret azası vardır. Talebe kütüphanesi ve sıralarının kapağına Turan haritaları asar-

⁸ Hilmi Ziya'nın tercüme-i hâl defterinde isimlerini andığı bu eserler yayınlanmamıştır. Servet Berkin'in ardından yazdığı vefeyât yazısında, *Uygur Atikiyâtına Medhal* kitabı için 1917'de, I. Dünya Savaşı sırasında "Yusuf Akçura'nın tavsiyesiyle *Türk Yurdu* mecmuasında neşredilmek üzere Ocağa gitmiştim. Servet o sırada mecmua işleriyle meşgul oluyordu. Kitabın tefrikası çok uzun süreceği için her parçanın ayrı bir isimle neşrini teklif etti; buna razı olmadım ve galiba bu yüzden o kitap neşredilmeden kaldı" diyor. Bkz. Hilmi Ziya Ülken, "Ölümü Münasebetiyle: Servet Berkin", *Ulus*, 12.09.1941, s. 2.

⁹ Ülken, *Tercüme-i Hâl*, s. 58-60.

¹⁰ Hilmi Ziya Ülken, "Destan ve İnsan I", *İnsan Dergisi*, cilt: III, sayı: 22, Nisan 1943, s. 4. Ayrıca bkz. Ülken, *Destanlar*, s. 50.

lar. Türkçe hocaları Hakkı Tarık [Us] Bey kendilerini himaye etmektedir. Hakkı Tarık Bey, Hilmi Ziya'ya, Ahmet Vefik Paşa'nın tercüme ettiği *Evşâl-i Şecere-i Türki*'yi getirdiği gibi, bilgisini genişletecek kitapları bulabilmesi için bir tavsiye kartı da yazar. Hilmi Ziya bu kartla Köprülüzâde Fuat Bey'i ziyaret eder. Köprülü onu iyi karşılar ve kendi enstitüsünden olduğu gibi diğer yerlerden de faydalanmasına müsaade eder. O sırada Nuruosmaniye ve Müze kütüphanelerinde de çalışmaktadır. Ayrıca mekteplerinin St. Benoît'ya taşınmasıyla kendisini papazlar kütüphanesinde muazzam bir kültür hazinesi içinde bulur. Erken dönemdeki destan ilgisi için son derece önemli görünen, Homeros'tan başlayarak Yunan klâsiklerini sistematik biçimde okuması da burada gerçekleşir.¹¹

Bu dönemde üzerindeki en önemli tesir, metot fikri kazanması için onu felsefe kitaplarıyla tanıştıran tarih hocası Emin Ali [Çavlı] Bey'e aittir. "Yıkıcı münekkitt zekâ" olarak nitelediği Emin Ali Bey için "beni bütün okumalarımın imtihan ederken dinî inançlarımla felsefi düşüncem arasında bir muhasebe yapmak zarureti anlattı" der. Akıl-iman ayrımı çabasıyla aylar süren bir mücadelede Emin Ali Bey'in işaret ettiği "müspet düşüncenin icapları" galip gelir. Turancılık ile siyasi İslâmcılık (yani İttihâd-ı İslâm) fikirleri arasındaki çatışma da tercihini kolaylaştırır. Cengiz'in payen olması, İslâmcıların Cengiz'den nefreti, onu İslâm siyasetçilerinden olduğu kadar, İslâmcılıktan da uzaklaştırmaktadır. Kuvvetli dinî hisleriyle Mektep camisinden eksik olmayan Hilmi Ziya, artık açıkça İslâmcılık aleyhindedir. İtikadı henüz sarsıntıdadır, fakat Mektep camisini ihmal etmeye başlamıştır. İslâmcılar ile Türkçüler mütalaa salonunda, bahçede gruplaşmaktadır. İslâmcıların başında, Mehmet Âkif ve Ömer Rıza'nın devamlı tesirleri altında olan, Âkif tarzında şiirler yazan Efganizâde (Nurettin Artam) vardır. Cengiz'in İslâm düşmanlığı meselesi yüzünden grup-

¹¹ Ülken, *Tercüman-ı Hilmi*, s. 72-75. Kitap-Arsivi - <https://iranthey.org>

lar arasında esaslı bir kavga da çıkar. İslâmcılar yeşil, Türkçüler kırmızı rozet takmaktadır. Bu rozetler mektep idaresinin dikkatini çeker ve araştırma sonucu Turan Cemiyeti meydana çıkar. Meclis-i İnzibât'a sevk edilirler. Fakat Hakkı Tarık ve Emin Ali Beyler onları idareye karşı müdafaa eder. Önce geçici uzaklaştırma cezası verilir, fakat sonra affedilirler.¹²

Modernleşme tarihimizin genel karakteristiğine uygun olarak genç Hilmi Ziya'nın siyasal ve ideolojik tercihleri dilsel ve edebî kanaatleriyle bütünleşir. Aruzculara (Efganî Nurettin Artam, Afvan Şahabettin) muhalefet edip memleket sesine dönme düşüncesini savunarak edebiyat hocasıyla (Fikret ve Rıza Tevfik'ten birini seçme konusunda) çatıştığı sıralarda Gökalp'in *Milli Tettebbular Mecmuası*'nda *Dede Korkut*'tan çıkarttığı hayalî destan örneklerini görür. Rıza Tevfik'in verdiği halk şiirinin canlı örnekleri yanında bu mücerret, sönük ve suni destana karşı içinde şiddetli bir reaksiyon uyanır. İnsani ve külli değerini fark ettiği destanın kaybolan kitaplardan değil, ancak hayattan ve yaşayan hatıralardan çıkarılabileceği kanaatiyle bir taraftan destan tecrübeleri yaparken bir taraftan da buna hazırlık için fikrî temeller aramaya başlar. Nitekim Gökalp'in suni destancılığından Anadolu'nun hakiki destancılığına yöneldiği 1917, aynı zamanda Turancılığın mücerret ve hayalî dünyasından Anadoluculuğun (Memleketçiliğin) müşahhas ve canlı dünyasına yönelişinin uğrağıdır. Daha genel bir ifade ile, Anadolu destanlarının içinde insanlığı bulmak, hâsılı insani ideale yaşanmış tecrübeden çıkmak, başka tabirle mücerredi müşahhasan çıkarmak yolunu her türlü hayalperestlik, mücerret şekilcilik yoluna tercih edişi, II. Meşrutiyet'in yaygın ideolojilerine, "İttihad-ı İslâm, Turan, hattâ Tanzimat yadigârı Osmanlıcılık ve Avrupacılık donkişötlükleri"na karşı reaksiyon olarak Anadoluculuğu tercih edişine işaret eder.¹³ Muta-

¹² *Age.*, s. 76-78.

¹³ Ülken, "Destan ve İnsan" Kitap. Arşiv, Ülkesi, *Destanlar*, s. 51.

reke'yle birlikte başlayan Mülkiye yıllarında (1918-1921) genç Hilmi Ziya'yı, kendi ifadesiyle "ilk tohumu Türk Ocağı içinde büyük Türkçülüğe karşı küçük Türkçülük veya Türkiyecilik şeklinde 1917'de atılmış bulun[an]"¹⁴ Anadolucu hareketin öncülerinden biri olarak görürüz. Elinizdeki çalışmada okuruyla buluşan dört metin, *Feryat*, *Dağınık Parçalar*, *Anadolunun Bugünkü Vazifeleri* ve *Anadolu'nun Hakiki Merkezi* işte bu dönemde, Mülkiye'nin hararetli kültürel ve siyasi atmosferi içinde, memleket davaları etrafında şekillenen bir çevrede kaleme alınmıştır.

Bunlardan ilk ikisi, *Feryat* ve *Dağınık Parçalar*¹⁵ 11x17.6 cm ebadında sırtı siyah bez ciltli, kırmızı hareli bordo karton kapaklı 77 sayfalık çizgili bir deftere siyah dolma kalemle kaydedilmiştir. "1334-1335" [1918-1919] tarihi düşünülmüş olan defterdeki metinlerin, Reşat Kayı ile elyazma *Anadolu* dergisini çıkardığını söylediği¹⁶ dönemde yazıldığı anlaşılıyor. Hilmi Ziya'nın ilk kalem tecrübeleri olarak elimize ulaşmış bulunan *Feryat*'ta Anadolucu yönelimin, Mütareke'nin yol açtığı "içtimai katastrof"un tanıklığıyla teselli arayan, acıklı, duygusal, nihayet ümitvar bir ifadesiyle karşılaşırız. *Feryat*'ı takip eden ve yine 1334/1335 [1918-1919] tarihli *Dağınık Parçalar* başlıklı metin ise daha soğukkanlıdır. Bazen hikâye, bazen şiir ve bazen

¹⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s. 477.

¹⁵ Ülken'in vefatından günümüze hazırlanan bibliyografik çalışmalarda sadece *Feryat*'ın ismine rastlıyoruz. Örneğin bkz. Muhsin Balakbabalar, "Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XX, Ankara, 1975, s. xiii (Balakbabalar eserin ismini "Makale ve Tebliğler" başlığı altında sunuyor). Eyüp Sanay, *Hilmi Ziya Ülken: Psikolojisi, Sosyolojisi, Felsefesi*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1988, s. 151 (Sanay eserin ismine "Makale ve Şiirler" başlığı altında yer veriyor). Ayhan Vergili, "Hilmi Ziya Ülken Bibliyografyası (1918-1974)", Ayhan Vergili (ed.), *Hilmi Ziya Ülken Kitabı*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2013, s. 87.

¹⁶ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 477.

denemeden oluşan metinde Anadolu davası, dil, tarih ve millet bilinci temaları öne çıksa da daha serbest edebî parçalarla karşılaşırız. *Feryat*'ta Balkan Harbi, Cihan Harbi ve Çanakkale hezimetlerini yaşamış harap ve yorgun Anadolu'nun yeisle çarpan kalbi bize bütün esrarını açar. Gece gündüz dalgalarla dövülen sahillerinde dolaştığı Marmara'nın güröldeyen sesine kulak verir. Marmara, "Benim dalgalarım Çanakkale'nin yalçın kayaları kenarında çırpındılar. Kumsallardan köpüklerime kadar sızan şehit kanlarını senin günlerce dolaştığın bu ıssız, sakın sahillere kadar getirdiler. Onları hürmetle karşıla ve rebabında mersiyeler inletecek başka mevzular arama!" (s. 38) der. Türk yavrularının kavga meydanlarında son söyledikleri sözü ağızlarından alarak analarına, babalarına götüren Marmara'nın rüzgârları, Anadolu'nun yıkık, kötürüm değirmeninin yorgun kanatlarını çevirir. Çanakkale kıyılarında, vatan şehitlerinin yaralarından sızan kanlar Marmara'nın sakın sularına karışır. Anadolu'yu ve Anadoluluyu bütün kalbiyle seven Marmara mukaddes şehitlerin bu son emanetini buharları arasına katarak bulutlara gönderir. Sakarya, Kızılırmak boylarında emzikli kadınların, ak sakallı ihtiyarların didine çabalaya sürdükleri beş on kırık dökük tarlayı bu mukaddes yağmurlar sular (s. 49). Değirmen Köyü'nün yaşlı değirmeninin yıkılan ocaklara, kayıp olan hânemânlarla, dönmeyen oğullara, harabeye çevrilen zavallı Anadolu'ya, onların unutulmaz hatıralarına dökülen gözyaşlarına şahitlik ederiz (s. 41). Bu elem dolu tablolar arasında, metnin daha önce *Sosyoloji Konferansları* dergisinin 1979 tarihli *Hilmi Ziya Ülken* özel sayısında "H. Z. Ülken'in Yayımlanmamış Bir Yazısı, "Mülkiye Hatıratı" Adlı Notlarından: [Anadolu'nun Hayali]"¹⁷ başlığıyla yayınlanan en drama-

¹⁷ Bkz. "H. Z. Ülken in Yayımlanmamış Bir Yazısı, "Mülkiye Hatıratı" Adlı Notlarından: [Anadolu'nun Hayali], *Sosyoloji Konferansları*, 17. Kitap, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1979, s. 186-187. Ülken arşivinde "Mülkiye Hatıratı" başlıklı bir zarfın içinde *Feryat ve Değirmen Parçaları* metinlerinden eşi Hatice

tik parçalarından birinde Hilmi Ziya, durgun bir yaz gecesi rüyasında karanlıklar arasından çıkan ve bir gölge gibi sessiz, gürültüsüz yaklaşan “bembeyaz sakallı bir ihtiyar” görür. Bu, “sevgili Anadolu’nun hayali”dir. Üzerinde parça parça eski bir aba, yamalı bir şalvar vardır. Uzun uzun bakar ve “Vazifeni yapmıyorsun oğul!” diye darılır. “Ver elini Anadolu”, “Ver elini de İstanbul’la barışasın” diye yalvarışına, “Yok, daha şimdiden büsbütün barışmayalım” diye karşılık verir. Hislerinin samimiyetini anlamak, vazifesine sarıldığını görmek ister (s. 44).

1919’da yazılmaya başlanıp 1920 Ocak’ında tamamlandığı anlaşılan¹⁸ Kânun-ı Sâni 1336 [Ocak 1920] tarihli *Anadolulunun Bugünkü Vazifeleri*’nde Hilmi Ziya ideolojik, siyasi ve kültürel bir deklarasyon, bir programla Anadolu’ya karşı “vazife”sini ifa arayışı içindedir. Eser, 19.8x13 cm ebadında, sırt cildi ve köşebentleri kırmızı cilt bezinden, krokodil baskı bordo-siyah renkli mukavva ciltli 81 sayfalık çizgisiz bir deftere siyah dolma kalemle yazılmıştır.¹⁹ Deftere sonradan mavi dolma kalemle sayfa numaraları verilmiş olup sistematik değildir. Kapak sayfasında müellif ismi “Alâiye = Alanyalıoğlu Hilmi

Tül Kübra Ülken Hanımefendi tarafından latinize edilerek daktiloya çekilmiş bazı bölümler bulunmaktadır.

¹⁸ Ülken, “Destana Dair Tarihçe”de “1918 sonunda *Anadolu’nun Bugünkü Vazifeleri* adile bir kitap yazarak ...” demektedir. Bkz. Ülken, “Destana Dair Tarihçe”, Haluk Nihat Pepeyi, *Erenler Gaziler Destanı*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1951, s. 6; Ülken, *Destanlar*, s. 148. *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*’nde eserin yazılış tarihi “1336/1919” olarak verilmektedir. Bkz. *age.*, s. 478. Orijinal metnin yer aldığı defterin iç kapagında, *Anadolulunun Bugünkü Vazifeleri* başlığının altında “Kânun-ı Sâni 1336” (Ocak 1920) tarihi yer almaktadır. Ayrıca eserde 6 Ocak 1920’de vefat eden Nüzhet Sabit Bey’den “merhum” diye bahsedilmektedir. Şu durumda eserin 1919’da yazılmaya başlanıp 1920 Ocak’ında tamamlandığını söyleyebiliriz.

¹⁹ Defterin arasında *Anadolulunun Bugünkü Vazifeleri*’nin eşi Hatice Tül Kübra Ülken Hanımefendi tarafından latinize edilerek daktiloya çekilmiş birkaç sayfa bulunmaktadır. Arşivi - <https://rantey.org>

Ziya” olarak sunulmuştur. Muhtemelen Anadoluçuluğunun soykütüksel bir ifadesi olarak “Anadolulu” kimliğini vurgulamak için bu sıfatı kullanmış olmalıdır (babası Mehmed Ziyaüddin] Bey’in büyükbabası Alâiyeli [Alanyalı] Mahmut Efendi’dir²⁰). Anadoluçuluk hareketinin olduğu kadar Anadolu kültürü çalışmalarının tarihi açısından da önem arz eden bu yayınlanmamış metnin varlığını bizzat Hilmi Ziya’dan, 1940’lı yıllara kadar geri götürebileceğimiz hatırat unsurları içeren metinlerinden öğreniyoruz. Örneğin 1943 tarihli “Destan ve İnsan - I” yazısında “Türk destanına, yani özlü ve yaşanmış bir milliyetçiliğin köklerine nüfuz” yolunda fikrî bir çalışma olarak zikreder ve “basılmış değildir, fakat neşredilecektir” notunu düşer.²¹ Yine 1951 tarihli “Destana Dair Tarihçe”de “halk köklerine sokulmanın tafsilatlı bir planı”, “kültür ve sanat yolunda yürümek isteyen gençler için rehber” olarak kaleme alındığına işaret eder.²² Nihayet *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*’nde “Memleketçilik” başlığı altında, hareketin kurucu metinlerinden biri olarak, “... Mülkiye’de *Anadolu’nun Bugünkü Vazifeleri* adlı bir kitap yazdım (1336/1919). Öğrenciler arasında yayılan ve okunan bu kitap yayınlanamadı” ifadeleriyle göndermede bulunur.²³

Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi kitabında olduğu gibi önceki ve sonraki metinlerinde de Hilmi Ziya Anadoluçuluk hareketinden Memleketçilik bağlamında bahseder. Anadolu belirli, lokal bir coğrafı, tarihsel, kültürel ve siyasi gerçekliği adlandırdığı için daha evrensel bir düşünce formunu ifade edecek Memleketçilik adlandırmasını tercih eder. Bu anlamda Memleketçi düşünce formunun, “muayyen bir vatan gerçekliği” olan Anadolu’dan hareket eden biçimi olarak Anadolu-

²⁰ [Hilmi Ziya Ülken], “Merhum Profesör Dr. Ziya Ülken,” *Yeni Sabah*, 9 Nisan 1951.

²¹ Ülken, “Destan ve İnsan - I”, s. 7; Ülken, *Destanlar*, s. 51.

²² Ülken, “Destana Dair Tarihçe” s. 6; Ülken, *Destanlar*, s. 145.

²³ Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 478.

culuğu görebiliriz. Nitekim henüz 1931'de *Mülkiye Mektebi Mecmuası*'nda yayınlanmaya başlayan ve 1933'te *İnsani Vatanperverlik* başlığıyla kitaplaşan makalelerinde, 19. asrın modası olarak doğan ve emperyalizm siyasi fikirleriyle karışık bir surette intişar eden "sahte ideal" (*müstear mefkûre/pseudo idéal*) olarak hudutsuz milliyetçiliğin (Turancılık, İslavcılık vd.) gayri muayyen olduğunu anlayarak kendi kendisini tashihe mecbur kaldığından *muayyen bir vatan gerçekliğiyle alâkadar olan bir memleketçilik haline geldiğinden* bahseder.²⁴ Bu tezin Türkçülüğün gelişimi üzerinden (Yusuf Akçura'nın Pantürkizminden Ziya Gökalp'in kültür birliğine dayalı milliyetçiliğine ve Mehmet İzzet üzerinden kendisine) dikkat çekici bir muhasebesini 1946'da "Hayalî, Siyasi ve Hakiki Türkçülük"te verir.²⁵ Onunla birlikte yayınlanan "Türkçülük Anlayışımız"da İstiklâl Savaşı'nın Türkçülüğü "gayri muayyene ve boşluğa atılmış olan bir ideal"den "Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde, Türk devletinin temeli olan dilde, fikirde, işde bir Türk halkının gerçeğinde ideal"e taşıdığına işaret eder.²⁶ Şu durumda, Hilmi Ziya'nın

²⁴ Hilmi Ziya [Ülken], "İnsani Vatancılık I: Vakıa İmanı ve Mefkûre İmanı", *Mülkiye Mektebi Mecmuası*, sayı: 7, 1931, s. 7; Hilmi Ziya Ülken, *İnsani Vatanperverlik*, Güneş Matbaası, İstanbul, 1933, s. 58.

²⁵ Hilmi Ziya Ülken, "Hayalî, Siyasi ve Hakiki Türkçülük", *İstanbul*, s. 56, Şubat 1946, s. 2-3. 1930'lardan itibaren bu muhasebenin ürünü olan makaleler *Millet ve Tarih Şuuru*'nda "Türkçülüğün Tekâmülü" başlıklı bölümde toplanmıştır. Bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1948, s. 122-279.

²⁶ "Bizim hakiki içtimai "benlik şuur"umuz için büyük tehlikeleri karşılayan İstiklâl Savaşı'nı geçirmemiz gerekti. Gözlerimiz böyle açıldı. Artık bu içtimai "marifet-i nefis" içinde ideal gerçeğe birleşmiştir.

Hürriyetimiz, saadetimiz, sanatımız, ahlâkımız gayri muayyene ve boşluğa atılmış olan bir ideal de değildir; biz güzeli, doğruyu, iyiyi bu toprakta gerçekleştiriyoruz. İnsanlığa vereceğimiz büyük örnekleri buradan çıkarıyoruz; insanlığa yeni bir şey getirmenin ancak millet olmakla, fakat hakiki millet olmanın da ancak insanlığın bütün yaradışlarına gözlerini açmakla mümkün olduğunu anlıyoruz. Böyle bir millet içinde kültür birliğini, *her an doğrudan parçalanmış bütün cereyanlar kadar her*

1915'te Turancılıkla başlayıp Anadoluculuğa evrilen, “hakiki millet olmak insanî mikyasa yükselmekle mümkündür” dövizinde ifadesini bulan “insanî vatanperverlik”²⁷ kavramsallaştırmasında bir kültürler hümanizmiyle evrenselliğini teyit eden memleketçi milliyetçiliğini son eseri olarak görebileceğimiz *Hâkimiyet*'e kadar, teorik art alanını geliştirerek sürdürdüğüne de işaret edebiliriz.

Bu bağlamda dikkat çekmemiz gereken bir diğer husus da Hilmi Ziya'nın *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*'nde *Anadolunun Bugünkü Vazifeleri* eserinin ismini değiştirerek, “*Anadolu'nun Bugünkü Vazifeleri*” şeklinde zikretmesidir. Basit bir yazım hatası gibi görülebilecek bu değişimin 1940'lardan itibaren eserden söz ettiği tüm metinlerde yinelendiği göz önüne alındığında²⁸ dikkatle üzerine eğilmek ve düşünmek gerekir. Bu değişim Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen yıkıldığı, memleketin büyük bir kısmının düşman işgali altına girdiği Mütareke yıllarında, milli mücadele hareketleri başlamadan önce kaleme alınmış olan metnin, “Türk ırkı, Oğuz kavmi ve Anadolu milleti” kavramsallaştırması bağlamında aidiyet ve kimlik bildiren “...hakiki” (*réel*), zinde (*vivante*) bir iştiraki ifade eden bir isim var: Anadolu ve Anadolulu” (s. 97) ifadesine yansıyan ideolojik ve siyasi içeriğinin Milli Mücadele ve Cum-

türlü inkılâp ve medeniyet düşmanlarının da yeri yoktur.

Bugün Türkçülük deyince anladığımız şey; mevhum ve hayali fikirlerden uzak, inkılapçı ve lâik Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde, Türk devletinin temeli olan dilde, fikirde, işde bir Türk halkının gerçeğinde ülküyü bulmaktır. Hâsılı Türkçülük kendimize dönüştür”. Bkz. Hilmi Ziya Ülken, “Türkçülük Anlayışımız”, *İstanbul*, s. 56, Şubat 1946, s. 3.

²⁷ “Büyük milletler ancak insanî bir mefkûre yaratan ve bunu kendi vatanının rengi ve hususiyetiyle ifadeye muvaffak olanlardır. Bir cemiyetin hakiki millet haline gelmesi ancak insanî bir mefkûre yaratması; ve bunun için insaniyete yeni bir sözle yani vatanın hususi seciyesi ve şahsiyetiyle dâhil olması sayesindedir”. Bkz. Ülken, *İnsanî Vatanperverlik*, s. 61.

²⁸ Bkz. Ülken, “Destan ve İnsan - I” s. 5; Ülken, “Destana Dair Tarihçe” s. 6; Ülken, *Destanlar*, s. 51, 53, 54, 148.

huriyet'in ilânı sonrası gerçeklik kazanan yeni koşullar içinde inkişaf ettirilmesiyle ilişkilendirilebilir. Süreç 1924'ten itibaren, başta "Anadolu Örfü ve Destanlar"²⁹ makalesi olmak üzere *Anadolu* ve *Mihrap* mecmualarındaki "Anadolu kültürü" odaklı yazılardan başlayarak izlenebilir.³⁰ Bu tespiti haklılaştırmak için Mülkiye yıllarında yazılmış *Anadolulunun Bugünkü Vazifeleri* ve *Anadolu'nun Hakiki Merkezi* metinlerini, "1923'ten 1948'e kadar muhtelif dergi ve kitaplarda millet ve tarih şuuru hakkında yazmış olduğu" makalelerden oluşan *Millet ve Tarih Şuuru* kitabıyla –Önsöz'deki "bunlardan bir kısmının 1919'da yazılmış olduğu halde tam olarak neşredilememiş iki kitabımdan [*Anadolulunun Bugünkü Vazifeleri* ve *Anadolu'nun Hakiki Merkezi*] alınmış olduğunu işaret etmeliyim"³¹ kaydını dikkate alarak– karşılaştırmak yeterli olacaktır. Nitekim kitabın özellikle "Türk Milletinin Teşekkülü"³² başlıklı son bölümü *Anadolulunun Bugünkü Vazifeleri* ve *Anadolu'nun Hakiki Merkezi* metinlerinin inkişaf ettirilmiş şekilleridir.

Bu noktada değinilmesi gereken bir başka husus da *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*'nde olduğu kadar Anadoluculuğun öncülüğünü yaptığı Mülkiye dönemi çalışmalarına ilişkin değerlendirmede bulunduğu diğer metinlerinde de Hilmi Ziya'nın, *Anadolulunun Bugünkü Vazifeleri*'nden ideolojik ve siyasi içeriğinden çok, "memleketin örf ve adetleri, gelenek-

²⁹ Hilmi Ziya [Ülken], "Anadolu Örfü ve Destanlar - I", *Anadolu*, sene: 1, sayı: 1, 1 Nisan 1340/1924, 25-32; "Anadolu Örfü ve Destanlar - II", *Anadolu*, sene: 1, sayı: 2, 1 Mayıs 1340/1924, 59-63; Ülken, *Destanlar*, s. 114-128. Ülken'in Anadolu kültürü üzerine makalelerinin yakın zamanlı iki derlemesi için bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, yay. haz. Gülseren Ülken, Sait Maden, Ülken Yayınları, İstanbul, 2006; Hilmi Ziya Ülken, *Anadolu Kültürü Üzerine Makaleler*, yay. haz. Gülseren Ülken, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2017.

³⁰ Bkz. Ülken, *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*; Ülken, *Anadolu Kültürü Üzerine Makaleler*.

³¹ Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, s. iii.

³² *Age.*, s. 280-384.

leri, destan ve masallarının Garp ve Şark'taki büyük örneklerle göre nasıl işleneceği"ne³³ dair bir "çalışma programı"³⁴ sunan kültürel içeriğini öne çıkararak söz etmesidir. Hattâ *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*'nde "milliyet anlayışında iki görüş daha başlangıçta birbirinden ayrılmaya başladı. Bunlardan biri Anadolu'yu doğacak kültürün kaynağı ve hedefi olarak gören kültürcü Anadoluculuktur. İkincisi ona siyasi ve fiilî bir şekil vermek isteyen ideolojik Anadoluculuktur" derken, bu tasnifte kendisini "kültürcü Anadoluculuğa", "taşkın mizacı" ile Mükrimin Halil'i [Yinanç] "ideolojik Anadoluculuğa" dâhil etmesi de dikkat çekicidir.³⁵ Zira *Anadolulunun Bugünkü Vazifeleri*'nde karşımıza çıkan program "kültürel olmadan önce "ideolojik"tir. Başka bir ifadeyle, eserde kültürel program, çok iyi formülleştirilmiş ve özetlenmiş bir ideolojik program ile temellendirilir. Formülleştirilen ve özetlenen, "milliyet asrı" olan 20. yüzyılda azami şeklini alan Avrupacılık hareketinin İstanbul'da ve bütün şehirlerde ürettiği ikilikten (hakikatte mahiyetleri bir olan eski-yeni ikiliği) herhangi birine müspet ve menfî bir şekilde iştirak eden, bizatihi mantıkçı ve binaenaleyh "lâik: dinsiz" bir cereyan olan "tesir (*action*) cereyanı"na ("kozmpolistlik, sosyalistlik, hocalık, nasyonalistlik (Türkçülük), devletçilik, fertçilik" vd.) karşı "bilakis heyecan halinde 'dindar', daha doğrusu bütün hayat ve kâinatı –heyecan halinde– dinî bir şekilde gören" "Anadolu'nun aks-i tesir (*réaction*) hareketi"dir (s. 85). Bu hareketin anlaşılabilmesi ve ayırt edilebilmesi için, tesir cereyanı içerisinde ele aldığı fikrî hareketleri Türkçülük, Osmanlıcılık, Sosyalistlik olmak üzere üçe ayırıp, mahiyetleri bir meslekler olarak eleştirir. Nihayet "Anadolu'nun en büyük gayesi[nin] adem-i merkezî bir idarede İstanbul'u hakiki bir merkez haline koymak ve millet meclisini karagöz perdesi şeklinden çıkarıp milletin hakiki mümessillerinin toplandığı bir

³³ Ülken, "Destana Dair Tarihçe", s. 6; Ülken, *Destanlar*, s. 148.

³⁴ Ülken, "Destana ve İnsan", s. 6; Ülken, *Destanlar*, s. 53.

³⁵ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 178.

‘oda’ şekline getirmek” olduğunu dile getirirken, gayenin bu son safhasına ulaşabilmek için “vasıtaların tasnifi”, bir tür “işbölümü” olan “teşkilat”a ihtiyaç olduğunu belirtir. Mevcut koşullar içerisinde teşkilatlı bir hareket haline gelebilmek için ilke ve usulünü arayan “aks-i tesir” hareketinin ancak iki uygulanabilir şekli vardır: (1) “Menfi hareket”tir ki, büyük şehirlerde takip olunacak edebî, felsefi, sosyolojik eleştiriden ibarettir. Bu da ancak “ferdî icâz”larla (*prestige personnel*) olabilir. (2) “Müspet hareket”tir ki, bu da doğrudan doğruya aks-i tesirin köy ve Anadolu’dan mesaiye girişeceği en önemli teşkilatın esas kısmıdır. Burada faaliyetin ilk mevzuu “idealist” olan “köy”dür ve ilk hamle ancak köyden başlayabilir. Nitekim *Anadolulunun Bugünkü Vazifeleri* de söz konusu aks-i tesir hareketinin müspet ve menfi şekillerini ve müracaat edeceği vasıtaları (bkz. kısım başlıkları: “Müspet Hareket”, “Menfi Hareket”, “Vesait Kısmı”) ortaya koymak için kaleme alınmış bir programdır.

Anadoluculuğunu bir “ideolojik hareket” olmaktan çok bir “kültürcü hareket” olarak değerlendirirken Hilmi Ziya, daha çok *Anadolulunun Bugünkü Vazifeleri*’nin “Müspet Hareket” başlıklı ikinci kısmını öne çıkararak, “orada halk köklerine sokulmanın tafsilatlı bir planını vermeye çalıştım. Bu plan kültür ve sanat yolunda yürümek isteyen gençler için rehber olacaktı”³⁶ der. Nitekim bu kısımda onu “Edebiyat”, “Musiki”, “Din”, “Tarih”, “Hukuk”, “İktisadiyât”, “Tabii İlimler” ve “Muavin İlimler” alt başlıklarıyla “Anadolu’nun milli kültürünü yapma vazifesi” (s. 171) çerçevesinde bu kültüre temel olacak milli kuvvetleri, bunların modern medeniyette nasıl bilinç ve biçim kazanabileceğini araştırırken buluruz. Yine *Anadolulunun Bugünkü Vazifeleri* ve *Anadolu’nun Hakiki Merkezi* ile aynı döneme ait çalışmalar olarak görünen, *Anadolu Köklerini Arayış*³⁷ başlığıyla başka bir kitapta derlediğimiz *Tahir ile Zühre*

³⁶ Ülken, “Destana Dair Tarihçe”, s. 6; Ülken, *Destanlar*, 148.

³⁷ Hilmi Ziya Ülken, *Anadolu Köklerini Arayış: Tahir ile Zühre, Siyâvüş, Dibâce-i Mesnevî*, yayıncı: Ali Utku Doğan Yayınları, Ankara, 2020.

(manzum trajedi) ve *Siyâvuş veya Hayalperest*'te (mensur trajedi) sanat ve edebiyatın milli köklere dayanmasını temin için yanlış baskılar ve çirkin ifade biçimleri içinde öz değerini meydana çıkaramayan klasik anlatıları işlemeye ve bunları yüksek bir sanatın malzemesi ve muhtevası haline getirmeye çalışır.³⁸ *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*'nde hakiki kültür yaratışları için Anadolu'nun kültürel kaynaklarına dönme yönündeki bu çabayı değerlendirirken "[b]u fikri Henri Lichtenberger'in *Richard Wagner: Poète et Penseur* (Richard Wagner: Şair ve Düşünür) adlı eserine dayanarak ileri sürmeye başladım" der.³⁹ Lichtenberger'in, müzik tarihini olduğu kadar genel olarak Almanya'da sanat ve medeniyet tarihini de ilgilendiriyor gördüğü Richard Wagner'i "sadece dehası tartışılan bir müzisyen olarak değil, aynı zamanda bir oyun yazarı, bir estetisyen, bir düşünür olarak"⁴⁰ üçlü bir bakış açısıyla incelemeyi önerdiği eseri, Hilmi Ziya'ya destanlar ilgisiyle Anadolu kültürüne nüfuz yolunun, geleneğe tamamen uymasına imkân olmayan bir milletin klasik üstadlardan faydalanmak üzere kendi klasiklerini baştan yaratma yolunun ne olduğunu göstermiştir⁴¹ Lichtenberger'in izinde "yalnız bir bestekâr, şair, mütefekkir, bir millete istikamet veren büyük bir idealist değil, bütün bu vasıfları kendisinde toplamış ve tek bir gayenin hizmetinde kullanmış olan büyük bir destan şairi ve bestekârı"⁴² olarak tanıdığı Wagner'i gözünde idealleştirir.⁴³ Onda mücerret, zihnî şemacılıktan, te-

³⁸ Hilmi Ziya Ülken, "Türk Folkloru Araştırmaları", *Türk Folkloru Araştırmaları Dergisi*, cilt: IV, sayı: 80, 1956, s. 1265-1266; Ülken, *Destanlar*, s. 171.

³⁹ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 477.

⁴⁰ Bkz. Henri Lichtenberger, *Richard Wagner: Poète et Penseur*, F. Alcan, Paris, 1898, s. 1.

⁴¹ Hilmi Ziya Ülken, "Büyük Sanatkârın Elinde Milli Efsane", *Şadırvan*, cilt: I, sayı: 5, 29 Nisan 1949, s. 4; Ülken, *Destanlar*, s. 224.

⁴² Ülken, "Wagner ve Alman Destanı", *Şadırvan*, cilt I, sayı 3, 15 Nisan 1949, s. 6; Ülken, *Destanlar*, s. 228.

⁴³ Ülken, "Türk Destanları ve Türk Edebiyatı", *Destanlar*, s. 259.

melsiz ve kozmopolit ifadeden tamamen kurtulmuş, milli yaratışın köklerine kadar inerek orada beşerî kıymetlerin yeni bir perspektiften yeni bir tefsirini yapmaya muvaffak olmuş derin, yeni ve insani bir şey bulur.⁴⁴

Her hâlükârda öne çıkarılan kültürel program Hilmi Ziya'nın etrafında şekillenen bir kadro (Ahmet Kutsi Tecer, Mükrimin Halil Yinanç, Haluk Nihat Pepeyi, Behçet Kemal Çağlar vd.) tarafından Cumhuriyet'in milli kültür programı çerçevesinde devam ettirilir. İğneyle kuyu kazmaya benzettiği programın hayata geçirilmesinin güçlüğü'nün de farkındadır. "Bu işi başarmanın birkaç kişiye, hattâ bir nesle nasip olamayacağını biliyordum"⁴⁵ der. Hattâ *Anadolulunun Bugünkü Vazifeleri*'nin yazılışından elli yıl sonra, Mülkiye yıllarından arkadaşısı Dr. Ruhi Refik Soyer'in ardından yazdığı vefeyât yazısında "[s]on yıllarda onunla yine sık sık buluşmaya başlamıştık. Yarım asırlık tarihi olan eski konumuza döndüğüm vakit, onu aynı heyecanlı inanişta buldum. Haklı olarak, bana sitem ediyor, "*Anadolu Kültürü*" adıyla 1919'da yazdığım ve bizi birbirimize yaklaştıran kitabı yayınlamaya çağırıyordu. Bu ihtar çok yerindeydi"⁴⁶ diyecek, –bu kez "*Anadolu Kültürü*" adıyla andığı– *Anadolulunun Bugünkü Vazifeleri*'nin kültürel programına bağlılığını yineleyecektir. Nihayet bu kültürel programın Ülken düşüncesinin sonraki merhalelerinde bir hümaniter milliyetçilikle uygun teorik çerçevesi içinde gündemde tutulduğunu belirtmeliyiz. Nitekim 1950 sonrası dönemde bu erken ilgisini *Anadolu Kültürü* adını verdiği bir kitap çalışması (7 defter) olarak,⁴⁷ daha önce yayına hazırladığımız *Hâkimi-*

⁴⁴ Ülken, "Büyük Sanatkârın Elinde Millî Efsane", s. 5; Ülken, *Destanlar*, s. 227.

⁴⁵ Ülken, "Destana Dair Tarihçe", s. 6; Ülken, *Destanlar*, s. 145.

⁴⁶ Hilmi Ziya Ülken, "İdealist Bir Doktor Ruhi Refik Soyer", 29 Aralık 1970.

⁴⁷ Ayşe Özberki, Prof. Dr. Şerif Mardin'in danışmanlığında, Ülken ailesiyle temas kurarak hazırladığı yüksek lisans tezinde "*Anadolu Kültürü*

yet⁴⁸ ile birlikte vefatına kadar sürdürdüğünü biliyoruz, hattâ eşi Hatice Tül Kübra Ülken Hanımefendi'nin "*Eşim Hilmi Bey hazırladığı iki kitabı [Anadolu Kültürü ve Hâkimiyet] siyah deri portföy çanta içinde muhafaza ederdi. Bir yangın çıkması durumunda, evden kurtarılacak tek şeyin bu çanta ve içindeki Anadolu Kültürü ve Hâkimiyet çalışmaları olduğunu söylerdi*" dediğini ailenin tanıklığından öğreniyoruz.

Çalışmada sunulan son eser, 1337 [1921] tarihli *Anadolu'nun Hakiki Merkezi* de Mülkiye'nin son yılı içinde *Anadolunun Bugünkü Vazifeleri*'nin yöneldiği hedefler doğrultusunda kaleme alınmıştır. Ülken arşivinde metnin, biri 18x22.5 cm ebadında siyah renkli mukavva ciltli 92 sayfalık çizgili bir deftere, diğeri 46 sayfadan oluşan ciltsiz, numaralandırılmış dosya kâğıtlarına yazılmış iki ayrı nüshası bulunmaktadır. İlk nüshanın birinci sayfası yırtılarak, ikinci sayfası üzeri çizilerek iptal edilmiştir. Ayrıca metin tamamlanmamakta, 88. sayfada son cümle bitmeden sona ermektedir. İkinci nüshanın da ilk sayfası ile 14-47 arası sayfalar yoktur ve yine metin tamamlanmamakta, 78. sayfada son cümle bitmeden sona ermektedir. Bu parçalanmışlık ve eksikliğin, yazıldığı tarihte yayınlanmayan eserin çeşitli bölümlerinin –kısmi değişikliklerle– ilerleyen tarihlerde değişik yerlerde yayınlanmasından kaynaklandığı düşünülebilir.⁴⁹ Nitekim eserin "Türkler ve Moğollar" başlıklı

(The Anatolian Culture)" adıyla yayınlanmamış eserlerinden biri olarak zikretmektedir. Bkz. Ayşe Özberki, *Hilmi Ziya's Life and Thought from 1928 to 1960 in Relation to the Political and Religious Developments in the Republic of Turkey*, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şerif Mardin) (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul, 1986, s. 151.

⁴⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Hâkimiyet*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2018.

⁴⁹ Bkz. Hilmi Ziya, "Anadolu Örfü ve Destanlar I", *Anadolu*, sene: 1, sayı: 1, 1 Nisan 1340/1924, s. 25-32; Hilmi Ziya, "Anadolu Örfü ve Destanlar II", *Anadolu*, sene: 1, sayı: 2, 1 Mayıs 1340/1924, s. 59-63; Mehmed Hilmi, "Türkler ve Moğollar I", *Dergâh*, sene: 1, cilt: II, sayı: 20, 5 Şubat 1338/1922; Mehmed Hilmi, "Türkler ve Moğollar II" *Der-*

bölümü çeşitli dergilerde yayınlandıktan sonra, 1948'de *Millet ve Tarih Şuuru* kitabına dâhil edildiğinde, “*Anadolu’nun Hakiki Merkezi*” adıyla 1919’da yazılmış ve neşredilmemiş eserimden alınan bu parça 1923’te *Anadolu Mecmuası*’nda basılmıştır”⁵⁰ notu düşülmüştür. Yine “İslâmiyet’te Eski Dinlerin İzleri” (1946) başlıklı makalesinde de Hilmi Ziya, İslâm dinî eserlerine karışan pagan dinlerinin izleri bahsinde, “[b]en de bu meseleyi İslâmiyet’in Türklerle münasebeti bakımından ilk defa *Anadolu’nun Hakiki Merkezi* adlı neşredilmemiş bir kitabımda ele almış, sonradan bunun bazı parçalarını *Mibrab* mecmuasında neşretmiştim (1922-1923)”⁵¹ der. Ayrıca “Destan ve İnsan”da (1943) ve “Destana Dair Tarihçe”de (1951) Hilmi Ziya, yine Türk destanı ilgisiyle Mülkiye yılları hatıratına eğildiğinde *Anadolulunun Bugünkü Vazifeleri* ile birlikte *Anadolu’nun Hakiki Merkezi* adlı bir kitap yazdığından söz eder.⁵² Aslında her iki metin de aynı maksada matuftur. Nitekim *Anadolu’nun*

gâh, sene: 1, cilt: II, sayı: 21, 20 Şubat 1338/1922, s. 138-139; Mehmed Hilmi, “Türkler ve Moğollar II”, *Dergâh*, sene: 1, cilt: II, sayı: 22, 5 Mart 1338/1922; Hilmi Ziya “Türkler ve Moğollar”, *Anadolu*, sayı: 5, Ağustos 1340/1924, s. 168-176; Hilmi Ziya Ülken, “Türkler ve Moğollar” *Millet ve Tarih Şuuru*, s. 172-192; Hilmi Ziya, “Orta Asya’da Türkmen I: Medhal”, *Mibrab*, sene: 1, sayı: 8, 1 Mart 1340/1924, s. 237-244; Hilmi Ziya, “Orta Asya’da Türkmen II”, *Mibrab*, sene: 1, sayı: 9, 15 Mart 1340/1924, s. 276-280; Hilmi Ziya, “Orta Asya’da Türkmen III”, *Mibrab*, sene: 1, sayı: 10, 1 Nisan 1924, s. 313-316; Hilmi Ziya, “Orta Asya’da Türkmen IV: Türkmen’in Dini”, *Mibrab*, sene: 1, sayı: 11, 15 Nisan 1340/1924, s. 337-342; Hilmi Ziya, “Orta Asya’da Türkmen V: Tarihi”, *Mibrab*, sene: 1, sayı: 12, 1 Mayıs 1340/1924, s. 372-377; Hilmi Ziya, “Orta Asya’da Türkmen VI: Türkmen’in Dini”, *Mibrab*, sene: 1, sayı: 15-16, 1 Temmuz 1340/1924, s. 480-483.

⁵⁰ Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, s. 172.

⁵¹ Hilmi Ziya Ülken, “İslâmiyet’te Eski Dinlerin İzleri”, *İstanbul*, cilt: 6, sayı: 63, 1946, s. 5; Ülken, *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, s. 229.

⁵² Ülken, “Destan ve İnsan - I”, s. 5; Ülken, “Destana Dair Tarihçe” s. 6; Ülken, *Destanlar*, s. 51, 54-148.

Hakiki Merkezi'nde Hilmi Ziya, aralarındaki bağlantıya bizzat işaret ederek, “*Anadolulunun Bugünkü Vazifeleri* [kitabın adı burada orijinal şekliyle zikredilir] adlı kitapta bu örf [Anadolu örfü] vaktiyle ne idi, bugün neden ibarettir ve yarın ne olması lazımdır gösterildi. Bu örfü, bu töreyi meydana getiren Türkmen ve Müslüman unsurlar izah edildi” der. *Anadolu'nun Hakiki Merkezi*'ni yazmaktan maksadını ise, “bütün o maddeleri derinleştirmek, o örfün köklerini araştırmak ve tarihin derinliklerinden fırtınalar yapıp geçen bir hayatın mânâsını çıkarmaktır” (s. 177) ifadeleriyle ortaya koyar. Giriş kısmında, eserin başlığını anlamlandırmak bakımından önemli bir başka değerlendirmesinde Hilmi Ziya, her milletin hakiki bir merkezi olduğunu, bazı milletlerde bu hakiki merkezin gizli âlemin göbeğinde ve siyasi merkezden ayrı bulunduğunu belirtir: “Anadolu'nun da Osmanlı siyasi tarihinde merkezi İstanbul, Selçuklu siyasi tarihinde Konya'dır. Fakat hakiki merkez o değildir. Hakiki merkez Anadolu'nun ortasında gizli bir merkezdir. Bu merkez neresidir? Bu merkez nasıl ve niçin doğmuştur? İşte bütün bu kitabın yazılmasındaki mânâ ve sır?...” (s. 196) Ancak elimizdeki metinde bu soruların cevabı bulunmuyor. Bu durumu eserin sözünü ettiğimiz parçalanmışlık ve eksikliği ile ilişkilendirebiliriz.

* * *

Hilmi Ziya'nın karanlık Mütareke günlerinde, Osmanlı'nın yıkılışının çatırtıları arasında Anadolu'da doğacak yeni kültür güneşinin hayalini kurduğu, tarihsel belge niteliğindeki metinleri okuruyla başbaşa bırakırken, çalışmanın hazırlanmasıyla ilgili şu hususları işaret edelim: Yazarı tarafından son şekli verilmemiş olan metinlere, orijinale sadakat ilkesi gereğince, yazım hatalarına ilişkin bazı zorunlu tashihler ile anlaşılabilirliği sağlayacak şu inisiyatifler dışında, müdahale etmedik:

Dağınık Parçalar başlıklı metinde sıra düzeni gözetilmemiş

olan pasaj numaralarında numara sırasını esas alarak takdim tehir yoluna gittik.

Anadolulunun Bugünkü Vazifeleri'nde "Müşpet Hareket (Aks-i Tesir)" başlıklı İkinci Kısım'dan itibaren tasnif ve tak-simlerde kullanılmış olan çatal açma yöntemini sistematik ol-maması dolayısıyla terk ettik, maddeleri rakam ve harf kulla-narak tasnif etme yoluna gittik.

Anadolu'nun Hakiki Merkezi'nin iki ayrı nüshasını karşı-laştırarak farklılıkları dikkate aldık. Metnin siyah defterde yer alan nüshasının sonunda bir sayfalık eksik kısmını, ilgili bölü-mün 1922'de *Dergâh*'ta yayınlanan şekli olan "Türkler ve Mo-ğollar başlıklı makaleden; dosya kâğıtlarına yazılmış bulunan nüshasının eksik kısmını, ilgili bölümün 1924'te *Mihrab*'da yayınlanan şekli olan "Orta Asya'da Türkmen VI: Türkmen'in Dini" başlıklı makaleden hareketle tamamladık.

Metinlerin dili konusundaki tutumumuzu Hilmi Ziya Ül-ken'in daha önce yayına hazırladığımız *Hâkimiyet* adlı eserinde dile getirdiğimizi hatırlatalım: 1918'den 1974'e ürettiği metin-ler Türkçenin felsefe ve bilim dili olarak gelişimi bakımından en ciddi tarihsel örnekleri sunan Hilmi Ziya Ülken'in bizzat savunuculuğunu yaptığı eklektizmine, dil ekonomipolitiğine ilişkin farkındalığımızla metinde sadeleştirme yoluna gitme-dik. Çalışmanın sonuna "Ekler" başlığı altında orijinal metin-den örnek sayfalar ilave ettik.

Son olarak, Hilmi Ziya Ülken'in entelektüel mirasına öm-rünü vakfeden kızları Gülseren Ülken Hanımefendi ve eser-lerinin yayına hazırlanması sürecine aile adına riyaset eden torunları Fatma Artunkal Hanımefendi sürekli ilgi ve destek-lerini esirgemediler; zengin birikimi ve tanıklığıyla Tuğrul Ar-tunkal yol gösterici oldu. Kendilerine şükran borçluyum. Ay-rıca tashih aşamasındaki katkılarından dolayı Ertuğrul Umu-dum ve Yakup Kalın'a da teşekkür ediyorum.

Feryat

1334-1335 / 1918-1919

FERYAT

1334-1335 / 1918-1919

Ey fırtına! Ey dağları sarsan ezeli el,
Tufanının üstündeki şimşekleri al, gel;
Feryadımı susturmak için beynimi yak, del...
Ey fırtına! Ey dağları sarsan ezeli el!...

Şimşeklerden bir ateş kopardım ve o ateşle kalbimi yaktım. Yıldırımlardan bir ok aldım ve bu okla baharın sükûtunda uyuyan yüreğimi deldim. Okyanuslardan bir tufan boşalttım ve işte o tufanla harabeye çevrilen gönlümün dumanlarını söndürdüm.

Feryat... Son boğuk feryat. Sıcaktan kavrulan kızgın bir çöl gibi dudaklarımın o çölün zehirli ve ateşli rüzgârları kadar acı son iniltisi...

Bu satırlar feryat mıdır, can çekişen bir kalbin iniltileri mi? Bu satırlar yalvaran bir el midir, yoksa tutuşturmak isteyen bir alev, parçalamak isteyen bir kılınç mı?... Onu ne ben anladım ne okuyanlar anlayacak. O yalnız cenûbdan esen sâ'm rüzgârları gibi karşıladığı gönüllerde bir yanık bırakacak; anlaşılabilir birkaç şey fısıldayarak uzaklaşacaktır.

Yarabbi! Şu bir dudaktan çıkan inilti bütün gönüllerden kopan bir feryat olmalı değil miydi?

Bu niçin olmadı Allah'ım, neden sen benim kalbimden gelen bu sese bütün gönüllerin esrarını açan bir ruh katmadın?

Yarabbi! Şu harabenin küllerinden çıkan duman, şu kenarda çocuğuyla ağlayan kadın niçin feryat ediyor? Allahım! Şu yıkık viranelerde neden sana doğru yükselen kollar var?...

Feryat... Son boğuk feryat... Fakat aah, o boğuk, o zavallı inilti cenûbdan esen sâ'm rüzgârları kadar bile karşıladığı gönüllerde bir iz bırakmadan, bir şey söylemeden geçip gidecek mi?...

Ağaçlar yeniden yeşil bornozlara büründü. Çiçekler yeniden al kadife esvaplar giyindi. Dünya yeniden doğdu. Fakat kalbim ebedi gecesine girdi ve artık yaşadığı zindanlardan hayata dünkü gözleriyle bakmayacak. Gönüm kızıl bir cam parçasından seyreder gibi dünyayı hep kızıl, kan kadar kızıl, cehennem kadar kızıl görecektim.

Şu lâleler bana kan kusan ağızlarıyla niçin bakıyorlar? Şu yaralı güller bana ne demek istiyorlar?

Sizin de mi gözleriniz yollarda kaldı, sabahın çiğ taneleriyle ağlayan mor gözlü menekşeler?... Siz de mi evlat acısıyla perişan oldunuz, siz de mi ağladınız, parçalandınız?

O her zaman fidanlarınızda öten bülbül bugün neden harabeler kenarında hıçkırıyor? O her zaman beyaz gömleklerinize kanat çırpın kelebek bugün niçin şu yangının alevinde dolaşır?

Aah... Ey kan renkli, ölüm kokulu çiçekler! Siz şu topraklara gömülen zavallıların ruhu musunuz?

Renginizi son akan kanlarından, kokunuzu son nefeslerinden mi aldınız?

Ey felaket ve ölüm çiçekleri! Neşeli, elemli bütün hatıraları, hayatın tatlı, acı bütün izlerini silen ebediyetin zamandan pençesi yalnız sizi silemeyecek, yalnız sizin o büyük matemi ebedileştirmek için her ilkbahar dikeceğiniz kızıl abideyi ortadan kaldıramayacaktır. Ey ölüm! Var bütün pençelerinle üzerime saldır!... Ey zaman! Var bütün dalgalarıyla hatıralarımı yokluğun nihayetsizliklerine sürüklemeye çabala!... Fakat hiçbiriniz benim feryadımı silemeyeceksiniz. Hiçbiriniz feryadımı yokluğun dalgalarıyla boğamayacaksınız. Çünkü bu feryat, elli

asırlık hayatı olan zavallı bir milletin ızdırabından yapılmıştır. Çünkü bu inilti, masum bir kavmin yaralarından akan kanlarla boyanmıştır. Benim gönlüm sınırsız bir denizdir ki, onun bazen rüzgârlara yabancı, sessiz ve gürültüsüz yüzünde kıyıları yıpratan, yüksek kayalara çarparak ebediyetin derin loşluğu içerisinde boğuk boğuk inleyen dalgaları; cehennemler, yangınlar yaratan gürültü mûsikîsi yoktur. Fakat bazen onun durgun ve fırtınalara uzak yüzüne kadar erişen rüzgârlar en dehşetli kasırgalar, en gürültülü dalgalar yaparlar. Bu şüphesiz bir muhabbetten, daha açıkçası bir aşktan... değil mi? Evet bir muhabbetten ve dediğiniz gibi, daha açıkçası bir aşktan geliyor. Ama bu muhabbet sizin bildiğiniz muhabbetlerden, bu aşk sizin bildiğiniz aşklardan değil... Sizin muhabbetlerinizin, aşklarınızın en temizi, en yükseği kalbinizden yine bir kalp için ve bir kalbin olmak için doğar değil mi? Halbuki bana rüzgârlarıyla fırtınalar gönderen ebedi aşk milyonlarca kalp içindir ve sonu gelmez yılların derinliğine kadar yine onlar için uzanır. Sizin muhabbetlerinize başka bir kalp karışırsa onu kıskanırsınız. Halbuki benim aşk ilâhemin yüz bin âbidi, benim muhabbet ateşimin milyon pervanesi vardır. Varlığında emel, hatıra olarak ancak o bulunur. Ancak onun nihayetsiz varlığı içerisinde milyonlarca emellerin, hatıraların akisleri toplanmıştır.

Benim gönlüm kubbelerine ulaşılmaz bir mabettir ki bazen ümitsiz geçen gecelerin yıldızsızlığı kadar karanlık, durgun ve boş mihrabında uyuşuk bir sükûndan başka bir şey yoktur.

Fakat bazen de loş kubbelerindeki kandillerin parıldayan ışıkları koyu gölgeler arasında dalgalanarak yayılır; en ücra köşelerinde derin feryatların akisleri çınlar.

Karadeniz kıyılarında fırtınanın gürültülü mûsikîsini dinledim. Anadolu'nun bu sisli, buğulu deniz kıyılarına köpüren dalgaların yüksek, sivri kayalardan derin, kuytu mağaralara çarparak geri dönen uğultu mûsikîsini dinledim. Kayalardan kulaklarıma, kulaklarımdan gönlüme çarpan bu sesler ebediyet

kapısının eşiğine başlarını vurarak, inleyerek oraya kavuşuyor, orada kayboluyorlardı.

Sanki rüzgâr ufuklardan bir kara haber getirmiş gibi yükseklerde dağınık gezen bulutlar toplandılar ve ağlaşarak, dalgaların soğuk göğsüne doğru inerek yasa girdiler.

Bulutlardan bulutlara düşen solgun yıldız ufkun karaltıları arasında dalgaların köpüren, hırçınlaşan girdabında boğuldu... Gök, yıldızın öcünü almak ister gibi, belinden gümüş kamçısını çekerek ufkun belirsiz yerlerine doğru fırlattı; uzaklardan güröldeyerek boğuk bir inilti geldi.

Karadeniz kıyılarında fırtınanın gürültülü mûsikîsini dinledim. Kayalara çarpan dalgalardan gelen uğultular, acılarla inleyen insanların kısık, boğuk ahlarını, fısıltılarını andırıyordu. Derinden gelen seslerde kavgâ meydanlarının ölüleri, çamurlara saplanmış topları, kırık tüfekleri, barut duman ve kokuları arasından “zafer” bayraklarının dalgalandığını, kavgalar kazanmış ordunun neşeli bağrıışmalarla geçtiğini gördüm.

Aah gönlüm! Oradan uzaklarda yas geceleri gibi karabulutlarla örtülü kasabaların, şehirlerin içinde genç kadınların hıçkırıklarını da duydun değil mi?...

Uzaklardan horuldayan alevler arasında kararmış harabele-ri, kül olmuş şehirleri de gördün değil mi?...

Ve en sonra Karadeniz kıyılarında fırtınanın insanların felaketine ağlayan hüznü mûsikîsini de dinledim.

Ve ben bu satırları onun için yazıyorum. Hıçkıran rebabımdan billur çağlayanlarla dökülen gözyaşlarını onun için; elem, felaket bulutlarına gönlümle beraber sarılı olan vatanım için akıtıyorum. Demir kazmalarla kırılmayan, güllerle çatlamayan sert, merhametsiz kayalar üzerinde benim hicranımdan gözyaşlarım insaf umarak, yalvararak akıyor. Eğer gönlümün çağlayanları bu sert taşları biraz aşındırır, biraz yumuşatırsa karanlıklara gömülü hayatımda en parlak bir saadet yıldızını buldum sayacağım.

Tatsız geçen bir günün son ışığı ebediyetin rahipleri gibi her vakit yas tutan servilerin sık dalları arasından süzülerek yeni açılan bir mezarı selamladı. Doğudan yükselen gümüş ay sessiz, gürültüsüz ince ve beyaz bulutların aralarından uzanarak gönlünden taşan acılarla karışık gözyaşlarını koyu siyah servilerin üzerinden daha dün gömülen kahramanın taze mezarı üzerine kimse görmeden, kimse duymadan serpti. Kulübenin bahçesinde leylaklar çiçeklendiği zaman, mavi göğün garbında çoban yıldızı gece erkenden son ışıklarını baygın baygın tükettiği zaman, ben mateme büründüm ve ilkbaharın sonsuz dönüşünde yine bürüneceğim.

İlkbahar! Sonsuz dönüşünde bana şu üç armağanı getirmeyi unutma; solmaz çiçekler taşıyan leylâk, garpte süzülen yıldız ve sevdiğimin hayali. Garbin şerefli yıldızı, alçalan yıldız! Ey göz yaşlarıyla yıkanan hazin gece! Ve ey yıldızı saklayan kara bulutlar! Beni saran ve ruhumu serbest bırakmak istemeyen merhametsiz bulutlar!...

Eski çiftliğin şu ufak bahçesinde, beyaz çitin yanında yüksek boylu bir leylak fidanı vardır. Bakın! Onun ince, hafif dalları üzerinden kanatlarını çırparak kaçan bülbül durgun gölün sazlıkları arasında nasıl ötüyor.

İlkbaharın göğsünde; kasabalar, köyler ve eski ormanlar arasında; vaktiyle menekşelerin boyunlarını kaldırarak gururla baktıkları o yerlerde bakın nasıl ölü yapraklar sürünüyorlar...

Mavi göğün garbinde alçalan yıldız! Şimdi artık senin ne istediğini biliyorum. Çünkü gecenin dalgalı karanlığında –sessiz– bir aydan beri dolaşıyordum. Ve geceden geceye karanlıkta parıldayan gözlerini kırparak –kulağıma söylemek ister gibi– bana doğru eğildiğini görüyorum. Çünkü serin ve rüzgârlı gecede yüksek bir yerde ayakta dururken senin geçişini ve gecenin siyah derinlikleri içerisinde kayboluşunu seyrediyordum.

Sen demek istiyordun ki, “Solmaz çiçekler taşıyan leylak, garbinde süzülen yıldız ve sevdiğinin hayali. İşte bunların hepsi geldi; ilkbahar sonsuz dönüşünde bunların hepsini getirdi. Fakat en sevgilinin, Türklüğünün aziz çocuğu olan kahramanı artık bir daha geri getiremeyecek. O Marmara’nın sularına yaslı gölgeler örten uzun siyah serviler altından, güneşin son, ayın ilk ışıklarının süzülerek girdiği o dalgalı karanlıklar içerisinde bir daha sana dönemeyecek.”

Aah! Eğer öyle ise güzel yıldız, sen de benim en derin kaygılarımı paylaşıyorsan, ilkbaharın getirdiği bütün şeyler; solmaz çiçekler taşıyan leylak, durgun sularda öten bülbül, hattâ sevdiğimin hayali bile onun ufak bir hatırası için feda olsun.

Yalnız isterim ki bahçemin beyaz çiti kenarında yükselen leylak fidanının son çiçeğini ebediyet mezarı üzerine matemimin kurbanı olarak bırakayım...

Marmara! Senin yüksek dudaklarının, gürüldeyen sesinin yanı başında sabahlara kadar bekliyorum. Gece, gündüz dalgalarla dövülen sahillerinde dolaşıyorum.

Kumsalların sallanan çakıl taşlarına gönlünün girdaplarından gelen müsikîyi söylediğin zaman onların derin ve ilâhi ahengini ben de dinledim. Ben, kıyılarda hışırdayan o ses dalgalarının arasından omuzunda tüfeği, arkasında çantasıyla taşlı, dikenli yollar üzerinde ilerleyen bir genç asker gördüm. Sevgili Marmara: “Benim dalgalarım Çanakkale’nin yalçın kayaları kenarında çırpındılar. Kumsallardan köpüklerime kadar sızan şehit kanlarını senin günlerce dolaştığın bu ıssız, sakın sahillere kadar getirdiler. Onları hürmetle karşıla ve rebabında mersiyeler inletecek başka mevzular arama!” dedi.

Marmara’nın esrarıyla dumanlanan sahillerden sevimli Anadolu’nun altın buğday başaklı geniş kırlarında çingiraklarını sallayarak köy yollarındaki ırmaktan su içmeye giden koyun sürülerini, iri siyah gözlü buzağıları seyrettim.

“Dön tarlandan baba! Bak Mehmet’ten bir mektup geldi, sen de anne kapının eşiğine kadar gel; sevgili oğlundan mektup var.”

Bakın, işte sonbahar; işte sararmış, yaprakları dökülmüş ağaçlar... Dağ bellerinde olmuş elmalar yaşlı ağaçların dallarını yerlere kadar eğiyordu. Asmaların üzerindeki üzüm rayihalarını duydunuz mu? Az ötede, güneşin ışıklarıyla altın gibi parlayan harmanları, havada savrulan buğdayları ve nihayet bütün bunların üzerinde –yağmurdan sonra– dağılan beyaz bulutlarla, o kadar sakın göğü ve zaman zaman esen tatlı hafif rüzgârları görüyor musunuz?

“Haydi çabuk tarlaları bırak da koş baba!...”

Ah! Bu satırlar Mehmet’in yazısı değil, bunları yabancı bir el yazmış. Zavallı annenin korkuyla, şüpheyle kalbi çarptı. Bu satırlar “Serseri bir kurşun göğsünden vurmuş, hastanede yatıyor; yakında iyi olacak, köyüne dönecek.” diyordu.

Büyük kız hıçkırıkları arasında “Kuruntu etme anneciğim, bir şeyi yok” dedi. Küçük kızları annelerinin etrafına toplanmışlardı. Ellerile dizine vurarak “Anne, bak mektup yakında iyi olup gelecek diyor, ağlama” dediler. Fakat heyhat! Sevgili vatanın zavallı sınır bekçisi, asla iyi olamayacak ve belki bunlar kulübelerinin kapısında mektubun getirdiği birkaç satırı ümitle, korkuyla okurlarken çoktan ölmüş olacaktı.

Akşam dağlardan çalı toplayan köylüler evlerine dönüyorlardı. Uzaktan gelen ezan sesleri daha yakındaki ormanın cıvıltılarına karışan köylülerin indiği keçi yollarına kadar uzanıyordu. İhtiyar anne ve küçük kız hızlı adımlarla güneş batmadan evlerine giderken orman yolundan geçtiler. Kadın korunun ilâhi mûsikîsi içerisinde titredi. Güneşin ağaçlar arasında süzülen son ışıklarıyla dalgalı karanlıklarda kirpiklerinden sızan birkaç damla gözyaşıyla durdu ve sevgili oğlu için Allah’ına bütün varlığıyla derin derin yalvardı.

Billur pınarların ruha dökülen suları, o ruhlardan çıkarak göklere yükselmek isteyen duaları yıkadılar ve onları buharları

arasına katarak Allah'a götürdüler. Çocuk yavaşça: "Niçin burada dua ediyorsun anne?" diye sordu. Namazını bitiren anne ağaçlığın sonu gelmez derinliği içerisine sokulur gibi eğildi ve "Bak yavrum" dedi, "Kollarını göğe kaldırarak Allah'larına yalvaran bu sayısız ağaçların koyu yaslı elbiseleri arasında biz ne kadar küçük kalıyoruz; Allah bu yalvaran ellerin gölgesi altındakilerin de duasını kabul eder."

Sonra ana, kız yüksek çamların aralarından sessiz sessiz yürüyerek ormanın ebediyete giden derin ve karanlık mihrabı boyunca köy yoluna düzöldüler ve daha derinlerde, Anadolu'nun yeisle çarpan kalbi, bana bütün esrarını açtı.

Yüksek kavakların gölgeleriyle öğle güneşinin bayıltıcı sıcağından kurtulan geçiciler, bayır kenarındaki yeşilliği aşındıra aşındıra girintili, çıkıntılı bir iz açtılar. Irmak boyunca köyden dönerken yolum düştüydü de Çalılık Tepe'nin bu biraz daha serin, bir parça daha durgun eteğinden geçtimdi.

Ilık ve hafif rüzgârdan süzülerek yaklaşan bulut, öğle vakti yapraklar rüyalarına uzandıkları zaman üzerlerine hafif bir kuvvetle çöktü. Faziletli bir genç kız gibi her uğradığı yere neşe, hayat ve saadet bırakan sevimli ırmak tuttuğum yolu çaprazlama hoş kıvrımlar yaparak gittikçe uzaklaşıyor; etrafında neşelerinden, sevinçlerinden bir çevreyle benden ayrılıyordu. Irmağın kenarına dalları durgun sulara kadar eğilmiş söğüt ağaçları, yaprakları arasında ötüşen kuşlar vardı. Burada ne söğütler var ne de ötüşen kuşlar...

Onların azalan ve donuklaşan cıvıltıları gittikçe kayboluyor. Ah, evet donuklaşan. Seslerin donuklaşması ne demektir bilir misiniz? Sesler donuklaşınca kalpler de gönüller de donuklaşır; renkler de biçimler de kararır. O vakit hayat ve hareket siyahtır. O vakit çarpan yürekler, duyan gönüller matemdedir.

Öğle sıcağında durgunluk ve cıvıltısızlık kalın örtüsüyle bu yolu kapadığı zaman donuklaşan seslerin matemini ben de tuttum.

Chopin'ın hüznünlü şarkılarını dinlerken bu kadar karanlıklara sarılmamıştım. Elemin, ızdırabın girdabında bu kadar derinleşmemiştim.

Yaşlı değirmenin felaketlere sarılı siyah sesi kulağıma eğildi ve sıkı, karaltılı kollarının arasına gönlümü alarak uçurumlara atıldı.

Kuytu ve karanlık sahanlığı içinde titrek mumun can çekişen ışıkları değirmenin yanık tahtaları dökülmüş, ölümle bakan gözlerinden sızıyor, dökülüyordu. Bunlar, yıkılan ocaklara, kayıp olan hânemânlarla, dönmeyen oğullara, harabeye çevrilen zavallı Anadolu'ya, onların unutulmaz hatıralarına dökülen gözyaşlarıydı. Çalılık Tepe'nin rüzgârları meşhurdur. Yukarı ovaya doğru uzanan çayır kelekleri gibi öbek öbek noktalara sekiz on yıl evvel bir adam uğrasaydı –ilk önce– yuvalarına yiyecek taşıyan karıncalar gibi gidip gelen yüzlerce yolcuya rast gelirdi. Buraya etrafta Değirmen Köyü derlerdi. O kadar çok değirmeni vardı.

Şu dağın arka eteğindeki mağaralarda yaşayan bereket rüzgârları boru çalarak, peri alayları gibi güle oynaya komşuları Değirmen Köyü'ne uğrarlardı. O zamanki sevinci görmeliydi. Tahta perdeler üzerinde pinekleyen kediler gibi sakın duran kanatlar boru seslerini, kulakları kenarında çınlayan ısıkları duyar duymaz yerlerinden fırlayarak oyuncu kızlar kadar çeviklikle dönerlerdi. Rüzgâr perilerinin bu tatlı ziyareti bütün köyde bir bayram sabahı uyandırırdu. Artık ondan sonra gayretlenirler, şakalaşarak, türkü söyleyerek arabalı, beygirli yüzlerce yolcu gidip gelir, zavallı anamız Anadolu'yu doyuran bu sevimli yüzlü, çalışkan insanlarla ovanın bütün yolları dolar taşardı. Bugün sert, çakıl taşlı, kuru, çıplak topraklar arasındaki şu birkaç yıkık izbeden geçip de onun son vefalı yavrusunun iniltilerine gözyaşlarıyla ortak olmayan, o zavallı öksüz değirmenin gizli derdini bütün gönlüyle dinlemek için hasta ve ölgün kanatlarından dökülen derin elemli feryatlara kulak vermeyen kimse yoktur sanırım.

Hayalini gördüm... Durgun bir yaz gecesi rüyasında omuzlarımı çöktüren ızdırap yüklerinin altında ezilerek, gönlümü parçalayan sözlerinin karşısında tıkanarak, onun hayalini; karanlıklar arasından çıkan ve bir gölge gibi sessiz, gürültüsüz yaklaşan sevgili Anadolu'nun hayalini gördüm...

...

Sıcaktan bunalıp kalkmış odamın penceresini açmışım. Dışarısı mehtapsız ve karanlık... Yalnız yıldızlar birbirlerine göz kırpmıyorlar. Gecenin insanlardan, hayvanlardan, hattâ cansızlar sınıfından bile gelen hiçbir gürültüsü yok. Büsbütün durgun... Fakat neden ben sessizliğin içerisinde birçok mırıltılar, fısıltılar duyuyorum.

Ve bu gizli gizli kulaklarıma kadar gelen sesler gittikçe büyüyor, çoğalıyor. Hemen adeta ne söylediklerini anlayacağım. İşte arada birkaç kelime... Ne diyorlardı; aah... onlardan birkaçı hatırımda kalmış:

“Sebeb sensin...” Niçin, kime hiddetlenmişlerdi? Kimdi onlar?... Etrafımda hiçbir kimse, hiçbir ses yokken sesler daha açığa çıktı. Şikâyetler daha sertleşti. Korkuyor gibiydim. Bir adım geri çekildim. Pencereyi kapamak, perdeyi örtmek istedim; elim yukarı kalkmadı. Ayağımı yerden kımıldatamadım. Gözlerimi kapatmak istedim, olmadı. Uzakta karanlıklar dumanlanarak açılıyor. Bir gölge ağır ağır yaklaşıyordu. Sesler donuklaştı. Gölgeler yakına geldikçe daha azaldı. Şimdi görmüş gibi hatırlıyorum. Acı ve yürek yakan bakışları hâlâ gözlerimin önünden silinmiyor. Bembeyaz sakallı bir ihtiyardı. Üzerinde parça parça eski bir aba, yamalı bir şalvar vardı. Uzun uzun baktı da: “Vazifeni yapmıyorsun oğul!” diye darıldıydı. Kimdi bu ihtiyar? Sesim titriyor ve dudaklarımdan çıkarken sönüyordu. Usulca:

— “Sen kimsin?” dedim.

— “Beni tanımadın mı?” diye acı acı baktı. “Ne kadar hissiz adamlarsınız. Kıyafetimden de mi anlamadın?”

— “Köylüye benziyorsun” dedim.

— “Evet köylüye benziyorum” diye cevap verdi. “Elbette İstanbulluya benzemem. Ben Anadolu’yum. Şimdi beni tanıdın mı? Altı asırdır sizin için çırpınan, didinen Anadolu’yum... Şu son günlerin bütün felaketinin benim üzerime yüklendiğini duymadın mı?...

— “Anadolu?...”

— “Evet Anadolu; ocak başında rahat rahat oturasın diye, gecelerini korkusuz bir uykuyla geçiresin diye damarlarındaki son damla kanı da bugün akıtmakta olan Anadolu... Anlıyor musun?”

— “Pekâlâ, beni gece yarısı niçin rahatsız ediyorsun, sana ben mi fenalık yaptım? Biliyorum ki hudut boylarında bizim için ölen sendin, yemeklerimizde bizi doyurmak için kızlarına, kadınlarına değirmeninde buğday öğüttüren sendin; sonra yine biliyorum ki, bütün bunlara karşılık hiçbir iyilik görme-yen, bataklıkli topraklarda sıtmadan inleyerek, açlıktan, sefil-likten sürünen yine sendin. Ben senin için gecelerimi uykusuz geçirmiştım. Çok derin ızdıraplar duymuştım. Niçin dedele-rimin yahut kardeşlerimin bu kabahatini yüzüme vuruyorsun?” dedim.

— “Çünkü” dedi, “Vazifeni yapmıyorsun; Anadolu’nun çektiği sefaleti kardeşlerine söylemeliydin, susmamalıydın; en büyük kabahatin bu! Fenalığı gördüğün halde çaresine bakmı-yorsun.”

— “Sevgili Anadolu” dedim, “İstanbul’un çocuklarında sana karşı yıkılmaz bir muhabbet var; zaten ayrıca Anadolu İstanbul’suz, İstanbul Anadolu’suz yaşar mı? Onlar birbirlerinin gövdesi, birbirinin başı. Biliyorum ki tembellik ettik. Kendi di-limizi bırakarak tuhaf ve yabancı kelimeler kullandık ve sakla-yamıyorum ki yazdığımız şeyleri ne biz anlayabildik, ne de sen anlayabildin. Anadolu, bizi affet, kusurlarımızı bağışla” dedim.

“Çünkü emin ol hepimiz hislerimizde samimiyiz. Artık kabahatlerimizi anladık. Bu güzel vatanın en büyük hakkı sendir. Edebiyatı da şiiri de senin olacaktır. Artık sen de onu anlayacaksın.”

“Ver elini Anadolu” diye yalvardım, “Ver elini de İstanbul’la barışasın. Aramızdaki dargınlık kaybolsun. Biz zaten kardeş değil miyiz?...” Ağır ağır elini uzattı. Fakat daha şimdiden büsbütün eski günlerin acısını unutmak istemiyordu galiba. Bir türlü benim elime kadar erişemedi. Sonra ilk geldiği zamankinden bir parça daha sakin:

— “Yok, daha şimdiden büsbütün barışmayalım” dedi. “Sen söyle kardeşlerine; bakalım bu sözlerini nasıl karşılayacaklar. Sonra hepsinden evvel kendi benliğinden vazgeçecek misin, yoksa eskisi gibi bu kadar acılara karşı yine mi tasasız kalacaksın anlamalıyım.” Yalvarmak için, sözlerimin samimi olduğuna inandırmak için tekrar söze başlayacaktım, fakat birden bire hayal uzaklaştı ve bir gölge gibi dumanlara karışarak karanlıkların derinliklerinde kayboldu.

*
* *

Ümitlerin yıkılmasın kardeş! Artık bir kurtuluş yolu kalmadı deme. Biliyorum ki sen vatanını çok seversin, zavallı Anadolu’nun çektiği eziyetlere karşı çok yüreğin kanamıştır ve biliyorum ki işte bunun için, bikes vatanın bütün acılarını, bütün ızdıraplarını tattığın için o kadar fazla ümitsizliğe düştün...

Fakat yalvarırım sana! İmanını bir parça daha sağlamlaştıır, kalbini biraz daha fazla vatanına bağla. Acımaz mısın o kadar öksüz kalan çocuklara, zavallı vatanının artık bundan sonra da ayaklar altında kalmasına gönlün razı olur mu?

Hayır, ben eminim ki sen buna razı olmayacaksın. Çünkü her şeyden, hattâ kendinden ziyade vatanını seversin.

Hem niçin ümitsizliğe düşüyorsun? Bilmiyor musun ki gecenin en karanlık zamanında yıldızlar en ziyade parlaktır.

Hatırlamıyor musun ki kederin en derin olduğu vakitte insan Allah'a en ziyade yaklaşır. En fazla onu düşünür. Evet kardeş! İmanın sağlam olsun, kederli vaktinde hep Allah'ını hatırına getir. Emin ol ki bütün yeislerin, ümitsizliklerin geçecektir.

*

* *

Geceleyin sessizce kulübenin aralık kalan kapısından eğilip içeri baktınız: Küçük izbenin karşı tarafında yanan ocaktan kırmızı, mavi alevler yükselerek odanın alacakaranlığında dalgalanıyor. Ateşin yanı başında genç bir çocuğun etrafını ihtiyar, ak saçlı köylüler kuşatmış, çevre kurmuşlar.

Parmağını kelimelerin üzerinde ağır ağır gezdiren çocuk, saf köylülere bir kitabın kısa, kafiyeli satırlarını okuyor.

Köylüler derin derin düşünüyor, sükût içinde dinliyorlar. Ara sıra içlerinden biri, kulübenin ışıksız bir yerine doğru eğiliyor, ağlayan, bağırان çocukları susturması için kadınına sesleniyor. Kadınları küçüklerin sesini kesebilmek için meme veriyorlar ve uzaktan perde arkasından çocuğunun kafiyeli satırlarına kulak vererek sessizce dinliyorlar. Bu yazılar hangi kalbin izleridir? Şairi kimdir bunların? Nereden toplanmıştır? Hangi derin ilhamlı ağızlardan işitilmiştir? Ocağın yanı başındaki köşesinde oturan büyükbaba bile, kulaklarının sağırlığına bakmadan gözlerini dikmiş, işitiyor ve dinliyor gibi düşünüyor. Niçin bu kadar merakla genç çocuğu dinliyorlardı? O kadar âlim mi idi?...

Yok, hayır! Yalnız bu aile içerisinde hemen ancak o okumasını biliyor. İşte bu çocuk, onun için dedelerinden kalan hatırayı canlandırmayı kendisine vazife bilmiştir.

İhtimal ki genç dudaklarından akan satırların birçok yerleri onun için de ihtiyarlara olduğu kadar karanlık ve gölgeli bir âlemdir.

O asi dumanlar arasından görür gibi oluyorlar. Olabilir ki bazen bir kelimenin derinlerine kadar inemiyorlar. Bir fikrin

bulutlarla sarılı yalçın tepelerine kadar tırmanamıyorlar. Fakat hiç olmazsa hepsi onu anlıyorlar. Hepsi o uçurumu, o dumanlı dağları görüyorlar. Zaten ne hacet... Şu ihtiyarcağızın gözle-
rinden dökülen yaş damlalarını görmüyor musunuz? İşte en büyük saadet... Açık söyleyin, saklamayın. Emin olun ki bütün hisler onların gözü önünde yeni doğan bir günün şafaktaki ışıkları gibi hafif canlanıyor.

Kardeşlerim! Bu şafak aydınlanacak, gözlerinizin önündeki karanlık artık bitecektir. Çocuklarınızın karşısında şiiriniz, mûsikînin için yeni bir gün doğacaktır. Her ne kadar daha gece bitmedi, fakat sönmeyecek bir gündüz uyanacaktır.

Ben bugünün ilk ışıklarını görür gibi oluyorum. O ışık ilk önce saf köylülerimizin gözlerinde doğdu ve benim kalbime onlardan geldi.

Havuz başında otururken durgun, yeşil sulara bakıyordum. Bu sıcak, rüzgârsız yaz gününde suların yüzünde sarı, ölü çınar yaprakları ve aralarında güneşin parlak aksi yüzüyor.

O kadar durgun ki sular, ufak bir pürüz bile yok ve ben de durgunluğunun kanatları içerisine dalmışım.

Birden ufak bir taş aldım, havuza attım. Suyun dibine inerken etrafında yuvarlak dalgacıklar yaptı. Bu dalga daireleri gittikçe büyüyerek havuzun kenarlarına kadar ulaştı. Suyun şu pürüzlerine bakıp düşünceye daldım. Bu ufak su birikintisinin de kendisine göre dalgaları vardı. O da bazen kızar, coşar, üzerinde koyu renkli dalgacıkla dolaşırdı.

Her ne kadar o bir deniz gibi yalçın kayalı sahillerinde köpürmez, kurşunî dalgalardan parmaklarıyla koca gemilerin gövdelerini çatırdatamazdı. Lâkin ne de olsa onun da neşesi, sevinci, onun da kendisine göre can sıkıntısı olurdu. Bir deniz kadar, bir okyanus kadar değilse bile, o da ufakık göğsünde heyecanlı bir his taşırdı. O ruhunu ve kalbini dinleyen bir şairdi.

Niçin elem içerisindeyim...

Hayatta herkes karanlıkları, bilinmez âlemi başka türlü düşünmüş, kendisine göre bir felsefe kurmuştur. İşte ey ölümler ve ölecekler! Sizin için kapı açılıyor. Hepinizin titreyerek, korkarak karşısında dolaştığınız, gözlerinizle ışıldayan aralıklarından bir hakikat aradığınız siyah kapı bugün açılıyor. Eski Yunan'da bir filozof ebedî karanlıkların bu ışıldayan deliklerini görünce arkasında nihayetsiz bir ateş var sanmıştı.

Sonra bir başka şair o ebedî altın kelebeklere kadar yükseldi ve yaklaştıkça hakikat gözlerinden uzaklaştı. Baktı ki bu kelekler birbirlerinden o kadar uzak, o kadar ayrı.

O zaman "Hicran! Diye inledi ve kâinatı hicranda gördü, hicranla anladı. Bir parça yakından bakın, bir parça daha dikkatli araştırın. Göreceksiniz şairin hayatı nasıl geçmiş, hayattan ne anlamışsa bilinmez âlemi de öyle düşünmüştür. Felakete uğrayan bir adam, ümitsiz aşka düşen şair, zanneder misiniz ki hayatı güzel, sevimli görsün.

Siz istediğiniz kadar "İşte bu saadettir. Burada neşe vardır." deyin. Gücünüz yettiği kadar onu olmayacak şeyler düşünmekten çekmeye çabalayın. Ne kazanırsınız? İnandırabilir misiniz o adama ki hayatta yalnız ümitsizlik görmüş, yalnız zavallı vatanının her gün bir parça daha uçuruma sürüklendiğini gördüğü halde ona karşı hiçbir şey, hiçbir iyilik yapamamıştır.

Ah, ne olurdu benim de milletim saadetimin sükûnu içinde bulunsaydı, benim de zavallı vatanım bir Fransa, bir İngiltere gibi evlatlarıyla alnını yükselteydi. Yemin ederim ki o vakit mersiye yazacak kalemi ben kırar, elem şarkısı söyleyecek ağzı kendim yırtardım.

Bu tatsız gecenin matemine inleyen sesinle ortak ol, güzel kuş. Uyuşuk, isteksiz gönüllerde, merhamet, sevgi yaşatmak için bir yırtınan çelimsiz mersiyelerimi acı şikâyetlerinle, rüzgârların boğuk boğuk uğuldayan sesiyle, ayaklarımın dibindeki bu sonlu kayalara başlarını çarparak beyaz saçlarını döken dalgaların derin iniltileriyle besteleyeceğim güzel kuş!

Gönülünden gönüle yol vardır sevgili! İşte bunun için yalvarırım sana... Ey sonbaharın olgün korularının biricik çiçeği! Hayatın felaket fırtınalarına karşı o kadar tasasız olduğu bu zamanda gönlünden gelen samimi feryatlarını kesme; onlar yürek taşıyan her insanın gönlüne ergeç bir yol bulurlar diye, yalvarırım sana!

Git güzel kuş! Sarmaşıklı balkonlarında kahkahalar çınlayan neşe, sevinç yuvalarının tasasız, düşüncesiz pencerelerinde de biraz inle, yüreğini taşır; bir parça gönlünü dök, olmaz mı? Belki zavallı vatanın onulmaz yaralarından, derin felaketlerinden habersiz yaşayan şu hissizlerin içinde gönül taşır birkaç kişi bulursun diye, yalvarırım sana!

Ve git derin elemli sevgili, çünkü deniz kıyılarındaki kayalar bile dalgaların feryatlarına karşı senelerce dayanmışlardı. Fakat şimdi onlar da başlarını eğdiler; onlar da yumuşadılar... Çünkü bulutların aralarında kaybolan en büyük dağlar bile rüzgârların, çağlayanların iniltilerine asırlarca kulak asmamışlardı.

Fakat onlar da gururla yükselen başlarını eğdiler, onlar da hiçbir felakete aldırmayan kalplerini yumuşattılar.

Ama yine bütün uğraşmalarına karşılık bir damla gözyaşı, bütün ızdıraplarının yerine bir parça duygu bulamazsan, o zaman hiç olmazsa git zavallı Anadolu'yu gör, onu şarkılarıyla teselli et!...

Türk yavrularının kavga meydanlarında son söyledikleri sözü ağızlarından alarak analarına, babalarına götüren rüzgârlar, bugün Anadolu'nun yıkık, kötürüm değirmeninin yorgun kanatlarını çeviriyor. Değirmenin taşlı yolunda değneğine dayanarak merkebine yüklediği buğday cuvallarını öğütmeye

götüren ihtiyar, şu geçen felaketli harpte üç babayiğit gürbüz oğlunu kaybetti.

Şimdi düşün bir kere güzel kuş! Marmara'nın rüzgârı şu zavallı ihtiyarın bitkin değirmenine yaklaşırsa, onun dert ortağı arayan gamlı kanatlarını döndürmese... Sonra o aç, o bakımsız Anadolu ne olur? Buna dayanacak yürek, katlanacak gönül var mıdır acaba?

Çanakkale kıyılarında, vatan şehitlerinin yaralarından sızan kanlar Marmara'nın sakin sularına karışmıştı.

Anadolu ve Anadoluluyu bütün kalbiyle seven Marmara mukaddes şehitlerin bu son emanetini buharları arasına katarak bulutlara gönderdi. Sakarya, Kızılırmak boylarında emzikli kadınların, ak sakallı ihtiyarların didine çabalaya sürdükleri beş on kırık dökük tarlayı şimdi bu mukaddes yağmurlar suluyor.

Şimdi düşün bir kere güzel kuş! Marmara'nın bulutları o zavallı çiftçilerin ellerindeki harap tarlalara yaklaşırsa, onların ızdırap yardımcısı arayan kaygılı topraklarını sulamasa, sonra o aç, o bakımsız Anadolu ne olur?

Evet sevgili! Hiç olmazsa sen de git zavallı Anadolu'yu gör... Değirmenin gıcırdayarak dönen iri taşı memleketi doyurmak için çalışırken sahanlığın ufak, kanatsız penceresine kollarını dayayarak gökte düşen yıldızlara baktıkça yavrularının ölümünü görürmüş gibi gözyaşlarıyla yüzünü ıslatan ihtiyar Türk'ü gör; onun sarmaşıksız, çiçeksiz değirmeninin hıçkırıklar akseden penceresinde matemine ortak olduğunu gösterecek bir parça feryadın üç kahraman şehit babası zavallı adama pâyânsız bir teselli olacaktır.

*

* *

Dışarıda rüzgâr minarelerden yükselen yalvarış mûsikîsini dağitarak, yayarak esiyordu. Kasabanın uzun yoluna bakan kırık camlı pencereden iri yağmur damlaları giriyor, kiremitleri kırık, aktarılmamış damından sızan sularla odanın eski ve kuru

tahtaları yer yer ıslanıyordu.

Sıvaları dökülmüş duvarın bağdadileri mezarından çıkan bir iskelet gibi soğuk ve korkunçtu.

Köşedeki eski gaz tenekesine tavandan su damlaları düşüyor, odanın dalgali karanlığında bu ölüm sükûtunu yırtan bir ızdırap feryadı gibi yorgun yayılıyordu.

Dağların tepelerini saran bulutlardan gökte tek bir yıldız bile yoktu. Karşı evlerin son ışıkları da sönmek üzereydi.

Odada kandilin sönük ışığı, ayın ufuklara kadar inen hâlesi gibi karanlık denizinin içerisinde dalgalanıyor ve ölüyor sanılırdı. Taşları fırlamış sokaklarda çamurlu sular dağdan inen seller gibi horultuyla akıyor; ara sıra yollarda görülen birkaç geçici –uyku zamanlarını geçirmek için– toprağı kuru, cumbalı bir köşe aranarak yürüyorlardı. Güneş battıktan iki saat sonra koca köyde topu topu beş, on ışık yandı. Dişleri dökülmüş birer ihtiyar gibi rüzgârla sarsılan kırık camlı, sökük tahtalı yüzlerce ev sesini çıkarmadan karanlığa boyun eğdi. Bazıları büsbütün boşalmış, yağmurla, fırtınayla çürümeye yıkılmaya başlamıştı.

Bazılarının yalnız bir odasına iki kişilik bir ev halkı sığınmıştı; camsız pencerelerini kâğıtlarla, kanatsız kapılarını eski yatak çarşaflarıyla kapayarak ateşsiz ve ocaksız bu ızdıraplı hayatlarını sürükleyip duruyorlardı.

Dışarıda fırtına, uğultulu sesiyle minarelerden yükselen yalvarış mûsikisini susturuyor ve göklere çıkamadan boğuyordu.

İşte harmanlarda yosmalarla şakalaşan gençlerin, mangal başında kahramanlık hikâyeleri anlatan ak sakallı yaşlıların, tarlalarından omuzlarında oraklarla dönen dinç ve gürbüz erkeklerin, pınar başı şarkıları tutturarak çeşmelerden çamaşır teknesine su taşıyan kızların yaşadığı Anadolu'yu, o en sevgili, en candan dost güzel Anadolu'yu ben böyle gördüm ve böyle tanıdım.

Uzaklarda İstanbul, Marmara'nın kenarına işlenmiş bir oya gibi duruyor. Fakat sanki Marmara zavallı vatanın başındaki matem çatkısı, İstanbul'da onun yasla işlenmiş oyasıdır.

Uzaklarda İstanbul, gözlerinden çıkan yaşların buğusuyla dumanlanmış, vefasız asırların buruşturduğu alnını koyu renkli, elem verici bulutlar sarmıştır ve sanki göğe yükselen ince minareler Marmara'nın karaltılı alnına ızdırabının tarihini yazan yorgun ve hasta parmaklardır. Uzaklarda İstanbul, suların kenarına çömelmiş yaşlı bir kadın gibidir. Eteklerinde köpüklenen dalgalar kederle beyazlanmış dağınık saçlarıdır. Kaç asır evvel, o bir genç kızken beyaz mermerden dizlerini Marmara'nın şafakla yaldızlanan sularında yıkardı. Şimdi sarayın köhne suları rengini kaybetmiş, pörsümüş ve yıkılmıştır. Yıkılan duvarlarının enkazı bugün bizim kalbimizin üzerindedir. Ve bataklıklarda açılan bir çiçek gibi kalplerimiz hayatın neşesini, sevincini tatmadan soldu, harap oldu.

Aah, benim koynunda doğduğum, büyüdüğüm güzel şehir! Yazık oldu sana, bizden bunu mu görecektin. İlk önce seni yabancıların eline bırakanlar en çok lütfuna uğramış olanların oldu.

Kime yalvaracağız, kimden merhamet dileneceğiz şaşırdım; etrafıma korkuyla, tereddütle bakınırken bütün gözlerin benden uzaklaştığını gördüm.

Bari elindeyse bize acı da üzerine titreyen, senin için kalbi çarpan yavrularına merhamet et de bizi dizlerinden atma... Zaten kırık olan gönüllerimizi büsbütün yıkma, öksüz bırakma!...

Bak kardeşim! Uzaklarda İstanbul, sanki solgun bir gül ki zavallı, hasta vatanın bahçesinden onu koparmak için parmaklığa abanmışlar. Bırakmayacağız ona dokunsunlar değil mi?

İstanbul bugün bir dul gibi, bir ümitsiz sevgili gibi solgun görünüyor, fakat ey ona elini uzatmak cesaretini duyan kimseler! Emin olun, güneş kadar güzel ve cazibeli olan sevgili

şehrimiz, yine güneş kadar kendisine sataşanları cezalandırabilecektir.

Kardeş! Sen onun sokaklarında dolaştın mı?

Şahnişlerin, cumbaların gölgeleriyle karanlıklaşan dar sokaklarda peykelerine şilteler dizilmiş, nargile gurultuları, ciğara dumanlarıyla bulanıklaşmış mahalle kahvelerinde gezdin mi?...

Camilerinde derinden derine Allah'ına yalvaran insanların yaşadığı, minarelerinde dinin en yanık ve kalbi sürükleyici mûsikîsi çağırıldığı zamanlar onu gördün müydü?...

O vakit o tam mânâsıyla bir şark şehri, bir İslâm şehriydi. Fakat bugün artık yüzü gülmüyor, sevinemiyor.

Bak, sabahleyin çayırların üzerini inci gibi süsleyen çiğ taneleri nasıl parlıyor. Onlar temiz yürekli İstanbul'un bu buhrana karşı döktüğü taze, sıcak gözyaşlarıdır.

Koyu renkli bulutların aralarından kurtulmaya çabalayan güneşi görüyor musun kardeş? Nafile yorulmayın bulutlar! Çünkü eşsiz güneşin karşısında bütün gayretleriniz faydasızdır.

Hepimizi kucağında besleyen güzel şehrimiz de onun gibi buhrandadır. O da kendisini saran kara felaket bulutlarından kurtulabilmek için çabalıyor. Sakın ümitsizliğe düşme!

Emin ol ki İstanbul'umuz için ebedî bir saadet kapısı açılacaktır.

Gecenin soğuk rüzgârı, açık pencerenin yanında otururken kulağıma bir şey fısıldadı.

Bu beni çağıran acı bir ses gibiydi. Bahçeye çıktım. Kimse-nin işitemeyeceği, göremeyeceği şeyleri rüzgârın sert ve titretici nefesinden öğrendim. Ezilmiş ve sararmış çimenlerin altından ölümlerin mırıltısını duydum.

“Ey sabahsız gecenin ebedî sakinleri!” dedim, “Hangi acı hatıra sizi böyle inletiyor; yeryüzündeki hangi felaket, donmuş dudaklarınızdan kısık hıçkırıklar çıkarıyor.

Siz uzun zamanlardan beri çocuklarınızdan uzaklarda yaşıyorsunuz. Hayatınızda gördüğünüz bir acı mı sizi elemlendiriyor? Aah, keşke ben de sizin mesut elemlerinizi tadabilseydim. Ey ölümler, ey ölen ve bizlerden bir daha gelmemek üzere ayrılan dedelerimiz! Keşke bizler, zavallı çocuklarınız da sizin kadar ızdırap çekseydik. Bugün mezarlarınızdan çıkıp da bizi görmeye gelecek olsanız, yattığınız yerden felaketlerimizi gör-seniz bizi dünyaya getirdiğinize pişman olurdunuz!... Aah, ben sizin pek mesut yataklarınıza inmeyi ne kadar isterdim. Fakat hayır! Ölümlerin gecesi büsbütün sessiz... ya bu mırıltılar ne?... Onlar köpeklerin, gece kuşlarının sesi, çakalların uğultusu... Asıl titreyen ve feryat eden benim yaralı kalbimdir. Asıl derinden gelen hıçkırıklar gönlümün harabesindeki baykuşun iniltisidir. Ey gönül, feryadını kes! Kimden yardım dileniyorsun? Herkes kendi zevkinde, her şey kendi havasında geziyor.

Ne uğuldayan orman ne de rüzgârla dövülen deniz senin için, senin ızdırapların için feryat etmiyor.

Ey gönül feryadını kes! Çünkü kalpleri uyandırmak, yürek-lere merhamet vermek için inleyen sesin kalplere çarpıp sonra bir “aks-i sadâ” gibi tekrar sana gelecek, sana yığılacak ve zaten ızdırapla çürüyen temellerini büsbütün yıkacaktır!...

1334-1335
[1918-1919]
Hilmi Ziya

Dağınık Parçalar

1334-1335 / 1918-1919

DAĞINIK PARÇALAR

1334-1335 / 1918-1919

1

Selim

I

Her akşam kasabanın ihtiyar hocası paydos vaktini verdiği zaman mektebin loş avlusundan sevinçle boşalan çocuklar, kovanlarından çıkan arılar gibi gürültülerle sokaklara yayılır, komşu bağlarının çitlerinden atlayarak üzüm kütüklerinin aralarında fısıltısız dolaşır, patlayıncaya kadar yer, posalarını birbirlerinin yüzüne atarlardı.

Bazen nasılsa ufak bir gürültü bostan değirmeninin yanında bağlı köpeği uyandırdı mı, ya kaçarken çitlere takılıp üstlerini, başlarını yırtarak eve döndükten sonra dayak yerler yahut kaçacak vakit bulamadan izbandut gibi iri yarı, kalın sesli korucunun sopasıyla haşlanırlardı.

Ama sabah olup da Laz Kalfa kapıların tokmağını vurarak çatlak sesle çocukları mektebe çağırdığı zaman artık hiçbirinde akşamki haylazlıktan eser kalmazdı. Çıplak ayaklarına çarıklarını geçirerek yazma mendillerinin sureleriyle ekmek ve azıklarını bağlayan irili ufaklı çocuklar Laz Kalfa'nın peşine takılıp mektep yoluna düzülürler, her günkü gibi yine loş, izbe avlunun yanı başındaki basık tavanlı, karanlık odada kafalarını

rahlelerinin üzerindeki kitaplarına eğer, akşama kadar birkaç fasılayla uyuklardı.

Anadolu'nun bu neşeli kasabası, Adalar denizinin –Norveç sularındaki fiyortlara benzeyen– derin bir koyu kenarındaydı.

Burada ne Karadeniz kıyılarının insanı hırçın, sinirli yapan fırtınaları ne de Şap Denizi'nin kızgın güneşiyle yanan fazla durgun suları vardı. Güneş doğmaya başlamadan koyun durgun, fakat temiz ve berrak suları kenarında birkaç köylü büyük ve rengi atmış balık kayıklarını ağır ağır kızaklarından indirirler, iskelenin yanındaki yaşlı çınarın yüksek dallarına asılı duran ağları aldıktan sonra daha kasabada kimse kalkmadan açılırlardı. Bu neşeli ve çalışkan memleketin akşamları daha hoş olurdu. Kızıl ışıklarını bulutlar üzerinde bıraktığı, ortalığı pembeliğe bürüdüğü zaman, tarlalarından dönen köylüler ellerinde tırpanları oraklarıyla en sevinçli vakitlerinde söyledikleri şarkıları tutturarak koruluk tarafındaki yoldan gelirlerdi. Koyun iki tarafındaki tepelerden inen sürülerin çingirak seslerine, çobanların yanık kaval türküleri karışır, kasabanın derin sessizliği içerisinde karşıkı dağlara çarpar dağılırdı.

Sonra gecenin her şeyi saran karanlığında gökte gülümseyen yıldızlar gibi, ufak evlerinde yanan hafif ışıklarda saadetle pırıldarlardı.

II

Selim de bu kasabanın çocuklarındandı. O da bu kasabanın bağlarında dolaşmış, bu kasabanın korucusundan dayak yemiş, bu güzel koyun neşelerini tatmıştı; batan güneşlerini, pırıldayan yıldızlarını, sularda gölgesini yüzdüren mehtaplarını seyretmiş; korularda şırıldayarak akan pınarlarını, meleyen koyunlarını, kaval çalan çobanlarını dinlemişti.

Yalnız o, bütün akranlarından daha haşarı, daha tembeldi. Laz Kalfâ'nın gürültülü tehditlerinden en az korkan, ihtiyar hocanın değneğine, ateş saçan falakasına en az aldırان Selim'di.

O kaç defa, hocanın şöyle bir uyku kestirmesini fırsat sayarak tahta perdenin aralığından sıvışmış, kasabadan geçen ırmağın sık ağaçlarla gölgelenen sularında yüzmeye gitmişti.

Ondan bütün memleket halkı bizardı. Hiç kimseye zarar vermeden kendi havasında gezen bu çocuktan acaba neden hoşlanmıyorlardı? Anası, babası da “Yazık oğlumuz okumuş olamayacak.” diye tasalanıyorlardı.

O sıralarda kasabada bir rüşdiye mektebi açıldı. Eski ufak mektebi bitiren çocuklar bu yenisine girdiler. Fakat Selim, birkaç sene bağlanıp kaldığı sınıftan yine yakasını kurtaramadı. Seneler geçti ve onların bitmez tükenmez günleri birer birer uğrar ve uzaklaşırken bu sevgili memleketin tatlı ve sıcak konyunda haşarılıkla, yaramazlıkla çalkalanan Selim, balıkçı kayıklarıyla enginlere açılarak, ormanlarda yalnız ağır bir çiftteyle kuşlar peşinde dolaşarak, dere kenarlarında çamaşır yıkayan köylü kızlarına takılarak, daima coşkun ve boyunduruğa karşı nefret eder bir gönülle yaşadı.

Selim’in babası köyün ağalarına danıştı. Bu ele avuca sığmaz çocuğu yola getirmek için onların yardımıyla İstanbul’a göndermeye karar verdi. Selim, her baktığı tarafta bir hatırasını gördüğü en sevgili memleketinden gönül gözyaşlarıyla ayrılmıştı.

İstanbul’un leyli mektebi Selim için bir zindan oldu. Onun kapalı, gölgeli duvarları arasında her gün biraz daha eriyerek, bir parça daha süzülerek yaşadı. Anadolu’nun bakır rengi, parlak bakışlı gülbüz oğlu, sarı benzi, sönük gözleri, cılız ve çelimsiz duruşuyla İstanbul’un basık tavanlı ahşap evleri arasında, dar ve karanlık sokaklarında yetişen bir çocuğuna o kadar çok benzedi.

Üzerine yüklenen sıkıntılar yalnız bununla kalsaydı yine razı olacak, sesini çıkarmayacaktı. Fakat ne kadar ısınmaya çalıştıysa arkadaşları ona karşı hep soğuk durdular.

Ne vakit bir parça gülüp yalnızlığını unutmak için eğlenmelerine girdiyse hepsi birden kendisini alaya aldılar. Selim,

yaşayışını, giyinişini, havasını, hattâ düşüncesini büsbütün değiştirmek lazım olduğunu anlıyordu. Lâkin yabancı olduğu bu hayatın gidişini öğrenememişti.

Karanlık bir odada yürürken nasıl insan bastığı yerin farkına varmadan öteye beriye çarparsa Selim de bu yeni âlemin dalgaları üzerine ayağını basınca etrafını anlayamadan sallanarak, sürüklenerek gitmişti. Türkçe dersleri vardı. Sınıfları yükselince edebiyat, kitabet dersi de gördüler. Hocaları sınıfa geliyor, hiç duymadığı, bilmediği şeyleri uzun uzun anlatıyordu. Kendisine ilk etrafını tanımaya başladığı zaman: “Sen Osmanlı’sın.” demişlerdi, “Lisanın Arapça, Acemce, Türkçenin, üç lisanın toplanmasından doğmuştur. Sen şimdiye kadar Türkçe konuşuyor ve belki okuyordun. Fakat asıl yüksek lisan olan Osmanlıca’yı bilmiyorsun.”

Hayret içerisindeydi. Demek o şimdiye kadar kendi vatanının dilini bilmiyor, konuşmuyordu. Demek asıl öğrenilmesi lazım olan büsbütün başka, yüksek bir lisan vardı. Gün geçtikçe Anadolu’yla İstanbul arasında ne kadar bir açıklık, uzaklık olduğunu fark ediyordu.

Selim, kıraat kitaplarında okudukları parçaları ilk zamanlarda çok az anlamaktaydı.

— Osmanlıcanın edebiyat yazısı bunlardır, dediler.

— Fakat ben yine anlayamıyorum?

— Sen Osmanlıca bilmiyorsun, diye cevap verdiler. Sonra bir parça dikkat ettiğinde konuşurken herkesin söylediği sözler kendisine yabancı gelmiyordu. Halbuki Osmanlıca bildiklerini zannedenler de bu yazıları pek seçemiyorlardı.

— Pekâlâ ya siz niçin anlamıyorsunuz? diye sorduğu zaman,

— Bu edebiyat lisanıdır, herkes anlayamaz. Zaten anlayacak olsa kuru laftan ne farkı kalır? diyorlardı...

Selim uzun zaman içerisinde yaşadığı halde ısınamadığı bu âlemin fertleriyle görüşüp tanışıkça ne demek istediklerinin,

ne yapmaya çalıştıklarının, niçin uğraştıklarının farkına varmış pek az adama rastlamıştı.

III

Bir tenezzüh akşamı arkadaşlarıyla Bâbîâli'den kitap almaya gittilerdi. Cemekânlarda yeni bir isim, bir şiir kitabı gözlerine ilişti. Merakla aldılar, okudular. Ondan sonraki günler için bu iyi bir konuşma vesilesi oldu. Selim aradığı yazıları burada bulmuştu. Çoktan beri hasret çektiği kendi anadiline kavuşmuş, bu karanlık, fırtınalı denizin kıyılarına gelmişti. Arkası sıra gelen senelerde İstanbul artık Selim için bir gurbet diyarı olmaktan çıktı. Onu eskisinden daha fazla kendisine yakın buldu.

Balkanlarda düşmanına yenilen Türk ordusu bu temiz kalpli Anadolu yavrusunun yüreğinde onulmaz yaralar açmıştı. İstanbul'un şairleri ya hiç duymamış, farkına varmamış gibi durdular yahut yazdıkları şiirleri yalnız kendileri anladılar. Bununla beraber karanlık gecenin yıldızları gibi birkaç ufak şiir bu kalbe en sağlam bir teselli, bir gönül arkadaşı olduydu. Nihayet son bir yazıcı ona yaşadığı âlemin gizli, kapaklı bütün esrarını anlatırken kalbinde yeni bir ümit şulesi parlamıştı.

Cihan Harbi'nin ikinci senesinde on dört tevellütlülerle onu askere aldılar. O zaman anasına, babasına yazdığı mektupta: "Şimdiye kadar hiç ısınamadığım derslerden artık büsbütün ayrılıyorum. Yalnız İstanbul'u sevmeden ayrılmadığıma çok memnunum..." diyordu. Çanakkale'de İstanbul için Anadolu göğsünden bir siper kurduğu zaman Selim askerlerin en ilerisindeydi. Harbin son günlerine kadar tam iki sene cepheden cepheye koşan, Sina Çöllerinde vahasız ve serapsız pençelesen, kanlı Dicle kıyılarından beyaz, dondurucu Karpatlara kadar erzaksız, cephanesiz, yalnız vatanın namusunu kurtarmak için çalışan Selim terhis gününde kasabasına dönerken onun bütün acılarını, bütün ızdıraplarını yüklenmişti. Haydarpaşa İstasyonu'nda tren bekliyordu. Zayıflıktan gözleri çukura batmış,

yorgun ve üzerinden akan elbisesi bakılmayacak kadar kirliydi. Haline acıyanlardan birisi:

— Hemşeri, artık terhis olundun, ne düşünüyorsun... evine, barkına kavuşacaksın, dedi. En ufak bir şeyden alevlenecek kadar kederliydi. Bu sözler çok canını sıktı.

— Ne diyorsun, diye cevap verdi, nasıl kaygılanmam... Keşke dönemeseydim de bugünleri görmemiş olsaydım.

Marmara'nın kenarından süzülerek uzaklaşan vagonun penceresinde Selim, yeşil adalara kırgın bakıyor ve memleketinin başı bildiği İstanbul için cesedinden kale yapan zavallı aç, yoksul Anadolu'ya karşı tasasız yaşayan bu insanlara; mektebine, lisanına, edebiyatına yabancı kalan, aldırmayan bu kaygısızlara dargın, İstanbul'dan uzaklaşıyordu.

IV

Hayatın bütün acılarını, kederlerini, bütün neşelerini, sevinçlerini tatmış; onu en açık ve samimi kılığıyla görmüş olan Selim mektepte öğrenmeye çalıştıkları şeyin biricik faydasını şimdi elde etmişti. Çocukluğundan beri gördüğü, duyduğu şeyleri yazmak niyetindeydi. On sene sonra Bâbîâlî camekânlarını dolduran isimler arasında bu alçakgönüllü hatıralar da bir yer tutmuş ve işte o eserle Türk edebiyatı en ziyade kendi varlığını bulmuştu.

12 Kânûn-ı Sâni 334 Perşembe

Anadolu'dan Bir Ses

Su başında, sular gibi çağlarım ben her seher
Irmakların çağıltısı nasıl şirin, neşever
Sandım: canan ilinden bir selam var ki müjdeler
Fakat hâlâ sevdalımdan gelmez bana bir haber

Nazlı, şirin bahçelerde; sahralarda, bağlarda
Şurada ıssız ve dumanlı, şâhikalı dağlarda
Akan coşkun gözyaşlarım sular gibi çağlar da
O insafsız cananımdan gelmez bana bir haber...

21 Mart 334

Anadolu'nun tahsili nâkıs ve iptidai olan muhitinden ne yüksek bir şiir kabiliyet ve istidadı inkişaf edebileceğini bu satırlarda okudum. Bu satırlar arkadaşım Mahmud Ziya Efendi'nin defterinden alınmıştır. Nâzımı "Kara Oğuz" adlı bir gençtir.

2

Timurlenk Sarayının Kapısında

Bugün Semerkand'a geldik. Bedehşan yolundan Keşmir'e giden kabile ipekler, Çin fağfurları, buhurdanlar, altın yaldızlı mushaflar taşıyan yüzlerce deveyle kıvrak, tozlu ve sarı ovanın içerilerine doğru uzanıyordu. Şimendiferden indiğimiz istasyonun karşı sırasında büyük Rus otellerinden birinde geceyi geçirecektik. Parke döşeli, en sıcak zamanlarda insana gölgeleleriyle serinlik veren iki sıra ağaçlıklı bulvarlar yeni Semerkand'ı bir Avrupa şehrine çok yakınlaştırıyordu.

Şimendifer yolundan kırk dakika kadar yürünecek olursa eski Semerkand denilen büyük bir Türk hakanlığının han şehrine varılır. Bulunduğumuz yerden orasını görmek güç bir şey değildi. Yalnız ovanın rengine tek katlı kerpiç evleri, eski ve yıkık kale duvarları, tek tük birkaç ağacıyla gönül gözüyle bakılmazsa ufkun nihayetsiz düzlüğü arasında kayboluyordu.

Said ve kardeşi otelde oda tutmaya giderlerken akşama kadar şehri gezebilmek için onlardan ayrıldım. Her şeyden evvel bir vakitler Asya'nın yeryüzünde en sözü geçer şehri olan eski Semerkand'ı görmek ve tanımak isteğiyle demiryolu boyunca,

yakıcı güneşin alnımda tutuşan ışıklarına aldırmayarak ilerledim.

Yıkık kale duvarlarının ufak ve harap bir kapısından şehre giriliyordu. Hiçbir semtten rüzgârın uğramayı aklına getirmedığı bu yerlerde sıcaktan uyuşan, tembelleşen insanları gibi tozları da kalkıp başka yerlere gitmeye üşenerek şu alçak, çökük duvarların dar gölgeleri arasında senelerden beri sinmiş kalmıştı.

Tunç kakmalı tek kanadı yerlerde sürünen kapıdan şehrin ilk sokaklarına girerken sıcaktan kavrulup büyümemiş kiraz fidanı gibi yanık, bakır yüzlü bir Türkmen genci su kırbaşı yüklü merkebiyle ezici, uyuşturucu bir göçebe şarkısını söyleye söyleye dışarı çıkıyordu. Şehirde insanların yaşadığını gösterir hiçbir nişâne yoktu.

Köstebekler gibi sinen alçak izbelerin aralarında örümcek ağı kadar dolambaçlı, dar ve loş sokakların bütün neşesi durmazcasına vızıldayan sineklerdeydi.

Az ileride ufak ve tozlu kanatsız kapısından avlusuna girilen bodur, şişman minareli bir mescitten gelen nalin şıkırtıları bu eski İslâm şehrinin bana ilk gülümseyen bakışı gibi geldi.

Derinden gelen tekbir sadâlarını, hemen gönlüme dökülen şadırvandaki su şırıltılarını daha yakından dinlemek için avluya girdim. Islak kollarını mendiliyle kurularak câmi kapısına doğru yürüyen bir yerliye merakla şehirdeki sessizliği sordum.

“Şimdi öğle olduğundan herkes uykudadır.” dedi.

Durgun ve ihtimal ızdırapları bir sükûn örtüsüyle saklanmış olan sokakları dolaşarak Semerkand’ın alnı bulutlara yük-selen şevket devirlerinden kalma birkaç darbesini gördüm.

Bu hüznü taş yığınlarında bütün bir tarih yazılıydı: Şeyh Ahrar Medrese ve Türbesi’ni, Hoca Ahmed Yesevî ve Timurlenk türbelerini, Timurlenk’in yaptırdığı Ulu Camii, şimdi enkaz olan bu binaları birer birer gezdim. Nihayet Timurlenk’in sarayı geldi. Bu büyük ve şahane hatıralar saklayan harabeler arasında eski Türk hakanlığının şevket senelerini gözlerimizde

canlandırabilen yegâne iz, eski bir kapı, “Timurlenk Sarayı’nın Kapısı” idi. Bu kapı Orta Asya saltanatının en büyük hatırasıydı. Kenardaki bir taşın üzerine ilişerek düşünceye daldım. Kapının yarı aralık kanadından güneşin tozlu ışıkları giriyor ve harabenin içerisinde dalgalı karanlıklar yapıyordu.

O zaman sanki ellerinde gürzler, kalkanlar; zırhlı, tolgalı nöbetçilerin beklediğini görür gibi oldum.

O zaman dalgalı karanlıklarda güneşin parça parça vurmuş ışıklarıyla parıldayan çinilerin arasında dolaşan saraylıları, hafif adımlı cariyeleri fark ettim.

Ve sanki kanatlar arkasına kadar açıldı; büyük Asya hükümdarı yüzlerce mahiyetiyle sefere çıktı.

Hayır... Hayır. Bunların hepsi hayaldi. Gözlerimin önünde yıkık duvarlar ve enkaz olmuş bir saraydan başka bir şey yoktu.

Ah, Evet... O günler rüya gibi geçti, masal gibi söylendi ve eski Şark’ın mabetlerindeki fağfur kâselerinden ilâhî dumanlar gibi sakın gökleri vecde getirerek uçtu, gitti...

2 Eylül 334

3

Kartal

Sabahın altın ışıkları yalçın tepelerde bulutlara asılı gibi duran sivri kayaları yıkayarak dikenli, fundalıklı eteklere kayd. Derin yarların aşağısında girdaplar çalkalanıyor. Koyu gölgelerle karanar dar geçidin ulaşılmaz derinliklerinde kabaran, köpüklenen dalgalar bağlanmış bir arslan gibi homurdanıyor.

Kayalardan kayalara sıçrayıp akan suların yırtıcı dişleri, pek yakından, dalgalara kanatlarını sürterek geçen kuşları boğmak için yükseliyor ve saçılıyor. Geçidin sarp yamaçlarında süzölen bir yılan gibi koyu gölgelikler ilerliyor. Beygirler sivri taşların üzerinde ateş ve kıvılcım saçarak koşuyorlar. Ağaçlar, ormanlar, kayalar, dağlar, hiçbir şey onları durduramıyor. Koşuyorlar;

gecenin dondurucu rüzgârları; kasırgaların, fırtınaların gürültüsüyle, gecenin korkunç şeytanları, cinleri gibi koşuyorlar...

Dağların üzerine cehennemden düşen bir yıldırım gibi koşuyorlar. Akisleri, gürültüleri horultulu dalgalarla yayılıyor. Bunlar yamaçlarından kar eksilmeyen Altay sırtlarının eşsiz cenkçileridir.

Bunlar elbiselerini kan ve toz, gözlerini kan ve duman bürümüş vahşi ormanların, dilsiz girdapların engin bozkırların çocukları, Altay sırtlarının yaman cenkçileridir.

— Kim düşürecek şu kartal yuvasını dedi genç kağan. İçlerinden en genci, en yırtıcısı Tuğrul atını ileri sürdü:

— Ben, dedi ve okunu gökleri yırtan bir kılınç gibi kayaların, oluğu kanlar, ızdıraplarla pıhtılaşmış bir kılınç gibi, güneşin ışıklarıyla parıldayan kayaların hizasına fırlattı.

* * *

Uzaklardan, gergin, siyah kanatlarıyla dağları saran bulutların üstünden süzülerek gelen kartal, kâinatın ızdırabını hüznüle dinleyen kayalara indiği zaman yuvasını yıkılmış, yavrularını sularda boğulmuş, parçalanmış buldu.

Şu ufacık canların mezarı olan sular, beyaz köpükleriyle kefenledikleri yavru kartallar için uzun uzun gözyaşları döktüler.

Rüzgârların hıçkırığı, dalgaların hırıltısı yalçın ve sarp yarıların, kara bulutlu göklerin hükümdarını teselli için kayalara kadar yükselmeye çabalıyordu...

* * *

Enginlerde aydınlanan tepeler iri boğa yılanının kıvrılarak uzaklaşan gövdesi altında alçalıyor, eğiliyor... Boğucu ve öldürücü kabile peşinde öç emelleri besleyen kalpler bırakarak ufkun donuk, sisli ışıkları arasında inceleşiyor ve kayboluyordu.

4

Sonbahar Gecesi

İşte dalgın söğüt: Yazdan arta kalan bir ihtiyar.
İşte yazdan arta kalan hasta çınar.
Bu son bahar,
Hicranı var
Gibi durgun; ve kızarmış gözleriyle
Bak güzel ay...
Uzaklarda sessiz saray
Susmuş artık; ovaları şenletmiyor sözleriyle
O şen kızlar... şimdi hepsi artık şehre çekilmişler
Ovalara gök kar eler...
Bu güzeller
Kışın donuk pencereler kenarında nakış işler
Ey sonbahar akşamında ufuklardan yükselecek
Solgun yıldız!
Seni bekler ümitsiz kız
Durgun, ıssız,
Sonu gelmez engin deniz
Kenarında; o ümitsiz ve kimsesiz
İnanmıyor artık aşka, beklemiyor bir gelecek...
Ey sonbahar akşamında ufuklardan yükselecek
Solgun yıldız!
O neşesiz, emelsiz kız
Evet yalnız seni, artık yalnız seni bekleyecek!...

21 Kânûn-ı Sâni 334 Yıldız Sarayı

Bir Mersiye

–İstanbul Sultânîsi'nden Kemal İçin–

Karanlığın örttüğü sağır deniz bir yıldızın düşmesini bekler.

Şu dağlar ihtiyardır. Koyu renkli abalarının altında boğulmuş belleriyle ne çok azap çektiklerini gösterirler. Karaltılı alınlarında bütün bir âlem yazılıdır. Kışın yağın karlar başlarını kapladığı zaman en çok yaşlı görünürler. İlkbaharda, yazda bu dağlardan taze gözyaşları sızar ve mezarlara kadar iner çünkü her sene kuru topraklarda bir çukur kazılır; her sonbahar ağaçlar yapraklarını, ovalar çayırlarını, anneler yavrularını bu açılan kapıdan ebediyet yoluna gönderirler.

Herkes bilir, kış beyaz örtüsüyle bütün hayatı kefenlediği zaman, pek çok çarpan kalpler dururdu, sabahın çiçekleriyle titreyen pek çok yapraklar solardı.

Bu soğuk örtü yaş yaşamış insanların başları üzerinden geçerken saçlarına, sakallarına beyaz gölgesini düşürürdü. Bunun için insan yaşlı adamlarla görüşürken daha fazla ölümü görür, daha çok ebediyeti, başka dünyaları düşünür. Gönlüne bir boşluk, bir ürperme gelir. Halbuki baharda bir çiçeğin yanında, neşeli hayatta bir gencin karşısında insan dünyanın sonu gelmez bir saadeti varmış zanneder. İşte biz de böyle sanarak bunun doğru olduğuna inanırdık. O mezarın başında yüreğimiz kanadığı zaman, gönlümüzden gelen gözyaşlarıyla ebediyet kapısının eşiğinde yere kapanarak ağladığımız zaman aldandığımızı anlamıştık. Çok soğuk bir gündü.

Hiçbir ağacın gölgesini bırakmadığı kuru mezarlık toprağında gönüllerden gelen ızdırapları dinledikti. İçimizde hıçkırara hıçkırara ağlayanlarımız vardı. Fakat hepimiz ayrı bir âlemde yaşadığımızı hissederek çok birbirimize yaklaşan dakikalar geçirdik. Acı ve vahşi bir rüzgâr bizi titrettiydi. Derinden gelen iniltisi ölümlerin feryat eden mûsikîsi gibi kulaklarımızı ve gönlümüzü parçaladı.

Fırtınalı denizin dalgaları sahillerdeki kayalara nasıl çarpar ve inleyerek parçalanırsa ölüm denizinin dalgalanan sesleri de kulaklarımızda öyle uğuldadı ve öyle parçalandı.

Ölüm adlı bir orakçı tanırım: O her zaman son nefeslerini veren sârî ve yaşlı buğdaylarla, aralarında büyüyen genç, güzel çiçekleri de biçer. Köy yolundan dönen çocuklar ona acı acı baktılar. Sanki “Onları alma, bırak... yalnız ihtiyar ekinleri kes.” demek istiyorlardı.

* * *

Ve zavallı anne yaşlar ve acılarla en çok sevdiği çiçeklerini verdi. Çünkü o biliyordu ki onları hep yine, yukarıda meserret tarlalarında bulacaktı. Orakçı o gün azapla, hainlikle gelmemişti. O yeşil dünyayı ziyaret eden bir melekti ve çiçekleri alıp götürdü.

18 Kânûn-ı Evvel 334 Yıldız

6

Seni Ben Dizlerinde Sevmiştim

...

Bir çocuktum henüz güzel, hırçın
Dalgalandıkça başka bir kadının
Saçlarından hayal alan solgun,
Sarı rüyalı saçlarım vardı.
Beni sihrinle mahveden yorgun
Ve süzük gözlerin ne gaddardı.

...

Seni ben dizlerinde sevmiştim...

...

Sandalın yelkenle saklanarak
Ruhumu avlayan yeşil, berrak
Gözlerinden öper, öperdim ben

Aah!... Her gün senin güzel sinen
Benim en gizli âşiyânımdı.
Ellerim buselerle hep yandı.
Bu temiz aşkı hangi el yıktı.

...

Hangi rüzgâr kuruttu yaprağını
Ki o yaprak baharda doğmuştu.
Hangi el gömdü, kazdı toprağı
Azıcık kurtulunca annemden
Evde herkes işiyle meşgulken
O güzel dizlerinde eğlenmem
Emelinden ölür de vazgeçmem
Halecanla koşar idim sana ben...
Dolaşırdık seninle kumsalda
Denizin dalgasıyla sandalda
Sallanırken nasıl idiysen o gün
Sarhoşum aşkımın şarabıyla
Dalgınım ömrümün serabıyla

...

Bu temiz aşkı hangi el yıktı!...

2 Kânûn-ı Sâni 334

7

I

— Gönlnün neşe ve elem kıvrımlarını gölgelendiren ve karartan fırtınalı dalgalarda da mı bulamadın?

— Hayır...

— Rüzgârların kucağında süzülerek giden beyaz Nisan bulutlarının gülümser çehresinde de mi bulamadın?

— Hayır, hayır...

— Uzun ve yorucu yağmurlardan sonra açılan bir bahar sabahında kırlara çıktığın zaman, sana çiğ taneleriyle ıslanan gözleriyle bakan çiçeklerde de mi bulamadın?

— Dur... Düşünüyüm. Eski ve unutulmuş bir sevgiliyi hatırlar gibi, düşünüyüm. Evet, evet. Bir zaman uzun ve yorucu yağmurlardan sonra açılan bir bahar sabahında kırlara çıktım. Bir zaman orada bana çiğ taneleriyle ıslanan gözlerle bakan çiçekler vardı. Acaba o çiçeklerde bulmuş mu idim? O mor gözlü, parlak bakışlı çiçeklerde ümit ve saadetle çarpan kalbimi bulmuş muydum? Orasını hatırlayamıyorum.

— Hiç mi bulamadın, hiç mi hatırlayamıyorsun?

— Ne bileyim, buldum mu, bulmadım mı? Acaba o muydu, değil miydi? Nasıl anlayayım?...

— O zaman anlayamadın, merak etmedin mi, sonra bir daha görebilmek için onların yanlarına gitmedin mi?

— Evet gittim. Fakat merak ettiğim için değil... rastgele oradan geçiyordum. Yine o çiçeği orada gördüm. Mor ve parlak bakışlı gözlerini kurtlar kemirmişler, incecik vücudunu parçalamışlardı...

8

II

Eskiden mavi gözlerden hoşlanırdım. Şimdi de hoşlanıyorum. Eskiden sarı saçlar beni cezbederdi. Şimdi de cezbediyor. Fakat eskiden hür ve serbesttim. Eskiden istediğim zaman istediğim şeyi düşünürdüm ve bütün çiçeklerim mavi olsun derdim; mavi olurdu. Fakat şimdi bilmiyorum ki niçin, ben bütün çiçeklerime siyah ol demeden hepsi karardı. Bütün beni cezbeden gözlere siyah ol demeden, beni neşelendiren saçlara karar diye bir şey söylemeden hepsi siyahlaştılar. Ebedî bir gece kadar, ölüm kadar siyahlaştılar ve bütün gözler toplandı da yalnız bir çift gözde bana göründü. Bütün saçlar birikti de yalnız bir tutam saçta beni kendisine bağladı.

9

Nişanlıya Mektup

Kalbimi ısıtan ilâhî yerde
 Köyümün o şirin bağları yaşar
 Asmalar altında, yeşilliklerde
 Sevimli kuşların sesleri taşar.

O tatlı günleri bu ırak ilde
 Ararım hep ovada, belde
 İyice nefesine hasret var bende
 O hasretinledir dağ, bayır aşar

Ne tatlı elemeler duyurdu bana
 Hangi kara elin yazısı alnımda
 Çöllerde bu yanan kanımdan sana
 Vurulup yollanmış selamlarım var

12 Mart

10

Gümüş Taçlı Han

Çok eski zamanlardaydı. “Alay” dağları arasında kayalara sıkışmış bir inci midyesi gibi gayet güzel, gözlerden uzak ve gizli bir şehir vardı. Bu şehir Türkistan’ın Çin sınırlarında, hesaba gelmeyen zamanlar evvel yine Çinliler tarafından yapılmıştı. Günlerden bir gün yağmacı, göçebe bir bozkır kabilesi azılı atlar üzerinde, ellerinde oklar ve güneşle parıldayan kargılarla civar dağlara geldi.

O kabilenin en bahadırları azgın atlarının başlarını sıkı tutarak önden gidiyorlardı. Arkalarından, aile çadırlarının aralık perdeleri içerisinden yarı çıplak, emzikli kadınlar, tekerlekli sedirler üzerine konmuş çadır eşyası iri ve sağlam öküzlerle çekilmekte idi. Bu bedevî ve göçebe Türk kabilesi her şeyden

büyük tanıdıkları hanlarıyla idare edilmekte idi. Genç han süt beyaz bir doru beygir üzerinde gidiyordu. Onun her sözü kabilesine bir kanundu.

Buna benzer kabileler yüzlerce seneden beri, bir mevkiden diğerine göçerek, ...

Gece... Karşımda büyük ve tehlikesiz bir orman var... İçinde yalnız ben varım ve yalnız ebedî ölüm var. Ben ebedî ölüme bağırarak,

— Nereye gidiyorsun? diye sordum.

Ebedî ölüm bana cevap verdi:

— Nereye gidiyorsun?...

Anadolulunun Bugünkü Vazifeleri

1336 / 1920

Kânûn-ı Sâni

Alâiye = Alanyalıoğlu

Hilmi Ziya

ANADOLULUNUN BUGÜNKÜ VAZİFELERİ

1336 / 1920

BİRİNCİ KISIM

Andolu'da bin seneden aşkın bir zamandan beri yaşayan Oğuz Türkleri kendilerine üç büyük medeniyet merkezi yapmaya muvaffak oldular: Konya, Kayseri, Sivas.

Danışment Ocağı'nın padişahlığı olan Sivas, Selçuk Ocağı'na merkezlik eden Konya ve bir aralık Selçukların ilk payitahtı vazifesini gören Kayseri... Anadolu medeniyetinin en ziyade toplandığı, biriktiği yerler oldu.

Osmanlı Ocağı, Oğuz Töresi'ne göre Selçukların yerine geçtiği vakit padişahlık merkezi Bursa, Edirne ve en sonra İstanbul'da karar kıldı.

Bu şehir Peygamberimiz (s.a.v.) Efendimizin bize, “Le tüftahanne'l-Kostantınıyyete fele ni'mel emîru emîruhâ vele ni'mel ceyşu zâlike'l-ceyş” hadis-i şerifiyle ısmarladığı şehirdi. Anadolu'nun dini bütün halkı, vazifesini bitirebilmek için merkezini, padişahını peygamberin takdis ettiği bu sevgili şehre taşıdı; onu öz vatanının, Anadolu'nun başı, aklı yaptı. Fakat bu zamandan sonraki beş asırlık tarihin her safhasında İstanbul tam bir ordu hayatı yaşamış ve asırlarca Anadolu onun mutfağı

*“Kostantiniye, bir gün fetholunacaktır. Onu fetheden asker ne güzel asker, onu fetheden komutan ne güzel komutandır” (Hadis-i Şerif). (h.n.)

olmak üzere daimi bir seferberlik içinde kalmıştı. Aşçıları Bolu'dan, tellakları Sivas'tan, manavları Antalya'dan, bileycileri Kastamonu'dan, kasapları Eğin'den, Sandalcıları Trabzon'dan ve bütün zahiresi de Anadolu'nun her tarafından gelen bu seferber ordu tam beş asır müddet silahlarını boşaltıp duvara asacak zaman bulamadı. Bununla beraber Fatih'in açtığı devir merkezle muhitin arasına yıkılması çok müşkül ve zararları ilk hamlede göze çarpmak kadar büyük bir set yapmıştı. Bu devre "Saltanat Devri" ismini veriyoruz. Saltanat Devri'ni Fatih açtı; Yavuz genişletti ve tamamladı.

Ondan sonra mütemadiyen büyüyen ve büyüdükçe derinleşen bir uçurum gibi şehirle köyün, Anadolu ile İstanbul'un arasını açmaya sebep oldu.

Çünkü Anadolu Türkü'nün ruhunda bütün fertleri dinde, hakta, vazifede bir gören dünyanın hiçbir tarafında rastlanamayacak kadar büyük bir asalet vardı.

Çünkü saltanat devrini açan kuvvette artık Anadolu'nun ruhundaki bu asil hissi görececek hal kalmamış, onun gözüne Bağdat halifelerinin Acem beslemelerinden meydana çıkarıldıkları bir "köleler saltanatı" perde çekmişti.

Türkler Müslüman oldukları zaman münakaşaya lüzum görmemişlerdi. Allah'a inandıkları ve imanın heyecanını duydukları için Müslüman olmuşlardı. Artık Allah'ın varlığını, peygamberinin hakikatini, Kur'an'ın insan elinden çıkma olmadığını ispata hacet yoktu. Halbuki Bağdat'ın dini yarım Acem köleleri gibi İstanbul idaresinin ismi Müslüman dönmelerini de kandırarak, inandırarak Müslüman etmek lazım gelir sanıldı. İşte medrese böylece doğdu. Kur'an-ı Kerim'i Eflâtun ve Aristo mantıklarıyla tevil ve izaha çalışan ve bu suretle de ister istemez halkın lekesiz ve tereddütsüz imanından ayrılan bir zümre meydana geldi çıktı. İşte bu Osmanlı tarihinin bütün hayatını çerçeveleyen "zühdî din" olmuştur.

İdare bu dinin çerçevesinden dışarı çıkmayı düşünmedi. Edebiyat bu çerçevenin içinde yürüyerek yaşadı. Çıkabilenler

olmadı değil. Fakat onlar da başka bir tarafa çıktılar. Çünkü edebiyatın en zengin, ana yol modelleri Acem İllerinden, İsfahan'dan, Şiraz'dan geliyordu.

İki bin senelik Acem İli İslâm dinini Eflatun'dan ayırdı ve hissettiğini divânlarına geçirdi. Fakat onun hissettiği kendi malı idi. Kendi için dinin en ruha yakın imanlı şekli o idi. Lâkin onun için pek güzel olan modelleri Osmanlı edebiyatının defterine geçirmesi lazım geldiği zamanda mesele değişiyordu. Bu sefer Mahmud Sebüşteri'nin, Mevlânâ'nın mukallitleri yetişti. Tasavvuf bir heyecân-ı tâm halinden çıkıp kelime oyunculuğu şekline döküldü. Anadolu'nun askerî teşkilatı İstanbul'a bağlı değildi. Fatihlerin evladı geniş mezuniyetlerle merkezden ayrılıyorlardı. Bununla beraber büsbütün müstakil bulunmuyorlar. Hassa tahsisatıyla memur Beylerbeyileri merkezî idarenin murakabesini temin ediyorlardı. Halbuki merkezdeki askerî teşkilat mütemadiyen Anadolu haricinden Hristiyan Pomaklardan, Arnavutlardan, Boşnaklardan toplanmış, yetiştirilmiş bir ordudan mürekkepti. Ve bu sebeple de ordunun doğurduğu askerî esaslara dayanan bir idare teşkilatı da İstanbul'da fiilen hâkim bulunuyordu. Anadolu'nun hassa sahibi beylerbeyileri bu idarenin yetiştirdiği memurlardı. Bu sebepten fatihlerin evladıyla bu köle idarenin mümessilleri arasında daimi bir mücadele zarurî idi. Padişah her ne kadar yazılı bir kanuna göre iş görmüyor ise de zühdi dinin ve Bağdat Sarayı taklidinin doğurduğu ortadaki teşkilatı da bozmak kimsenin hatırından geçmediği için şayet bir Sadrazam azl veya katledilirse yerine gelecek kimse aynı idarenin yetiştirdiği bir dönmeden başka bir şey olmuyordu. Asırlarca müddet devam eden bu idare tarzı İstanbul'da kökleşmiş bir baş zümre meydana getirdiği gibi bu biçim teşkilattan hiçbir şey anlamayan Anadolu ahalisi de ister istemez merkeze karşı yabancı kalıyordu.

İşte bütün bu sebeplerdendir ki, merkezin zühdi medeniyeti katiyen muhite yayılmamış ve Türk sanatının en ziyade şahsiyetini gösterdiği mimari bile İstanbul ile birkaç civar şehre

bağlanmış kalmıştır. Payitaht idaresinin en kuvvetli bir müessesesi olan Yeniçerilik, şehirde ayrı bir ocak, ayrı bir kutsiyet meydana getirmiş ve çok zaman geçmeden bizzat merkez bile bu büsbütün ayrı teşkilatın zararlarını görmeye başlamıştır. Fakat gayet kuvvetli bir “ocak heyecanı”, büsbütün müstakil bir kutsiyet vücuda getirmiş olan teşkilat, hanedanın bütün gayretlerine ve hoşnutsuzluklarına rağmen daha iki asır devam etmiş ve yaşamıştır. Hoşnutsuzluğun ilk kurbanı Genç Osman oldu. Ondan sonra birçok padişahlar şiddetli davrandılar. Teşkilatı yıkmak istediler Mahmud-ı Sâni'ye kadar hiçbir muvaffakiyet hâsıl olmadı. Çünkü padişah İstanbul'da yalnızdı. Anadolu'da her şeyden habersiz yaşayan milletin başı olması lazım gelen Zât-ı Şâhâne önündeki siyah perdeyi kaldırarak asıl dayanması lazım gelen kuvveti göremiyordu. Halbuki kendisine akıl öğreten, müşavere eden, birçok hususlarda nasihat veren idare adamları hep yeniçerilik asabiyetinin yetiştirdiği kimselerdi. Bu sebepten dolayı tabiatıyla teşkilatı bozmak isteyen bir hareketin önüne geçemeyeceklerdi. Padişahlar çocukken zühdi hayatın muhtelif safhalarıyla karşılaşılıyorlar, medresenin yetiştirdiği hocalardan ders alıyorlardı. Büyüdükleri zaman meclislerinde zühdi dinin doğurduğu edebiyat, acem musikisinin taklidinden doğan bir saray musikisi yaşıyordu. Padişahlar için memleketle biricik temas noktası gençliklerinde, o da ancak bir kısmının Anadolu'ya gönderilerek sancak beylikleriyle dolaştırılmaları idi. Bu temastan da çocukluğunun yığdığı fena tesirlerden silkinerek istifade edebilen pek az şehzade çıkabiliirdi.

Eğer Osmanlı Devleti'nin harice karşı bütün kapılarını kapatarak yaşaması kâbil olsa idi vaziyetin değişmesi için ancak Anadolu'nun ortasından bir aksülamel hareketinin doğmasını beklemek lazım gelecekti. Bununla payitahtta mevcut olan örf ve bu örfün yetiştirdiği zümre her zaman hükümdarın şahsına yahut zihniyetine galip bir vaziyette bulunacaktı.

Nitekim Anadolu'da birçok aksülameller doğdu. Bu hareketlerin iyi yahut fena birçok neticeleri meydana çıktı ki, Osmanlı siyasî tarihinde tesir icra etmekten hâlî kalmamıştır.

Celâli eşkıyası, Kızılbaşlığın sirayeti, Mehmed-i Râbi' saltanatının ilk senelerinde Adana, Maraş taraflarından çıkan isyanın gittikçe büyüyerek bütün Anadolu'ya yayılması ancak bu suretle izah olunabilir. Yoksa zannedildiği gibi bu hareketler alelade çapulcu eşkıyası mahiyetinde değildi. Bizim eski İstanbul tarihlerinin kaydettiği gibi birbiri arkasına sıralanan kavgalarda Anadolu askerini aç kalmasından doğuyordu. Şüphesiz ki bu aksülamel şuurlu değildi. Fakat ifade edilemeden, yalnız hissedilerek meydana çıkıyordu.

İstanbul idaresinin adı eşkıya, asi diye tanıdığı ihtilal hareketlerinin başında bulunan kimseler, halkın hissiyatını en ziyade kuvvetle duyan, en fazla ifade edebilen kimselerdi. Halk bu adamlara hayatında kıymet veriyor, vefatından sonra şarkılarla, koşmalarla onun hatırasını tes'îd ediyor ve asırlar geçtikçe kutsiyeti daha ziyadeleşerek her biri birer evliya oluyordu. Bektaşilik bu suretle genişlemiş, Kızılbaşlık bu sebeplerden milyonlarca halk arasında yayılmıştı.

Halk, Sultan Murad-ı Sâni zamanında Bedreddin-i Simâvî; Sultan Selim zamanında Balım Sultan; Murad-ı Râbi' zamanında Şeyh Sakariyye ve Rûmiyye Şeyhi'ni yetiştirdi.

Fakat Avrupa ile münasebet zaruri bir halde olduğu, Reforme'den beri Garp fikrî ve siyasî hayatında büyük, esaslı tahavvüller vücuda geldiği için İstanbul'un teşkilatını yıkmak isteyen yeni birtakım âmillere kapı açılmıştı. Fransız İhtilâl-i Kebîri'nin doğurduğu yeni zihniyet bütün Avrupa'ya yayıldığı gibi Ahmed-i Sâlis'ten beri Avrupa ile temas ve münasebeti, içtinap kabul etmez bir mahiyet alan Osmanlı Devleti de mevcudiyetini harice karşı muhafaza edebilmek için Avrupa'nın yaşayan teşkilatına karşı idarede bir mecra açmak mecburiyetinde kaldı. Bu suretle eski idareyi devirmek isteyen bir ahrâr sınıfının meydana gelmesine sebep oldu. Yeni şekil alan bu sı-

nıfla padişah arasında her ne kadar zihniyet ve hayat anlayışı itibariyle kuvvetli bir bağ yoksa da her iki tarafın istediklerinin neticesi bir olduğu için, yani yeniçerilik asabiyetinin yıkılmasını takip ettikleri için az zaman zarfında birleşerek kuvvetli bir parti vücuda getirdiler. İşte o sırada Islahatçılar ve mürteciler isminde biri eski idareyi muhafaza etmek isteyen, diğeri yıkmak isteyen iki fırka, muhafazakârlar ve ahrâr fırkası husule geldiğini görüyoruz. Ahmed-i Sâlis'ten itibaren başlayan bu hareket Selim-i Sâlis'te ilk patlağı verdi. Patrona Halil ve Kabakçı Mustafa vakalarında bu mücadelenin İstanbul halkına kadar inen izlerini görmek kâbildir. Mücadelenin şuurlu bir şekilde ve bütün siyasi vasıtalarla müracaat ederek çarpışmalarına ancak Mahmud-ı Sâni'nin nihayetinde ve Sultan Abdülmecid devrinde tesadüf olunabilir. İstanbul ahalisi bu mücadeleyi takip etti. İhtiyarlar hocaları, gençler mücedditleri müdafaa ediyorlardı. Şehir halkı bu iki cereyandan birincisini diğerine tercih etmişti. Denize düşen yılana sarılır. Bununla beraber bu uzun ve yorucu mücadelenin buhranı şehir halkında tesirini göstermeden hâlî kalmadı. Halbuki hakikatte bu iki fırkadan ikisi de temsil etmek istedikleri noktalardan –külliye– uzak bir vaziyette idiler. Yeniçerilik ve eski idare –esasen– Anadolu'dan, milletin içtimaî bünyesinden bir teşkilât olmadığı için onun muhafazasını arzu edenlerin hakiki bir muhafazakârlıkla hiçbir alakası olamazdı.

Ahrârâne fikirler besleyen zümreye gelince, bu zümre –ki Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nda Osmanlı Devleti tâbiyetinde bulunan bütün akvâma aynı hakkı vermişti– her ne kadar teşkilatın yıkılmasını esas ittihaz etmiş ise de bu arzu milletin içtimâî teşkilatında ahrârâne bir inkılâp yapmak maksadıyla değil, belki mevcut idarenin, o da mahiyetini değil, yalnız şeklini değiştirmek isteyen bir hareketten geliyordu. Halbuki bu hareket hariçten gelmişti; milletin sihrî diniyle hiçbir münasebeti yoktu. Belki zühdî dinin teşkilatı kadar, medrese kadar memlekete yabancı bir mevkide kalıyordu. Zühdî din nasıl

kitapla halkın imanı arasına birtakım Acem tefsirleri ve Yunan-ı kadim mantığına uydurarak yapılmış teviller koyuyor, bu suretle hakiki dinin serbestçe hayata aksetmesine mâni teşkil ediyor idi ise, ahrârlık ismiyle meydana çıkan bu Avrupa taklidi cereyanlar da yalnız vasıtalar değişmek üzere aynı neticeye vasil oluyordu.

Buna mukabil padişah naçar kalarak muhakkak payitaht dışarısından bir yardımda bulunulması zaruret halini aldığı zaman da bu yardım Anadolu'dan değil, Rumeli veya Mısır'dan geliyordu.¹

Tanzimat'tan bu zamana kadar İstanbul idaresi mütemadiyen Avrupaî şekle yaklaşmakta ve milletin bünyesine yabancı olan eski idareyi ortadan büsbütün kaldırmakta olmasına rağmen bir başka şekilde eski ayrılık ve ikilik devam etti. Hatta bu sefer payitaht ve tesirinde kalan büyük şehirler (İzmir, Bursa) Anadolu'dan daha büyük bir uçurumla ayrılıyorlardı. Bu da "dinsizlik", "lâiklik" idi. Ahmed-i Sâlis zamanında başlayarak Tanzimat'ta azami şeklini alan Avrupacılık hareketi İstanbul'da ve bütün şehirlerde yeni nesille hocaların, gençlerle ihtiyarların arasını açmıştı. Hocalar esasen bünye-i memlekete yabancı olan, fakat bütün meziyeti eski olmasında olan idareyi, gençler hakikatte yeni bulunan, Avrupa'nın en kuvvetli siyasiyât nazariyelerine² uyan, fakat memleketin içtimâî bünyesine hiçbir zaman uyup uymadığı düşünülmeyen idareyi terviç ve müdafaa ettiler. İstanbul'da birbirinden büsbütün ayrı imiş gibi görünen bu ikilik (*dualisme*) bugüne kadar devam etti ve hâlâ da ediyor. Herkes zannediyor ki memlekette en mühim mesele bu iki zümrenin ayrılığı ve birçok asırdır devam eden münafetidir. Halbuki hakikatte bu iki zümrenin de mahiyetleri biridir. İkisi de memleketin içtimâî bünyesine yabancı ve ekleme vaziyettedir.

¹ Alemdar Mustafa Paşa. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Bey. Mora Sefiri.

² O zaman için Jean-Jacques Rousseau, Voltaire, Montesquieu.

Reforme cereyanı meydanda mevcut olan kilise teşkilatıyla, yine aynı devrin serbest düşüncelerini vücuda getiren hümanistler bugünün zahiren zıt gibi görünen, fakat hakikatte mahiyetleri bir olan cereyanların aynıdır. Papa Onuncu Leo'yla Alman Erasmus ve Reuchlin mücadeleye giriştikleri zaman her ikisi de aynı silahı kullanıyorlardı. Erasmus hiçbir zaman Cermen ırkının hissiyatını ifade eden bir mücadeleci olamadı. Papaların maarifperver vasfını himaye eden kilisesi nasıl İtalyan milletin değil, daha fazla eski Yunan ve Roma medeniyetlerinin ölmüş müesseselerini taklit ediyorlarsa Erasmus da insaniyetperverlik, fertlerin müsâvâtı gibi "mücerret" esasları müdafaa ederken aynı silahlardan ve bilhassa Aristo'nun mantığından uzaklaşmıyordu. Fakat Luther kilisenin "zühdî" diniyle hümanistlerin "mantıkçı"lığını yıkarak sihrî Cermen diniyle Kitabı (İncil, Tevrat) birbirinin kucağına attığı zaman Cermen ırkı hakiki istiklalini bulmuş oldu.

"Yirminci asır milliyet asrıdır" şeklinde bir nassın (*aphorisme*) her yerde, her münasebetle tekrar edildiği görülüyor. Acaba bu milliyet asrının prensipleri nelerdir? Modellerini nerelerden, usûllerini hangi ilim cereyanlarından alıyorlar?

Milliyet cereyanının ilk prensiplerini İngiliz filozoflarından Locke ve Hobbes'u takip ve taklit eden on sekizinci asır Fransız filozoflarında görüyoruz. "Hukuk-ı esasiye" ilmi Rousseau'nun, Montesquieu'nün ortaya koyduğu milliyet nazariyelerini tevsî' etmiştir. Halbuki hukuk-ı esasiye bir ilim değildir. Belki içtimâiyât ilminin tetkikine dâhildir. Hukukî hadiseler—bu mânâda—içtimâî hadiselerin bir nevidir. Her içtimâî şekil ve nevin de hukukî şekil ve nevi vardır.

Mevcut olan hukuk-ı esasiye nazariyelerine gelince: Bunlar İngiltere içtimâî teşkilatındaki hukukî esasların Fransız filozofları tarafından yanlış anlaşılmasından ve yanlış tatbik olunmasından doğan bir neticedir. Yirminci asırda canlandır-ğını gördüğümüz milletlerden en ziyade zikre şayan olanları Finlandiya ve Lehistan'dır. Bunların delili de bütün Avrupa'ya hocalık etmiş olan, İngiliz teşkilatını taklit ederek doğan Fransız İhtilâl-i Kebîri'dir.

Halbuki Fransız İhtilâli aç bir halkın Paris'e saldırmasından başka bir şey değildir. İnkılâpçılar bir milletin bünyesinde husule gelebilecek tahavvüllerde ne gibi mısdaqları (*critérium*) aramak lazım geldiğini sezememiş ve bulamamıştır.

Hakiki milliyet cereyanları "dinî" bir şekilde --zühdî din değil-- tekevvün eden ve cemiyetin dinden doğmuş olan bütün müesseselerine şamil ve umumi bir mânâyı haiz olan inkılap demektir. İstanbul'da mevcut olan tesir (*action*) cereyanına "müsbet ve menfî" bir şekilde iştirak eden, yani şehir hayatında mevcut ikilikten herhangi birini iltizam eden her fikrî cereyan bizatihi mantıkçı ve binaenaleyh "lâik: dinsiz" bir cereyandır. Çünkü hakiki din hissedilen dindir. Bu cereyana karşı husule gelebilecek hareket, yani aks-i tesir (*réaction*) hareketi, bilakis heyecan halinde "dindar", daha doğrusu bütün hayat ve kâinatı --heyecan halinde-- dinî bir şekilde gören harekettir.

Bu sebepten büyük şehirlerde, yani Avrupa medeniyetinin taht-ı tesirinde bulunan mahallerde doğan ve "kozmopolistlik, sosyalistlik, hocalık, nasyonalistlik (Türkçülük), devletçilik, fertçilik, ilh. isimleri altında tanınan hareketlerin --siyasî olmamak şartıyla-- heyet-i umûmiyyesi yukarıda söylenen "tesir" (*action*) hareketinin, yani "dinsizlik" in muhtelif şekillere bürünmüş, fakat mahiyeti aynı mümessillerinden başka bir şey değildir.

Binaenaleyh bu tariklerden herhangi birisini diğeri aleyhinde bulunmak üzere iltizam ve müdafaa etmek bu harekete iştirak etmek demektir. Yani Ziya Gökalp, Sabahaddin, Akço-

ra, Ali Kemal Beylerin temsil etmekte oldukları “meslek”lerin arasında mahiyet ve esas itibariyle hiçbir fark bulunmadığı için bunlardan herhangi birine taraftar olmak aynı şeydir. Bu “tesir” hareketi, iyi yahut fena, doğru yahut yanlış, faydalı yahut zararlı, her halde meydana gelmiştir; ve ileride faaliyetini aynı şekilde tevsî’ ederek “temerküz” edebilecektir. Büyük şehirlerde, Avrupa medeniyetinin tesiri dâhilinde kalmış olan yerlerde, herhangi bir mütefekkir sınıfının kendisini bu cereyandan kurtarması imkânı mevcut değildir. Bu sebepten tesir hareketinin şuurlu veya şuursuz bir şekilde faaliyette bulunduğu saha dâhilinden, yani onların arasından “mücadele”lere girişmek yahut yeni bir “görüş” veya “usûl”ü (*systeme*) (velev ki gayet doğru ve mücerreden mantikî olsun) müdafaa ve iltizam etmek hiçbir netice ve tesir husule getiremez. Heyecanını kaybetmiş, cansız (*inerte*) bir halde bulunan şehirli mütefekkirlerine heyecan ilkâ etmek ve onları dindar yapmak imkânı yoktur. (Bununla beraber “ferdî i’câz”lar (*prestige personnel*) müstesnadır.)

Bu sınıftan olan herhangi bir ferde karşı “aks-i tesir” hareketine taraftar olan kimse aynı vaziyettedir. Ve aralarında hiçbir fark gözetmemelidir. Belki zaten imansız, idealsiz olan bir muhitte en iyi hatt-ı hareket, matbuata aksetmeyen, siyasiyâtta daima uzak kalan “ferdî i’câz”lardan istifade etmek; ve nihayet gayet kuvvetli ve kavranmış tenkitlerle, mevcut menfi ve ilmin verdiği zayıf, mücerret, memlekete yabancı imanları da yıkarak “aks-i tesir”in faaliyetine vâsî’ ve mukavemetsiz bir zemin hazırlamaktır.

Şu halde “aks-i tesir” hareketi iki şekilde kâbil-i tatbik olur:

- (1) “Menfi hareket”tir ki, büyük şehirlerde takip olunacak edebî, felsefî, içtimâî tenkitlerden ibarettir.
- (2) “Müspet hareket”tir ki, bu da doğrudan doğruya aks-i tesirin köy ve Anadolu’dan mesaiye girişeceği en mühim teşkilatın esas kısmıdır. Burada faaliyetin ilk mevzuu “idealist” olan “köy”dür ve ilk hamle ancak köyden başlayabilir.

*

* *

Menfi hareketin yegâne müspet olabilecek kısmı, söylenildiği gibi, “ferdî i’câz”lardır.

Ferdî i’câz: Bir fikir hâl-i infirâdda iki şekilde telkin edilir: (1) Münakaşa, tenkit ve ispatla. (2) Ferdî i’câzlarla.

- (1) Münakaşa, tenkit ve ispat tarzında mesele tamamıyla ilmîdir. Burada insan karşısındakinin vaziyet-i ruhiyesini ve hissiyatını nazara almak mecburiyetinde değildir. Fert bu nevi iknalarda hissiyattan, kapalı hükümlerden tamamıyla tecerrüd ederek yalnız mevzû’-i bahs olan mesele üzerinde bir mantikî silsile takip ile Vauban’ tarzında muhasara planıyla gayeye yaklaşır. Burada o adamın hissiyat ve iradesine müteferri’, cemiyetin o adam üzerinde yapmış olduğu tazyikler ve bunların doğurduğu *prénotion*’ları [önfikirleri] düşünmez.
- (2) Ferdî i’câzda bilakis fert burada muhatabını ikna etmeye çalışırken onun manevi varlığını bir “küll” olarak telakki eder ve bu küllün eczasını tecrit ederek yalnız melekât-ı akliyesiyle muhatabada bulunmaz. Belki “küll” halinde bütün ruhuyla muhatabada bulunur. Bu sebepten burada Vauban’kârî bir plan, bir mantikî silsile takibine hacet yoktur. Ferdî i’câz içtimâî i’câzın bir in’ikâsıdır. Burada muvaffakiyeti tayin edecek şerâit:
 - (a) Ruhların tetabuku,
 - (b) Ferdî “seziş” kuvvetinin varlığı, yani *intuition*’un [sezginin] kuvveti,

* Mareşal Sébastien Le Prestre de Vauban (1633-1707): Fransız istihkam ve strateji uzmanı. Kale mimarisinde bilimsel açıdan büyük değişiklikler yapmıştır. III. Selim zamanında Râşid Efendi Matbaası’nda –biri yazarı olmadığı halde kendisine atfedilen– üç eseri yayınlanmıştır. (h.n.)

- (c) İçtimâî *prénotion*'ların [önfikirlerin] ehemmiyetle nazar-ı itibara alınması,
 - (d) Hayat, irade, zekâyı tecrit eden dimağdır. Bunlar hakikatte mücerret değil, müşahhas ve muğlak bir haldedir. Binaenaleyh ferdî i'câzda dimağın tecridi yapmaması lazımdır.
 - (e) Bilahare ilmin (rasyonel ilim) veya medrese cereyanının verdiği hak, fazilet, uhuvvet gibi mücerret mefhumları ve bunların tazyikini tecrit. Binaenaleyh,
- (1) Ferdî i'câzlardan mâadâ müspet bir vasıtaya müracaat etmek kâbil değildir. Yani merkezde:
 - (a) Ferdî münakaşalara girişmemelidir (siyasî ve tarihî münakaşalar).
 - (b) Konferanslar vermemelidir (ulûm-ı müsbeteye ait ilmî konferanslar müstesna, fakat lüzumsuzdur).
 - (c) İstanbul matbuatına müspet bir şekilde iştirak etmemelidir.
 - (d) İstanbul matbuatına menfi bir şekilde iştirak edilecekse programdan ve fikirlerden katiyen fedakâr olmamalıdır.
 - (e) Umumiyetle edebiyat münakaşaları yapmamalıdır.
 - (2) Yapılmasında mahzur olmayan,
 - (a) Felsefe ve içtimâiyât nazariyeleri münakaşası (siyasî ve tatbikî şekilde olmamak şartıyla).
 - (b) Hukuk-ı esasiye ve usûl-i idare münakaşaları (vakâyî'-i siyasiye ve eşhâs mevzubahis olmamalıdır)

Lâik Avrupa cereyanlarından matbuata aksedebilen ve henüz etmemiş olanları üçe ayırabiliriz:

- (1) Türkçülük, (2) Osmanlıcılık, (3) Sosyalistlik...

(1) Türkçülüğü matbuata aksettikten sonra geçirdiği istihaleleri ve bu istihalelerin mümessilleri itibariyle tasnif etmek lazımdır. Bu noktadan Türkçülük üç devre geçirmiştir.

(a) Türkçülük: Bu birinci devrenin menşei Şimâlî Türkleri, Kırım Tatarları arasında yetişen, doğan fikrî cereyanlardır. Binaenaleyh bu cereyanın âmilleri Anadolu haricindedir. İlk mümessilleri Yusuf Akçora ve Ahmed Agayef Beylerdir. İstanbul'un fikrî hayatından harice çıkamamıştır ve bu mahdut muhit dâhilinde Necib Asım Bey, Köprülüzâde gibi birkaç Avrupacılık taraftarı ahrâra icrâ-yı tesir etmiştir. Bu cereyanın nâşir-i efkârı *Türk Yurdu* mecmuası idi. Nokta-i nazarı, Türk lisanları zümresine mensup olan ve Müslüman olan bütün insanların bir millet telakki edilmesidir. Bu cereyan taraftarları meseleyi "mücerret" noktadan görmektedirler. Bunlara göre "Anadolu" medeniyeti ideal değildir. Attila, Cengiz, Timurlenk gibi istilacı hükümdarlara kıymet vermek lazımdır. Onları tezyif doğru değildir. Osmanlı Türkleri infisâha uğramış olduğu için (çünkü bütün hayatı İstanbul'un dar ve kozmopolit sahasından görüyorlardı) onları Şimal memleketlerinin seciyesini muhafaza eden (!) insanlarıyla, yani Şimal Türkleriyle (Tatarlar) tasfiye etmelidir. Görülüyor ki, bu cereyan bizatihi "mantıkçı" ve binaenaleyh "kizmopolit", yani "dinsiz" bir cereyandır. Şu halde "Anadolu"nun mukaddes olan, dindar olan aks-i tesiriyle mezc etmek kâbil değildir.

(b) Türkiyecilik: Bu ikinci devrenin esasları birinciye istinat etmektedir. Aynı asıdan doğmuştur. Yalnız mümessilleri İstanbullu ve şehirciliğin

tesirâtından kurtulamayan Osmanlı Türkleridir. Başlıca misâl olarak Ferid Bey ve merhum Nüzhet Sabit Bey zikrolunabilir. Türkiyecilik Turancılık akîdelerinin sıfât-ı fârikasını kaybetmemiş, yalnız siyâsî zaruretle iltizâm ve müdafaa olunmuştu. Bu cereyanın el'ân Turancılıktan birçok şeyler beklemekte olduğunu *Aydemir* romanında görmek kâbildir. Bunun hakkında da Turancılık için yukarıda söylenen hükümleri tekrar etmek icap eder.

- (c) Teslis-i İçtimâî (Türkleşmek, Muasırlaşmak, İslâmlaşmak): Bu son cereyanın yegâne mümessili ve mütefekkirlerin içinde en kuvvetlisi Ziya Gökalp'tir. Nokta-i nazarı: Osmanlı Türk İçtimâî hayatının Müslüman olarak Avrupa tekniğine tetâbukudur. Bu nokta-i nazar "mücerret" olarak yukarıda zikredilenlerin her ikisinden de daha ziyade ilmî kıymeti haizdir. Mesela: Budhî Japon, âdetlerini kaybetmeden Avrupa tekniğini kabul etmiştir. Fakat mesleğin en büyük noksanı "İstanbul lisan, âdât ve şekl-i içtimâîsi"nin ideal bir tip telakki edilmesi, sonra "millet" mefhumunun yanlış tarif edilmesindedir. Bu sebeptendir ki, teslis-i içtimâî Turancılıktan tamamıyla ayırlamamış, yalnız İstanbul harsının tamimini esas ittihaz etmiştir.

Görülüyor ki, bir defa "idealize" edilmiş olan "tip" itibariyle Anadolu'nun aks-i tesir hareketinin "zıdd-ı tâm"ıdır. Usûl cihetine gelince, burada da üzerinde durulacak noktalar vardır: Bir defa "Türkleşmek" ne demektir?... Türkleştirmek, Türk olmayan bir kavim veya cemaati Türk yapmak, yani temsil etmek, Türkleşmek o kavim veya cemaatin temessül etmesi demektir. Burada

eğer temessûlden maksûd şehir halkının temessûlü ise, ideal bizzarûre köy olur. Yok, eğer bozkır hayat-ı içtimâyesinin avdeti ise, bu taktirde “Turancılık” hakkında söylenen sözleri tekrardan başka bir şey yapılamaz. Muasırlaşmak kâbil-i izahtır. Fakat İslâmlaşmak garip oluyor. Bu ya zühdi dini tamim, yani medreseciliktir yahut da millette yaşayan dinî takviyedir. Birincisinin maksûd olmadığı muhakkaktır. Fakat eğer maksûd ise onun cevapları yukarıda geçmiştir. İkinci si maksûd olduğuna nazaran verilecek cevap birdir. O da “Anadolulaşmak”tan ibarettir. Esasen bu tabir “asrileşme”yi de şâmindir. Bu cereyanın doğurduğu edebiyat da temsil kudreti itibariyle O. Seyfi’ye verilebilir. Cereyanın nesir vadisindeki tesiri İstanbul zevkinin mümessili olarak Refik Halit ve Ömer Seyfettin’i yetiştirmiştir. Refik Halit Anadolu’yu şehirli gözüyle görmüş, Ömer Seyfettin kozmopolitliği muvaffakiyetle yaşatmıştır.

- (2) Osmanlıcılık: Bu cereyan daha ziyade siyasî sahada tecelli etmekle beraber fikrî hayatta da derin izler bırakmıştır. İkiye ayırmak kâbildir: Biri Muhafazakâr Osmanlıcılık, diğeri Ahrâr Osmanlıcılıktır.

(a) Muhafazakârlar: Bunlar da ikiye ayrılır. Biri saltanat devrinin idamesi taraftarı ki, bunlar emperyalistlerdir. Diğeri İslâmcı ve mantıkçı muhafazakârlardır ki, yalnız Müslüman unsurlar arasındaki ittihadı esas ittihaz ederler.

- i. Bu birincilere göre hukukî mânâda bir “Millet-i Osmâniyye” vardır. Buna (bilâ-tefrîk-i cins ve mezheb) dâhil birçok kavimler vardır. Her kavmin mezhebi ve milleti serbesttir. Mümessillerinden Ferid Paşa zikrolunabilir.

ii. İkincilere göre yalnız hukukî mânâda değil, içtimâî mânâda da bir millet vardır ve bu millet “Müslüman Milleti”dir. Bu milletin lisanı Osmanlı “klasik” lisanıdır. Arap, Türk, Kürt, Çerkez, Arnavut bu milletin birer ferdidir. Bu nokta-i nazarın başlıca müdafileri İzzet Paşa (Arnavut), Akif Bey (Arnavut), Naim Bey (Kürt), Abduh (Arap) ve şâkirdlerinden Abdülaziz Çâviş’dir (Arap). Bu esası kabul edenler “ırkiyet” ve “kavmiyet”in fevkalâde aleyhtarlarıdır. Osmanlı Müslüman kavimleri arasında bu noktadan bir vahdet görmektedirler. Bu esasa doğrudan doğruya ve bütün külliyle taraftar olan pek az Anadolu’lu vardır. Onlar da milli heyecan anlarında fikirlerinden kısm-ı a’zâmını feda etmek mecburiyetinde kalmaktadırlar. Şemsettin Bey, Mustafa Sabri Efendi gibi.

(b) Ahrâr Osmanlıcılar: Bunlar da iki şekle ayrılabilir. Biri Avrupa İrfancılığı, diğeri meslek-i içtimâîdir.

i. Avrupa irfancılığı ki bunun başlıca mümessili Ali Kemal Bey’dir. Esası İslâmî akîdelerden ziyade hukukî akîdelerdir. Bunlar da mücerreden “fıkr-i adâlet, fıkr-i müsâvât, hak, insaniyet ilh.” gibidir. Bu fikirlerin menşei olan hukuk-ı mücerredeyi kabul etmediğimiz için nokta-i nazarda esasen “merdûd”dur.

ii. Meslek-i İçtimâî: Milli ahrâr fırkasının ilmi kısmıdır. Bu mesleğin en hararetli müdafii Sabahaddin Beydir. Meslek-i içtimâî adem-i merkezîyeti esas ittihaz etmektedir. Demolin’in ilm-i içtimâî mektebiyle siyaseti mezc etmek esasını takip ediyor. Avrupa’da iki büyük

iktisat cereyanı vardır: Biri fertçilik (*individualisme*), diğeri iştirakçılıktır (*socialisme*). Le Play isminde bir âlim fertçiliği takip ederek bu esas dairesinde cemiyetlerin teşekkülünü izaha çalıştı. Fakat bu bir “devrû teselsül”e (*cercle vicieux*) müncer oldu. Çünkü bir defa fertçilik esas ve müteârife olarak kabul edilmişti. Sâniyen meslek-i içtimâî bütün hayatı şâmil bir felsefe değildir. Hayatı yalnız iktisadî cephesinden görmektedir. Bu ise bir meslek için en büyük noksandır. Sâlisen, ilmî meslek ancak içtimâî inkılaplarda rehberdir. Yoksa siyasî vaziyet muayyen bir meslekle izah edilemez. Râbian, adem-i merkezîyet ancak içtimâî bir inkılâbın neticesidir, yoksa sâiki değil. Yalnız eğer meslek-i içtimâînin fertçilik ve teşebbüs-i şahsî esasını iktisadî bir inkılâba esas olarak müdafaa edebilirse müspet bir hareket olur. Fakat yine müspet bir tesir husûle getirmekten mahrumdur. Çünkü herhangi inkılâbın, velev hususi mahiyeti haiz olsun, bütün içtimâî meselelere rabıtalı bulunan bir usûlü olmalıdır. Şu halde “meslek-i içtimâî” mevcut müessesât üzerinde müessir (*actif*) bir vazife göremez. Onu iltizam etmek boş vakit geçirmektir. Bu meslek taraftarlarının zannettiği gibi iktisaden teşebbüs-i şahsî sahibi olan İngilizler içtimâen “tecemmümü” bir kıymeti haizdirler.

- (3) Sosyalistlik: Bizde sosyalistliği müdafaa ve iltizâm eden bir cereyan yoktur. Son zamanlarda teşekkül eden sosyal-demokrat fırkası böyle bir cereyanı temsil edecek halde değildir. Sosyalistlik bir ihtiyaç mahsulüdür. Kapitalizmin kuvvetli olmadığı yerlerde bu

cereyan doğamaz. Belki suni olarak doğurtulur. Avrupa'da kapitalizm azami şeklini bulduğu için sosyalistlik ehemmiyetli bir mesele halini aldı. Anadolu köyünün ideal tipi kapitalist olacak hodbîn bir seviyeden uzaktır. Şehirde ve merkezde böyle bir istidadın ihtimali varsa da o da zayıftır. Bir memlekette zenginler, fakirler; hâkimler, mahkûmlar; efendiler, köleler farkının, uçurumunun ziyadeleşmesi sosyalistlik cereyanının yerleşmesine bir zemindir.

Hiristiyanlık intişar ederken Roma'da efendiler ve köleler vardı. Hiristiyanlık köleler sınıfının aksülameli oldu. Hindistan kastlarının arasındaki baş döndürücü uçurum Buddha'yı meydana çıkardı. Avrupa'da bu ihtiyaç Karl Marx'ı yetiştirdi. En nihayet Tolstoy'un doğurduğu "Bolşevizm" içtimâî kastların uçurumundan doğacak neticeyi gösteriyor. Başlıca iki kısımdan mürekkeptir: Kolektivizm, komünizm... Birincisinde yalnız vesâit-i istihsâliyyenin müşterek olması; ikincisinde vesâit-i istihsâliyye ve mevâdd-ı müstehleke de iştirâk şarttır. Şu kadar izahattan anlaşılabilir ki, sosyalistliğin de müspet bir şekilde "müessir" olması imkânı yoktur.

*

* *

O halde münakaşa yapmak doğru değildir; yahut beyhudedir. Çünkü yukarıda izah edildiği üzere bütün bu mesleklerin mahiyetleri birdir. Bu sebepten bunlardan herhangi birine taraftar olmak heyet-i mecmuasının doğuracağı zararlara taraftar olmak demektir. Münakaşa eğer bu nokta-i nazarların haricinden ve esas "aks-i tesir" hareketinin fikirlerinden yapılacaksa iki ihtimal vardır. Eğer muhatap Anadolu haricinden ise onun kazanacağı mantikî kanaatin hiçbir faydası yoktur. Zira zaten yabancısıdır. Hissetmeyen bir adamın inanmasından bir şey çık-

maz. Yok, eğer Anadolu ise esasen onu iknaya çalışmak lüzumsuzdur. Hissiyatını harekete getirmek kâfidir.

Saniyen, yalnız siyasi cepheden hareket etmek veya ona daha fazla kıymet vermek doğru değildir. Çünkü bu suretle Türkçülük cereyanının doğurduğu dinî birçok mazarratlara kapı açılır. Eğer merkezî idare kabul edilirse İstanbul hayatı şimdiye kadar daima olduğu gibi faaliyeti masseder. Eğer adem-i merkezîyet esas ise onun içtimâî bir inkılâbın neticesi olması zarurîdir. Şu halde siyasi faaliyet hakiki aks-i tesirin teşkilatına müsait bir zemin hazırlamak ve vaziyeti onun alacağı şekle göre idare etmek üzere müracaat olunacak bir “vasıta”dır.

Sâlisen, İstanbul Anadolu’nun tabii merkezidir. Orada sevgili padişahlarının türbeleri, orada Müslüman Türk’ün heyecanından doğan âbideler vardır. İstanbul’un toprağı mukaddes, camileri, binaları muhteremdir. Fakat tam beş asırdır, yabancı bir köleler saltanatı zât-ı şahanenin etrafını sardı. Anadolu’yla başını ayırmak istedi. Memleket rahat bir nefes alamamıştı. Osmanlı devletinin Türk olmayan unsurları merkezden bütün memlekete yayılan bir idareyi elinde tutuyordu. Anadolu çok şikâyet etti. Fakat dinleyen olmadı. Karşı koymadı değil, fakat ayrı ayrı yerlerden kabaran isyan fırtınalarını etrafına toplayacak bir kuvvet çıkaramamıştı. Son Meşrutîyet İnkılâbı da memlekete sükûn yerine felaket getirdi. Çünkü bu cereyanı idare eden kuvvet Rumeli’den, Arnavutluk dağlarından geliyordu.

Anadolu’nun en büyük gayesi adem-i merkezî bir idarede İstanbul’u hakiki bir merkez haline koymak ve millet meclisini karagöz perdesi şeklinden çıkarıp milletin hakiki mümessillerinin toplandığı bir “oda” şekline getirmektir. Fakat bu gayenin son safhasıdır. Bir de mevcut olan şekil var. Bu iki şekil arasında ne gibi safhalardan geçmek lazımdır? Bunun “teşkilat” a ihtiyacı vardır. Teşkilat “bir ideali realize edebilmek için müracaat olunan vasıtaların tasnifidir”. Bu halde bir nevi “işbölümü” demek oluyor.

Teşkilatsız hareket fertlerin gayretlerini sıfıra indirir. Aynı ayrı yollardan aynı gayeye gitmek her zaman için kâbil değildir. Çok defalar bir muharririn yapmak istediği şeyi diğer biri fenalık yapmayı aklından geçirmeden bozar yahut kıymetini azaltır. Teşkilat işbölümü demek olduğuna göre geniş bir hayat programının aynı hisle kalbi çarpan, aynı surette düşünen insanlar tarafından hisseler ayrılması zarurîdir. Herkes hissesinin bitirilmesini en büyük bir vazife bilmelidir. İki vazife karşılaştığı zaman bunu diğerine tercih edebilmelidir. Vazifeden sonuna kadar, her ne suretle olursa olsun ayrılmayacağına Cenâb-ı Hakk'ın ism-i celiline yemin etmelidir.

*

* *

Bir Ural-Alтай ırkı var. Bu ırk bir soydan ve bir soptan geliyor. Irkın bu en vâsi' mânâsıyla aynı zümreye Moğollar, Mançular, Finvalar da dâhil. Mânâyı daha ziyade tahdit ederek "lisan"ı da ilave edecek olursak ırk zümresine Şamanî Tonguzları, Hıristiyan Macarları, Ugurları da sokabiliriz. Bu ırka ism-i umumîsi ile "Türk" veya "Turan" ırkı demek kâbildir.

Aynı lisan, göçebe ve birbirinden uzak yaşayan milletlerde birçok şubelere ayrılıyor. Soy da dağılıyor. Töreler husûle geliyor. Ve bu suretle "Oğuz töresi" doğuyor. Bunlar dinlerini de değiştiriyorlar. Bu suretle dilde, dinde, törede bir, bir zümre teşekkül ediyor ki, buna da "Oğuz kavmi" diyebiliriz. Vakıa sonradan birçok Türk törelerine mensup kavimler daha Müslüman oldularsa da bunlar "töre" ile ayrılıyor. Yani Türkistan Türklerini, Azerbaycan Türklerini, Oğuz töresine ithal zaruridir, fakat Kırımlılar, Kazanlılar giremez. Bir de "millet" var. Millet yalnız din, dil ve töre ile kanmıyor. Bir de "vatan" istiyor. Yani müşterek, daimi hudutları fertlerin vicdanında çizilmiş bir toprak parçası. Bu suretle müşterek düşman, müşterek tehlike, müşterek heyecan hisleri kuvvetleşiyor, açılıyor, büyüyor. Âdetler, ananeler, örfler milletin köklerine doğru derinleşiyor. İşte bu

da “millet”... Fakat ne milleti? Türk milleti mi? –Değil, çünkü Türk ırkı var. Sonra her Anadolu kendisine “Türküm” demez. Çünkü ırk devrinden kalma pes-zinde (*survivante*) bir tabir. Türkmen kendisini ayırıyor, şehirli köylü ile “Türk” diye alay ediyor. Sonra Trabzonlu kendisini Laz, Diyarbakirli Kürt sanıyor. Fakat hakikatte aynı törenin, aynı boyuna bağlı; bir dilde ve bir dinde... Bu halde ne demeli?... Osmanlı milleti mi?... Hayır, olamaz. Çünkü millete ismi yeni doğan çocuğun kulağına okur gibi verilmez. Millet o ismi kendisi yaratır. “Osmanlı milleti” Tanzimatçıların doğurduğu, İstanbul gazetecilerinin mâl ettiği bir isim. Halbuki Anadolu böyle bir şeyden haberi yoktur. Milletin isminin de ilim ve cehille münasebeti olamaz. Köylü hanedana bile “Ali Osman” der, “Âl-i Osman” tabiri ona yabancıdır. Fakat köylüyü şehirliden, Türkmen’i Türk’ten; Dördüncü Orduluyu Konyalıdan ayıran velâyet-i hâssaların üzerinde ve “hakiki” (*réel*), zinde (*vivante*) bir iştiraki ifade eden bir isim var: Anadolu ve Anadolu. Şu halde:

Türk ırkı, Oğuz kavmi ve Anadolu milleti diyeceğiz.

Anadolulu Mefhumunun Şümûlü

- (1) Melik Ahmed Gazi sikkelerindeki “Anadolu Hükümdarı” tabirinden o zaman da bu tabirin Sivas ve havalisine kadar şümülü olduğu anlaşılıyor. Halbuki Osmanlı hükümeti bu tabiri yalnız Anadolu Beylerbeyi diyerek Konya ve Ankara’ya kadar olan havaliye tahdit etmiştir. Fakat bilahare bu kelime hakiki kıymetini bularak Kars, Ardahan da dâhil olmak üzere Kafkasya’ya ve Azerbaycan’a kadar imtidat etmiştir. Şundan anlaşılıyor ki, Şark’a doğru ilerledikçe Oğuz Türklerinin sâkin oldukları bütün topraklar Hazar Denizi’ne kadar “Anadolu” mefhumuna dâhil olabilecek bir istidat göstermektedir. Bu istidat bazı istintâclara mebde’ olabilir.

- (2) “Rum İli” [Rumeli] mefhumuna gelince, bu bir tabir-i tarihîdir. Eski Çağatay ili inhilâl ettikten sonra yerine Buhara, Hiva, Fergana, Kırgız ili, Afgan ve Merv teşekkül etti. Artık Çağatay ili yoktur.

Avusturya'nın berisinde şimdi Macar, Yugoslav, Çek, Alman devletleri var. Daha böyle yüzlerce misal, Rum İli de inhilâl etmiş tarihî bir isim olarak kalmıştır. Eski Rum İli'nin yerinde şimdi bir daha tekrar toplanması ihtimali olmayan Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ, Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya, Trakya kıtaları kalmıştır. Bugün eski Rum İli'den elimizde kalan kısım Trakya'nın yalnız Şark kısmıdır. Buraya “Paşa İli” de diyorlar. Boğazlar bir nehir gibidir. Marmara Trakya dedikleri Paşa İli'ni Anadolu'dan ayırmaz. İstanbul bu vâsi' Anadolu'nun merkezidir. Hoşnutsuzluk yalnız şehir idaresine karşıdır. Edirne de İzmir ve Bursa gibi büyük merkez şehirlerinin fârik sanatlarını haiz olduğundan dolayı –ancak o noktadan– aks-i tesir hareketinin karşısındadır. Bununla beraber şurasını kaydetmelidir ki, mefhumun bu şümül istidadı ancak içtimâî bir inkılâp neticesinde doğabilir. Bugün için mevzubahis olamaz.

Oğuz kavminin diğer kısımlarıyla Anadolu'nun rabitaları:

(I) Azerbaycan-Anadolu; (II) Türkistan-Anadolu:

(I) Azerbeycan-Anadolu

(1) Azerbaycan ve Anadolu'nun Müşterek Olan Vasıfları:

- (a) Oğuz töresi ve efsanesi.
- (b) Lisan.
- (c) Din (mezhep farkları)
- (d) Edebiyat (Fuzûlî, Nasrettin Hoca, Mevlüt, Muhammediye, Ahmediye).

- (e) Halk destanları (Kerem ile Aslı, Âşık Garip ilh.)
- (f) Darbimeseller ve vecizeler.
- (g) Halk Musikisi.

(2) Müşterek Olması Kâbil Olan Vasıflar:

- (a) İktisadi iştirak, gümrük ittihâdı.
- (b) Hukukî (kanunların tanzimindeki esaslarda) iştirak.
- (c) Lehçelerin tevhidî.
- (d) Edebiyat iştiraki.
- (e) Musiki.
- (f) Siyasî iştirak (konfederasyon). Bu şerait dâhilinde Anadolu mefhumu Azerbaycan'ı da şamil olabilir.

(3) Ayrılan vasıflar: Fakat bugün Azerbaycan ile Anadolu arasında ayrılan birçok vasıflar vardır. Bu vasıflar umumiyetle “mezhep” meselelerinde toplanabilir. Şîilik, Sünnîlik meselesi bugün Azerbaycan'da eski ehemmiyetini çok kaybetmiştir. Fakat Anadolu'da bu vaziyette değildir. Azerilerden bir kısmının Şîî olması halkta onların “Acem” oldukları şeklinde bir kanaat uyandırmıştır. Fakat bu ayrılık esasen Anadolu'nun ortasında da vardır. Anadolulu Kızılbaşlar da halkın gözünde aynı vaziyettedir. Bu sebepten ileride Kızılbaşlar hakkında ve umumiyetle Anadolu'nun muhtelif mezheplerine ait söylenecek izahlar bu noktayı da aydınlatacaktır. Yani denilebilir ki, Anadolu'nun ortasında yapılacak dinî mücahedeler hariçte ve faraza Azerbaycan'da müspet neticeler verecektir.

(II) Türkistan-Anadolu

- (1) Anadolu'nun Türkistan ile Aralarında Müşterek Olan Vasıflar:

- (a) Oğuz töresi ve efsanesi.
 - (b) Lisan.
 - (c) Din (Mezhep farkı da yoktur)
 - (d) Dede Korkut (Oğuznâme) efsaneleri.
- (2) Müşterek Olması Kâbil Olan Vasıflar:
- (a) İktisadi iştirak (gümrük ittihadı).
 - (b) Hukukî iştirak.
 - (c) Edebiyat iştiraki.
- (3) Ayrılan Vasıflar: Türkistan Oğuzlarının Şiîleri “Tacık” diye çağırılır ve hiç sevilmez. Sünnîlerine karşı fazla bir muhabbet vardır. Bu da Hoca Ahmed Yesevi, Hacı Bektaş-ı Veli, Mevlânâ, Ebû'l-Vefâ-yi Hârizmî gibi birçok tarikat sahiplerinin Horasan ve Türkistan'dan gelmesinden ve Anadolu'luların kalbinde zaman zaman eski vatan hatıralarını canlandırmasından doğmuştur. Fakat Türkistan cereyanı Turancılarda olduğu gibi “lâik” bir kıymet alır da İslâmlığı yıkmaya çalışan Cengiz'i; Anadolu'nun gözbebeği Sivas'ı yakıp yıkan Şiî Timurlenk'i göklere çıkarmak isterse, elbet akıbet eli boş olarak döner. Fakat saf Anadolu'nun kalbinde hâlâ Horasan Erenlerinin, Ebû Müslim-i Horasânî'nin kaybolmaz izleri vardır. Orası adeta bir ikinci Kâbe'dir. Bununla beraber Türkistan'ın Anadolu mefhumuna dâhil olmaması ihtimali Azerbaycan'ın yanında pek hafiftir ve bu ihtimal ancak Anadolu medeniyetinin kanatlarını Hazar Denizi'nin üzerinde açarak yükseldiği zaman mevzubahis olabilir.

Şu halde denilebilir ki, Oğuz kavmiyle Anadolu milletinin birbirine intibak edebilmesi için her şeyden evvel Anadolu milletinin geçirmesi zarurî olan içtimâî inkılâbı bitirmesi ve harice taşıması lazımdır.

İKİNCİ KISIM

Müspet Hareket

(Aks-i Tesir)

EDEBİYAT

Nazım

(I) Şarkı ve koşma[lar]

(II) Lirik destanlar

(III) Harp destanları

Nesir

(I) Köy masalları

(II) Dinî hikâyeler

(III) Cenk hikâyeleri

Tiyatro

(I) Göçebelerde mevsim raksları

(II) Düğün âyinleri (köyde)

MUSİKİ

–İlim–

(I) Mevcut şarkıların Cem'i

(II) Alaturka ve Alafranga usûl

–Sanat–

(I) Şarkı besteleri

(II) Tiyatro besteleri

DİN

- (I) Kur'ân-ı Kerîm'in ve ehâdîs-i şerîfenin tercümesi
- (II) Tefsir ve şerhleri tenkit
- (III) Efsâniyât, halk itikatları

TARİH

- Osmanlı Siyasî Tarihi–
- (I) Tanzimat'tan Evvel
- (II) Tanzimat'tan Sonra
- Sanat Tarihi–
- Edebiyat ve Mimari Tarihi
- Türk Tarihi–
- Umumi Türk Tarihi
- Anadolu Tarihi

HUKUK

- (I) Hukuk-ı İdâre
- (II) Hukuk-ı Esasiye

İKTİSADİYÂT

- (I) İktisat
- (II) Maliye
- (III) İhsâiyât

TABİİ İLİMLER

- (I) Tıp
- (II) Kimya

MUAVİN İLİMLER

- (I) Coğrafya
- (II) Jeoloji (Kimya-i Ziraî)
- (III) Atikiyyât (Arkeoloji)
- (IV) Filoloji

EDEBİYAT

Nazım

(I) Şarkı ve Koşmalar

Mevcut Olan Şekil:

- (A) Hayat Şarkıları
- (B) Dinî Şarkılar
- (C) Mefkûre Şarkıları

(A) Hayat Şarkıları

- (1) Velâyet-i Hâssayı Haiz Olanlar
- (2) Velâyet-i Âmmeyi Haiz Olanlar

(1) Velâyet-i Hâssayı Haiz Olanlar:

- (a) Mahalli şarkılar (Her mıntıkanın hususi âdetlerine ve o mahalde şöhret kazanmış şahıslara ait.)
- (b) Türkmenler arasında (Göçebe hayatına dair. Fîloloji faslında tafsîl olunacaktır.)
- (c) Kürt ve Lazlar arasında (Köylüler tarafından Kürt ve Laz telakki olunan vilâyât-ı Şarkîyye şarkıları.)
- (d) Şarkî, Vustâ, Garbî Anadolu şarkıları.

(2) Velâyet-i Âmmeyi Haiz Olanlar:

- (a) Harp şarkıları (Çanakkale, Sivastopol, Plevne harplerine dair)
- (b) Mevsim şarkıları (Senenin dört mevsimine ait ayrı şarkılar).
- (c) Hayat safhalarına dair: (1) Ölüm (Sagu), (2) Tevellüd (Ninni), (3) İzdivaç (Koşma)
- (d) Mizaç ve hissiyat şarkıları
- (e) Manzum aşk hikâyeleri (Odalarda veya kahvelerde saz şairleri tarafından söylenen düğün ve kız kaçırma hikâyeleri)

Hayat şarkılarından bir kısmı son zamanlarda merkez edebiyatına da aksetmiştir. Âşık Ömer, Dertli, Emrah, Âşık Nuri bu tarz şairlerdendir. Yalnız bunlardan Dertli tarikate mensup olduğu için dinî şarkılar arasında daha mühim mevkiî vardır. Bunları yazmaya “şarkı veya koşma yakmak” diyorlar. İstanbul’da Tavuk Pazarı’nda bir âşık şairleri kahvesi vardır.

(B) Dinî Şarkılar

(1) Zühdi Şarkılar

(2) Tarikat Şarkıları

(1) Zühdi Şarkılar:

(a) Hayât-ı nebevî ve ashâba dair.

(b) Mektep ilâhileri

Velâyet-i hâssayı haiz (Türkmenler, Tarikat müntesipleri ve Kızılbaşlar arasında yoktur).

(c) Velâyet-i âmmeyi haiz, yani yukarıda müstesna oldukları söylenenler arasında kıymeti haiz olanlar.

(2) Tarikat şarkıları:

(a) Tekke edebiyatı. Bu sınıf fevkalade ehemmiyetlidir. İstanbul’a kadar aksetmiştir.

i. Klâsik edebiyattan intikal edenler. Nahîfî’nin Mesnevî tercümesi, Galip Dede ilh...

ii. Eskiden kalan nefesler: Yunus Emre’nin nefesleri gibi ilh...

iii. Bilahare yazılan nefesler.

(b) Kızılbaş koşmaları (Dertli, ... ilh.)

(c) Bektaşî nefesleri:

i. Tarikat nefesleri.

ii. Hocalıkla mücadeleyi gösteren şarkılar (Rıza Tevfik)

iii. Evliya ve sihirciliğe dair şarkılar

Rıza Tevfik Bey'in koşmaları ve dîvânlarının bir kısmı "hayat şarkıları"na, diğer kısmı da "dinî şarkılar"a aittir. Mizahî tarzda yazdığı "Hocam" redifli koşması Bektaşî nefeslerinden ikinci nev'e misal olabilir.

(C) Mefkûre Şarkıları

(1) Umumi Mefkûre Şarkılar

(2) Hususi Mefkûre Şarkılar

(1) Umumî mefkûre şiirleri:

(a) Umumî isyan şiirleri (tarihteki eşkıya): Kozanoğlu, Afşar destanları gibi.

(b) İdare ve "tesir" (*action*) hareketi aleyhinde şuur-suz şiirler. Zamanın meşhur eşkıyası için tertip olunmuş koşmalar ve destanlar gibi. Çakırcalı, Kara Fatma gibi.

(2) Hususi mefkûre şiirleri:

(a) Mahalli eşkıya şiirleri (uzun şarkılar): Çöllo, Kör Ali destanları

(b) Velâyet-i hâssayı haiz mefkûre şarkıları. İzmir'de Yunan'a karşı, Erzurum'da Ermeni'ye ve Moskof'a karşı, Maraş ve Halep'te Araplara karşı gibi...

Şimdiye kadar son edebiyat cereyanları taraftarları arasında "mefkûre" şarkılarıyla uğraşan yahut o esas dairesinde yazan yoktur. Halbuki bu son şekil en ehemmiyetlisidir. Bu tarz Anadolu'da doğacak cereyanı en ziyade kuvvetle temsil (*symboliser*) edecektir.

Bu sebepten halkın eşkıyaya kıymet vermesinin ideal nokta-i nazardan neden ehemmiyetli olduğunu izah etmek icap eder. Bu esasın şiarı sıfat-ı fârikası (*caractéristique*) "lakaydi"dir.

Lakaydî

- (1) Eşkîyaya hürmet
 - (a) Bulunduğu mahallin hoşnutsuzluğunun mümes-sili
 - (b) Şehir cereyanına karşı muhasım
- (2) Yükselen adamlara ehemmiyet vermemek
 - (a) Şehir cereyanının mümessili oluş (idare adamı ve âlim)
 - (b) Zühdi dinin tesiri

Velâyet-i hâssa kıymetini haiz olan bazı şiirlerden bahsolundu. Bunun için velâyet-i hâssayı izah etmek lazımdır. Evvela Anadolu'da umumi bir taksim yapmalıdır.

Anadolu

- (I) Şarkî Anadolu

Üç kısımdır: (1) Acem taht-ı tesirinde kalan, (2) Şekli-ni muhafaza eden, (3) Kürtler, Lazlar, Araplarla karışan kısım
- (II) Garbî Anadolu

İki kısımdır: (1) Asıl köylü Anadolu. (2) Şehir taht-ı tesirinde kalan kısım: Bursa, İzmir, İstanbul.

Velâyet-i Hâssalar

- (I) Kabile Teşkilatı

İki kısımdır: (1) El'ân göçebedir. (2) Şehirlere giren kısım: (a) Şehirde, (b) Köydedir.
- (II) Köy Hayatı

Dört kısımdır: (1) Bektaşî, (2) Kızılbaş, (3) Sünnî, (4) Şii köyleridir.

Halkın Kıymet verdiği kimseler:

- (1) Köyde: (a) Eşkîya, (b) Büyük aileler, (c) Köy hocası (Kızılbaşlarda: Şeyh, Derya Şeyhi)
- (2) Şehirde: (a) Eşkîya, (b) Âlimler, Müderrisler, (c) Şeyhler

(3) Göçebelerde: (a) Büyük aileler, (c) Sihirbazlar

Merkezin aks-i tesirleri

(1) Köyde: İdare adamı (Jandarma, Müdür), Hoca (Seyyar İmam, Âlim), Şehir Çocuğu.

(2) Şehirlerde: İdare adamı, Hoca, Şehir Çocuğu.

(3) Göçebelerde: İdare adamı, Hoca, Şehirli.

Anadolu'nun bu üç içtimâî enmûzecinden (*type*) "köy" aks-i tesir hareketine menşe' ve bütün memlekete idealdir.

Şimdi bu üç içtimâî tipi tasnif edelim:

Köy

(I) Sünnî Köyü

(II) Çerkez Köyü

(III) Kızılbaş Köyü

(a) Türk Kızılbaş köyleri

(b) Kürt Kızılbaş Köyleri

(IV) Gayrimüslim Köyü

(V) Kürt Köyü

(I) Sünnî Köyü

(1) Site halinde köy

İki kısımdır: (a) Velâyet-i âmme. (b) Velâyet-i hâssa.

(a) Velâyet-i âmme üçtür: İçtimâlar, Dügünler, Efsaneler (Şarkılar)'dır. Burada serbestî-i tasarruf vardır.

(b) Velâyet-i hâssa birdir. Yalnız büyük ailelere mahsurdur. Ortakçılık da tedâhül eder (aile ocağı).

(2) Hoca ve köy

İki kısımdır: (a) Köy hocası ve halkın dininin yekdiğerine intibakı meselesidir. Filhakika bu intibakın husûle geldiği köylerde hoca muhteremdir ve köyün birçok hususlarda amiridir. Tetabuk husule gelmezse hoca o köyde uzun müddet yaşayamaz: Hocanın tetabuku için mantikî olmaması, halkın itikatlarını

sarsmaması, yani “sihrî din”i “zühdî din”den daha ziyade iltizam etmesi şarttır. Burada köy hocası mü-nasebetiyle “ibtidâî mektebi”yle “aile terbiyesi”nin tetabukunu da zikretmek lazımdır. (b) Köy hocası ve medresedir ki, yukarıdaki cümleler bunu izaha kâfidir.

(II) Çerkez köyleri hakkında “Propaganda”, “Usûl-i İdare” fasıllarında tafsilat vardır.

(III) Kızılbaş Köyü

(1) Site halinde köy: Burada velâyet-i hâssa kuvvetlidir.

(2) Şeyh ve köy: Şeyhlerin reisine “Derya Şeyhi” derler.

(IV) Gayrimüslim Köyü

(1) Kilise teşkilatı

(2) Site halinde köy

(a) Velâyet-i âmme: âyinler, efsaneler, şarkılar

(b) Velâyet-i hâssa: aileler

Şehir

(I) Büyük şehir cereyanının tesiri

(1) Hocalık

İki kısımdır: (a) Tekke ve Acem nüfuzu. (b) Medrese ve Arap nüfuzu

(a) Tekke: Bu kısımda Acem musikisi, edebiyatı, tasavvufu.

(b) Vasef-ı mütemeyyiz medrese ve kahvedir.

(2) Gençlik

Üç kısımdır: (a) Türkçülük, (b) Osmanlıcılık, (c) Sosyalistliktir. Bu kısmın vasıfları umumidir. Çünkü hepsi “laik: dinsiz”dir. Toplanma yerleri kulübeler, kıraathaneler, mekteplerdir.

(a ve b): Bunların birincisi köyde, ikincisi de hukukî fasılda tafsil edilmiştir.

(II) Site hayatının bakâyâsı

(III) Hususi sıfatları

Aşiret: Filoloji ve hukuk bahislerinde mezkûrdur.

Mevcut olması lazım gelen şekil:

- (I) Hayat şarkılarının velâyet-i âmmeyi ifade etmesi
- (II) Dinî şarkıların zühdî şekilden kurtularak halkın dinine istinat etmesi.
- (III) Mefkûrevî şarkıların hayat şarkılarına intibak etmesi.
 - (I) Hayat şarkıları
 - (1) Velâyet-i hâssa: Mahalli şarkıların umumi şekle tevâfuk şartiyle muhafazası
 - (2) Velâyet-i âmme: Bu kısımdaki “zinde” anâsırı takviye, “pes-zinde” anasının tavâfuk etmeyenleri ifnâ edilecek.
 - (II) Zühdî şekilden kurtuluş
 - (1) Mektep tarikiyle girmiş olan
 - (2) Aile aralarına girmiş olan
 - (III) Mefkûrevî şarkıların intibakı
 - (1) Memleket idaresinin Anadolu elinde bulunması (kuvve-i teşri’iyye).
 - (2) Muhtelif mahallerin adem-i merkeziyyeti esasını takip.

İki şekli birbirine rapteden teşkilat:

- (I) Mücerret şarkılar
- (II) Müşahhas şarkılar
- (III) Zühdî şarkıların halkın dinine intibakı

(I) Mücerret Şarkılar

- (1) Velâyet-i hâssada: Müşterek vasıfların bulunarak yaşıatılması.
- (2) Velâyet-i âmmede: Zinde olan vasıflar yaşıatılarak, pes-zindelerin tevâfuku olmayanları ifna edilecek.

(II) Müşahhas Şarkılar

- (1) Hayatî ve mefkûrevî şarkıları telkin ederek (efsanevi bir şekilde)
- (2) Hayatî ve mefkûrevî şarkıları reel şeklinde telkin ederek, yani derunî felsefe ile
- (3) Tarikat ve mefkûrevî şarkıların telfiki (Tarikatler bahsinde tafsilatı var)

(III) Zühdi Şarkıların İntibakı

- (1) Mektep ilâhileri ve tarikat edebiyatının cem'i .
- (2) Aile edebiyatının (Muhammediye, Ahmediye, Mevlüt) *restauré* edilmiş şekillerle neşri.
- (3) Tarikat edebiyatının doğrudan doğruya neşri.

Bu suretle en ziyade ehemmiyet verilecek cihet muhtelif (siyasî, edebî ve içtimâî) tesirler dâhilinde bulunan velâyet-i hâssaları cem' edebilmektir.

Köylerde:

- (1) Köylerde müşterek vasıfları haiz mektep ilâhileri
- (2) Köylerde müşterek vasıfları haiz mevsim şarkıları (mücerret şarkılardandır).
- (3) Umumileştirilmiş eşkıya şarkıları (mücerret kısımdandır).
- (4) Umumiyetle müşahhas şarkılar.

Şehirlerde:

- (1) Köylerle müşterek olan vasıfların canlandırılması.
- (2) Müşahhas şarkıların canlandırılması.
- (3) Zühdi ve Avrupaî hayatla mücadele halinde: Hayatî ve mefkûrevî şarkıların *réel* şekle telfiki (derunî felsefe).
- (4) Velâyet-i âmmeye ait şiirlerin tezyîdi.

Aşiret:

- (1) Aşiretlerin yerlilerle karıştırılmak üzere köy köy iskânı.

- (2) Aşiretin lâ-zühdi edebiyatının köylülerle müşterek olan noktalarının kuvvetlendirilmesi.
- (3) Aşiretin zühdi edebiyata intibakı (Mevlüt, Muhammediye, Ahmediye ilh. ve bunların restore şekilleri).
- (4) Aşiretin eşkıya edebiyatına intibakı. İstanbul idaresi hakkındaki müşterek telakkilerin bu noktadan tevhid.
- (5) Aşiretlerin sâir velâyet-i hâssalarla olan farklarını kaybedici, velâyet-i hâssa sahibi bir edebiyatın tatbiki.

Derûnî felsefe: Köy ve şehir hayatının arasındaki mücadeleden doğacak netice:

Mücadelede umumi cereyan ikidir: (1) Şehir hayatı, (2) Anadolu. Bunların tafsilatı geçti.

Mevcut Şarkı ve Koşmaları Aramak İçin:

- (1) Dârü'l-Muallimîn Muallimlerinden Cevdet Bey,
- (2) Niğde Maârif Müdürü Besim Atalay Bey,
- (3) Kilisli Rıfat Bey,
- (4) Diş Tabibi Adanalı Cenap Hazim Bey.

(II) Lirik Destanlar

(A) Mevzuu Anadolu ve Azerbaycan'da olanlar.

(B) Mevzuu İran veya Arabistan'da olanlar.

(1) Tamamıyla millileşmiş

(2) Henüz tamamıyla millileşmemiş olanlar

(A) Mevzuu Anadolu ve Azerbaycan'da olanlar:

(1) Garbî Anadolu'da bu lirik destanların mevkii ve nüfuzu (Konya, Kastamonu, Bursa, İzmir)

(2) Şarkî Anadolu'da lirik destanlar ve lisanlarındaki mevkii (Diyarbakir, Erzurum, Tebriz)

Destanlar:

(1) Kerem ile Aslı	(7) Elif ile Mahmud
(2) Âşık Garip	(8) Tahir ile Zühre
(3) Arzu ile Kanber	(9) Şah İsmail
(4) Ferhat ile Şirin	(10) Melikşah ile Güllü Hanım
(5) Ziyican ile Asuman	(11) Raznihan ile Firuze Sultan
(6) Derdiyok ile Zülfü Siyah	(12) Mehru ile Hurşit

Tahrir Şerâiti:

Bu on iki destandan muhtelif nevi ve tarzların yekdiğerinden tefriki ve her birinin delalet ettikleri içtimâî mânâlarının iza-hı. Lisan itibariyle: Mahalli lehçelerden içtinap, müşterek bir lehçenin isti'mâli icap eder. Bunun için "Filoloji" faslında ke-limelerin tevhidî ve lisanın teşekkülü arasında izahat vardır. Destanları yazarken şu altı şarttan mümkün olduğu kadar ay-rılmamaya çalışmak lazımdır:

- (1) Destanların aslî lisanı muhafaza olunacak.
- (2) Destanların şekli muhafaza olunacak.
- (3) Mevzuun içtimâî mânâsındaki husustan "zinde" olan noktaları takviye ve bugünkü hayata uymayan "pes-zinde" noktaları ifnâ olunacak.
- (4) Mevzûn kısımlarının esasî tamamıyla muhafaza, yalnız restore olunarak, eğer kâbilse tevsî' edilecek. Meş'ûr kısmı da manzum olarak yazılacak yahut mevcut nesir lisanı takviye edilecek.
- (5) Resimlerinin ıslah ve ikmalî.
- (6) Tab' ve şeklinin, zurûfunun tamamıyla muhafazası ve mevcut olan şekle nazaran ıslahı.

(III) Harp Destanları

- (1) Büyük isyanlara delâlet eden eşkıya destanları (ta-rihî) dâhilî harplere dair.

- (2) Hudut boylarında: Kafkas Harbi, Sivastopol Harbi, Çanakkale Harbi, Plevne Harbi, Fırat boyunda.
- (3) Tarihteki hâricî harpler: Sultan Murat'ın harpleri (Fırat, Dicle boylarında). İstanbul'un zaptı, Macar Seferleri.
- (1) Eşkıya Destanları: Çöllo, Kozakoğlu, Çakırcalı (Çakıcı) destanları.
- (2) Son Kafkas Harbi Destanı, Sivastopol Harbi, Çanakkale.
- (3) Cenûbî Fırat boylarının tarihî hudut ittihaz olunması (Yavuz, Murat, Harb-i Umûmî'de Fırat ve kıyısı). İstanbul'un Zaptı (Fatih, İstanbul'da Türklerin izleri, İstanbul'un yabancı idaresindeki kırıgınlıkları. Macaristan Seferleri (Kanûnî'nin zafer seneleri. Yeis ve felaket, hüsrân, ricat, son...).

*

* *

Nesir

(I-II) Köy masalları ve dinî masallar

(A) Yerli masallar

(B) Arap ve Acem efsanelerinden geçen masallar

(A) Yerli masallar:

- (1) Velâyet-i âmmeyi haiz olanlar (Masalların müşterek ve umumî mânâları).
- (2) Velâyet-i hâssayı haiz olanlar (Türkmenlerde, Kızılbaşlarda... ve mahalli mevzular).
- (3) Mahallerin umumi çerçevesi: (a) Müşterek tabirler, (b) Mevzulardaki vahdet.
- (4) Cinsiyet itibariyle: (a) Sevda masalları, (b) Tarihî masallar, (c) Efsanevî masallar, (d) İnsanî (*humain*)

masallar, (e) Evliya masalları, (f) Hezelî masallar (Nasrettin Hoca).

Masalların Sembolik Kıymetleri:

- (1) Efsanevî masallarda içtimâî semboller.
- (2) İnsani masallarda cemiyette mevcut zinde müesseselerin tipleri.
- (3) Her nevi masallarda pes-zinde tipler.
- (4) Tarihî masalların zinde tipleri.
- (5) Kahramanlık masalları.

(B) Hâriçten gelme Masallar

- (1) Acemlerden intikal eden
İki şekildedir: (a) Mevzuları millileşen. (b) El'ân yabancılığını muhafaza eden.
- (2) Araplardan intikal eden
Bu da iki şekildedir: (a) Doğrudan doğruya dinî masallar, (b) Dinî şekil haricinde intikal edenler.

Bu Nevi Masalların Mahiyeti Hakkında Mütalaalar:

- (1) Acem masallarının klasik edebiyattan halka kadar inen tasavvuf sembolleri.
- (2) Bunlardan mevzuları millileşen Acem masallarının umumiyetle tipleri “pes-zinde”dir. Binaenaleyh bunu ifnâ etmek lazımdır.
- (3) Mevzuları millileşemeyenler esasen yaşamaz.
- (4) Arap masallarından doğrudan doğruya dinî şekilde intikal edenler; mesela Hazret-i Peygamber'in hayatına, ashâb-ı güzîne, zaman-ı saadete ve Hazret-i Ali'ye müteallik masallar ve efsanevî hikâyeler bu kabîlendedir. Bu masallar dinî bir şekilde intikal ettiği için millileşmiştir.

Yalnız bunları sihrî dinle, milli itikatlarla tamamıyla mezc ettikten ve intibak ettirdikten sonra muhafaza etmeli, yani bu eserlerin “zühdî” hayatın bakiyesi olarak kalmasına müsaade etmemelidir.

- (5) Dinî şekil haricinde intikal edenler mahallî kıymeti haizdirler. Seyfülmülük, Veysel Karanî hikâyeleri gibi. Bunların da esasen yaşaması imkânı mevcut değildir. Mevzuî kıymetlerini de velâyet-i âmmeyi haiz eserlerle tenkide çalışmalıdır.

Masallar Hakkında Umumi Mütalaalar

- (1) Masalların çerçevesini tamamıyla muhafaza etmek icap eder. Bütün hatlar en ziyade burada tecelli edecektir.
- (2) Velâyet-i hâssayı haiz olan masalların kıymetini velâyet-i âmmeyi haiz olanları tezyîd ve tamim ederek teşhis etmelidir.
- (3) Masalları menşe’leri itibariyle değil, cinsi ve mahiyetleri itibariyle tasnif etmelidir. Çünkü zaten yukarıdaki tasniften hariç kalanlar mevzubahis olamaz. Diğerleri milletin sihrî dinine intibak etmek zaruretiyle muhafaza olunacaktır.
- (4) Sembolleri nazar-ı itibara almak ve perileri, cinleri birer “ucube” telakki etmemek esastır. Bu semboller içtimâî birer mizacı, seciyeyi gösterirler. Bunları yaratan milletin vicdanıdır. O nokta-i nazardan inanmak icap eder.
- (5) İnsanî (*humain*) masallarda da masalın manâ-yı içtimâîsini ve hayatı ne şekilde ifade ettiğini izah etmek lazımdır.
- (6) Pes-zinde tiplerin zindelerden, yani bugünkü hayata tevafuk edenlerden tecridiyle ifnâ edilmesi icap eder.

- (7) Tarihî, dinî ve sevda masallarında da aynı ameliyeyi tekrar ettikten sonra yaşayan tipleri *idéaliser* [ideali-ze] etmek lazımdır.
- (8) Dinî masallarda aranılacak olan vasıf, vakanın tarihi hakikate tevafuku değil, halkın lisanındaki efsane şekline uygun telakkisidir.
- (9) Hazret-i Ali Cenklilerinin sembolik kıymetleri de nazar-ı itibara alınmalıdır.
- (10) Bu kıymetin sonuncu bir cüz'ü "evliya hikâyeleri"dir ki, bunlar her mukaddes mahalle izâfe olunan kutsiyet hikâyesidir. Bunlarda da kutsiyetlerin velâyet-i âmme kazanması için müşterek vasıflar cem' edilme-lidir.
- (11) Evliya hikâyelerinin menşe'i ya tarikatlere yahut eşkıyaya münser olur. Bunlardan birincisi tarikatlerin tevhiidiyle temin olunur. İkincisi ise eşkıya edebiyatının bir mâ-ba'dından başka bir şeydir. Evliya hikâyelerini idealize etmek her iki esası birden kavramak demektir.

(III) Cenk ve Aşk Masalları (Hikâyeleri).

Bu hikâyeler de yukarıdaki umumi masallar tasnifine tâbi ise de, bunların bu tasniften hariç kalan semâ'î kısmı da mevcut olduğu için ayrıca tetkik olunacaktır.

- (I) Aşk Hikâyeleri (Masallardan hariç kalan mahalli mevzulardır).
- (II) Kahramanlık Hikâyeleri.
- (III) Semâî Aşk ve Kahramanlık Hikâyeleri.
- (II) Kahramanlık Hikâyeleri
 - (1) Efsanevî Kahramanlıklar
 - (2) İnsanî Kahramanlıklar

(III) Semâî Hikâyeler

(1) Semâî Aşk Hikâyeleri

İki Kısımdır: (a) Kız Kaçırma Hikâyeleri, (b) Umumi Aşk Hikâyeleri.

(2) Semâî Kahramanlık Hikâyeleri

Bu da iki kısımdır: (a) Eşkîya Hikâyeleri, (b) Harp Hikâyeleri.

(3) Av Hikâyeleri

*

* *

Tiyatro

(I) Göçebelerde Mevsim Raksları.

(II) Düşün âdetleri (âyin halinde).

(I) Göçebelerde Mevsim Raksları

(1) Kızların Raksı.

(2) Erkeklerin Raksı.

(3) Kızlarla Erkeklerin Birlikte Dansı.

(4) Karşı Karşıya Bir Kız, Bir Erkek Dansı.

Cinslerine Nazaran Tasnif: (Bunlar umumiyetle musikiye müterafık olarak ve mütekâbil şarkılar söylenerek oynanır).

(1) Kaşık Oyunu (İspanyol Karmeni gibi).

(2) Zeybek Oyunu (asıl Zeybek Oyunu'ndan ayrılır).

(3) Gelin Oyunu (eski Yunan dansına müşâbih).

(4) Peri Oyunu (Körebeye müşâbih bir oyun).

(5) Hayırsız Oyunu (Gayet tehlikeli bir oyundur).

Umumi Vasıfları:

- (1) Zühdi hayattan bu âdetler umumiyetle hariçtir. Fakat buna mukabil sihrî hayatla doğrudan doğruya münâsebetdârdır.

- (2) Edebiyat, musiki ve hareketi (*geste*) cem' ettiğinden dolayı "operet"e menşe' olabilir.
- (3) Kızılbaş, Bektaşî, Sünnî aşiretlere şâmildir.
- (4) Sahrî hayatla münasebetini tezyîd etmek kâbil olduğundan dolayı efsanelerle rabıtasını temin etmelidir.

(II) Düşün âyinleri (köylerde)

- (1) Kız Oynatma
 - (2) İşret
 - (3) Diğer Âyinler
- (Bunların zühdi hayatla münasebeti.)

Umumî Vasıfları:

- (1) Zühdi edebiyatla düşün âyinlerinin ayrılığını nazar-ı itibara almalı ve bunu telife çalışmalıdır.
- (2) Köylerin velâyet-i âmmesinin üzerindeki âyincinin daha fazla tesiri vardır.
- (3) Kadın, erkek ayrılığı yoktur. Binânealeyh mizaçlarda harem hayatının mevlûdü olan gayri tabiiyet de yoktur.
- (4) İşret ve kız oynatma meselesinden dolayı mücadele: "ihtiyarlık-gençlik", hocalık" mevzuları.

Neticeler:

Bu iki tarz mümkün olduğu kadar sahrî ve zühdi hayatlarla mezc edilerek operet tarzına menşe' olacaktır.

MUSİKİ

İlim Kısmı

- (I) Mevcut şarkıların cem'i.
- (II) Alaturka ve alafranga usûlle mukayeseler.
 - (I) Mevcut şarkıların cem'i.
 - (1) Klasik musikiden intikal edenler.
 - (2) Çoban ve şarkı musikisi.
 - (3) Tekke ve tarikat musikisi.
 - (II) Alaturka ve alafranga usûlle mukayese.
 - (1) Klasik musikiden intikal edenler.
İki kısımdır: (a) Hangi perdelerin milli farka muvafık olduğunu tayin.
 - (2) Alaturka usûllerinden ne şekilde istifade olunabilir?
Bu perdelerle husule gelen tebeddülâtın mahiyetini tayin.
 - (3) Alafranga usûllerle münasebet.
Üç kısımdır: (a) Alaturka perdelerin tetkiki. (b) Alaturka perdelerinin tarihte geçirdiği safhalar ve menşe'leri. (c) Bu perdeler ile yapılacak olan bir terkipte milli anâsırın mezci nasıl kâbil olabilir.

Sanat Kısmı

- (I) Şarkı Besteleri.
Şarkı besteleri dört kısımdır: (1) Eski şarkı besteleri anâsırı. (2) Şark metodundan istifade. (3) Garp metodundan istifade. (4) Şahsî ilaveler.
- (II) Tiyatro Besteleri.
Tiyatro besteleri de dört kısımdır: (1) Eski şarkı besteleri. (2) Eski şahsî terkip. (3) Garp operet terkip usûlleri. (4) Şark mevzi'-i makamları.

DİN

- (I) Kur'ân-ı Kerîm ve Ehâdis-i Şerîfe (doğrudan doğruya tercüme).
 - (II) Tefsir ve şerhleri tenkit.
 - (III) Efsâniyât ve halk itikatları.
- (I) Kur'ân-ı Kerîm
 - (1) Doğrudan doğruya tercüme.
Bu da üç kısma ayrılıyor: (a) Âyetler (tarih-i nüzûl-leri sırasıyla). (b) Âyeti mevzu olan hadîslerle birlikte. (c) Sebeb-i nüzûlleri, yani âyetle civârındaki vakâyi'.
 - (2) Ehâdis-i şerîfe ve sebeb-i nüzûlleriyle mukayese.
İki kısımdır: (a) Avrupa hukuku ve zühdi İslâm hukukuyla mukayese. (b) Doğrudan doğruya tatbik ve tasnif.
 - (3) Bugünkü içtimâî teşkilata nazaran tasnif.
 - (II) Tefsir ve şerhleri tenkit
 - (1) Arap müfessirleri
Üç kısımdır: (a) Doğrudan doğruya râvîlerle Kur'ân'ı takip. (b) Kadîm câhiliyetten müstakil Arap efsaneleri nakil tarikiyle. (c) Eflâtûn'un felsefesiyle telfik.
 - (2) Acem müfessirleri
Üç kısımdır: (a) Doğrudan doğruya râvîlerle Kur'ân'ı takip. (b) Câhiliyetten kalan Acem esâtîrini karşılaştırarak Kur'ân'ı tefsîr. (c) Eflâtûn'un ve Aristo'nun mantıklarıyla tefsir.
 - (3) Türk müfessirleri
Üç kısımdır: (a) Doğrudan doğruya tefsir. (b) Eflâtûn'un mantıkıyla tefsir. (c) Acem taht-ı tesirinde

bir diğer noktadan (i- Anadolu müfessirlerin tefsiri. ii- Anadolu haricinden müfessirlerin tefsiri).

Esasen bu tefsirlerin mühim bir kısmı Arapça ve Acemceden tercüme yahut iktibastır. Bunları o noktadan da tefrîk icap eder. Arap ve Acem müfessirlerini tenkit ve doğrudan doğruya yazılmış tefsirler ayrılmalıdır.

Türk Müfessirleri:

Anadolulu Müfessirler (Birinci noktadan olan tasnif numara ile gösterilmiştir)

Şeyh İsmail Hakkı (1128) Rûhu'l-Beyân (Tasavvuf lisanıyldır)

İbn Kemâl (940)

Şeyh Ahmed Karamânî (971) (el-Asam)

Ebû's-Su'ûd Efendi Tefsîri (982)

Bedreddin-i Simâvî (824)

Bedreddin Aydınî (956)

Cemâleddîn Karamânî (930)

Beypazarî Tefsîri

Tıbyân (Mevlânâ Hızır Bey) (733)

Şeyh Şehabeddin Sîvâsî (780) (Uyûnû't-Tefâsîr = Tefsîr-i Şeyh)

Gürânî Mevlâna Ahmed bin İsmâil (893) Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmî'r-Rabbânî. Zemahşerî ve Kazî Beyzâvî'ye -ki Acemcedirler- bazı mühim tenkitler vardır.

Lârendevî Tefsîri (995) Lârendeli Babazâde Mehmed Efendi'nindir.

Şeyh Azîz Mahmûd Hüdâ'î-i Üsküdârî (1038) Tefsîrü'l-Mecâlis.

Anadolu haricinden Türk müfessirleri (Burada birinci tasnif işaret edilmiştir)

Ebi'l-Leys es-Semerkindî (383) İbn Arabşâh Tercümesi (854)

Tefsîr-i Buhârî (256)

Ebû'l-Hasan Ali el-Harezmi (539)

Semerkandî Şeyh Ali (868) (Bahru'l-Ulûm)

(III) Efsâniyât ve Halk İtikatları

(1) Mistik itikatlar ("Filoloji" faslında).

(2) Tarikatler. Bu da üç kısımdır: (a) Menşe'i Anadolu,

(b) Menşe'i Anadolu haricindeki Türk memleketleri,

(c) Menşe'i Arap ve Acem (Haricî).

Tarikatler: İki kısımdır. Biri menşe'i Anadolu, diğeri menşe'i Anadolu haricidir.

(3) Vecizeler.

(4) Sihri din.

Menşe'i Anadolu Olan Tarikatler

Hacı Bayram-ı Velî (Ankara)

Şabâniye (Kastamonu)

Halvetiye (Amasya)

Kızılbaşlık (Bozoklarda)

Nakşibendî (Malatya)

Bektaşilik (Kırşehir)

Mevlevîlik (Konya)

Menşe'i Anadolu Harici

Kâdiriîlik (Bağdat)

Rıfâîlik (Bağdat)

Melâmîlik (Şam)

Tarikatler hakkında bilgi almak için:

(a) ...

(3) Vecizeler: ("Filoloji" faslında)

(4) Sihri Din: Bunun muhtelif şekillerini tayin edebilmek için zühdi dinle hangi içtimâi tiplerde ne derecede tetâbuk ettiğini yahut ne kadar ayrıldığını

izah etmek icap eder. Bunu da yukarıda söylenilen üç içtimâî tipe nazaran tasnif ederek tetkik etmelidir. Sihri din, şeklini en fazla aşirette muhafaza etmiş, en ziyade şehirde kaybolmuştur. Zühdi dine tetâbuk ettiği yer köydür.

Aşiretlerde Din:

- (1) İslâm Aşiretler
- (2) Yezidi Aşiretler

- (1) İslâm Aşiretler
 - (a) Sünnî Türkmen Aşiretleri
 - (b) Şii Türkmen Aşiretleri
 - (c) Kızılbaş Türkmen Aşiretleri

Umumiyetle İslâm mezheplerinde üç esas mevzubahis

- (1) Allah'ın birliği, (2) İçtimâî Ahlâk Mefkûresi,
- (3) Dinî Velâyet-i Âmme

Kitap dininin tevâfaksuzluğundan dolayı bi'n-netice "sihrî din" kuvvet bulmuştur.

Arap darbimeselleri "ferdî ahlâk", "hükûmetsizlik", "şahsî velâyet" esaslarını temsil eder.

Halbuki Türk vecizelerinde umumiyetle "içtimâî ahlâk"a tetâbuk vardır.

İslâmiyet başka, Arap rûhiyeti başkadır. Arap saltanatının bir asır içinde sukûtunun da sebebini burada aramalıdır. Türk darbimesellerindeki hususi velâyet ancak hükûmetle mücadelelen çıkıyor.

- (a) Sünnîler peygamberin sünnetine göre Kur'ânı tefsir ederler. Bununla beraber Sünnîlerin dininde kitaptan ayrılık vardır. "Takdir-i ilâhî" esası ki, dünyaya ait hadiselerin Allah'ın müdahalesi haricinde kaldığını bir nevi tasdik demektir. Dinî ihmalciliğin esasları buradadır. Kur'ân-ı Kerîm'in istinat ettiği içtimâî ahlâk Sünnî Türkmenlerin içtimâî ahlâkına tamamıyla tevafuk etmemiştir.

- (b) Şiîler: Burada peygamberin sünneti şeklen de mevkiini kaybetmiştir. Onun yerine Hazret-i Ali sünneti kaim olmuştur. Bununla beraber Şiîlik Türkmenlere hiç tevâfuk etmemiş, bu sebepten sihircilik kuvvet kazanmıştır.
- (c) Kızılbaşlık: En ziyade umumileşen şekil budur. Fakat bu da aynen şeklini muhafaza edemeyerek yerine “sihrî din” kaim olmuştur. Bu dinin zühdi kısmı. Fakat asıl sihrî dindir.

Sihircilik: Bu bir sihir âlemi kabul eder. Bu âlem iki şekildedir:

- (1) Cin ordusu. (2) Peri kızları.

İntibak: (1) Türkmenler nev’-i içtimâîlerine göre müesseselere mâlik değildir. (2) Türkmenleri asrî hayata ircâ’ etmek mecburiyeti vardır. (3) Türkmenlerin iskânı. (4) Türk köylülerle sıhriyyet.

Köylerde Din:

- (1) Sünnî Köyler
 (2) Kızılbaş Köyler
- (1) Sünnî Köyler
 (a) Türk: Zühdi dinle sihrî din ideal şeklinde intibak etmiştir.
 (b) Çerkez: Hususi âdetler ve içtimâî teşkilat (bugün malum değildir).
 (c) Kürt: Hususi âdetler ve içtimâî teşkilat (Kürtler adlı esere müracaat).

Hariçten gelme

- (a) Tatar köyleri
 (b) Rum İlili muhacir köyler

Hariçten gelme

- (a) Türk kızılbaşları (İleride bahsolunacaktır)

- (b) Kürt Kızılbaşları
 - i. İntibak etmiş.
 - ii. İntibak etmemiş.

Şehirlerde Din:

Şehirler umumiyetle Sünnî'dir. Burada zühdî din sihrî dine galebe çalmıştır. Fakat intibak edememiştir. Sihrî dinin köy hayatından bakiye olarak kalan izleri zühdî dinden ayrı, müstakil olarak yaşamaktadır. Köy ideal olduğuna nazaran "takip olunacak esaslar" "Şarkılar ve Koşmalar" faslında yazılmıştır.

*
* *

TARİH

- (I) Müspet Kısım
- (II) Menfi Kısım

- (I) Müspet Kısım

- (1) Umumi Türk Tarihi
 - (2) Anadolu Tarihi

- (II) Menfi Kısım

- (1) Osmanlı Siyasî Tarihi

- (a) Tanzimattan Evvel Osmanlı Tarihi
 - (b) Tanzimattan Sonra Osmanlı Tarihi

- (2) Osmanlı Sanat Tarihi

- (a) Osmanlı Edebiyat ve Tezyinat Tarihi (Menfi Kısım)
 - (b) Osmanlı Mimari Tarihi (Müspet Kısım)

- (I) Müspet Kısım:

- (1) Umumi Türk Tarihi (On Ciltten mürekkep olacaktır)

(a) İslâm'dan Evvel

(b) İslâm'dan Sonra

Her bir fasıl ve ciltte ayrıca: (1) İçtimâî teşkilat. (2) Nefis sanatlar tarihi. (3) Lisan ve teşkilatı. (4) Din ve içtimâî teşkilatla münasebetleri tetkik olunacaktır.

İslâmdan Evvel:

Cilt Mündericât

- 1 İlk Oğuzlar: Kök Devrinde Türk İli. (Oğuz Efsanesi) Hakanlığın İlanı.
- 2 On Oğuzlar: Tukiü Devrinde Türk İli. Umumi Tarihteki Mevkii: Bizans-İran.
- 3 Dokuz Oğuzlar: Uygur Devrinde Türk İli. İslâmiyetten Evvelki Devir.
- 4 Umumi Türk Muhacir Kitleleri. İslâm'dan Evvelki Devre.

İslâm'dan Sonra:

- 5 Dokuz Oğuz ve On Oğuzların İslâmiyeti Kabulü. Şâmânî, Mânî, Nastûrî, İslâm.
- 6 İslâm iline Hicret. (Uygur, Gaznevîler, Selçukîler, Artukîler, Atabeyler, Mısır Türkmenleri).
- 7 Ayluk, Gori, Harzem Devletleri, Hazarlar, Bulgarlar ilh...
- 8 Moğol İstilasası (Cengiz): İnkısâm. Çağatay, Kıpçak Devletleri: Kazan, Kırım, Saray.
- 9 Timurlenk ve İnihilâli. Babür (Hindistan). Akkoyunlular, Karakoyunlular.
- 10 Safevî, Şeybanî Devletleri. Rus, İngiliz, İran İstilâsı. Hudut Haricindeki Oğuzlar.

Muavin Olarak:

- (1) Monografi mütehassısı (her şehir için).
- (2) Sinolog (Çiniyâtla uğraşan bir mütehassısı).
- (3) Uyguriyât Mütehassısı.
- (4) Bibliyografi Mütehassısı.

Mevcut Kütüphaneler	Bilinmesi Lazım Olan Lisanlar
(1) Katanof Kütüphanesi	(1) Türkçe
(2) Müze Kütüphanesi	(2) Arapça
(3) Nuruosmaniye Kütüphanesi	(3) Fransızca
(4) Ali Emiri Efendi (Millet) Kütüphanesi	(4) Acemce
(5) Dârülfünun Kütüphanesi	(5) Almanca
(6) Beyazıt Kütüphanesi	(6) Rusça
(7) ...	

Müracaat Olunabilecek Âlimler:

- (1) Ahmed Tevhid Bey (Meskûkât)
- (2) Hüseyin Hüsameddin Efendi
- (3) Ali Emiri Efendi (Bibliyografi)
- (4) Bursalı Tahir Bey

Müracaat olunacak eserlerin kütüphanelerindeki numaraları da kaydolunmak üzere bibliyografisi defterin sonundadır.

- (2) (2) Anadolu Tarihi: (On ciltten mürekkep olacaktır)

Burada da her bir cildin muhtevi olduğu devrin (a) içtimâî teşkilat, (b) nefis sanatlar, (c) lisan ve teşkilatı, (4) Din, mezhepler ve içtimâî teşkilatla münasebetleri tetkik olunacaktır.

Cilt Mündericât

- 1 Medhal: İslâmiyetten Evvel Anadolu Tarihi (Şumirler, Hititler, Urartular)
- 2 Medhal: İslâmiyet İbtidâsı. Oğuz Türklerinin Muhâcereti (Gaznevîler, Büyük Selçukîler).
- 3-4 Selçuklar, Danişmendler, Rum Selçuklar. Moğol Devrine Kadar.
- 5-6 Moğol Devrinin İbtidâsından Fatih'in Konya'yı Zaptına Kadar.
- 7-8-9 Osmanlı İdaresinde Anadolu: Tanzimat'a Kadar
- 10 Osmanlı İdaresinde Anadolu: Tanzimat'tan Son Zamanına Kadar

Muavin Olarak:

- (1) Arkeolog (Atikiyyâtçı)
- (2) Bibliyograf
- (3) Kuyûdât-ı Hâkâniyye Mütéhassısı
- (4) Evkâf Kuyûdâtı Mütéhassısı

El-yevm mevcut olan mütéhassıslar:

- (1) Bursalı Tahir Bey
- (2) Ahmed Tevhid Bey
- (3) Hüseyin Hüsameddin Bey
- (4) Adanalı Niyazi Bey
- (5) Ali Emirî Efendi
- (6) Cevdet Bey
- (7) Kilisli Rıfat Bey
- (8) Besim Atalay Bey

Bilinmesi Lazım Gelen Lisanlar:

- (1) Arapça
- (2) Acemce

- (3) Fransızca
- (4) Türkçe

(II) Menfi Kısım

- (1) Tanzimat'tan Evvel Osmanlı Tarihi: (Beş ciltten mürekkep olacaktır.)
 - (a) Kavmî Devir. (b) Saltanat Devri

Cilt

- Kavmî Devri: 1 Medhal (Eserlerin Tenkidi). Derebeylik Devri (Osman-Beyazıt)
- 2 Hanlık Devri (Beyazıt-Fatih) Timurlenk İstilâsı ve Hanlık
- Saltanat Devri: 3 Teşekkül Devri (Fatih-Selim) İslâm-Bizans
- 4 (Selim-Ahmed-i Sâlis) Yalnız Zühdî ve İslâmî Devir
- 5 Avrupa ile Temâs ve Mağlubiyet Devri (Ahmed-i Sâlis-Selim-i Sâlis) 1240

Tenkit Olunacak Eserler:

- (1) Hammer Tarihi
- (2) Ebû'l-Fârûk Tarihi
- (3) Ahmed Rasim Tarihi
- (4) Lamartine Tarihi
- (5) Ahmed Reşid Paşa
- (6) Kemal Paşa Tarihi
- (7) Mahmud Celaleddin Paşa Tarihi
- (8) ...

Vakanüvis Tarihleri:

- (1) Tâcü't-Tevârih – Hoca Saadeddin Efendi (Mebde')
- (2) Peçevî – İbrahim Efendi (Süleyman-Murad-ı Râbî')

- (3) Nâimâ – Nâimâ Efendi (1000-1070)
- (4) Râşid Tarihi (1130-1070)
- (5) Subhi Tarihi
- (6) İzzî Efendi
- (7) Vasıf Efendi Tarihi
- (8) Cevdet Tarihi – Ahmed Cevdet Paşa
- (9) Lütfi Tarihi

Medhalde Umumi Vasıflar:

- (1) Eser menfi bir kıymeti haiz olacağından mevcut müesseseleri tenkit edecektir.
- (2) Şimdiye kadar yazılan Osmanlı tarihlerinin usûl ve müdafaa ettikleri *thèse*'ler [tezler] tenkit edilecektir.
- (3) “Teceddüd, terakkî, i'tilâ, inhitât” gibi tasniflerin mânâsızlıkları izah edilecektir.
- (4) Eserin en esaslı noktası “saltanat-zühdi” devrin husûle getirdiği intibaları tenkit etmektir. Burada “köleler saltanatı” Şark ve Garb'ın diğer “köle” saltanatlarıyla mukayese edilerek tenkit edilecektir.
- (5) 'inci ciltte Avrupa medeniyeti karşısında zühdi hayatın aldığı vaziyet izah edilerek Osmanlı tarihinin ikinci kısmına bir medhal hazırlanmış olur.

(2) Tanzimattan Sonra Osmanlı Tarihi

- (I) Islahat Devri (1235-1270)
- (II) Tanzimat Devri (1270-1293)
- (III) Meşrutiyet Devri (1293-1335)

(I) Islahat Devri

Islahatçılar

(1) Reşid Paşa

Muhalifler

(2) Hüsrev Paşa

(3) Pertev Paşa

(II) Tanzimat Devri

Tanzimatçılar

Reşid Paşa'nın Şâkirdi Ali Paşa, Fuad Paşa

Islahatçılar

Reşid Paşa ve Taraftarları

Mürteciler

Hocalık

(III) Meşrutiyet Devri

Yeni Tanzimatçılar

Midhat Paşa, Namık Kemal

Mürteciler

Mahmud Nedim Paşa

Yeni Osmanlılar

Kemal Bey, Midhat Paşa

Genç Türkler

(1) Avrupa'da Ahmed Rıza, Doktor Nazım

(2) Murad Bey, Sabahaddin Bey

(3) İttihad ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf

Umumi Vasıflar:

- i. Tanzimat Devrinde siyasî hayatta bir mevki sahibi olmuş olan içtimâî kanaatlerin tenkidi.
- ii. Bu devirde ehemmiyet kazanan ve menfi veya müspet vazife gören bütün siyasîlerin biyografilerinin tanzimiyle eserlerinin tenkidi.
- iii. Tanzimat cereyanlarına menşe' ve mebd'e' Avrupa'daki siyasî inkılâpların tetkik ve tenkidi. Fransız İhtilâl-i Kebîri, Alman ve İtalyan İttihadları gibi.

(3) Osmanlı Sanat Tarihi:

(I) Menfi

(II) Müspet

(I) Menfi: Edebiyat

(1) Saltanat devrinde (zühdî): Acem edebiyatı

(a) Acem edebiyatı telkîfî

(b) Osmanlı klasik edebiyatı

(c) Hususileşen hatlar

(2) Avrupaî devirde: Fransız edebiyatı

(a) Fransız edebiyatı

(b) Osmanlı “edebiyat-ı cedîde”si

(c) Hususileşen hatlar

Mimari Tarihi

(1) Selçuk mimarisi

(2) Bizans mimarisi

(3) Şahsi hatlar

Mimari Tarihinin Umumi Vasıfları:

(I) Klasik Devir

(II) Avrupa Taklidi

(I) Klasik Devir

(1) Çinili Cami'den Bayazid-i Sâni Camii'ne kadar (Şekil)

(2) Bayazid-i Sâni'den Yeni Cami'e kadar (Mimar Hayreddin, Sinan, Kasım)

(3) Yeni Cami'den Ahmed-i Sâlis'e kadar

(II) Avrupa Taklidi

(1) Ahmed-i Sâlis'den Osman-ı Sâlis'in Nûr-ı Osmaniye Camii'ne kadar

(2) Nûr-ı Osmaniye'den zamanımıza kadar (Rönesans, Rokoko ilh.)

Edebiyat Tarihi İçin Bilinmesi Lazım Olan Lisanlar:

(1) Eski Osmanlıca. (2) Fransızca. (3) Fârisî

*

* *

HUKUK

(I) Hukuk-ı İdâre

(II) Hukuk-ı Esasiye

(I) Hukuk-ı İdare

(1) Menfi

(a) Tanzimattan evvel teşkilat

(b) Tanzimat'tan sonraki teşkilat

(c) Mahalli teşkilatın içtimâî bünye ile mücadelesi

(2) Müspet (İcat)

(a) Hukuk-ı esasiyenin müspet kısmından istihraç olunan esaslara tevfikân.

(b) İçtimâî velâyet-i âmmelerin nüfûzunu kesretmek için vesâit.

(c) İdarî velâyet-i hâssalarla içtimâî velâyet-i hâssalar birbirine tetabuk etmeyecektir.

(d) Adem-i merkeziyyet esas olacak (ayrıca tafsilatı vardır).

(e) İçtimâî merkeziyetle idarî adem-i merkeziyetin telifi esası.

(II) Hukuk-ı Esasiye

(1) Menfi

(a) Hukuk-ı esasiye ilminin mevcut olmadığını ispat.

(b) Belki ancak içtimâiyât ilminin tetkik sahasının bir branşı olduğu.

(c) Bu sebepten bir fen olduğu ve her şekl-i içtimâînin ayrı bir hukuk-ı esasiyesi olduğu.

(2) Müspet

(a) Avrupa'nın modern ve klasik hukuk-ı esasiyesi.

- (b) İslâmî hukuk-ı esasiye.
- (c) Eski Türk teşkilat-ı esasiyesi.
- (d) Bugünkü Anadolu içtimâî bünyesinden doğacak teşkilat-ı esasiye.

*
* *

İKTİSÂDİYÂT

- (I) İktisat İlmi
- (II) Maliye Fenni
- (III) İhsâiyât (İstatistik)

(I) İktisat

(1) Menfi

- (a) İktisat ilminin mücerreden mevcut olmadığı
- (b) Belki ancak içtimâiyât ilminin bir şubesi olduğu
- (c) Fen olarak her içtimâî şeklin bir de iktisadî nevi bulunacağı

(2) Müspet

- (a) İçtimâî şekil Anadolu'da nedir?
- (b) Bu içtimâî şekilden çıkacak iktisadî nevin tayini
- (c) Bu içtimâî nevi ile adem-i merkeziyyet şekli nasıl tevâfuk eder?

(II) Maliye

(1) Tarihî

- (a) Tanzimat'tan evvelki mâlî vaziyetin tenkidi
- (b) Tanzimat'tan sonraki mâlî vaziyetin tenkidi

(2) İhsâî

- (a) Doğrudan doğruya istatistikçinin tetkikleri neticesine bağlı, iktisâdî kaidelerden mâlî kaideler
- (b) Aynı içtimâî şekilde bulunan ve muhtelif şekillerde olan milletlerin ihsâiyât maliyesiyle mukayese

(III) İhsâiyât

(1) Tarihî

- (a) Evkâf Kuyûdâtı
- (b) Defter-i Hâkânî Kuyûdâtı
- (c) Âsâr-ı tarihiyeden müstahrac

(2) İstatistik

- (a) Resmî münteşirât ve Avrupa salnâmeleri
- (b) İdâre-i Mahalliyelerin tetkikâtı
- (c) Şahsi tetkikât

Nevilerine Nazaran:

(a) Nüfûs mesaisi

- i. Kesâfet (tezayüd, münâkasa)
Vefayât
Tevellüd

ii. Kadın, erkek, çocuk miktarları

- (b) İzdivaç mesaisi
- (c) Ziraî, tabiî, iktisadî meselelerin cetvelleri
- (d) Sıhhî mesâilde hastalıklar ve sûret-i intişarı

TABIÎ İLİMLER

(I) Tıp

- (1) İhsâî neticelerle münasebetdârdır.
- (2) Sıhhî meselelerle alâkadârdır.
- (3) Nüfûs meselesiyle alâkadârdır.

(II) Kimya

- (1) Mistik tıpla mezc hususunda.
- (2) İhsâî neticelere taalluku dolayısıyla.
- (3) Ziraî mesâilde arazinin nevi ve cinsini tayin hususunda.

Mistik Tıp Hakkında Bazı Mütalaalar:

Doğrudan doğruya bu esası takip edecek olan doktor veya kimyager hususi programını tayin edebilir. Fakat bu progra-

mın umumi program hududunu tecavüz edememesi için evvela bazı esasların zikri lazımdır. Mistik tıbbın esasları filoloji ve “halk dini” fasıllarında vardır.

MUAVİN İLİMLER

- (I) Coğrafya
- (II) Jeoloji (Kimya-i Ziraî)
- (III) Arkeoloji
- (IV) Filoloji
- (I) Coğrafya
 - (1) Coğrafya-i Tabiî
 - (a) Avârız-ı zemin, hudut, mesâh
 - (b) İklim ve cereyan-ı miyâh
 - (2) Coğrafya-i İktisâdî
 - (3) Coğrafya-i Beşerî
 - (a) Nüfus
 - (b) Nüfusun tarz-ı tevzî'i
 - (c) İdare-i Mahalliyelerin beşerî tevzî'le münasebetleri
- (II) Jeoloji
 - (1) Kimya-i Ziraî
 - (a) İktisat ve İstatistiğe taalluku dolayısıyla
 - (b) Mahallî idarelerde meslek-i içtimâînin tatbiki dolayısıyla
 - (2) Jeoloji – İlim olarak
 - (3) Kimya-i Madenî
 - (a) İstatistik malumatını tevsî' maksadıyla
 - (b) Servet-i mahalliyeyi tevsî' için
- (III) Atikiyyât
 - (1) Mimari
 - (a) Plan

- (b) Malzeme
- (c) Hutûtun tespiti
- (2) Mahkûkât
 - (a) Kitâbeler
 - (b) Camilerdeki Mahkûkât
- (3) Meskûkât
 - (a) Türklerden evvel kalan meskûkât
 - (b) Oğuz Türklerinin meskûkâtı (Derebeylik devri)
 - (c) Osmanlı meskûkâtı
- (4) Tezyînât ve Evânî
 - (a) Hutût ve eşkâl
 - (b) Renk
 - (c) Malzeme

Menşe' İtibarıyla:

(1) Bizans	(4) İran	(7) Derebeylik
(2) Eski Roma	(5) Eski Türk	(8) Osmanlı
(3) Bağdat	(6) Selçûkî	

(IV) Filoloji

- (I) Mistik İtikatlar
- (II) Vecizeler
- (III) Şarkılar
- (IV) Hikâyeler
- (V) Klasik Edebiyattan İntikal Edenler
- (VI) Lisan ve Anâsırı

(I) Mistik Unsurlar

- (1) Tabiatla kutsiyet. Sihircilikten doğar. Lévy-Bruhl'ün *İbtidâî Cemiyetlerde Rûhî Vezâîf* adlı eserinde izahat vardır. Dört kısımda toplanabilir:
 - (a) Semâvî kuvvetlere verilen kutsiyet.
 - (b) Pınarlara, sulara verilen kutsiyet.
 - (c) İnsanlara verilen kutsiyet (Nazar).

- (d) Hayvanlara verilen kutsiyet (Hayvan başları).
- (2) Cinler, periler (iyi saatte olsunlar).
- (3) Evliyalar (türbeleri ve efsaneleri).
- (4) Mukaddes mahaller, mukaddes eşya (ve mahallere atfolunan hikâyeler).
- (5) Büyü ve efsunlar: Büyüler mukaddes eşya vasıtasıyla, efsunlar doğrudan doğruya olur.
- (6) Muskalar (teshîr) ve mistik tıp: Muskalar büyülere vasıta olan mukaddes eşyadandır. Mistik tıp da muskalara tâbidir. Müteaddit okunmuş sular, yazılı kâğıtlar ve baharat tüsüleri gibi.
- (7) Ecdat ruhları ve mezarlıklar. Bunu da ikiye ayırmak kâbildir. İkincisi pederşâhî aile devrine aittir.
- (a) Aile ocağı ve âyinleri (kahve ocağı, odalar).
- (b) Mezarlıklar ve kutsiyeti.
- (8) Rüya tabirleri (tabirnâmeler, yıldıznâmeler).
- (9) Eşyanın hâssa ve kâbiliyetleri (falcılık).
- (10) Mukaddes zamânlar ve isnat olunan hikâyeler.
- (11) Anadolu kozmogonisi, “tekvîn-i âlem” hakkındaki itikatları
- (1) Evvela bu itikatlar sihrî dinin zaruretlerindendir. Sihrî din hakikî dinî hayata intibak edemediğinden dolayı kuvvetlenir ve şeytânî kuvvetlere istinat eder. Dinî şekilde kâinat iki manzume dâhiline toplanmaktadır: “Rahman”, “Şeytan”. Rahman’ın olmadığı yere Şeytan gelir. Rahman’ın bulunduğu yere Şeytan uğramaz.
- (2) Şu halde ilk iş, köy hayatını *idéaliser* [idealize] etmek, halkın itikatlarıyla Kur’ân-ı Kerîm’in arasında mevcut mâniaları (medrese tarikati, tefsirler, şerhler ilh...) yıkmak, Kur’ân’ı Türkçeye nazmen veya nesren tercüme etmektir. Zira dinin en normal ve in-

tibak etmiş safhalarında Mevlüt, Muhammediye ve Ahmediye'yi Türkçe olarak görüyorlar.

- (3) Zühdi dinle sihrî dinin intibakından sonra cinlere, perilere itikat kalkmayacaktır. Fakat Rahman ve Şeytan, kâinatın *dualisme*'i hakiki (*réel*) şeklini almış olacaktır.

Şu halde sihrî dinin tetâbuk etmemiş şekli marazî (*pathologique*) bir haldir.

- (4) Evliyalık ve mukaddes mahallerin ahaliyi bir toprağa bağlamak noktasından büyük kıymeti vardır. Bu sebepten göçebe Türkmenlerin iskânı için müracaat olunacak kuvvetli bir vasıta.

- (5) Halka ilmi ve mantığı sevdirmek imkânı –ilk hamlede– mevcut değildir. İyilik görseller bile onda şeytânî bir kuvvetin vücuduna inanırlar. Serbest bir düşünceyi, “teknik”le “milliyet”in “din”inin ayrı şey olduğunu öğretmek, inandırmak uzun bir mücahede den doğacak içtimâî bir inkılâba bağlıdır. Halbuki Anadolu birçok hastalıkların, sıhhi tehlikelerin tehdidi altındadır. Bu sebepten “sihrî tıp”la “ilmî tıp”bın intibâk etmesi zaruridir. Din hakiki şeklini alarak sihrî din bugünkü kuvvetini kaybedeceğinden dolayı esasen bu muvakkat tedbire o zaman hacet kalmayacaktır. Fakat bugün aksi şekilde hareket bir buhran tevliid etmek zorundadır (Ömer Seyfettin’in “Büyücü”, Reşat Nuri’nin “Recm” adlı hikâyeleri).

- (6) Anadolu kozmogonisinin tetkiki için evvela onu tahlil etmek icap eder:

- (a) Türk esâtir ve kozmogonisi.
- (b) Acemlerden geçme kozmogoni.
- (c) Kur’ân’ın kozmogonisi.

Bu esaslara nazaran netice tayin olunabilir. Bugünden tahmin yapmak kâbil değildir. Yalnız şunu kaydetmelidir ki, fikrî inkişafı kozmogoninin mahiyeti arasında münasebet vardır.

(II) Vecizeler:

- (1) Atasözleri. Bunlara ait Şinasi Efendi, Cevdet Paşa, Ahmed Midhat'ın ve Vefik Paşa'nın "Durûb-ı Em-sâl" kitapları vardır. İki umumi kısma ayırmak kâbil-
dir: Zinde, pes-zinde.
- (2) Tabirler. Bunlar bir veya birden fazla kelimeden mürekkep olur. Ekseriya sıfat olarak kullanılırlar. Boyacı küpü, lahana yaprağı ilh. gibi.
- (3) Tekerlemeler. Muayyen bir maksat takip etmeden lakırtı arasında söylenir. "Adın ne? Reşid. Ne söyle, ne işit!" gibi.
- (4) Bilmeceler. İki umumi kısma ayrılabilir: (a) Sihri kıymeti muhafaza edenler. (b) Hayata karışmış olanlar.

Vecizeler Hakkında Umumi Mütalaalar

- (1) Evvela mevcut atasözleriyle diğer vecizelerin zinde ve pes-zindelerini tefrik etmek lazımdır. Bunun için de atasözlerini ilk harfleri itibariyle değil, belki cemiyette mevcut müesseselere, âdetlere tekabül eden cüz'lerine nazaran tasnif etmelidir. Bu halde zindeler ve pes-zindeler kendiliğinden ayrılmış olur.
- (2) Mahalli kıymeti haiz atasözlerini, velâyet-i âmmeyi haiz olanlardan tefrik etmelidir.
- (3) Vecizelerin isti'mâl sahasını genişletebilmek ve velâyet-i hâssa kıymetini haiz olanların umumileşemeyecek olanlarını ifnâ etmek lazımdır. Bu sebepten köy masallarında, dinî masallarda, aşk hikâyelerinde ve bunlardan doğacak büyük romanlarda serlevha

halinde yahut diğer vasıtalarla vecizeleri kullanmamalıdır.

- (4) Tabirler mecazi mânâda kullanılmaya başlamış maddi eşyaya tekabül eden kelimelerdir. Halbuki lisanın zenginliği demek mefhumlarının (*concept*) bolluğu ve şümûllerinin (*compréhension*) ziyadeliği demektir. Bu halde fikrî hayatın inkişaf ettiği muhitlerde lisan da zengindir. Çünkü kelimelerin kâinat kadar şümûlü vardır. Arapça çölde zengin değildir. Yalnız kelimeleri boldur. Fakat saltanat devrinde Yunan-ı kadîmin mantığı fikrî hayata intibak edince “köstek” akıl oldu, tâk “mantık”, çadır direği “aruz” ilh. oldu. Maddi kelimeler mecazi mânâlarda kullanılınca fikrî lisan tabii seyrini aldı. O zaman ne Yunan’dan ne Acem’den kelime alıp mâl etmek lazım gelmedi. Edebiyat felsefenin birinci merhalesi olduğu için bunu ilk hamlede o yaptı. Bizde esas vardır. İnkişaf ettirmek kâfi.

(III) Şarkılar

- (1) Aşk koşmaları: Dertli’nin koşmaları, Âşık Ömer’in koşmaları
- (2) Şehir ve köy mânileri.
- (3) Esnaf türküleri (şehirlerde).
- (4) Mektep ilâhileri: (a) Zühdî hayattan intikal edenler.
(b) Tekke hayatından intikal edenler.
- (5) Tekke nefes ve dîvânları: Yunus Emre’nin nefesleri gibi.
- (6) Destanlar: Kör Ali Destanı gibi.

Şarkılar hakkındaki umumi mütalaalar birinci fasılda “Şarkı ve Koşma” kısmında söylenmiştir.

(IV) Hikâyeler

- (1) Masallar. Masallarda üç esas nazar-ı itibarda bulundurulmalıdır.
 - (a) Masalların çerçevesi
 - i. Müşterek tabirler
 - ii. Mevzulardaki vahdet
 - (b) Yerli masallar
 - (c) Arap ve Acem efsanelerinden geçen masallar
- (2) Manzum âşık hikâyeleri (şifahi)
 - (a) Manzum aşk hikâyeleri
 - (b) Kız kaçırma hikâyeleri
- (3) Muharrer “lirik” destanlar
 - (a) Mevzuu Anadolu ve Azerbaycan’da olanlar
 - (b) Mevzuu İran veya Arabistan’da olanlar

(V) Klasik Edebiyattan İntikal Edenler

- (1) Fuzûlî Dîvânı ve Leylâ ile Mecnûn’u
 - (a) Halk arasına yayılanlar
 - (b) Okunmayan Gazelleri
- (2) Âşık Yunus (Yunus Emre Dîvânı), nefesleri ve aruz ile dîvânları
- (3) Mevlût (Süleyman Efendi). Aruz ile (sonunda müteaddit hikâyeleriyle beraber)
- (4) Muhammediye (Muhammed Efendi) Yazıcıoğlu
- (5) Ahmediye (Ahmed Bicân Efendi) Kâtipzâde

(VI) Lisan ve Anâsırı (Köylerde, Şehirlerde ve Göçebelerde)

- (1) Kâide. Bu da iki kısma ayrılır: Sarf, nahiv (şive ve lehçeden ikincisi nazara alınabilir)
 - (a) Sarf: (1) Anadolu lisanında –lehçe itibariyle– husûle gelen sarf farkları. (2) Bu farkların izahı. (3) Orta Asya’da Oğuz Türklerinin lisanı: tarihte ve şimdiki halde. (4) Tarihte Anadolu lisanının safhaları. (5) Azerbaycan-Anadolu sarflarını mu-

kayese. (6) Anadolu'nun müşterek sarfıyla İstanbul ve Rum İli sarfları.

- (b) Nahiv: (1) Anadolu'nun muhtelif lehçelerindeki nahiv farkları. (2) Orta Asya'da Oğuz nahvi ve Anadolu nahvi (tarihte). (3) Oğuz ve Anadolu nahivleri (bugün). (4) Azerbaycan-Anadolu nahivlerinin mukayesesi. (5) Anadolu-İstanbul nahivlerinin mukayesesi. (6) Kelimeler. Bunu başlıca dört kısma ayırmak kâbildir: Asıl Türkçe, Arapça, Acemce, Sâir muhtelif lisanlar.

i. Asıl Türkçe kelimeler: (1) Orta Asya Oğuz ve Azerbaycan lehçesiyle alâkasını muhafaza eden kelimeler. (2) İsti'mâlden sâkıt olmuş kelimeler. (3) Anadolu'nun muhtelif lehçelerinde kullanılan müşterek kelimeler. (4) Mefhumları itibariyle ayrılan kelimeler. (5) Maddiyetleri itibariyle ayrılan kelimeler. (6) İstanbul kelimeleriyle Anadolu kelimelerinin müşterek olanları. (7) Ayrılanları. (8) Tarihte Oğuz lisanı ve Anadolu kelimeleri. (9) Tarihte İstanbul ve Anadolu kelimeleri.

ii. Arapçadan geçen kelimeler: (1) İntibak etmiş olanlar. (2) Henüz tamamıyla intibak etmemiş, fakat intibak etmesi kâbil olanlar. (3) İntibak etmesi kâbil olmayanlar. (4) Arapça kelimelerinin tarihteki intikal safhaları: (a) Doğrudan doğruya, (b) Merkez vasıtasıyla. (5) Merkez şehirlerinin Arapça kelimeleriyle Anadolu'da kullanılanların mukayesesi. (6) Muhtelif Anadolu lehçelerindeki kelimelerin farkları.

iii. Acemden Geçen Kelimeler: (1) İntibak etmiş olanlar. (2) Etmesi kâbil olmayanlar. (3) Etmesi ihtimâli bulunanlar. (4) Tarihteki intikal safhaları: (a) Doğrudan doğruya, (b) Merkez

vasıtasıyla. (5) Merkez şehirlerinin Acemce kelimeleriyle Anadolu'da kullanılanların mukayesesı. (6) Muhtelif Anadolu lehçelerindeki Acemce kelimelerin farkları.

iv. Muhtelif lisanlardan geçen kelimelerdir.

- (2) Mücerret mefhumlarla müşahhas-maddi mefhumların tefriki
 - (a) Türkçe aslından mücerretleşmiş kelimeler. (b) Arapça aslından mücerretleşmiş kelimeler. (c) Acemce aslından mücerret ve manevi kıymet almış kelimeler. (d) Türkçe aslından mücerretleşmek istidadı gösteren kelimeler (tabirler).
- (3) Kelimelerin içtimâî müesseselere nazaran tasnifi; âlem-i hâricîye (kâinat, *cosmos*) ait kelimeler.
- (4) Yerli harfler, tarz-ı telaffuzları, ecnebi harfler, intibak şekilleri.
- (5) İmlâ: (a) Anadolu'da bugün yaşayan müşterek imlâ. (b) İstanbul imlâsı ile mukayese. (c) Tarihte Anadolu'da ve İstanbul'da imlâ. (d) İmlânın alması lazım gelen şekil.

*

* *

Göçebelerde

- (I) Şarkılar ve Koşmalar.
- (II) Hikâyeler (Masallar).
- (III) Şeytâniyât (Mistik İtikatlar, Vecizeler, Maniler).

(I) Şarkılar ve Koşmalar:

- (1) Hayat safhalarına ait: Doğuş, ölüm, evleniş (ninniler).
- (2) Mizaç ve hissiyat şarkıları: aşk, kahraman[lık], gençlik şarkıları.

(3) Mevsim şarkıları: Yaz, kış, ilkbahar, sonbahar, tâlî tasnifler.

(1) Hayat safhalarına ait olanlar:

(a) Doğuş şarkıları, ninniler ilh...

(b) Evleniş şarkıları (Kadınlar meclisinde söylenir).

(c) Ölüm şarkıları (Sagular), mersiyelele.

(2) Mizaç ve hissiyat şarkıları

(a) Aşk şarkıları

(b) Kahramanlık şarkıları

(c) Gençlik şarkıları

(3) Mevsim Şarkıları (Senenin devri mevsimindedir.

Ayrıca tâlî tasnifleri vardır):

(a) Gençlere ait şarkılar

(b) Çocuklara ait şarkılar

(c) Kızlara ait şarkılar

(d) Kadınlara ait şarkılar

(II) Hikâyeler:

(1) Tarihi hikâyeler

(2) Sevdâ Hikâyeleri

(3) Kahramanlık Hikâyeleri

(4) Hariçten gelme Hikâyeler

(III) Şeytâniyât:

(1) Atasözleri.

(2) Sihir, efsun, büyücülük, cin, peri orduları.

(3) Günler ve hayvanlar hakkındaki itikatlar.

(4) Renk, çiçek ve nebâtât hakkındaki itikatlar.

(5) Elbise hakkındaki itikatlar.

(6) Uğursuzluk itikatları.

(7) Mâniler (mevsim âyinlerinde), ilâhiler.

Atasözlerine Dair:

(1) Beygire (göçebelige) dair: (1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 31, 32).

(2) Bektaşiliğe dair (Hocalık aleyhinde): (20, 21, 60, 96).

- (3) Hükümet aleyhinde: (22, 48, 59, 98).
- (4) Aile atasözleri. İkidir: (a) Umumi felsefe ile halledilenler. (b) Aile nazariyâtı ile halledilenler.

Hukukî Telakkilerin Nüveleri

- (I) Şehirlerde Hukukî Telakki
- (II) Köylerde Hukukî Telakki
- (III) Göçebelerde Hukukî Telakki

(I) Şehirlerde Hukukî Telakki:

- (1) Şehirler ile merkez arasındaki hukuk-ı siyasiye
- (2) Şehirler arasındaki hukuk-ı siyasiye
- (3) Şehirle köy arasındaki hukuk-ı şahsiye
- (4) Şehirle göçebeler arasındaki hukuk-ı şahsiye
- (5) Şehirlerdeki fertler arasında hukuk-ı şahsiye

(1) Şehirle merkez arasında

- (a) Merkeziyet-i idare halinde
 - i. Memur sınıfının merkeze karşı vaziyeti
 - ii. Halkın vaziyeti
 - iii. Büyük ailelerin vaziyeti
- (b) Adem-i merkeziyet halinde
 - i. Memur Sınıfın hususi vaziyeti
 - ii. Halkın vaziyeti
 - iii. Büyük ailelerin hususi vaziyeti
- (c) Doğrudan doğruya tâbi
- (d) Muhtârî veya konfedere idareye mâlik

(2) Şehirlerin arasında hukuk

- (a) İctimâî rekabet
 - i. İktisadî rekabet
 - ii. Âdet ve idareye müteallik rekabet
 - iii. Mezhebî rekabet
- (b) İctimâî tesanüt
 - i. Siyasî tesanüt

ii. Mezhebî tesanüt

(3) Şehirle köy arasında

(a) Fark: pederşâhî aile, harem hayatı (gayr-i tabîi meyelanlar ve içtimâî hastalıklar).

(b) İçtimâî tesanüt

i. Sünnî köyle münasebet

ii. Kızılbaş köyle münasebet

iii. Kürt ve Araplar ile münasebet

iv. Çerkez köyleriyle münasebet

(4) Şehirle göçebeler arasında

(a) Memur sınıfı: menfi mahiyettedir.

(b) Şehir halkı

i. Büyük şehirler

ii. Köy

(c) Hoca sınıfı: menfi mahiyettedir.

(5) Şehirlerde fertler arasında

(a) Memur sınıfıyla halk arasında

i. Merkeziyet idare memurları

ii. İdâre-i mahalliye memurları (Meclis-i İdâre-i Livâ, Meclis-i Beledî a'zâsı gibi)

iii. Adem-i merkeziyet halinde idare memurları

(b) Hoca sınıfıyla halk arasında

i. Medrese hocaları (zühdî hayat)

Evkâf

Hâkimlik

Kazâ

ii. Hoca sınıfıyla tekke sınıfı arasında

(b) Büyük ailelerle halk arasında

i. Rekabet

ii. Tesanüt

(c) Gençlerle ihtiyarlar arasında

Zeyl:

- (5) İçtimâî sınıflar ve taksîm-i amel
 - (a) Asil aileler
 - (b) Halk
 - (c) Muhacir sınıfı
 - (d) Memurîn ve hoca (merkezin mümessilleri)
- (6) Tekkelerle hocalar arasında

(VII) Köylerde Hukukî Telakki

- (1) Köylerle tâbi oldukları şehirler arasında hukuk-ı siyasiye
- (2) Köylerle merkez arasında hukuk-ı siyasiye
- (3) Köylerle köyler arasında hukuk-ı şahsiye
- (4) Köy dâhilindeki fertler arasında hukuk-ı şahsiye
- (5) Köylerle göçebeler arasında hukuk-ı şahsiye
- (1) Köylerle tâbi oldukları şehir arasında
 - (a) Vaziyet-i idariye
 - (b) Vaziyet-i ferdiye
 - (a) Vaziyet-i idariye
 - i. Köy heyet-i idaresiyle şehir heyet-i idaresi arasında
 - ii. Köy heyet-i idaresiyle şehirli fert arasında
 - iii. Köylü fertle şehirli heyet-i idaresi arasında
 - (b) Vaziyet-i ferdiye
 - i. Köy efrâdıyla şehirli efrâd arasında
 - Erkeklerle erkek
 - Kadınla erkek
 - Erkeklerle Kadın
 - ii. Köy hocasıyla şehirli arasında
 - iii. Köyün büyük ailesiyle şehrin büyük ailesi arasında
- (2) Köyle merkez arasında
 - (a) Vaziyet-i idariye

- (b) Vaziyet-i ferdiye
 - (a) Vaziyet-i idariye
 - i. Köy heyet-i idaresiyle mansûb memur arasında
 - ii. Köy heyet-i idaresiyle merkeze mensup memur arasında
 - iii. Köylü fertle merkez idaresi arasında
 - (b) Vaziyet-i ferdiye
 - i. Köy ferdiyle merkez (İstanbul) fert arasında
İstanbul memur
İstanbul sarıklı
İstanbul esnaf
 - ii. Köy hocasıyla İstanbul arasında
İstanbul fesli
İstanbul sarıklı
İstanbul esnaf
 - iii. Köyün büyük ailesiyle İstanbul arasında
İstanbul fesli
İstanbul sarıklı
İstanbul esnaf
- (3) Köylerle köyler arasında
 - (a) Ferdî münasebet
 - (b) İçtimâî münasebet
 - (a) Ferdî münasebet: (1) Ticaret tarikiyle. (2) İzdivaç tarikiyle. (3) Şahsî münâzaa ve mücadeleler
 - (b) İçtimâî münasebet: (1) Müşterek tehlikelere karşı tahaffuz. (2) Ark kavgaları. (3) Kız kaçırma meseleleri.
- (4) Köy dâhilindeki fertler arasında
 - (a) İçtimâî münasebet
 - (b) Ferdî münasebet

- (a) İçtimâî münasebet
 - i. Fertle Heyet-i İhtiyariye arasında
 - ii. Heyet-i İhtiyariye ile büyük aileler arasında
 - iii. Büyük ailelerle imam ve diğer mansûb memurlar arasında
- (b) Ferdî münasebet
 - i. Fertle büyük aile arasında
 - Ortakçılık
 - Tasarruf-ı şahsî
 - ii. Büyük aileler kendi aralarında
 - iii. Fertler kendi aralarında

(5) Köylerle göçebeler arasında (Göçebeler Faslında)

(III) Göçebelerde Hukuk (Yarım Göçebeler – Tam Göçebeler)

- (1) Aşiretler arasında hukuk-ı şahsiye
 - (a) Muhtelif aşiretler arasında
 - (b) Şehirle aşiret arasında
 - i. Memur sınıfı
 - ii. Şehir halkı
 - Büyük şehir
 - Kaza ve livâ
 - (c) Kürt ve Araplarla münasebet

Aşiret velâyet-i hâssasiyle merkezin Avrupaî velâyet-i âmmesi arasında mücadeleyi kaydetmek lazımdır.

- (2) Aşiret dâhilinde hukuk-ı şahsiye
 - (a) Pes-zinde hukuk
 - i. İçtimâî adem-i müsâvât
 - ii. Reisin mutlak hâkimiyeti
 - (b) Zinde hukuk
 - i. Aşiretin velâyet-i âmmesine taalluk eden meseleler

ii. Aşiretin velâyet-i hâssasına taalluk eden meseleler

- (1) Velâyet-i hâssaya taalluk eden meselelerdir ki, burada her fert aynı salâhiyete mâliktir (meşrû meseleler).
- (2) Velâyet-i âmmeye taalluk edenler (rey atma usûlü):
 - (a) İzdivaç meseleleri
 - (b) Aile salâhiyeti meseleleri
 - (c) Tasarrufât-ı şahsiye meseleleri
 - (d) Misafir kabulü
 - (e) Fesh-i izdivaç (kadın meclisine ait)
 - (f) Münâzaalarda fasl-ı tarafeyn meseleleri
 - (g) Çocukların vazife ve hizmetleri meselesi
 - (h) Hayvânâtın idaresi meseleleri
 - (i) Hareket ve ikamet meseleleri (yaylak-kışlak)
 - (j) Aşiret ananesine mugayir harekâta karşı tedâbir-i müştereke
 - (k) Tecavüz ve müdafaalara iştirak
 - (l) Vergi miktarını tayin
 - (m) Beyin salâhiyetini takdir eylemek (derece-i salâhiyet)

Velâyet-i âmmeye taalluk eden meselelerde her fert aynı hakka mâlik değildir. Muhtelif içtimâî sınıflar doğrudan doğruya velâyet-i âmmeyi temsil etmek şartıyla “sâhib-i hakk” oluyor. Bu içtimâî sınıflar da şunlardır:

- (1) Aksakallılar: Bey bunlara mensuptur. Ancak bir rey vardır. Hatta bazı yerlerde hiç yoktur.
- (2) Namzetler (içtimâ’ etmezler): Kuvve-i teşrî’iyye mevkiindedir. Aksakallıların müşaviri gibidir.
- (3) Kadınlar (orta yaşlı ve genç): Senenin dört mevsiminde birer defa içtimâ’ ederler. Kadınların mevzu-

bahis etmek salâhiyetinde oldukları meseleler başlıca:

- (a) İzdivacı emrivaki olanlar hakkında.
 - (b) İzdivacı mümkün olmayanlar hakkında.
 - (c) Yaşlı namzetler hakkında.
 - (d) İzdivaçların feshi hakkında.
- (4) Delikanlılar zümresi. Bunlar da içtimâ' etmezler. Aşiretin işlerini görürler.
- (3) Fertler arası Hukuk-ı Şahsiye
- (a) Hayat-ı muaşeret şubesi: aşk
 - (b) Düşmanlık şubesi: kin
- (a) Aşk (Şövalye aşkı ve feminizm): Aşklarda aristokrasi yoktur. Köy aşkına intibak istidadı vardır.
 - (b) Kin: Cürüm vukuunda, eğer hizip derecesinde ise tarafeynden mürekkep "Aile Meclisi"nde tetkik olunur. İtilâf olmazsa Aksakallılar Meclisi muhâcimi tecziye hakkına mâliktir. Firar hakkında aşirete kabul edilmez. Cezalarda müttehimin ailesi müdahale ettirilmez. (Hükümetin son zamanlardaki müdahalesi).
- (4) Aşiretlerle hükümet arasındaki vaziyet-i idariye.

Aşiret teşkilatı:

- (1) Hâricî teşkilat itibariyle: Farsak, Afşar, Yörük... ilh. gibi.
- (2) Dâhilî teşkilat-ı asliye
 - (a) Asıl aşiret
 - (b) Aşiretin tevâbi'i

İdarî Adem-i Merkeziyetin Tatbiki:

- (I) Köy
- (II) Aşiret
- (III) Şehir

(I) Köy

- (1) Tatbik olunan idare (tevsî'-i mezuniyet)
- (2) Mevcut teamül
- (3) Tatbik olunacak idare (adem-i merkeziyet)

(1) Tevsî'-i mezuniyet:

- (a) Karye Heyet-i İhtiyariyesi Reisi: Muhtar (müntehab).
- (b) İmam ve köydeki vaziyeti.
- (c) Mansûb diğer memurlar: Jandarma, A'şâr Memuru

(2) Mevcut teamül:

- (a) İmam, büyük ailelerin münasebeti (tabasbus).
- (b) Büyük aileler, halk (hâl-i tabîi)
 - i. Ortakçılık
 - ii. Tasarruf-ı şahsî
- (c) Halk-imamın münasebeti
 - i. Yerli imam
 - ii. Yabancı imam

(3) Adem-i merkeziyet: Mevcut teamülle ideal şeklin alacağı vaziyettir.

- (a) Büyük Aileler Meclisi
- (b) Karye Heyet-i İhtiyariyesi
Reis: Kâhya
Reis: Muhtar
(müntehab)
- (c) Kadınlar Meclisi
 - i. Köy hocasıyla mücadele
 - ii. Türkmen köyleriyle intibak

(II) Aşiret

- (1) El-yevm hiçbir usûl yoktur.
- (2) Mevcut Tekâmül
 - (a) Velâyet-i hâssa mesâili

- i. Aksakallılar Meclisi
- ii. Namzetler Meclisi (içtimâ' etmez)
- iii. Kadınlar Meclisi
- iv. Delikanlılar zümresi (içtimâ' etmez)
- (b) Velâyet-i âimme mesâili

- (3) Tatbik olunacak usûl (iskândan sonra):
 - (a) İhtiyarlar Meclisi, müntehab (Bey)
 - (b) Kadınlar Meclisi
 - (c) Heyet-i İhtiyariye

(III) Şehirde: (1) Nahiye, (2) Livâ (Vilayetler taksim edilerek müstakil livâ olduğuna göre)

- (1) Nahiye: Tatbik olunan idare:
 - (a) Nahiye Meclis İdaresi: Reis (Müdür)
 - (b) Müntehab a'zâ (adet: 2)
 - (c) İmamlar, Maliye Kâtibi, A'şâr Memuru ilh...

Tatbik edilmesi lazım gelen idare:

- (1) Aile Meclisi: Reis (Müdür): müntehab (Heyet-i İhtiyâriyeyi murâkabe eder).
- (2) Heyet-i İhtiyâriyye: Reis (mansûb); mansûb a'zâ: İmam, nâib, diğerleri (müntehab).
- (3) Kadınlar Meclisi.

Livâ (Mutasarrıflık): Tatbik olunan idare:

- (1) Livâ Meclis İdaresi: Reis mansûb (mutasarrıf), a'zâ: mansûb, müntehab.
- (2) Mutasarrıf
- (3) Müstakil livâlarda Meclis-i Umûmî-i Livâ

Tatbik olunması lazım gelen usûl:

- (1) Meclis-i Umûmî-i Livâ: Reis (müntehab). A'zâ (Büyük ailelerden müntehab)

- (2) Encümen-i Livâ: Meclis-i Umûmî a'zâsından bilâ-intihâb. Reis (müntehab)
- (3) Meclis-i İdâre: Nısf-ı a'zâ (mansûb memurlardan), nısf-ı a'zâ (müntehab, bulunduğu nahiye ahalisinden)
- (4) İntihâblarda umumiyetle intihâb-ı nisbî

Bazı Umumi Mütalaalar

- (1) Azamî şekl-i idare “mutasarrıflık”tır. Meclis-i Umûmî-i Livâ (Livâ dâhilindeki) büyük ailelerin meclisidir.
- (2) Meclis-i İdare-i Livâ: Reis müntehab “Mutasarrıf”tır. Her iki meclisin de riyâsetini îfâ eder. A'zâ maaşlı.
- (3) Muayyen mıntıklar tefriki: Beher mıntıka 3-6 livâdan müteşekkil. Her bir mıntıka başında birer “heyet-i teftişîye”: Reis, reis-i sâni, iki a'zâ (murakabe vazifeleri).
- (4) Meclis-i Umûmî-i Livâ Mutasarrıf'ın ve Meclis-i İdârenin efâlini murâkabe edebilir.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Menfi Hareket (Aks-i Tesir)

Gazete muharrirliği:

- (I) Siyasî tenkit
- (II) İçtimâî tenkit
- (III) Mecmuacılık

(I) Siyasî tenkit:

- (1) Mevcut siyasî nokta-i nazarların tenkidi. (Fırkacılık meseleleri).
- (2) Kuvve-i icrâiye: Kabine mesailine dair programın nokta-i nazarını müdafaa.
- (3) Siyaset-i umumiye ve hariciyede tenkit ve müdafaa.

(II) İçtimâî tenkit:

- (1) Hayatın gidişini, umumi “zihniyet”leri programa nazaran tenkit.
- (2) İçtimâî ve siyasî mesleklerin amelî bir felsefe ile tenkidi.
- (3) Mizahî tenkit (Boileau ve Bruyère [*Les caractères*] tarzında: karikatürize ederek).

(III) Mecmuacılık:

- (1) İlmî, ahlâki, edebî, dinî tenkit mecmuaları.

- (2) Mizahî tenkit mecmuaları (*Kalem, Alay* mecmuaları gibi), karikatür.

Romancılık:

- (I) Tezli romanlar
- (II) Adi romanlar
 - (I) Tezli romanlar:
 - (1) Merkezî âdetleri tehzîlen
 - (2) Muayyen karakter ve tipleri istihdâf ederek
 - (II) Adi romanlar:
 - (1) Anadolu hayatını idealize etmek maksadıyla
 - (2) Kozmopolit zümrenin Anadolu'daki garip vaziyeti hakkında
 - (3) Anadolu'nun merkezî âdetlere karşı ruhî buhranları
 - (4) Tarihinden veya egzotik mevzulardan çıkan sembolik hikâyeler.

Tiyatroculuk: (Tezli)

Filozofluk:

- (I) Müspet bir şekilde.
- (II) Menfi bir şekilde.
 - (I) Müspet bir şekilde
 - (1) Programın nazarî kısmını fasıl fasıl şerh ve müdafaa ederek.
 - (2) Programın amelî kısmını içtimâî meselelere tatbik ederek (aksülamel tevliidi zaruridir).
 - (II) Menfi bir şekilde
 - (1) Amelî usûllerle, fakat programın nazarî kısmını şerh etmeden mevcut sistemlerin tenkidi.

Edebî münekkittiklik: Meydana çıkan edebî eserler ideal tipe nazaran tenkit olunur.

DÖRDÜNCÜ KISIM

Vesâit Kısmı

İdare Adamlığı:

- (I) Şehirlerde
- (II) Taşrada

- (I) Şehirlerde: Neşriyat ve propaganda hususunda
- (II) Taşrada: (1) Köylerde: (a) Propaganda (hutbe, vaaz, nutuk ilh...). (b) Şarkıların dağıtılmasına vesâtet veya muavenet. (c) Büyük destanların odalarda tamimine yardım.

Bu kısımda temin olunması lazım olan kimseler:

- (a) Köy memurları. (b) Büyük aileler (köy kâhyası).
- (c) Mektep hocaları. (d) İmamlar, muhtarlar.
- (2) Kasabalar da köylerin aynıdır. Şehirlerin nüfuzunu nazar-ı itibara almak icap eder.
- (3) Şehirlerde (a) Propaganda (hutbe, vaaz, konferans, nutuk ilh...). (b) Kitap tab' ve neşri. (c) Büyük destanların odalarda tamimi. (d) Şarkıların mekteplerle aileler arasında neşri. Bu kısımda temin olunması lazım gelen kimseler.

- (1) İdare memurları. (2) Büyük aileler. (3) Fesli hocalar.
- (4) Sarıklı hocalar. (5) İmamlar, muhtarlar.

(III) Diploması:

- (1) Fırkacılık
- (2) Civar memleketlerde
- (1) Fırkacılık: (a) Kuvve-i teşrî'iyede: Mebuslar (programın mebuslar tarafından kabulüne teşebbüs. (b) Kuvve-i icraiyyede: Nazırlar, müsteşarlar (programın bu kısım arasında tamimine teşebbüs).
- (2) Civar memleketlerde: (a) İnhilâl eden Osmanlı İmparatorluğu'nun icrası üzerinde haricî memur olanlardan tarihî ve ihşâî tetkikler için. (b) Vaktiyle münasebât-ı siyasiyeye girişilen memleketlerde tarihî ve ihşâî tetkikler için. (c) Herhangi bir sebep-i siyasî ile iltica edebilmek için.

(IV) Propagandacılar:

Numara

1	Tarikat müntesibi şeklinde	– Köylerde: (1, 2, 4)
2	Hoca şeklinde	– Şehirlerde: (4, 1, 3, 2)
3	Fesli olarak	– Göçebelerde (4, 1)
4	Köylü şeklinde	

Nevileri: (1) Hatip. (2) Vaiz. (3) Konferansçı. (4) Gazete muharriri. (5) Halk şairi

Tarz-ı tatbik:

- (1) Kızılbaş köylerinde: Zühdi dinle sihrî dinin münasebetini temin etmek. Tarikat nefesleri ve şarkıları vasıtasıyla evliya hikâyeleriyle; eşkıya edebiyatıyla; mevlût, Muhammediye ilh. edebiyatıyla...
- (2) Türkmenlerde zühdi dinle sihrî dinin münasebetini temin. Türkmen şarkılarından istifade; köy hayatına

intibak; reislerin nüfuzunu tenkis (bu nüfuzu ihtiyarlar meclisi lehine halletmelidir.)

- (3) Şehirde: Zühdî dinin kuvvetini tenkis ve köy hayatını idealize etmek. Büyük ailelerin iltizâmı.
- (4) Umumiyetle Sünnî köylerde: Köy bütün tipler için idealdir. Bu sebepten orada mücadele anâsırı toplamaktan ibarettir. Burada yalnız “ihtiyarlar-gençler” ve “zenginler-fakirler” mücadelesine tabii şeklini vermek lazımdır.

(I) Kızılbaş köylerinde:

- (1) Sührî dinin “zinde” müesseseleri. Umumiyetle bugünkü hayata tevâfuk ettiğinden dolayı yaşayacaktır.
- (2) Sührî dinin “pes-zinde” müesseseleri: (a) İzalesi kolay olanlar. (b) İzalesi içtimâî hayatın devamınca kolay veya mümkün olamayanlardır.
- (3) Zühdî dinin hâl-i mücadelede olan aksâmı: (a) tetâbuk edebilecek olanlar ile mücadeleye devam; (b) tetâbuk edemeyecek olanları iptal icap eder.

(II) Türkmenlerde:

- (1) Nev’-i içtimâîlerine göre dinî müesseselere mâlik değildirler.
- (2) Yalnız sührî âyinler mevcuttur.
- (3) Türkmenlere dinin hiçbir şekli nüfuz edememiştir.
- (4) Türkmenlerin iskânı. Türk köylüleriyle sıhriyeti.
- (5) Türkmenlerin köy hayatına “tamamıyla” intibakı.

Şekl-i tatbik:

(I) İskân etmezden evvel

(II) İskân ettikten sonra

(I) İskân etmezden evvel:

- (1) Tarikat müntesibi ve köylü kıyafetiyle vaiz veya âşık şairi vaziyetinde duhûl.

- (2) Zühdi dinin mutedil şeklini haiz ve numuneleri tamamiyla köyden alınmış edebiyat şekillerinin tamimi.
- (3) Göçebe kabile efrâdını toprağa raptetmek (ziraat).
- (4) Sihri dinden istifade ederek muayyen mahallerin kutsi kıymetlerini tezyîd (evliyalar, erenler ilh.).
- (5) Şehirliye, idare memuruna, Arap'a, Kürt'e karşı olan menfi hissiyatı takviye, bu suretle müşterek olan sıfat-ı kâşifeyi tezyîd.
- (6) Göçebelerin sihirbazlarını elde etmek.
- (7) Köy ile müşterek olan içtimâî noktaları takviye.
- (8) İçtimâî taksim-i a'mâli, silsile-i merâtibi idâme ve takviye. Köy işbölümü ile intibak.

(II) İskândan sonra

- (1) Kabileleri ayırarak Türk köylerine taksim etmemelidir. Bunun başlıca iki mühim mahzuru vardır:

Birincisi, aşiretlerdeki içtimâî bünyenin bozulmasına sebep olur. Halbuki köy tipini diğer tiplere kemiyet itibariyle de fâik kılabilmek için bu bünyelerin muhafazası lazımdır.

İkincisi, muhtelif köylere taksim olunan göçebeler bu köylerde muhacir vaziyetinde kalacak ve Tatar veya muhacir mahalleleri gibi müstakil mahalleler teşkil ederek daimi bir ayrılığa sebebiyet verecektir.

Halbuki bilmukabele aşiretler müstakil olarak iskân edilirse, o zaman Çerkez köylerinde vârid olan ayrılığın devamı ve çapulculuk mevzubahis olamaz. Kızılbaş köylerine de benzeyemez. Zira Türkmenler her ne kadar Kızılbaş ise de zühdi dinin intibakına –fazla– müstaidir.

- (2) Göçebelerin ayrı ayrı birer köy teşkil ettikleri takdirde iskândan evvel tatbik olunan bütün usullerin aynen tatbiki.

- (3) Türk köylüleriyle sıhriyyetin temini lazımdır. Aile ve ocak teşkilatını bozmamak şartıyla.
- (4) Köy haline inkılâp eden kabilelerde sihrî hayatın izleriyle zühdî hayat arasındaki mücadele hitam bulmazdan evvel (birçok –yukarıda mezkûr– eserlerin intişarına vabestedir).
- (5) Mektep açmalıdır. (Mektep açıldığı zaman da idaresi İstanbul-şehir cereyanının elinde olmamalıdır).
- (6) Mütebâkî mesâilde tatbik olunacak mücadele Kızılbaş köylerinde tatbik olunacak mücadelenin aynıdır.
- (7) Köy halindeki göçebe Türkmenler arasında zühdî hayatı takviye maksadıyla köylü ve âşık şairinin yanında hatip bulunmalıdır. Çünkü bu köyler Kızılbaş köylerinin aynı değildir. Burada dinî akideler mevcut olmadığı için mücadele daha kolaydır.

Şehirde:

- (1) Zühdî dinin kuvvetini tenkis. (a) Mantıkî medreseçilik (mücadele bu sahaya münhasır kalacaktır). (b) Halk edebiyatına akseden zühdî din (Mevlüt, Muhammediye, Ahmediye ilh. restore edilmiş şekilleri).
- (2) Köy hayatını idealize etmek: Şehirle köy arasındaki müşâbih noktaları edebiyat ve hayatta yaşatarak.
- (3) Büyük aileleri iltizam (odalar): (a) Odaları iltizam: Köy içtimâ'ları. İçtimâî zümreler hissinin takviyesi. (b) Kahvelere karşı mücadele: infirâdî hayatın mazarratlarını izale etmek.
- (4) Avrupa merkez cereyanının tesirâtına karşı mücadele: (a) Edebiyatta, matbuatta, merkezî cereyanların taklidine karşı mücadele. (b) Mekteplerde mücadele: İstanbul idaresinin müspet ve menfî tesirâtı.
- (5) Tarikatleri tevhid ve iltizam: (a) Tarikatlerin sıfât-ı kâşifesini cem' ve velâyet-i âmmeyi haiz olanları iltizam. (b) Tarikat edebiyatının müşterek vasıflarını

bularak ailelerde, mekteplerde, odalarda, âşık kahve-lerinde tamim. (c) Tarikatlerle hocalığın mücadele-sini idare:

- i. Halkın tarikatler hakkındaki telakkisi.
- ii. Hocaların tarikatler hakkındaki telakkisi.
- iii. Telif edilebilecek olan noktalar.

Sünnî köylerde:

- (1) Burada ideal tipi bulmak kâbildir.
- (2) Zühdî din hâl-i tabîsindedir.
- (3) Büyük ailelerin cemiyetteki mevkiei tamdır (ortakçılık ve faiz usulleriyle mücadele)
- (4) Köy hocası ve köydeki mevkiei.
- (5) Zenginler-fakirler meselesi.
- (6) Gençler-ihtiyarlar mücadelesinin hüsn-i idaresi. Bu, büyük aileleri takviye ve sihrî dini edebiyata tatbik vasıtasıyla temin olunabilir. Bu suretle gelecek edebiyatta gençlerin, ihtiyarların okudukları neviler mümkün olduğu kadar birbirine yaklaştırılır.
- (7) Odalar, kahve ocağı, düğün âyinleri, gençler meclisi aralarındaki ahengin temini.

Bugünün Ahlâk Meseleleri

- (1) Köylülerde Bedbînî, Yeis ve Menşe'leri: Bugünün en mühim ahlâk buhranlarından biridir. Anadolu ahalisinin iki asırlık mütemadi mağlubiyetlere rağmen dinî tevekkülü bedbînînin yerleşmesine en kuvvetli bir mânidir. Köylü her halde bilirdi ki, bir Müslüman on kâfire bedeldir. Son mağlubiyet de hiçbir zaman köylünün bu imanını sarsmadı. Fakat bütün fenalığın merkezden, yabancılar idaresinden geldiğine kâni olan Anadolu ahalisi bu idarenin artık ıslah edilemeyeceğine, bu makine ile memleketi düzeltmek kâbil olmadığına inanmıştır. Yalnız köylü bu

yedi asırlık suni makineyi kırarak, memleketin bün-yesinden doğacak hakiki bir makineyi vücuda getirebileceğini düşünemezdi. Yani kendisine kâfi derecede itimadı olamazdı. Bu sebepten mevcut teşkilât noktasından bedbîn olmak zaruretinde olan köylü, henüz yeni bir hayata karşı nîkbîn olacak vaziyete de gelmemiştir. Demek oluyor ki, köylüye haiz olduğu seciyeyi ve bu seciyenin istinat ettiği örfü tebellür etmiş bir şekilde, yani müesseselere, edebiyata, sanata in'ikâs etmiş bir halde dağınık, bir kelime ile kendisinin göremediği meziyetlerini gösterebilmek için bir âyine vazifesini görmek yeni hayata karşı nîkbîn bir nesil hazırlayacaktır.

- (2) İçki, Fuhuş ve Harbin Tesirleri: Bugün Avrupa'nın birçok memleketlerinde içki ve fuhuş aleyhinde müşterek bir mücadele var. Amerika'da "Pussyfoot" bu mücadeleye kapı açmıştır. Mücadeleciler eğer muvaffak olurlarsa bile ârizî ve muvakkat kalmaya mahkûmdur. İçkiyi büsbütün men' etmek imkân haricindedir. Belki tadil etmek, hâl-i tabiisinde tutmak mümkündür. Bu da zâhidâne mücadelelerle olamaz. Çünkü fayda yerine zarar husûle gelir, aksülamel yapar. O halde mücerret bir şekilde içki ve fuhuş mücadelesi yapılacağı yerde umumi bir şekilde ahlâk buhranının sebeplerini arayarak meseleyi ona göre düşünmek şüphesiz daha doğru olur. Ahlâk

* William Eugene "Pussyfoot" Johnson (25 Mart 1862 - 2 Şubat 1945) bir Amerika Yasak [Prohibition] dönemi savunucusu ve kolluk görevlisi. Yasak dönemi, Amerika'da 1920 ile 1933 yılları arasında uygulanan alkollü içki yasağı dönemine verilen addır. Johnson sarhoş edici içecekleri yasadışı ilan etme kampanyasının peşinde, kılık değiştirerek barların müdavimiymişçesine bar sahiplerine karşı bilgi toplamıştır. Oklahoma'da kedi gibi sinsice şüphelilerin peşine düştüğünden kendisine "Pussyfoot" [kediayak, kedi gibi sessizce yürümek] adı verilmiştir. (h.n.)

buhranı ise yukarıdan beri söylenilegelen sebeplerden doğmaktadır. Hakiki örf uyuyor. Suni teşkilat hoşnutsuzluk doğuruyor. Halbuki teşkilatın, içtimâî işbölümünün hakiki örften doğmuş olması veya ona intibak etmesi lazım.

- (3) Şahıs Ahlâkının Gayr-i Tabiiilikleriyle Köy Ahlâkı ve Köy Aşkı: Şehir ahlâkının gayr-i tabii cihetleri Türk aile teşkilatının hakiki şeklinden daima hariçte kaldığından merdûd ve mezmûm telakki edilmiştir. Türk ailesi ne mücerreden pederşâhî ne de mâderşâhîdir. Belki baba kadar ananın da hakkı ve nüfuzu vardır. Sop da soy kadar mühimdir. Hakanın buyruklarına Hatunun da imzası vardır. Türkmen aşiretlerinde, Türk köylerinde bunun kuvvetli izlerini görmek kâbildir. Zühdî dinin, Acem padişahının daimi tesirleri ancak şehirlerde yer bulabildiğinden dolayı harem hayatı ve bu hayatın zaruri icabatından olan gayr-i tabii ahlâk “cariye”, “iç oğlanı”, ilh. gibi hakiki Anadolu hayatını temsil eden, merkezin nüfuzundan uzak kalmış olan köylere, göçebelere girememiştir. Bu sebepten bütün ahlâkî meselelerde olduğu gibi bu kısımda da yegâne vasıta köyü ideal tip olarak kabul etmektir.
- (4) Düğün, Kız Oynatma, Kız Kaçırma Âdetleri: Düğünlerde kız oynatma âdeti bazen kavgâ, hatta katli intâc eden köy gençlerine mahsus bir âdettir. Oyuncu kızlar genç delikanlılar arasında daimi bir rekabet mevzuu olduğundan birçok fena neticelerin doğmasına sebep olur. İçkinin ve fuhuşun en mühim saiklerinden, müşevviklerinden biri de budur. Bundan dolayı hemen daima odalarla bu âdetlerin arasında bir ayrılık vücut bulmuş; “ihtiyarlar-gençler” meselesi ehemmiyetli bir mesele olabilecek bir istidat göstermiştir.

Burada meseleyi sırf bu mücerret şekliyle görmek ve basit bir usûl-i halle ihtiyarlık veya gençlik zihinlerinden birini iltizam etmek neticeyi büsbütün uzaklaştıracaktır. Ruhîyâtçılara göre “ihtiyar” hodbin, sıkıcı, kavgacı ve gençler hakkında daima bedbîndir. İçtimâiyâtçılara göre ise bilakis “ihtiyar” ailenin temeli, ocak hissiyatının mihveri olduğundan dolayı hakiki aile zevkini veren en büyük saiklerdendir. Hakikat şu ki, bir cemiyette eğer müşterek duygular müessese halinde tebellür etmiş, samimi bir vecd hayatı yaşanmış ise, orada ihtiyarla gencin vaziyeti hâl-i muvazenededir. Yok, eğer müşterek duygular inhilâl etmiş ve ferdin hodbin varlığı içtimâî vecdin dâhiline girememişse o zaman umumi bir anarşi ile beraber ihtiyarla gencin vaziyeti de muvazene halinde olamaz. Kız kaçırma da aynı vaziyettir.

- (5) Büyük Ailelerin Mücadeleleri: Bu ekseriya idari meselelerden doğmaktadır. Bugün tarihte haiz olduğu ehemmiyeti kaybetmiştir. Eski idarede kazaların mütesellimlikleri büyük ailelerden en ziyade merkezî hükümete nüfuz edebilen aileye verilirdi. Maraş ailelerinden Nakipzâdelerle Karabekiroğulları arasında vukû’ bulan mücadele Çaçanoğlu meselesini meydana getirmiştir. Merkezî idarenin tevliid ettiği bu muzır neticeler hakikatte mevcut bir derebeylik cereyanından doğma değildir.
- (6) Köylü ve Mütegalibe: Köylerdeki mütegalibe ya merkezin nüfuzundan istifade ederek yerleşmiş bir memur, bir asker, bir hocadır yahut da köyde bulunan büyük ailelerden birine mensup olup bu vasıta ile servetini tezyîd ve tagallüb eden kimsedir. Eğer mütegalibe birinci kısımdan ise aks-i tesir herkesin esasen hedefi olduğundan dolayı tayin olunacak hatt-ı hareket âşikârdır. İkinci kısımdan ise –ki

memleketin esasen “içtimâî bünye”sine istinat etmekle beraber hodbînliği yüzünden halkın nefretini kazanmıştır. Bunun için içtimâî bir inkılâbın mevlûdü olan adem-i merkezîyet teşkilatını yukarıda izah edildiği üzere tatbik etmek meseleyi halle kâfidir. Bu mesele ile en ziyade alâkadâr olan kısmı da büyük aileler meclisinin kuvvetleştirilmesidir. Harb-i Umûmî esnasında bazen köylerde bu nev’in gittikçe tehlikeli vaziyet almaya başladığı görülmüştür. Hükümet köylüden, hatta birçok büyük ailelerden öküzlerini, ziraat âlâtını harpte kullanmak için alır. Fırkaya mensup yalnız bir iki ailenin elinde tarlasını sürecektir vasıtalar kalır. Berikiler geçinebilmek için ellerindeki toprakları ucuz fiyatlarla satıyorlar. Köyün bir iki ailesi diğerlerinin zararına olarak büyük bir servet yapıyor. Büyük aileler meclisi bu mahzuru izale etmeye kâfidir. Çünkü herhangi bir aile diğerlerinin zararına fazla zenginleşmeyecek, daimî bir murakabe Türk milli vicdanına uymayan bu hodbînâne arzuları daima tehdit edebilecek.

- (7) İstanbul Matbuatı: Anadolu’nun birçok yerlerine İstanbul matbuatı sokulmuştur. Bunun bir de taklidî şekli var. Vilayet merkezlerinde, bazen büyük kazalarda çıkan vilayet gazeteleri hemen aynen merkez matbuatının taklididir. Harp esnasında Konya’da bir *Ocak Mecmuası* çıktı. Bunlara karşı tamamıyla mukâbil cepheden harekete girmek icap eder.

Bugün Yapılacak İşler

- (I) Merkezde... (II) Anadolu’da...

(I) Merkezde Yapılacak İşler:

- (1) İstanbul'da uzun müddet bulunarak ahlâki bir buhranın esiri olmadan şahsiyetini tamamıyla muhafaza edebilmiş olan Anadolu'lu arkadaşlar arasında daimi tesanüdü, her şekil ve surette, muhafaza etmek.
- (2) Anadolu'dan mekteplere gelecek yeni talebeyi murakabede bulundurarak, Mekteb-i Mülkiye, Tıp Fakültesi'ne tercihan girebilmelerini temin etmek için şahsî teşvik etmek; ve malumat itibariyle muavenette bulunmak.
- (3) Anadolu'dan gelecek yeni talebenin İstanbul'da temâs muhitlerini, arkadaşlarını, şehir cereyanlarının muhtelif tesirlerini murâkabede bulundurarak, onları –mümkün olduğu kadar– idare etmek...
- (4) Anadolu'lu talebe arasında mevcut siyasi fırkalara olan temayülleri kırmaya çalışarak bu suretle hakiki fırka ve siyaset telakkilerinin yerleşmesine çalışmak.
- (5) Medrese talebesi arasında bulunarak ve onlarla görüşerek merkezî medrese teşkilâtının dogmatik tesirlerine henüz maruz kalmamış olan Anadolu'lu gençleri –münakaşadan içtinap etmek şartıyla– bu tesirlerden vikâyeye çalışmak.
- (6) Bugün umumiyetle Üçüncü Kısım'da izah olunan şubelere ait iştigâllere başlanabilir ve bunu temin etmek için de mevcut unsurlara nazaran bir işbölümü yapmalıdır.
- (7) Lüzumsuz ve beyhude münakaşaların önünü almaya çalışmak...
- (8) Âlimlerimizin içindeki Anadolu'lıların malumatından istifade ederek, daima temasta bulunmak.
- (9) Elyevm tâlî mekteplerde veya Dârülfünun şubelerinde bulunup ahlâki bir buhranın taht-ı tesirinde kalan Anadolu'lu arkadaşlarla teması tevsî edebilmek.

- (10) Yukarıda mezkûr dokuz şartın tahakkuk edebilmesini temin için bütün Anadolu talebe tarafından idare edilen bir kulüp vücuda getirerek burada her hafta muntazaman konferans vermek ve Anadolu edebiyatına ait şiirler okumak.

(II) Anadolu'da Yapılacak İşler

- (1) Taşra matbuatında merkez cereyanı aleyhinde ilmî, felsefî, edebî mücadele kapısı açmak.
- (2) Taşra sultanîleri talebesi arasında "aks-i tesir" fikirlerini yaymak, bu esasın ameli kısımlarını ufak kitaplar, mecmualar ve gazetelerle neşretmek.
- (3) Ziraat ve toprağa bağlanmak lehinde propaganda yaparak meslek-i içtimâinin faaliyeti ile teşrik-i mesâî etmek. (Bu hususta evvelâ arazinin tarz-ı inkisâmı hakkında anketler yapmalıdır).
- (4) Taşra mektepleri talebesinde İstanbul ve umumiyetle şehir hayatına karşı mevcut olan temayülü kırmaya çalışmak.
- (5) Müntehib-i sâniler elde etmek.
- (6) Anonim ve komandit ziraat ve el sanatı şirketleri usûlünü tamim etmek. Teşrik-i mesâî. Bunun en güzel şekli "koopratif"lerdir. Her kasabada müşterek bir kooperatif tesisine doğru yürümek. Bu suretle tüccar sınıfın miktarı ve bundan tevellüd edecek mahzurlar fevkalade tahdit edilmiş olur.
- (7) İstanbul'daki Anadolu arkadaşlar vasıtasıyla Anadolu sultanî talebesi ve memurları ve yerlilerinden mahallî şarkıların, koşmaların, nefeslerin, masalların; yerli evliyanın ve bunlara isnat olunan kerametlerin mektup vasıtasıyla veya tatil esnasında toplanılması.
- (8) Mahallî eşkıyadan büyük bir kıymet alıp halkın ruhunda mühim mevki tutanların hayatının, onlara is-

nat olunan hikâyelerin ve onlar namına yakılan destanların toplanması.

- (9) Amelî bir mantıkla merkezî hareketin bütün fikir cereyanları aleyhinde propaganda yapmak.
- (10) Muhaceret aleyhinde propaganda yapmak.
- (11) Bilakis ecnebî nüfuzu altında bulunan mıntıkalara muhâcereti teşvik etmek.
- (12) “Maarif” faslında gösterilen esasların amelî kısımlarını tatbik etmek.
- (13) Anadolu da memur, zâbit, idare adamı ilh. olarak bulunan ve resmî bir sıfatla merkezi temsil eden kimselerden Anadolulu olmayanların bir listesini tanzim ile isimlerini, mahall-i tevellüdlerini, mensup oldukları milleti, efkâr ve hissiyât-ı içtimâiyyelerini –mümkün olduğu derecede– tahkik etmek.
- (14) Her Anadolulu arkadaş kendi mensup olduğu şehir, kasaba ve köy dâhilindeki –yukarıdan beri izah edilgele– içtimâî sınıfların hususi vaziyetlerini, fârik sanatlarını kaydetmeli. O kasaba veya köyde muhtelif milletlere, dinlere karşı beslenen hisleri, alınan vaziyetleri, hükümet memuru, medrese mensubu, mektep muallimi, zâbit, jandarma ilh. gibi merkezin mümessillerine karşı beslenen fikirleri kayd ve tespit etmelidir.
- (15) Programı bütün müfredâtına kadar kabul eyledikten sonra aynı işbölümü dâhilinde çalışmayı taahhüt eden bütün arkadaşların yekdiğeriyle muvasalalarını temin edebilmeleri için daimî adreslerini birbirlerine vermeleri lazımdır.

Maarif

Maarif esas itibariyle lüzumludur. Fakat ancak programın kabul ettiği esasa istinat eden kuvvetli bir sistemden doğması

şartıyla. Yoksa maarif teşkilatı ne kadar ıslah edilirse edilsin merkezî hareketin bir şubesi olarak kaldıkça hiçbir şey yapması imkânı yoktur. Bu sebepten her şeyden evvel mevcut maarif teşkilatının aleyhinde bulunmak lazımdır. Maarif hakkında iki fikir serd edilebilir:

- (1) “Nazarî” olup program tamamıyla tatbik edilerek işbölümü ilim sahalarında feyzini vermeye başladıktan sonra Anadolu’nun ortasında bir veya birkaç dârülfünun vücuda getirerek bu dârülfünun teşekkül edince tabii büyük bir teşkilatın esası hazırlanmış olacağından binnetice arzu edilen şekilde sultânî, ibtidâî, amelî meslek mektepleri ilh. de vücuda gelir.
- (2) Bu nazarî kısım tatbik edilinceye kadar maarifi büsbütün ihmal etmek de doğru değildir. O halde merkezin maarif teşkilatından ayrı hususi –muvakkat– bir teşkilat vücuda getirmek lazımdır. Bu teşkilatın planı “École de Roches”, İngiliz mektepleri, Amerika kolejleri gibi, oldukça elverişli numunelerden istifade edilerek, adem-i merkezîyet ve toprağa bağlanmak esasına istinat etmek üzere vücuda getirilmesi icap eder. Bu sahada memlekette atılmış olan adımlar istikbaldeki müspet bir maarif hareketine hazırlık olacaktır.

Muvakkat maarif hazırlığı merkezîyetçi Osmanlı maarifinin doğurmuş olduğu zararlardan korunmak ve gelecekte doğacak Anadolu’nun millî kültürünü yapma vazifesi için her şeyden evvel araştırma merkezleri münevverle halkın temas sahalarını yaratmak gayesi ile kurulacaktır. Halka nüfuz etmek ve müspet bir kültür hareketi uyandırmak için Anadolu içinde yaşamak, hür teşebbüse girmek ve halkla haşır neşir olmak kuvvet ve cesaretine sahip insanların yetişmesi lazımdır ki, bu insanların yetiştirilmesine faal mektep yoluna gidilebilir.

Anadolu'nun Hakiki Merkezi

1337 / 1921

Hilmi Ziyaeddin

ANADOLU'NUN HAKİKİ MERKEZİ

1337 / 1921

(...) ve yalnızca dünya iki kısımdır. Avrupa da, Bolşevik de, köle de, Çerkes de, Tatar da Anadolu'nun gayrisidir. Anadolu'dan hariçtir. Rahmân ile Şeytan arasında nasıl ezeli bir ayrılık, bir cenk varsa Anadolu ile gayrisi arasında da böylece ezeli ve ebedi bir cenk vardır. Şeytanı gönlünden çıkarmak, vaktini ibâdetle geçirmek nasıl bir mümin için farîza ise Anadolu harici ile ülfeti gönlünden çıkarmak, Anadolu'dan başka hiçbir şeyle meşgul olmamak da öylece her Anadolulu için bir borç ve bir farîzadır. Bir Müslüman nasıl Kâlû Belâ'dan beri Müslümansa bir Anadolulu da Kâlû Belâ'dan beri Türkmen ve Anadoluludur. İskender oraya geldiği zaman Kördüğüm'de Anadolu Türkmenlerini buldu. Hattiler (Hititler) Mısır ve Âsur ile asırlarca uğraşarak Anadolu'yu düşman ayağından korudular. Bazen yabancıların uğursuzca ayakları Anadolu'nun temiz ve bâkir göğsünü çiğnedi. Bazen asırların sakin ve müsterih akışı, bir Yunanlının, bir Frenk'in, bir Moğol'un bıçağıyla rahnelendi. Fakat Anadolu oğlu kendisine saldıranları bu yardan akan kanlarla boğdu. Onun yanardağlar yaratan gönlü naraları hâlâ beynimde uğuldayan Battal Gazileri, Kılıç Arslanları, Mehmet Beyleri yetiştirdi.

O ne kudrettir ki, iri bir boğa yılanı gibi saldıran o kara ehl-i salıbları cılız bir bilekle yıktı devirdi. O ne harikalar yaratan sırdır ki, Hinkanların vahşi beyâbânlarından kopup gelen yüz binlerce kudurmuş Moğol sürülerini bir Mehmet Bey, Anadolu'nun garip bir Mehmetçiği bir hamlede tarumar ederek sürükledi, götürdü. O ne ilâhi ve esrarlı gönüldür ki bir narası yerleri, gökleri inleterek Anadolu'nun saf toprağında kök tutmaya başlayan kâfir tohumunu son neferine kadar sürdürdü, çıkardı. Evet, bu nedir? Kâlû Belâ'dan beri her Anadolulunun yüreğinde yer tutan bu esrarlı kudret nedir? Nereden geliyor? Hangi sırlı el bu işleri yapıyor? Bunu hiçbirimiz bilmiyoruz. Fakat hepimiz duyuyoruz. Hiçbirimiz anlamıyoruz. Fakat hepimizin gönlünde bundan başka bir şey yok. Öyle görünmeyen tılsımlı bir nehir ki, gönüllerimizden dünya kulağıyla işitilemeyecek ezeli şarılıtlarla akıp gidiyor: başlangıcı belli olmayan zamanlardan, sonu belli olmayacak vakitlere kadar... Bütün hayatı onunla görüyoruz. Bütün hayatı onunla hissediyoruz. En büyük hükümlerimizden, en küçük tahminlerimize kadar zihnimizden rüzgâr gibi gelip geçen her tasavvurda onun rengi, onun kokusu var. Nedir bu harika, nedir bu gizli kuvvet ki el ile tutulamıyor ve gözle görülemiyor. Bu isimsiz kudrete, Anadolu'muz belki bilmeden "örf" diyor; ve bu içinden çıkılmaz, sonsuz muammayı kendi kendisine hallediyor...

*

* *

Anadolu örfünün pınarı, başlangıcı Orta Asya'daki Türkmenlerdedir. Orta Asya'nın Türkmeni "Oğuz" denilen soyun bir kısmıdır. Öbür kısmı Uygurlardır. Oğuz Destanı Türkmen'in ilk efsanesi, Oğuz Türklerinin ilk en büyük kahramanıdır. Fakat Türkmen Anadolu'ya Müslüman olup da geldiği zaman Oğuz Destanı'nı da beraber getirdi. Yalnız bu sefer Oğuz Müslüman'dı. Müslüman olarak dünyaya gelmişti. Halkını dine davet etmeye memur olmuştu. Hazret-i İbrahim'in Türk-

menler arasındaki vekili idi (*Zübdetü't-Tevârih*, Hâfız Ebrû, Esad Efendi Kütüphanesi, numara: ...); (*Câmiu't-Tevârih*, Reşidüddin Fazlullah, Ayasofya Kütüphanesi, numara: ...). Oğuz'un Tatar ve Moğol nesepleriyle katiyen –hiçbir suretle– münasebet ve alakası yoktu. Efsane Anadolulaşmıştı. Yani örfün bu eski ve esaslı efsanesi muhite intibak kanununa uymuştu. Yavaş yavaş Türkmen'in efsaneleri İslâmî şekilden çok şeyler almaya başladı. Bu suretle: Hazret-i Ali Cengi, Battal Gazi ve Melik Gazi destanları meydana geldi. Bunlardan bilhassa Battal Gazi Anadolu'nun en mahalli rengi kazanan, en kuvvetli milli destanı oldu. Efsanede yaşayan Hazret-i Ali tip itibarıyla hiçbir zaman Halife Arap Hazret-i Ali değildi. Bunda büsbütün başka mizaçlar, hatta tamamıyla zıt huylar tasavvur olunmuştu. Efsanenin Battal Gazi'si de bütün Türkmen fatihlerinin, Anadolu'yu bir yıldırım gibi çığneyerek az zamanda Kütahya'ya kadar Bizanslıları süren bütün Oğuz aşiret reislerinin müşterek tipi, bir adeseden geçen hayali idi. Oğuz Töresi'nin daha birçok masalları vardı: Tepegöz, Bay Böyrek vesaire gibi. Bunların birçoğu da Anadolu'ya geçti. Fakat her biri mahallî renkler aldı. Hepsi Anadolulaştı. Türkmenlerin bir de Efrâsiyâbları vardı. Bu kahraman ismini Acemleştirerek İran ananelerine girmiş ve *Şahnâme*'de büyük bir mevki almıştır. Malum olduğu üzere Efrâsiyâb Turan hükümdarıdır. İran birçok defalar dâhilî muharebe ve ihtilallerle çarpınıyor. Bunların hepsinde Efrâsiyâb İran'a saldırıyor. Fakat Zal ve oğlu Rüstem İran'ı bu tehlikelerden kurtarıyorlar. Lâkin nihayet Arap emiri Zingav'ın İran'ı istila etmesinden istifade ederek, bir kurtarıcı sıfatıyla memlekete girerek İran'ın timsâli olan ateşten dili zapt etti. Şimdi bir de bu efsanenin İslâmlaşmış şekline bakalım: Şah İsmail Gülizar'ı aramaya çıkıyor. Fakat yolda esir Gülperi'ye rastgelince onu Arap Üzengi'nin elinden kurtarıyor. Efsanelerin mühim bir kısmı var ki, doğrudan doğruya Anadolu örfünün yarattığı eserlerdir. İşte Köroğlu, Battal Gazi, Tahir'le Zühre, Kerem'le Aslı, Âşık Garip bunlardandır.

Örfler devleti ve örfle müesseseyi (*institution*) birbirinden ayırmak icap eder. Bir devlet birçok örfleri hududu içerisinde alan bir uzviyyet (*organisme*) olabilir. Buna karşı bir örf de (*opinion publi *) birçok devletlerin hudutlarına dağılmış olabilir. Devlet fanidir, örf bâkidir. Devlet istih le eder, havelân yapar. Örf değişmez ve havelân yapmaz.

Örf birçok kavimlere ayrıldığı gibi, kavim de birçok milletlere ayrılabilir. Selt ırkı Latin ve Yunan kavimlerine ayrıldığı gibi, Latin kavmi de Fransız, İspanyol, İtalyan milletlerine ayrılmıştır. “Millet”in mihenk taşı “ rf”t r. Örf ise hâkim olduğu cemaatte tamamıyla hususi bir ruhiyet doğurur.

Müessese  rf n tebellür etmesi ve  ekil alması demektir.  u halde müessesenin nüvesi, esası “ rf”t r. Kan, din ve dilce bir olan iki cemaat  rf e bir değilse tamamıyla ayrı iki “millet” vardır. İngiliz ve Amerikan milleti gibi. Sırp ve Bulgar milleti gibi. İspanyol ve Arjantin milleti gibi. İngiliz de Amerikan da Cermen ve Protestan’dır. Her ikisi de farksız İngilizce konuşur. Lâkin ikisi bir millet değildir. Hatta aralarında millî kinler ve husumetler vardır. Sırp da Bulgar da İslav ve Ortodoks’tur. Her ikisi de aynı lisanı konuşur. Buna mukabil Avusturya’nın Yugoslavı Katolik iken Sırp ve Yugoslav birleşmiş, Lâkin Bulgar’a karşı yine kinini saklamıştır. Çünkü Sırp’ın ve Bulgar’ın büsbütün başka  rfleri ve ruhiyetleri vardır. Çünkü Sırp ve Bulgar ayrı ayrı birer millettir.

*
* *

Demek oluyor ki, Anadolu’nun ba lı başına, müstakil, canlı ve her türlü varlıktan büsbütün ayrı bir  rf , bir töresi var. Bu  rf n kendisine mahsus efsaneleri, destanları, ananeleri, kendisine uygun âdetleri, itikatları, telakkileri var. Demek ki Anadolu müstakil bir ruhî vahdettir. Müstakil bir millettir. İ te böyle  ekil almış bir  rf n   ik r, açık bir hududu olması lazımdır. Bu hudut vicdan  bir emirdir, manevi bir i tir. Hududun  izgi-

leri yüreklerde çizilmiştir; yoksa harita üzerinde değil!... *Anadolulunun Bugünkü Vazifeleri* adlı kitapta bu örf vaktiyle ne idi, bugün neden ibarettir ve yarın ne olması lazımdır gösterildi. Bu örfü, bu töreyi meydana getiren Türkmen ve Müslüman unsurlar izah edildi. Bu kitabı yazmaktan maksat ise bütün o maddeleri derinleştirmek, o örfün köklerini araştırmak ve tarihin derinliklerinden fırtınalar yapıp geçen bir hayatın mânâsını çıkarmaktır. Bu mânâ nedir? Celâli isyanlarına, Bektaşî süreklilerine karışan o karanlık, o kapalı âlemin ruhu neden ibarettir, anlatmazdan; her birisi için uzun fasıllar ayırmazdan evvel şu başlangıç içerisinde “destan”ın mahiyetinden ve milletlerin destanlarıyla bizim destanlarımızın içtimâî mânâlarından bahsetmek lazım gelir. Malumdur ki destan milletin malıdır. Onun üzerinde hiçbir ferdin ayrıca tasarruf hakkı yoktur. Hatta muharririn bile. Destanların en mühim ayırt edici (*caractéristique*) sıfatlarından birisi vakaların ilâhi kudretlerle karışık ve onların yardımıyla cereyan edişidir. “Destan” tarzı umumiyetle “gînâi” (*lirique*) tarzdan, yani âşık tarzından doğar. Farazâ eski Hint Veda şarkıları meşhurdur. Bunlardan *Mahabharata* ve *Ramayana* destanları doğdu. Fransa’da millî destan olan “Chanson de Geste” Cantilène’lerden meydana gelmişti. Sanat mücerreden nazara alınırsa ferdî ve menfaat-nâ-endîşdir. Halbuki sanatın iki büyük kısmı vardır ki, bunlarda bu esasa büsbütün zıt vasıflar, seciyeler görülür. Yani ferdî değil, bilakis cem’îdir. Menfaat-nâ-endîş değil, bilakis “menfaat-endîş”dir. Bir ferdin ruhiyetini değil, bir cemaatin, bir cumhurun ruhiyetini temsil eder. Bu eserin muharriri ferttir. Lâkin ferdin ruhundan zerre kadar bir hususiyet esere girmemiştir. Demek oluyor ki, ferdin değil, cemiyetin; ruhun değil örfün “yaratıcı muhayyile”si o eseri vücuda getirmiştir.

İşte sanatın bu iki tarzı “latife” (*humour*) ve “destan”dır (*épopée*). Bizim bütün sanatımız içtimaidir. Çünkü yarattığımız tipler tamamıyla buna mümasildir. Bizde latifenin en büyük

timsâli Nasreddin Hoca, destanın en kuvvetli timsâli de Battal Gazi ve Köroğlu'dur.

Bu üç adam, bu üç milli kahraman Anadolu ruhunun hakiki numuneleridir. Nasreddin Hoca hayatın alâyişine karşı lâkayt ve kendi akliseliminden başka hiçbir şeye zerre kadar ehemmiyet vermeyen Anadolulunun en bariz tipidir. Battal Gazi asırlarca süren mütemâdi bir gaza âleminin yetiştirdiği kahramanların timsalidir. Orada Alparslan'ı, Melik Gazi'yi, Kılıçarslan'ı, hâsılı bütün Anadolu fatihlerini bulmak kâbilidir. Köroğlu ise saltanata yabancı ve köleler muhitine karşı mütemadiyen isyan eden, bir dakika rahat durmayan Anadolu'nun bütün Celâlîleridir, bütün Celâlîlerin bir kahramanda teşahhus eden ruhudur. Her ne kadar riyâzî düstur gibi kat'î kanunlar aramak, bulmak imkânsız ise de destanların gelişi güzel meydana gelip inkişaf ettiğini kabul etmek de doğru değildir. Avrupa âlimlerinin birçoğu destanların başlangıcı, doğuşu ve istihaleleriyle uğraşmışlardır. Bu mesele hakkında bilhassa Carlyle,¹ Hubert ve Mauss,² Smith, Eugène Burnouf gibi müellifler, Bohn,³ Onchukov, Van Gennep,⁴ Bastian⁵ ve Raoul Rosières'in uzun uzadıya tetkikleri vardır. Destanların teşekkülü hakkında umumiyetle kabul edilen kanunlar üçtür:

- (1) Menşe' ve başlangıç kanunudur. Bu kanun Bastian'ındır. Buna nazaran her destanın ananevî bir menşe'i vardır. Bu başlangıç tarihi vaziyetten aykırı olabilir.
- (2) Yer değiştirme kanunu. R. Rosières'indir. Bu kanun mucibince bir cemiyet henüz millet halini almadan ve kavim halinde iken birçok muhâceretlerle destanlarının da mahallini değiştirir.

¹ Carlyle, *Le culte des héros*.

² *Année sociologique*'deki makaleler ve *Manuel d'histoire des religions*.

³ Georges Bohn, *La naissance de l'intelligence*.

⁴ Van Gennep, *La formation des légendes*.

⁵ Bastian, *Völker gedenke*.

- (3) Muhite uyma kanunudur ki, bunu tebellür kanunu takip eder. Muhâceret eden bir kavim yeni bir muhite yerleştiği zaman efsanelerinin şekliyeti (*formalité*) değişerek bu muhitin rengini ve şeklini alır. Ve bu yeni muhite nazaran tebellür (*cristalliser*) eder ki, bu suretle destan millî bir kıymet kazanır.

Mösyö Bolt'a nazaran başlıca on sekiz noktada hemen bütün destanlar müşterektir. Otuz kadar milletin destanlarında yapılan müşahedelerden elde edilen bu neticenin bizim destanlarımızın da tetkikinde işe yarayacağı nazara alınırsa burada zikretmenin lüzumu anlaşılır.

- (1) Şahısların ve vakaların adedi ne olursa olsun bir müşterek câmiası vardır.
- (2) Aynı zamanda fiile hâkim olan iki şahıs yoktur.
- (3) Ancak zarurî ve vaka ile doğrudan doğruya alakası olan noktalar yazılır.
- (4) Canlı ve bariz seciye ayrılıkları *réalisme*'le yaşatılmıştır.
- (5) Mevzu en mühim vakalara teveccüh eder.
- (6) Eserin mevzuu yalnız bir vakada toplanır.
- (7) Mânânın vahdeti bazen muhtelif iki vakayı birleştirerek, yani sebeple netice arasındaki bağı canlandırarak meydana gelir.
- (8) Fiil (*action*) hatt-ı müstakim yolunca inkişâf eder ve geçen vakalara avdet etmez.
- (9) Esaslı şahsiyetin vahdeti.
- (10) Nadiren biri karı, biri koca olarak iki kahraman vardır.
- (11) Mevzuda aynı zamanda mevki alan iki şahsiyet seciye ve tâlî'leriyle birbirlerinden ayrılır.
- (12) İkinci derecedeki şahsiyetler sathi bir surette asıl şahsiyetten ayrılmıştır.
- (13) İkinci derecede şahsiyetler gibi ikizler de zayıf ve cansızdır.

- (14) Şahısların, eşyanın, fiillerin üçüzlüğüne umumî bir meyl vardır.
- (15) Üçüncü kardeş yahut üçüncü işin hususi bir ehemmiyeti vardır.
- (16) Yahut bazı destanlarda ilk kardeşin ehemmiyeti vardır.
- (17) Mevzu vahdetten kesrete doğru, sükûndan harekete doğru gider.
- (18) Netice sertçe mevzuu kesmez.

Mösyö Bolt'un bu kaidelerine değişmez bir usûl nazarıyla bakılamazsa da herhalde bizim destanlarımızda da çoğunun tatbiki kâbildir. Bunlardan başka destanların bir de yazılış tarzı itibarıyla müşterek noktaları vardır ki, üçte toplanabilir.

- (1) Muhayyilenin büyüklüğü ve mübalağası. Bu da tekrar üçe ayrılır:
 - (a) Kemmî azamet, yani adetlerin büyüklüğü.
 - (b) Dramatik azamet, ki buna dramda mübalağa da denilebilir.
 - (c) İstiârî azamet yahut teşbih ve istiârelerde mübalağa da deniliyor.
- (2) Eskilikte mübalağa. Meselâ bir vakayı tarihten evvelki devirlere atmak ve bilinmeyen zamanlarda cereyan ettiğine kâil olmak.
- (3) Keramet ve mucizede mübalağa: Bu hususta kahramanlara hayalin fevkinde kudretler ve varlıklar isnat olunur. Kahraman Allah'ın tecellisine naildir. Bundan dolayı ancak Cenâb-ı Hakk'a ve peygamberlere mahsus olan bazı kudretlerin kendisinde tecellîsi zarurî oluyor. Kahramanın kolları zayıftır, fakat onun kılıcına hâkim olan ilâhî bir kuvvet bazen binlerce düşmanı birden yok etmeye kâfi gelir.

Bu mesele birçok Garp filozoflarını meşgul etmiştir. Her biri izah için muhtelif nazariyeler yürütmüşlerdir. Bilhassa bu son

müeyyideden âşikârdır ki, destanlar gayr-ı mantikî (*illogique*) değilse bile, herhalde lâ-mantikîdir (*alogique*). Nasıl oluyor da mantıksız bir kanaat bir cemaatin ruhunu idare ediyor yahut onun hayatına hâkim olarak birçok inkılâpların sâiki oluyor? Felsefenin beşiği olan eski Yunan aynı zamanda Latin edebiyatlarındaki destanların da beşiği sayılır. Felsefe ile destan uzun müddet birbiriyle çatışmadan inkişâf etti. Elea Mektebi'nin birçok hakimleri mesleklerini dinî kozmogoniye istinat ettirerek vücuda getiriyorlardı. Lâkin ilk defa Sokrat bu çığır-dan ayrıldı ve destanları sofistâilikle (*sophisme*) izah etti. Halbuki şâkirdi Eflatun bilakis bunlarda istiarevî bir kıymet görüyor ve ilâhların *idéé*'leri temsil ettiğine kâni bulunuyordu. Yeni felsefede Bacon "idola fori" ve "idola tribu" ismi altında izah etmeye hacet görmeden atıyor. Halbuki Descartes felsefesinde *idées représentatives* [temsili fikirler] ismi altında felsefesinde bunlara mühim bir mevki ayırıyordu. Descartes'a göre fikirlerimiz üçe ayrılıyor: Bir kısmı anadan doğma, bir kısmı dışarıdan gelme, üçüncüsü de beynin istidlâlsiz terkip ettiği fikirler (Altın dağ, Kentauros, billur köşk ve rüyalar gibi). Hemen her filozofu meşgul eden bu mesele üzerine son zamanlarda birçok iddialar dermiyân edilmiştir.

Herbert Spencer ve Alexandre Bain'in iddialarına göre bu bir tedâî (*associatione*) meselesidir. Yani burada esasen bir mantıksızlık yoktur. Belki sofistâî bir fikir birçok tedâî münasebetleriyle yapılarak umûmî kıymet kazanır. Dimâğ bir tedâî makinesidir.⁶ Parçalarının arasında mevziî bir işbölümü vardır. Şu halde buna benzer iştigallerle dimâğın ancak "muhayyile" parçası uğraşır. Bu nazariyenin esasen beyne ait olan temelini ilmî kıymeti olmadığından kendisi de ilmî değildir. Gabriel Tarde ve Beck ise taklit kanunuyla izah ediyorlar.⁷ Bunlara göre bir adamın muhayyilesindeki hastalık (*anomalie*)

⁶ Spencer'a göre zihin herhangi metafiziğe karşı lâ-edridir (*agnosticiste*).

⁷ Gabriel Tarde, *Les Lois de l'Imitation* ve *La logique sociale, Les premiers principes*.

veya fikirlerindeki sofizm taklitle intişâr ederek umûmîleşiyor. Meselâ Hristiyanlıkta kırmızı şarap, beyaz şarap meselesi ki, belki dört asır hemen bütün skolastikleri işgal etti. Hazret-i İsa'nın kanı kırmızı şarap mı idi, yoksa beyaz mı? Bu ehemmiyetsiz mesele birçok kiliselerin birbirinden ayrılmasına sâik oldu. Mahşerin mevkii meselesi de diğerinden aşağı kalmadı. İbranî akaidine göre kavm-i Yehûd'un mahşer yeri Beytül-lahm'ın yanı başındaki ufak bir vadi idi. Hristiyanlık ananelelerinde bu akide devam etti. Lâkin papazlar bir türlü kendilerini ikna edemediler. Milyonlarca Hristiyanı nasıl olup da ufacık bir vadi alacaktı? Bazılarına göre ruhlar birbirinin üstüne çıkarak göğe kadar yükselecekti. Bir kısım papazlar da, "Ruhlarda adem-i tenâfüz hâssası yoktur, birbirinin içerisine girmek üzere hepsi birden pekâlâ sığabilir" şeklinde bir iddia yürüttüler. Bu mânâsız tefsir ayrılığından iki büyük tarikat meydana geldi.

Théodule Ribot ise ruhiyâtçı gözlüğüyle bakarak buna bir hissiyet (*sensibilité*) meselesidir diyor. Çünkü Ribot'ya göre zekâ "akıl" (*raisonnement*) ve "hissiyet"ten (*sensibilité*) ibarettir.⁸ Her birinin ayrı ayrı mantığı vardır, birbiriyle münasebet-tar değildir. Hatta bazı yerlerde zıttır bile. Meseleyi biraz daha cüretkâr bir bakışla görenler nazarında bu, ferdî bir mesele olmaktan daha geniş bir kıymeti haizdir. Alman ruhiyâtçısı Wundt bunu labaratuvar tecrübeleriyle halledemeyeceğini anlamış ve "ma'şerî ruhiyât" ismini icada mecbur kalmıştı.⁹ Fransız Gustave Le Bon da "cumhur ruhiyâtı" ismi altında hemen aynı şeyi söylemek istiyordu.¹⁰ Bütün bu nazariyelerden şe'niyete (*réalité*) en yakını yine uzun müddet unutulmuş kalmış olan Eflatun'un iddiasıdır. Filhakika bu şeklen mantıksız olan destanların en büyük kıymet ve ehemmiyeti millî vicdanı istiârî bir surette temsil etmelerindedir. Eflatun'un fikir (*idée*)'leri de millî vicdanın fikrî kabiliyetinden başka bir şey değildir.

⁸ Théodule Ribot, *La logique des Sentiments*.

⁹ Wundt, *Völkerpsychologie*.

¹⁰ Gustave Le Bon, *Les lois psychologique de l'évolution des peuples*.

Guyau buna istiârî din (*la religion symbolique*) diyor.¹¹

Anadolu'nun her köşesinde Hazret-i Ali'nin kılıcıyla yarılmış bir kaya, ayağının darbesiyle çökmüş bir dağ veya pençesiyle kayalıklarda oyulu kalmış derin parmak izleri vardır. Halk bunun hakikaten Hazret-i Ali'nin eseri olduğuna kânidir. Bunda katiyen şüphesi yoktur. Efsanelerde yaşayan bu muhayyel Hazret-i Ali Anadolu'nun harikalar yaratabilecek esrarlı kudretinin timsalidir, numunesidir. Milletin vicdanında asırlık buhranlar yapan öyle derin ve anlatılmaz vakalar vardır ki, bunu bir destan parçası kadar belâgatle hiçbir şey ifade edemez. Halbuki yine o destan parçası mantıkçı, kuru, heyecansız bir şehirli için ne kadar mânâsız ve boş görünür. Destan bir aynadır. İnsan orada ancak kendi ruhiyetini görür. Coşkun, heyecanlı bir Anadolu için destan da mânâlıdır. İmansız, heyecansız (*inerte*) bir şehirli için destanda mânâ tasavvur etmek imkânı yoktur.

Birçok destanlarda bazı hususi müşterek kaideler daha vardır ki, diğerleri kadar umûmî olmadığı halde kuvvetli esaslara istinat eder. Evvelâ, destanların esası tamamıyla millî olmakla beraber şekli bazen “beynelmilel” olabilir. Faraza Hazret-i Ali Cengi bizde ve Acemlerde; Leylâ ile Mecnun Araplarda, Acemlerde ve bizde ilh. gibi. Sâniyen, destana hâkim olan yalnız bir sergüzeştir (*aventure*). Sâlisen, baba ile oğulun kavgası ki ekseriyâ babanın oğul tarafından katledilmesiyle neticelenir. Zamanımızın ahlâki telakkilerine uymayan bu mebd'e' (*principe*) eski Yunan'ın *Oedipe Roi*'sında, Almanların *Nibelungen*'lerinde, *Şahnâme*'de, *Kalevala*'da ve en nihâyet bizim *Şah İsmail Destanı*'nda vardır.¹² İlk bakışta çok garip görünen bu nokta uzun bir aile ve mülkiyet meselesidir. Râbian, hemen bütün destanlarda kaderin (*fatal*) gayet mühim mevkiî vardır. Kahraman en büyük tehlikelerden, en dolaşık vakalardan, umul-

¹¹ J.-M. Guyau, *Irréligion de l'Avenir*.

¹² Bu meselenin ayrı sebepleri vardır. İleride Şah İsmail bahsinde izah edilecektir.

madık bir zamanda kaderin yardımıyla kurtulur. Bizde bunun timsâli Hızır'dır. En müşkül zamanlarda Hızır Aleyhisselâm'ın yetişmesi bütün bağların çözülmesi için kâfidir.

Demek oluyor ki her destan içtimâî bir timsâldir (*symbole*) ve her destanın içtimâî bir kıymet ve mânâsı vardır ki, bu kıymet ve mânâyı o milletin derûnî hayatında ve gizli tarihinde aramak lazımdır. Çok zamanlar bir milletin siyasi tarihiyle gizli tarihi birbirinden büsbütün ayrı, hatta birbirinin zıddıdır. O derecede ki insan nasıl olup da böyle bir tarihî devrede şöyle bir destanın meydana geldiğine mânâ veremez. Bir taraftan siyasi vakalar cereyan edip giderken, diğer taraftan alttan alta sesini işittirmeden akan bir nehrin varlığından kimse farkında bile değildir. Bu üstü lav ve kalın kül tabakasıyla örtülmüş bir ateştir ki, umulmadık zamanlarda taşarak insanı hayret ve şaşkınlık içerisinde bırakır. Bu gizli nehir değişmeyen, havelân yapmayan, kendi kendisine bakan, karanlık, esrarlı bir nehirdir. Bazen bilinmeyen yerlerden esen bir rüzgâr onun sakin ve durgun gönlünde bir fırtına yapar. O zaman bir yanardağ fışkırır, bir tufan coşar, bir sel boşanır ve bütün dünya bu taşkınlığın karşısında ağzı açık, yarı şaşkın, yarı hürmetkâr bakar, kalır.

Çöllerin sonsuz ve korkunç bir rüzgârı vardır. Senenin hiç belli olmayan bir zamanında bilinmedik bir taraftan kara belâ gibi kopar, gelir. Artık önünde ne varsa yok olmuş demektir. O cehennemî kum fırtınalarına karşı hiçbir bâdiye, hiçbir vahşi kabilesi karşı gelemmez; mahvolur, gider. Fakat çölün bir de arslanı vardır. O arslan ki kopacak kıyameti birkaç gün evvelden haber alır. Havada bir değişiklik hisseder. Bir fırtınanın kopacağını evvelden duyar. Bağırır. Her şeyi bilen ve anlayan derin düşünceli bir filozof gibi acı acı bağırır. O zaman çölün vahşi çocukları çadırlarını yıkarlar, develerine atlayarak uzak, tehlikesiz, rüzgârların erişemeyeceği yerlere kadar çekilirler. Kim

bilir asırlardan beri kızgın, merhametsiz çöllerin kaç yüz bin çocuğu arslanların o mucizeli böğürmeleriyle ne kadar muhakkak ölümlerden kurtuldular. Aynıyla hakiki cemiyet, gizli bir âlem gibi yaşayan cemiyet de sükûnî (*statique*) bir varlıktır. Issız ve koynunda esrarlar saklayan durgun bir çöldür. Onu yalnız haricî şartlar (*circonstances extérieures*) denilen rüzgârlar, umulmadık zamanlarda fırtınalar kopararak sarsar. Fakat mahiyetine, esasına katıyen hiçbir tesir yapamaz. Belki yalnız geçtiği müddetçe ancak biraz dalga ve biraz pürüz bırakır kaybolur.

Anadolu'nun ezeli ve ebedi örfü üzerinden kaç defadır böyle fırtınalı rüzgârlar geçti. Kaç defadır arslanların o mucizeli feryatları kendi halinde, sakın Anadolu'yu harekete getirerek, her tehlikeye karşı evvelden tedarikini görürdü. Yani Anadolu toy değildir. Onun çok derin bir mazisi ve alnında çizgiler bırakan ne kıymetli tecrübeleri var. Yalnız icap eder ki, o mazi kurcalansın ve o tecrübeler Anadolu'nun dinç çocuklarına gösterilsin.

*

* *

Milletler destanlarını nasıl yaratır, bir destanın içtimâî bir inkılâptaki mevkii nedir? Bunları bize pek az siyasi tarih izah edebilir. Her milletin kendisine mahsus vakaları, kendi efsanesini yaratmıştır. Bunun için kat'î bir şekilde şöyle bir destan filan ve falan şerâit içerisinde doğar demek kâbil değildir. Hint'in meşhur *Mahabharata* ve *Ramayana*'sı var ki, dünyanın hacimce en büyük destanları sayılıyor. İran'ın *Şahnâme*'sini herkes bilir. Arap'ın ciltler dolduran Anter'i ise edebiyatında mühim bir mevki tutamamış ve mensûr kalmıştır.

Hint'in eskiden beri *Veda* şarkıları meşhurdur. Bunların içerisinde destanî kıymeti hâiz olanlar İtihasa, Kavya ve Mahakavya idi. İşte büyük Hint destanları bu efsanelerden doğdu. Herkes bilir ki, Hint kastlar memleketidir. İçtimâî sınıfların

ayrılığı ve uçurumu bugüne kadar devam ediyor. Buddha'nın bütün insanlar arasında mutlak müsâvâta istinat eden dini Brahmanizmin fevkinde doğan ihtilâlcî, inkılâpçı bir hareketti. Nitekim Hint'in içerisinde az velvele mi kopardı? Fakat Brahmanlığın milletleri birbirine karıştırmak istemeyen muhafazakâr ruhu buna canlı bir aksülamelle cevap verdi. İşte o sırada Hint'in büyük destanları doğdu. Budhîlik Hint'te barınmadı. Kendisine daha uygun başka vatan, başka bir melce' aradı ve amelî bir mantığa bağlanan Çin'i buldu. *Şahnâme*'yi kim yarattı ve nasıl meydana geldi pekâlâ biliyoruz. Herhalde eski İran'ın yeni bir dine karşı yapabildiği en büyük aksülamel odur. Demek oluyor ki, bir millet haricî tehlikelerin tehdidi altında kalınca kendi örfüne, kendi ananesine sıkı sıkıya bağlandığı içindir ki, destanlar edebiyatında bir mevki alıyor. Mağlup olan bir milletin, tehlikede kalan bir cemiyetin mutlaka mazlum edebiyatı yaratması doğru bir şey değildir. Kerbelâ vakasına bütün ruhunu döken yalnız İran olmamıştır. Onda Acem kadar Arap'ın, hatta belki Arap kadar da Türk'ün hakkı vardır. Bu vakayı ruhlarda yaratan Tevvâbîn Arap'tı. Yemen'in, Araf'ın, Mısır'ın, Mağrib'in Şiası Arap'tı. Şah İsmail'in Şiası ise hâlis Türk'tü, Türkmen'di. Halbuki *Şahnâme* yalnız İran'ındır. Rüstem'de yalnız çok eski bir milletin, Fars'ın ruhu vardır.

İbranîlerin Kitâb-ı Eyyûbleri eski bir destanın bakiyesi sayılır. Vatansız kalan, mefkûresini kaybeden Yehûd kavmi destanını da kaybetmiş ve mazlum edebiyatı vücûda getirmiştir. Mısır'ı, Asur'u bilmiyoruz. Elimizde onlardan bir şey yok. Fakat Yunan'ın *İlyada* ve *Odise*'si destanların en bariz ve kat'î numunesini gösteriyor. Hikâye bize eski Yunan'ın zafer günlerini anlatıyor. Bu takriben milattan önce dokuzuncu asır sıralarındadır ki, yarımadayı şimalden inen İslav akınları tehdit ediyordu. Roma'nın destanı yoktur. Fakat bu ihtiyacı duyduğundan çalma, çırpma bir taslak yapmış; lâkin hiçbir zaman hakiki bir destan meydana getirememiştir. Virgilius'un *Eneide*'i sanatça ne kadar yüksek olsa Homer'in bir taklidinden başka bir şey

değildir. Fransa'da Cantilène şarkıları Trouvère ve Troubadour denilen âşık şairleri tarafından sokak sokak söylenirdi. Bunlardan Chanson de Geste denilen destanlar serisi meydana geldi. Bu seri bir *İlyada* veya *Şahnâme*'den ziyade meselâ Nizâmî'nin *Hamse*'sine benzeyebilir. Fransa'nın asıl destanı François Rabelais'nin *Gargantua* ve *Pantagruel*'i olacaktı. Fakat bu eser de hem mensûr yazıldı hem de o zaman hakiki Fransız lisanını *caractériser* etmeyen Paris lehçesiyle meydana geldi ve bu suretle Fransa hakiki bir destana malik olamadı. Fransa'nın değilse bile herhalde Paris'in orijinal sanatı yalnız "komedi"dir ve denebilir ki, Fransız dehâsının en yüksek timsâli de Molière'dir. İtalya'nın destanı orijinal sayılamaz. Fakat yaşanan ve duyulan bir hayatı göstermesine binâen oldukça kıymetlidir. Milli inkılâplarla en ziyade sıkı sıkıya alâkası olan edebiyatlarından biri de İtalyan edebiyatıdır. Filozof Nicolas de Cusa'nın *Coincidentia oppositorum*'u ile Dante'nin *La divine comédie*'si İtalyan millî ittihâdının ilk hazırlayıcılarıdır. Nicolas de Cusa'nın birçok zıtların çarpışmasından doğan *Ezeli Şul*'esi o zamanda fırkaların, kilisenin, prenslerin birbirine giren münâzaları arasında parlayacak millî vicdandan başka nedir? Guelflerle Ghibellinler arasındaki ihtiraslı parti kavgaları Dante'nin bir diyapazon gibi uğuldayan ruhunda ne kadar canlı ihtizâzlar bırakmıştır ki, bütün *İlâhi Komedyâ*'sına hâkim olan mânâda nefretten başka bir şey okunamaz.

"Cehennem"ın bütün azabı günahlı ruhların ezeli mihrakını kaybetmesiyle başlıyor. Bu mihrak nedir? Büyük Dante'nin ne kadar vuzuhla duyduğu, fakat bir türlü ifade edemediği bu mihrak millî vicdandan başka bir şey midir?

Dante o arslanlardandır ki, fânî dünyaya gözlerini kapattıktan asırlar sonra mefkûresinin meydana çıktığını gördü. İspanya'da Romancero, Carlos Famoso gibi destanlar halk arasında hâiz olduğu ehemmiyeti edebiyatlarında da kazandı. Portekizli Camoens'in *Lusiad*'ları gemici şarkılarından toplanmıştı. Portekiz'in zafer devrini bütün şaşaasıyla canlandırıyor.

Romantik edebiyatın babası Shakespeare trajedilerinin bütün ruhunu eski Cermen efsanelerinden alıyordu. Milton'ın *Kayıp Olmuş Cennet*'i, Byron ve Walter Scott'ın *Manfred*, *Lara*, *Childe Herold*'ı İngiliz millî destanlarıdır. İskandinavya'nın *Saggas*, *Eddas*'larını herkes bilir. Destanı en zengin milletlerden biri de Almanlardır. Almanların yalnız bir *Nibelungen*'leri ne kadar çok şâh eserlere mevzu olmuştur. Meşhur şair Hebbel bunu *restaurer* etti.

Wagner bütün operalarını oradan çıkardı. İrili ufaklı yirmi otuz *Nibelungen*'le ciltler doldurdular. Değil Goethe'nin, dünyanın en yüksek eserlerinden biri olan *Faust* eski Alman halk masallarından biridir. Klopstock'un *Messias*'ı, Hamerling'in *Ahasuerus*'u, *Kral Sion*'u halk hikâyelerinden toplanmış ve millî destan kıymetini kazanmıştır.

Hebel *Nibelungen*'i nasıl terkip etti? O zaman ki Napol-yon Almanya'nın göbeğine kadar girmiş oturmuşken Alman prensleri post kavgasında idi. Efsane diyor ki: Vaktiyle Kara Orman'da *Nibelungen* denilen prensler vardı. Bunlar birbirleriyle izdivaç ve aşk meselelerinden dolayı kavgaya tutuşmuşlardı. Derken Şark'tan bir kıyamet koptu. Attila adlı bir hükümdar yüz binlerce kişi ile Cermanya'ya saldırdı. Prensler kavgayı bırakmadılar. Attila kolaylıkla Kara Orman'a girdi. Nifaktan istifade etti. Onları birbirine kırdırdı. Arada kahraman Siegfried oldu. Nihayet Tannhäuser sevgilisi prensesin kollarından kendisini kurtardı. Atına bindi. Çobansız bir sürü gibi yolunu şaşıran köylülerin başına geçerek Attila'yı memleketinden kovdu. Hikâyeye bu kadar idi ve bundan bir başlangıç, iki tiyatro, bir fasıla ile bir hâtimedden ibaret gayet uzun bir destan meydana gelmişti.

Almanya Luther'den beri coşkun bir devir yaşıyordu. Fakat siyasi tarihin cevalangâhı olan Viyana Sarayı sert bir kabuk gibi işbâ'a gelen ateşin fişkırmasına mani oluyordu. Viyana Avrupa'nın İstanbul'u idi. Katolik Viyana Papa'nın daimi nüfuzu altında yaşadı. Ahalisi Cermen, İslav, Bohem, Macar,

Türk, Latin daha bilmem kaç türlü milletten husûle gelmiş bir yığındı. Tam mânâsıyla kozmopolit bir muhitti. Bütün Hıristiyan âleminin merkezi idi. Ehl-i Salîbler buradan hareket eder ve Osmanlı'nın hırsı her zaman buraya teveccüh ederdi. Fakat Viyana her şeyden evvel tam bir Cermen değildi. İşte bunun için hiçbir zaman Almanların hakiki merkezi olamadı. Almanya'nın gizli tarihi Habsburg Hanedânı'nın aldatıcı perdesi altından kendi seyrine devam etti. O halde Almanya'nın hakiki merkezi neresi olabilirdi? Bu öyle bir yer olmalı idi ki, mezheplerin doğuşu, akîdelerin, itikatların, efsanelerin zuhuru hep oraya bağlansın. Her itikat meselesi oradan başlasın ve orada nihayetlensin. Almanya'da böyle bir yer var mı idi? Eskiden Kara Orman bütün Cermen aşiretlerinin cevalangâhı idi. Efsaneler oradan doğmuştu. Lâkin sonradan muhâceret bu merkezi zayıflattı. Milletın düşünenleri Alman milletinın bu derin ve esrarlı kökünü buldular. Luther'in ilk kıvılcımını ateşlediği bu merkezi yeni fikirlerle beslemek için Weimar Grandükasının etrafına toplandılar. Wieland'lar, Strauss'lar, Klaus-Peter'ler, Olenschleger'ler hep bu sarayda yetiştiler. Büyük eserlerini burada kaleme aldılar.

En nihayet Alman felsefesi Kant'la, Alman şiiri Goethe ve Schiller ile en yüksek kademesine bu sarayda çıktı. Hâsılı Weimar Almanya'nın hakiki merkezi oldu. Nitekim Hebel de eserini bu havalide terkip etmişti. Hebel'in açtığı çığırda Almanya'nın en yüksek sanatkârı Wagner, en büyük siyasisi Bismarck yetişti. Bu adam Tannhäuser'in yarıda kalan mefkûresini tamamladı.

Wagner terkiбі sanat yaptı, yani hakiki sanat hâsıl oldu. Çünkü sanat tecritten kaçıyor. İbtidâ cemiyetlerde şiir, musiki, tiyatro, raks, yok daha bilmem ne, ayrı ayrı birer sanat değildir. Hepsi birden oynanırdı ve onun kutsi bir kıymeti vardı. Wagner sanatın bu ayırt edici sıfatını sezebilmişti. Onu tecritten kurtardı. Opera bir klanın değil, onun yüzlerce defa büyütül-

müşü olan bir cemiyetin âyini (*culte*) olacaktı ve böylece Alman sanatı mefkûrevî bir sanat oldu.

Her milletin destanı başlı başına bir ilimdir. Hepsini ayrı ayrı yazmak lazım gelse yüzlerce sahifeyi doldurabilir. Yalnız son zamanlarda terkip edilen bazı destanlardan bahsetmek icap eder. Bunlardan ilk önce göze çarpan Finlandiya'nın destanlarıdır. Finlandiya mazlum bir millettir. Asırlarca müddet evvelâ İsveç'in, sonra da Moskof'un elinde istiklâlini kaybetmiş ve kahrını görmüştü. Memleketin hakiki sahipleri buzlar memleketinde, göller ve bataklıklar arasındaki sıtmal arazide oturan fakir köylüler, bütün sefaletler arasında eski hatıralarını sakladılar. Ahali iki sınıftan mürekkepti. Bir kısmı İsveçli ve derebey, diğeri zıvâ ve halk. Her iki sınıf da Rus tazyiki altında idi. İsveçlilerin arasında geçen asır içinde Fransız İhtilâlî'nin tesirlerinden olarak millet cereyanı doğdu. Fakat memleket bu cereyana taraftar olmadı. Helsingfors matbuatı ahaliyi milliyetsizlik ve nâdânlıkla ittiham etti. Fakat diğeri cihetten şimalin soğuk, bataklıklı memleketinin beyâbânlarında yerli bir doktor, Elias Lönnrot halkın unutulmuş şarkılarını topladı. Bu suretle hakiki edebiyatı, hakiki sanatı doğdu. *Kalevala*, *Kalevipoeg* ve *Runo* destanları bu suretle meydana geldi. Rusların Murometzleri Piesnileri ve Bylinaları vardır. Puşkin *Onegin*'i yazdı. *Petreid*'le *Rossiad* yarı destan telakki olunabilir. Macarların meşhur kahramanı malumdur ki Jan Hunyad'dır. Şair Petöfi'nin *Kahraman János*'u buna aittir. *Toldi* de Vladislaus'ı vücuda getirdi. Şimali Amerika Cumhuriyeti'nin istiklâl muharebelerini *Longfellow*, *Evangeline* isimli destan topladı. İsveç'in destanını Franzén yazmıştır ki, ismi *Gustav Vågen*'in *İzdivacı*'dır. Bohemyalıların, Slovenlerin, Romenlerin, Hollandalıların velhâsıl her milletin kendisine mahsus destanları vardır.

Demek oluyor ki, hangi sanat en fazla örf'e yaklaşmışsa o kadar kudretli olmuş, ondan ne kadar uzaklaşmışsa o kadar kudret ve feyzini kaybetmiştir. Evet... Her şey Anadolu'nundur. Anadolu'nun örfünüdür ve her şeyi örfün gözlüğüyle görmek zurettir. Hayat onun süzgecinden sonra bize kadar yetişebilir. Zevk ve arzu onun adesesinde toplandıktan sonra bizim kalbimize girer. "Hak" örfün dediğidir, "hata" örfün demediğidir. "Güzel" örfün beğendiği, çirkin örfün beğenmediğidir. Hâsılı "iyi" örfün bulduğudur, "fenâ" örfün bulmadığıdır.

Ferdin hakkı yoktur, örfün hakkı vardır. Fert arzu etmez, örf arzu eder ve yapar. O halde ferdiyetçilerin davası nedir? "Ferd" in mânâsı neden ibarettir. Ferdî hukuk bu kadar lüzumsuz ve boş bir söz müdür? Acaba ferdî hukuk ile âmm hukuku her zaman mücadele (*opposition*) halinde mi idi, yoksa birbirine uydukları zaman var mıdır? Cemiyetin en iptidaî (*élémentaire*) şekli olarak bulduğumuz "klan" da ferdî hukuk yoktur. Ferdin her ne suretle olursa olsun müstakil ve âmmenin hakkıyla karşılaşan bir "hak temellük ve tasarrufu" mevcut değildir. Tevrat'ta mülkiyet-i ferdiyeye ait tabir ve ıstılaha rastgelinemez. Isparta'da da bu hakkı gayet mahdud şekilde görüyoruz.¹³ Atina'da ise bilakis vardır. Acaba Isparta ile Atina arasında bu fark neden dolayı doğmuştur? Bu farkın varlığı Isparta'nın Atina'dan daha aşağı bir içtimâî seviyede mi bulunduğunu gösterir? Meseleyi bu şekilde izah edersek Atina fikir tarihi *idéologie*'lerinin mânâsı kalmaz. Pek iyi biliyoruz ki, Ksenofon ve Eflâtun¹⁴ eserlerinde daima Isparta'yı bir numune-i imtisâl, taklide değer yüksek bir tip olarak görüyorlar ve eski Atina'nın Isparta'ya daha çok benzemesinden maziye telahhüfle hatırlıyorlar. Bu farkı ailelerin, pederşâhî ailelerin bilhassa kudretli jenslerin (*gens*) tekevvününde aramak lazımdır.

¹³ Fustel de Coulange: *La cité antique*; Laveleye, *Propriété primitive*; Duruy, *Histoire de la Grèce ancienne*; Plutarque, *La vie de Lycurgue*.

¹⁴ Zeller, *His. Ph. de Grèce*; Gomperts, *His. ph. de la Grèce*; Platon, *Timée*, *Les Lois*, *La République*.

İhtilâl-i Kebîr'de bunun tamamıyla aynını görmek kâbildir: Fransa Atina'nın, İngiltere Isparta'nın büyütmüş numunesidir. Jean-Jacques Rousseau akîde itibarıyla tamamıyla Antistenes, Diógenes de Laertes, Sinoplu Diogenes gibi siniklere benzer. Montesquieu ve Voltaire, Ksenofon ve Eflâtun gibidir. Burada da ideal tip İngiltere teşkilatıdır. İslâmiyetin başlangıcında Mekke Atina vaziyetindedir, Yesrib'se Isparta'nın aynıdır. Yalnız Atina'da site nispeten daha kuvvetli olduğu için Sokrat başka bir yere gitmeye vakit bulamadan idam edilmiştir. Halbuki Cenâb-ı Peygamber'in hayatına kasta hiç kimse cesaret edemiyordu. Zira Mekke'de aşiret ve aile davası daha büyük bir asabiyetle yaşıyordu. Aile yahut jens, klanın içerisinde kendisine has, müstakil ve tarihî hatıralara istinat eden ayrı bir kutsiyet yapıyor. Aile mabudu (*manus*) ailenin bilmem kaçınıcı -ilâhlara karışmış- ceddidir. Heraklios'lar, Oedip'ler, Romus ve Romulus'lar, Lât ve Manât'lar gibi...

İşte bu tesirlerin ilcâsıyladır ki, cemiyetin bütün fertleri arasında sârî, müşterek, umûmî olan ve tam bir tesâvî (*égalité*) halinde tecellî eden "içtimâî vecd" dağılıyor, parçalanıyor. Yahut hiç olmazsa şeklen öyle gözüküyor. Lâkin acaba cemiyetin tabii bünyesinde teşekkül eden tufeyli (*parasite*) varlıklar ilelebet devam ediyor mu? Hayır, belki bu sefer içtimâî vicdanın aksülamelleri (*réaction*) doğuyor, bu aksülamelleri Eflâtun'da görüyoruz. Kurûn-ı Vustâ'nın nihayetinde, Rönesans hareketi içerisinde, ömrünün yarısını zindanlarda geçiren Campanella'nın *Güneş Beldesi*'nde görüyoruz. Jean-Jacques Rousseau'da, sosyalistlerde, Mezdek'in, Vahhabîlerin hurûcunda, İslâmiyetin ilk zamanlarında, en nihayet bugünkü Bolşevik hareketinde zaman zaman dirildiğini, sonra tekrar durduğunu müşâhede ediyoruz. Eğer cemiyeti akan bir nehre benzetmek kâbilse, bunların feyezân zamanlarında bütün etrafındaki ovaları kaplayarak arzın girinti ve çıkıntılarını gözden kaybettiğini ve Schopenhauer'ın tabiriyle "*L'égalité devant Dieu*" [Tanrı'nın önünde eşitlik] husûle geldiğini, fakat toprak onun taşkınlığını emdik-

ten sonra yatağına çekildiğini, o zaman suların arasında irili ufaklı birçok adacıkların çıktığını görüyoruz. Bazen bu adalar nehrin tabii (*normal*) akışına tâbi olmaz, belki onun seyrini, düzgünlüğünü idare eder. Fakat bazen de fazla büyüyerek nehrin yolunu değiştirecek derecede setler yapar. O zaman su yeni bir feyezânla bu engelleri aşarak kendine emin bir mecra hazırlar. Eğer bir mühendis zaten doğacak olan bu taşkınlığı idare edebilmek için önündeki engelleri usûle göre yontarsa etrafa da zarar ve ziyan gelmeden su yeni yatağına girmiş olur. Faraza kilsli ve aralıksız topraklarda adalar daha çabuk meydana gelir. Halbuki zemin kumlu ve çakıllı ise taşkınlığa mahal kalmaz. Yani demek oluyor ki, toprağın –ki hâricî şartlarındandır– bu daimî meddücezure bir vechile tesiri olur. İslâmiyet böyle bir feyezândır, Fransız İhtilâli, Bolşevik İhtilâli, daha bilmem kaç inkılâp hep böyle feyezânlardandır. Eğer bir cemiyetin sınıfları ve kastları arasında, yani aileleriyle kavmi arasında menşe' (*origine*) veya örf (*opinion publiê*) itibarıyla ayrılık varsa cemiyetin akışı tabii seyrini buluncaya kadar, daimî bir meddücezirden ibarettir. Eğer bir cemiyetin sınıfları arasında his ve örf yahut menşe' itibarıyla ayrılık yoksa hiçbir inkılâp ve havelân yapmadan sâkin bir inkişâfla akar.

Bergson'un dediği gibi, milletlerin “kudret derecesi”ni anlayabilmek için elimizde yegâne mikyâs onların “intişâr kabiliyeti”dir. Farazâ garîzî cemiyetlerde en fazla bu kabiliyete sahip olan karıncalar, insan cemiyetlerinde de Yahudilerdir. Eğer bir millet bu meddüceziri yaparak yalnız bir med halinde akan bir nehirse bu intişâr kabiliyetini daimî surette muhafaza eder. Eğer meddücezure tâbi oluyorsa bu kabiliyet de meddin devamı müddetine münhasırdır. Fransızların intişâr kabiliyeti Napolyon'la beraber söndü. Halbuki İngilizlerin intişâr kabiliyeti üç asırdır gittikçe ziyadeleşmek üzere devam ediyor. Denebilir ki, bir cemiyetin bir sükûnî (*statique*) varlığı vardır. Bu lâ-yetegayyerdir. Değişmez, ahenkdâr bir nehir halinde caridir. Bir de zahiren mütemâdî bir havelâna (*évolution*) tâbi oluyormuş gibi

gözükten mer'î (*visible*) kısmı, harekî (*dynamique*) varlığı mevcuttur. Fakat denilemez ki, cemiyet bu mütemâdî meddüceziri takip eder. Yani her cemiyet için bu istihâlâ zarurîdir (*nécessaire*). Yalnız bazen haricî şartların (*circonstances extérieures*) yukarıda geçtiği şekilde telâhuku bunu meydana getirir. İrili ufaklı ekser cemiyetlerde (içtimâî işbölümü) teessüs etmiştir. Halbuki askerliğin bu umûmî mekanizma arasında hiçbir yeri yoktur. Çünkü harp hali statik varlığın galebe çaldığı andır. İşbölümü ise ferdî istidat ve kabiliyetlerin yaşayabildiği bir devredir. Hugo Grotius'un¹⁵ "hukûk-ı tabîyye"den maksûdu "örf ve âdet"tir. Çocuk fenalık yapmaya müstaid doğar; fakat hukûk-ı tabîa bunu tahdit eder. Rousseau da "tabiat"a ailenin zincir olan tesirlerine musahhîh (*correctif*) vazifesi gördürmek istiyor ki, burada tabiatın *nature sociale* [sosyal tabiat] olduğu âşikârdır.

Elbette bu suretle cemiyetlerin teşekkül ve inkişâfına dair kat'î bir kanaat elde ettikten sonra bugün Avrupa'yı tehdit eden Bolşevik hareketinin mânâ ve mahiyeti hakkında sarîh bir fikir elde edilmiş olur. O halde bu mânâyâ göre Bolşeviklik bir "beynelmilliyet" değildir. Belki bir milliyetin, bir örfün intişâr kabiliyetinin ziyadeleşmesi, büyümesi ve kendi harsını bütün âleme kabul ettirmek için genişlemek istemesidir. Nitekim İhtilâl-i Kebîr de bir zaman Fransa için böyle olmuştu. İslâmiyet de Araplar için böyle idi. Çin tarihinde de bunun en sonuncusu on yedinci asırda vukua gelen birkaç misâlini bulmak kâbildir.

*

* *

Demek ki hulâsa edilirse: evvelâ Anadolu ruhu bir vahdettir. Müstakil bir millettir. Kendisine mahsus itikatları, akîdeleri, âdetleri, bir kelimeyle ayrı bir "örf"ü vardır. Bu milletin üç

¹⁵ *Harp ve Sulhün Hukukuna Dair, De jure belli ac pacis.*

esaslı düşmanı olup onlar da Avrupa, Moskof ve köledir. Anadolu örfünün bu üç büyük tehlikeye karşı kuvvetli bir aksülamelle mukabele etmesi lazım ve zarurîdir. Bu aksülamel hareketi "örf"e kuvvetle sarılmakla, ona kalben bağlanmakla olur. Örfün ise en büyük temelleri itikatlar ve destanlardır. Binaenaleyh destanlara fazla ehemmiyet vermek lazımdır. İkincisi, ekser milletlerin bir gizli tarihi vardır, bir de siyasi tarihi vardır. Destanlar bu gizli tarihin zahirî kısımlarıdır. Anadolu'nun da bir gizli tarihi vardır, bir de Osmanlı tarihi denilen siyasi tarihi vardır. Bu ikincisi bir ateş gibi içten içe yanan Anadolu tarihinin üzerinde kabuktur, aldatıcı perdedir. Üçüncüsü, her milletin hakiki bir merkezi vardır. Fakat bazı milletlerde bu hakiki merkezle siyasi merkez birbirinden ayrıdır. Ve hakiki merkez gizli âlemin göbeğinde, ortasındadır. Âlemin nazarlarından uzaktır. Anadolu'nun da Osmanlı siyasi tarihinde merkezi İstanbul, Selçuk siyasi tarihinde Konya'dır. Fakat hakiki merkez o değildir. Hakiki merkez Anadolu'nun ortasında gizli bir merkezdir. Bu merkez neresidir? Bu merkez nasıl ve niçin doğmuştur? İşte bütün bu kitabın yazılmasındaki mânâ ve sır?...

*

* *

BİRİNCİ KISIM

1

Arabistan vâsi' bir yarımada ve nihayetsiz bir çöldür. Bu büyük yarımadanın Garp sahilini yukarıdan aşağıya kadar geniş bir dağ silsilesi kuşatır. Hazret-i Muhammed'in (s.a.v.) doğduğu, İslâmiyetin bir yıldırım hızıyla dünyanın dört bir ucuna yayıldığı bu memlekette hangi esrarlı kudrettir ki, kumdan ve ateşten bir sahradan en yüksek bir medeniyet yarattı? Çorak beyâbânlardan en derin bir felsefe, en büyük bir sanat doğurdu? Arap'ın ruhu çöllerin ebediliğinde, Arap'ın muhayyilesini yıldızların vaziyetinde görmek isteyen bazı tafrafürûşlar nasıl olup da Afrika'nın kum deryalarından böyle i'câzkâr bir tufanın doğmadığını izah edebiliyorlar mı? Yahut meselâ Sâm örfünün yoğuruluşundaki hususi bir meziyetle bütün girift ve içinden çıkılmaz ilimleri hallediverdiğine kâni olanlar neden dolayı ahmak ve kalın kafalı Moskof'un da böyle bir volkan yaratabildiğini, uyuşuk ve miskin Çin'in kaç defa bir hayal uğrunda delicesine Hazar Denizlerine kadar taşıtığını söyleyebiliyorlar mı? İcap etmez mi ki bunun daha derin, daha ihâtalı sebepleri olsun? Ne de olsa her şeyden evvel bir harikalar ya-

ratan devrin cevalangâhı olan memlekette eskiden beri kimler yaşamıştır, nasıl yaşamıştır, bilmemiz, öğrenmemiz lazım gelir.

Bu büyük yarımada'nın Garp sahilini uzun bir dağ kordonu kuşatır dedik. Buna Tehâme derler. İklim yalnız burada mutedilleşir. Arabistan yalnız burada yağmur yüzü, su yüzü görür. İşte bu sebeptendir ki, bu memlekette yaşayan kavimler en ziyade Tehame civarında dolmuş, o civarda yerleşmiştir. Birbiriyle harp eden, birçok asabiyet ayrılıklarının sevkiyle aralarında daima bir açıklık bulunan bu kavimlerin hepsi aynı kandan ve aynı lisan tomurcuğundan geliyordu. Hepsî Arap isminde toplanıyorlar, Arabistan denilen bir yerde oturuyorlardı. Fakat hiçbir zaman bir kitle ve bir kavim olamıyorlardı. Demekki Arap bir ırkın ismi idi. Tehâme'nin ince uzun şeridi üzerinde başlıca iki kavim vardı: Yemen ve Mudar... Nebtîler, Kuzaalılar gibi daha birçok kavimler varsa da bunların biri Umman ve Hadramut'ta diğeri de Filistin'de olduğu için asıl büyük kitleden uzak bulunuyorlardı. Yemen, Kahtân ve Mudar Adnan batınlarından teşekkül ediyordu. Kahtânîler Erfahşad ve Kah-tan yahut Yaktân bin Âmir neslinden geliyordu. Mudarîlerse Hazret-i İsmail ve Adnan neslinden geliyorlardı.

Arabın en eski ve büyük medeniyeti Yemen'de Kahtânîler arasında doğdu. Uzun müddet İbn Âmir'in oğulları aşiret kavgasıyla birbirini yedikten sonra, nihayet kavmin müşterek örfü aşirî zihniyete galebe çaldı. Haricî tehlikeler bu örfü daha ziyade sağlamlaştırdı, pekleştirdi. Yemen'in aşiretleri adeta seyyar bir site (medine) vaziyetine geldi. Yerleşenlerse hakiki siteleri vücûda getirdiler. Asırlarca hükûmet süren birçok devletlerden başlıca üç tanesi, Himyer, Sebe ve Kehlân en ziyade ehemmiyeti hâizdir. Bu devirlerde mimarisi, sanatı, edebiyatı ve teşkilatı ile inkişâf etmiş bir medeniyeti temsil eden Yemen'de Ma'rib, San'a ve Sebe gibi büyük şehirler teşekkül etmişti. Bugün toprakları arasında Mısır gibi, Asur gibi binlerce kitâbe bulunan Yemen bir zamanlar Kafkasya'ya kadar çıkarak bütün Garbî İran ve Cezîre-i Ulyâ'yı zapt eden, denizi geçerek Afri-

ka'da Zengibar'a kadar ilerleyen hükümdarlar, fatihler yetiştirmişti. Hâsılı Arap kavimleri içerisinde ilk önce yalnız Yemen millî hareketlere vatan olmuş, aşiretleri pederşâhî teşkilatını, jens asabiyetini kaybederek yavaş yavaş seyyar birer site vaziyetine gelmiş, kuvvetli binalar vücuda getiren şehirleri teessüs etmiştir.

Yemen'de ilk önce kavmin muhtelif büyük batınları arasında rekabet ve mücadele vardır. Bu mücadele uzun müddet devam etti. Bir aralık eski İran'ın fatih hükümdarları buraya bir ordu göndererek zapt ettiler. Bunun üzerine Yemen'de kurtuluş maksadıyla husûle gelen hareketler kabile asabiyetlerini unutturarak aşiretleri birbirine bağladı. Bu devrede Yemen'de doğan medeniyetlerin en kuvvetlisi Himyerî medeniyetidir. Kahtân Devleti bilâhare ondan ayrılarak meydana geldi. Evs aşiretleri Himyerîlerden Benî Ezvâr denilen hanedandan meşhur Zülkarneyn bütün Arabistan'ı zapt ettikten mâadâ Kafkas Dağları'na kadar da hududunu genişletmişti. Sebe Melikesi Belkıs Sâmi bir milletin hükümdarı olan Hazret-i Süleyman'la münasebete girmişti. Yemen hükümdarlarından (...) donanma ile karşı sahile geçerek bütün Habeşistanı zapt ile Zengibar'a kadar indi. Bugün Avrupa seyyahları Zengibar'ın ortalarında birçok Arap medenî eserlerine, hatta bazı şehir harabelerine rastgelmektedirler. Bunlar Yemânîlerin herhalde oralara kadar gelip geçici bir akınla gitmediklerini göstermektedir. Ma'rib'de büyük bir su bendi mevcuttu. Yemen'in kasıp kavurucu iklimini cennet haline getirerek araziye bahçelerle süsleyen Yemânîler bunu bütün ırmaklardan senenin muayyen bir mevsiminde akan suları bir yere toplamakla temin ediyorlardı. İşte bu maksatla Ma'rib şehri civarında kable'l-mîlâd ikinci asırda gayet büyük bir set inşa olunmuştu. Bu set miladın ikinci asrı ortalarına kadar dört buçuk asır Yemen'i iskâ etti. Fakat o sıralarda sıralanan dâhilî ihtilâller devleti zayıf bir

* Orijinal metinde boş bırakılmıştır. (h.n.)

hale düşürmüş ve çürümeye başlayan settin tamiri imkânsız bir hale girmişti. İşte bunun için asırlarca kuvvetli bir siyasi vahdet teşkil eden Yemen az bir zamanda darmadağın oldu. Birçok kabileler muhtelif yerlere muhâceret ettiler. Devlet dağlık yerlerde yaşayan ufak bir insan kitlesinden ibaret kaldı. Yesrib bu suretle meydana geldi ve Evs-Hazrec kabileleri Hicaz'a gelerek siteyi meydana getirdiler. Yemen'de husûle gelen bu zarurî bozgundan Şam havalisinde oldukça kuvvetli bir devlet, Benî Gassan Devleti, Irak'ta Âl-i Münzer doğdu. Huzaalılar Mekke havalisine gelip yerleştiler. Benî Gassan ve Âl-i Münzer uzun müddet istiklâllerini muhafaza ettiler. Fakat hakikatte biri Bizans, diğeri İran'ın vassalinden başka bir şey değildi.

Şimale gelince: Eskiden beri bu havalide Nebt kavmiyle Amalika kavmi oturuyordu. Şimal Araplarından bir kısmı Hiksos namıyla bir zaman Mısır'ı istila ettiler. Fakat hiçbir zaman şimâllilerde fazla bir hayatî kudret görülemez. Nebtiler Türklerin Tâciklerine benzer, Süryanî ile Arap arasında melez bir kavimdir. Bir de Kuzaa var. Bunlara Arabistan'ın her tarafında rastgelinebilirdi. Fakat sonradan Adnanîlere iltihâk ettiler. Bu suretle adeta Adnan ile Kahtân civarındaki bütün merkezîsiz dolaşan kabileleri cezbeden, fakat birbirinin zıttı (müspet-menfi) iki mıknatıs vaziyetine girmişti. Yemen'le Mudar arasında din, dil, âdet, örf itibarıyla kuvvetli ayrılıklar teşekkül etmişti. Adnan lügati şive ve lehçe itibarıyla Kahtân'dan tamamıyla ayrılıyordu. Adnanîler bir harp münasebetiyle Kahtânîlerle karşılaşınca kendilerinden ayrılmış olan Ma'ad kabileleriyle birleşmek lüzumunu derhal duyuyorlardı. Esasen eskiden beri bir birlik mevcut değildi. Mabudlar, âyin, merâsim tamamıyla ayrı idi Adnanî bir fert için kendi cemaati haricinden herhangi bir ferdin malı helâldir. Bununla beraber Mudar kavmi hiçbir zaman tam bir ruhî vahdet gösteremiyor ve Yemânîler gibi kudretten mahrum bulunuyordu. Mudarlıları birbirine bağlayan kabile teşkilatı idi. Hepsi bir soydan geli-

yordu. Şu'b kabileye, kabile amâreye, amâre batınlara, batınlar fahız, onlar da aşiret ve fasılaya ayrılıyordu.

Maamâfih bu rabita dairesini genişlettikçe gevşiyor. Binâenaleyh iki kabile arasında hatta bazen kuvvetli münâferetler bile bulunabiliyordu. Mudar milattan evvel biri Nabukadnezar'ın, diğeri Romalıların olmak üzere iki istilâya maruz kaldı. Fakat ikisi de neticesiz ve muvaffakiyetsiz oldu. Eğer haricî tehlikeler mevcut olmasaydı Mudar daha uzun müddet birleşmezdi. Kahtân'ın husumeti ve medenî fâikiyeti kendilerini daimî surette birbirine bağlamaya mecbur ediyordu.

O sırada Beytûlmakdis de Romalılar tarafından tahrip edildi. İbrânîlerden birkaç kabile memleketlerini bırakarak Cenûb'a hicrete mecbur kaldılar. İşte bu suretle Hicaz havalisinde birçok Yahudi kolonileri teşkil etti. Bir de Kahtânî tagallübünden kurtulmak isteyen bazı kabileler de Mudar'a iltihâk etti. Yavaş yavaş Büyük Arabistan'da kolların merkez noktası şimale teveccüh etmeye başladı. Mösyö Sprenger'e göre Menâsik-i Hacc ıstılahları İbrânîcedir. Mekke, Bi'r-i Sebâe, Hac vesaire gibi. Hicaz havalisine gelen İbranîlerden Benî Şem'un kabilesi Mekke'nin bulunduğu mahalde birleşti ve burada âyin mahalli olmak üzere Kâbe'yi vücuda getirdi. Hazret-i İsmail'in zevcesi Hacer vasıtasıyla Adnanî intisâbı ananesi buradan doğuyor. Bilahare Mudarîlerden Benî Cihem gelerek Mekke'de onların makamına kaim oldu. Kâbe'ye tesâhub etti. Binâenaleyh Kâbe o havali Araplarının mukaddes bir binâsı, âyin mahalleri makamına geçti. Bunun emsâline çok tesadûf olunur. Anadolu'da Ashâb-ı Kehf var ki, Hıristiyanlık akâidince bunun mukaddes bir mahal olduğu birçok Hıristiyan hacılarından anlaşılmaktadır. Halbuki Anadolu'ya gelip birleşen Türkmenler de buraya kudsîyet verdiklerinden dolayı içtimâî kıymetini kaybetmemiş, bilakis ziyadeleşmiştir. Hicazın ve Mudar'ın yavaş yavaş bütün kabileleri, batınları cezb etmeye başlaması Mekke'nin dinî ehemmiyetini arttırdı. Bu suretle Mekke birçok batınların birleşmesinden mürekkep bir jensler

(gens) müctemiası, bir şehir oldu. Eski ufak vahdetini kaybetti. Yalnız Benî İsmail Kâbe'nin kapıcısı olarak kaldı. Kapıcılık Arabistan'ın akâidinden geçmedir. Bütün Mudar içerisinde Kinane, Kinâne içerisinde de Kureyş –Mekke'nin ekseriyetini teşkil etmek üzere– Benî Adnan'ın en ziyade nüfuz sahibi olanları idi. Kureyş dâhilinde halk biri Abdulmenaf'ın diğeri Abduddâr'ın riyaseti altında iki muhtelif zümreye ayrılmıştı. Benî Abdülmenaf da Benî Hâşim, Benî Ümeyye olarak tekrar ikiye ayrıldı. Bu suretle birbirine rakip, hatta bazen düşman bir şehrin içerisinde birçok büyük aileler meydana geldi.

Bununla beraber Kureyş'i harice karşı daimî surette bir tutmaya mecbur eden sebepler vardı. Bu sebeplerden en mühimi Kâbe idi. Kâbe'nin muhafazası hakkını ellerinden kaçırmamak için haricî tehlikelerde elbirliği etmek onlara göre bir zaruret hükmünde idi. Bundan mâadâ Mekke'nin Yemen ile Suriye yolu arasında bulunması burasının iktisadî kıymetini de artırıyordu. Her sene Kâbe'ye gelen hacılar birçok hediyeler bırakmadan gitmiyorlardı. Bu hal Mekke ahalisinin zenginleşmesini temin eylediği gibi gittikçe şehir büyüyor ve kalabalıklaşıyordu. Nihayet buranın bir panayır vazifesini görmesi bütün Mudar aşiretlerinin bir harp zuhurunda Kureyş'in etrafında toplanmasını intâç eyledi. İşte bu suretle Kureyş hadiselerin sevkıyla Mudar'ın reisi oldu.

Bununla beraber Mekke hiçbir zaman tam bir site sayılamazdı. Çünkü orada büyük ailelerin nüfuzu el'ân her şeyin üstünde tutuluyordu. Kabilenin bütün kudreti emirin şahsında toplanırdı. Emir hem padişah, hem kadı, hem maliye nazırı, hem kumandan, hâsılı her şeydi. Fakat Mekke'de yalnız bir aşiret bulunmadığı için bir reisin bütün bu vazifeleri cem' etmesi kâbil değildi. Büyük ailelerden her birisinin diğerlerinden biraz fazla nüfuz sahibi olması derhal mücadele, hatta harbi mucib olurdu. Mevkii tutabilmek içinse harp etmemek lazımdı. O halde zarurî bir işbölümü kendiliğinden meydana geldi. Bu suretle Mekke'nin icrâi ve teşriî vazifeleri şehirde bulunan

10-15 kadar büyük aile arasında tevzî olundu. Kureyş'te en büyük aileler Hâşim, Ümeyye, Nevfel, Abduldâr, Esed, Temîm, Mahzûm, Adiy, Cumah, Sehm olmak üzere on tane idi. Şahsın umûmî vazifelerini siyasî, idarî, askerî, beledî, malî olmak üzere başlıca beşe ircâ' etmek kâbildir.

Siyasî Vazifeler: (1) Sedânet, yani Kâbe'nin hâcibliği vazifesi idi. Bu âdet Kâbe'nin müessisi olan İbranîlerden geçmiştir. Kâbe bütün Mudarlıları alâkadâr ettiği için bu vazife gayet mühim idi. Bunu ifa eden aile şehre adeta hâkim demektir. Ayrıca bir reislik olmadığı için bu makam kısmen reislik yerine geçiyordu. İslâmiyetin zuhuru sıralarında bu vazife Hazret-i Muhammed'in büyük babası Abdulmuttalip'te idi. Bu mevkiin elde edilebilmesi için birçok aile kavgaları oldu. (2) Sefâret: Elçilik vazifesidir. İslâm'dan evvel Kureyş'in son sefiri Hazret-i Ömer'dir.

İdarî Vazifeler: (3) Nedve: Dârüşşûrâdır. Buraya en aşağı kırk yaşında bulunan şehrin a'yânı a'zâ olarak iştirak ederdi. Şehrin bütün idarî meseleleri burada müzakere olunurdu. Mekke'yi bir site haline getirebilecek en mühim müesseselerden birisi burası idi. (4) Meşvere: Müsteşarlık olup bu vazife Benî Esed'de idi. (5) Hükümet: yani halk arasındaki davaların halli ve faslı vazifesi idi. Bu adeta muhakeme mevkiinde idi.

Askerî Vazifeler: (6) Ukâb: Alemdârlık vazifesi. Ukâb Arapça karkuş demektir. Bu Kureyş'in dinî timsâli (*symbole*) idi. Bu vazifeyi Mekke'nin en şerefli ailelerinden Benî Ümeyye icrâ ediyordu. (7) Kıyâde: yani kumandanlıktır. Kureyş Mudar'ın reisi olduğu için haricî tehlikelerde müttehid orduya Kureyş'ten birisi reislik yapardı. İslâm'dan evvel son kumandan Ebû Süfyân idi. (8) Kubbe: Çadır, yani askerî mühimmatın deposu demektir. (9) A'inne: Atlara nezaret vazifesidir. (10) Kur'a vazifesi.

Beledî Vazifeler: (11) Sikâye: Mekke'nin suyunun tedariki vazifesi ki, Benî Hâşim'de idi. (12) Rifâde: Hacılarla su tevzii ve yemek verilmesi vazifesi idi. Abduddâr bu işle muvazzafdı.

(13) İcâre: Mescid-i Haram'da asayişin muhafazasına memur idi.

Mâlî Vazifeler: (14) Eşnâk: Borçları, cezâ-yı nakdileri takdir vazifesidir. (15) Mecnû' emvâl idaresi. Bu adeta vakıf idaresidir. Mâlî hazine de demektir.

Kureyş bu zarurî idareyi tesis etmekle beldenin vahdetini temin etti, fakat aşirî asabiyete bir set çekemedi. En son meşhur mücadele Hâşim-Ümeyye kavgası oldu. İslâmiyette Kureyş'in diğer kabile asabiyetlerini geride bırakacak kadar mühim bir rol oynayan bu vaka şehrin içerisinde birbirine dış bileyen iki sınıfın meydana gelmesine sebep olmuştu. Şunu da kaydetmek icap eder ki, Kâbe bütün Mudarlıları senede bir defa topluyor; Sûku'l-Ukaz Onlara iktisadî, irfânî tam bir merkez oluyordu. Her şair mensup olduğu kabilenin kahramanlıklarını burada bir kaside ile terennüm ediyor. İçlerinden en ziyade âmmenin sevgisini kazanan şiir Mescid-i Harâm'ın duvarlarına asılıyordu. Böylece İslâm'a kadar yedi büyük şair eser meydana getirdi. Bununla beraber Sûku'l-Ukaz'ın ziyaretçileri hiçbir zaman vuzuhlu, sarîh bir akîde etrafında toplanmıyorlardı. Her kabile her şiir müstakil dinini muhafaza ediyordu.

Mudar kabileleri eski klanların inhilâlinden sonra meydana gelen jenslerle henüz klan teşkilatını saklayan aşiretlerden mürekkepti. Her kabilenin, her klanın kendisine mahsus bir mabudu, bir ilahı vardı. Bu bir timsal ve totemden ibaretti. Bazen bir buğday tanesi, bazen bir kaya, bazen bir deve yahut deve sütüyle hurmadan yapılmış bir nevi hamur yahut da kıymetdâr bir taş, bir insan heykeli aşiretin, jensin totemi olurdu. Sûku'l-Ukaz yüzlerce kabilenin mabudunu bir araya toplayan bir panayır oldu. Mabudun kurban edilmesi ve abidleri tarafından yenilmesi, totemizm ibtidâî dininin zaruretlerindendir. Nitekim bazı Arap aşiretleri de tapındıkları bir hayvanı veya hurma hamurunu senenin muayyen bir zamanında yerlerdi. Müverrihler bunu Arap'ın mabuduna kızması şeklinde tefsir etmek istiyorlar ki, yanlışdır. Son zamanlarda Kâbe'nin etrafın-

daki ilâhların sayısı üç yüz altmışa çıktı. Böylece Mekke adeta Arabistan'ın Roma'sı olmuştu. Nitekim ayınıyla İtalya'da da bir millet değil, birçok kavimler bulunurken Roma efsanevî surette teşekkül etmiş, ilk zamanında tam bir klan olarak yaşamış, sonradan büyük ailelerin teşekkülü ile jenslere ayrılmış, fütûhatını genişlettikten sonra dünyanın dört tarafından ve İtalya'dan binlerce ilâhın heykellerini Kapitol'e toplamıştı. Nasıl ki Roma'da din bir oyuncak, bir tesamuh işi halini almış, mabudlarla bir insan gibi münasebete girişmek, pazarlık etmek, kızmak, onları tahkir etmek alalâde bir şey olmuştu, aynıyla Mekke'nin mabudları birbiriyle kavga eden, birbirini çekemeyen bir yığından ibaretti. Mekke vaktiyle ruhî bir vahdetti. Bir klan ve bir site idi. Hazret-i İbrahim'in dini bu sitenin âyini (culte) teşkil ediyor, İbranî itikatları bu klanın nüvesini vücudunda getiriyordu. Vaktâki Arap kabileleri Mekke'ye doldular ve jensler sitenin müşterek ruhunu parçaladı, örttü, işte o zaman klanın vahdaniyetçi (monothéiste) ruhu da bozuldu ve kabileler hegemonyasının kesretçi (polythéiste) ruhiyeti meydana geldi. Nitekim Eflâtun da *Timée*'sinde Atina'nın eski vaziyetinden telahhüfle bahs ediyor. "Keşke her şey başlangıca dönebilseydi. O zaman Atina için de hakiki saadet doğacaktı" diyor. İşte Mekke'nin de bu devresinde Tıpkı Ksenofon'lar gibi, Grakus'lar gibi tesâmuhu nefretle karşılayan ve eski Mekke'nin iadesini isteyen bir zümre meydana gelmeye başlamıştı. Vahdaniyetçi olan bu zümreye Hanîfler ismini veriyorlardı. Hanîflerin mühim bir kısmı inkılâp istiyordu. Bu itikatların yanlışı, bu teşkilatın fena ve tufeylî olduğunu iddia ediyor ve Hazret-i İbrahim'in neslinden eski dini ve eski akideyi canlandıracak bir peygamber bekliyordu. Kuss bin Sâidetu'l-Iyâdî'nin Sûku'l-Ukaz'da birbiri arkasına verdiği hitabeler bu fikirleri vazıh bir surette gösterir. Hanîflerin bu belîğ hitabeleri Mudar'ın nesir lisânının teşekkül ettiğini gösteriyor. İbn Sâide'nin birçok kasideleri vahdaniyetçiliği telkin ediyordu.

İbn Sâide timsâlsiz ve yalnız bir Allah'ın varlığını, onun bir peygamberi geleceğini, haşr u neşri, ba'su ba'de'l-mevti tasdik ediyordu. Bir kasidesinde şöyle diyor: "Ey mevt habercisi! Bırak uyusunlar, bunların bir mev'ûd günleri var. Çağırılacaklar. Evvelce nasıl halk olundularsa öylece yeniden halk olunacaklar ilh..." Ümeyye bin Ebu's Salt da sanemlere ibadeti, zinâyı, ta'addü'd-i ezvâcî men' ediyor ve bunu gösterir şiirler yazıyordu. Fakat hasedinden İslâm'ı kabul etmedi. Hanîflerin en büyüklerinden birisi de Züheyr bin Sülemiyyü'l-Müzenî'dir (vefatı: Miladi 631). Yüz yirmi sene kadar yaşayan bu adam ilk hanîflerden sayılır. Bütün şiirlerinde vahdaniyetçiliği ve İbrahîmîliği âşikârdır. Aşere-i mübeşşereden Sa'id bin Zeyde'l-Adevî'nin pederi Zeyd bin Ömer bin Nufeyl –ki Hazret-i Ömer'in amcasıdır– din-i ibrâhîm'e sâlikti. Hazret-i Peygamber'in gençliğinde ona daima putlar aleyhinde söyler ve buna dair yazdığı şiirlerini okurdu. Fakat İslâm'ın zuhurundan evvel vefât etti. Meşhur hanîflerden Abdullah bin Rebiatü'l-Mahzûmî uzun müddet politeizm aleyhinde söyledikten ve yazdıktan sonra nihayet vahdaniyetçi bir din olan Saraka Hristiyanlığına girmek mecburiyetinde kalmıştı.

Zeyd bin Ömer diyor ki: "Cin ve cin gibi muzır ve müfsid olan insanları yanımdan kovdum. Metin ve sabûr olan böyle yapar. Ne Uzza namındaki puta tapınır, ne onun iki kızı ne de taştan iki sanemi etrafında dönerim ve ne de benim küçükken aklım ermediği zamanlarda Allah diye tapındığımı Hubel'e ibadet ederim... Bazen susuz olarak bir dal nasıl yeşillenirse insan da günün birinde ansızın bazı hakikatlere vâkıf olur. Allah'a karşı taat ve takvanıza dikkat ediniz. Ona dikkat ederseniz felaketten masun kalırsınız."

Hanîflerden Lebid bin Rebia en ileri gelenlerdendi. Hazret-i Peygamber kendisini takdir ediyordu. Hazret-i Âişe radiyallahu anhâ da eserlerinden on iki bin beyit mahfuzdu. Hâsılı hanîfler Mekke'nin eski dini olan din-i İbrahîm'i iadeyi davalarında esas telakki ediyorlardı. Bununla beraber hanîflerin iti-

kadı yalnız İbranî akaidi ve İbranî peygamberleri değildi. Atık yalnız Mekke ve onun mahdut dairesi mevzubahis olmuyordu. Şimdi bütün Mudar bununla alâkadârdı. Yemen'e gelince, burası her ne kadar eski merkezlik kudretini kaybetmiş ve halkın mühim bir kısmı Hicaz'a gelmeye mecbur kalmış ise de eski bir medeniyetin vicdanî teşkilatını da Evs ve Hazrecle beraber Hicaz'a girmişler ve tam bir site, hakiki bir ruhî vahdet olan Yesrib'i vücuda getirmişlerdi. Yemen'de doğan eski bir dinî inkılâbın mübeşşiri Hazret-i Hûd'la Mudarî peygamberlerden Sâlih, Şuayb, hadisle müeyyed Hanzala bin Safvân İbranî değil, doğrudan doğruya Arap peygamberleri idi. Yemânî medeniyetinin hanîflik üzerine azamî tesiri oldu. Yesrib Mekke'nin gözü önünde daimî bir numune-i imtisâl olarak duruyordu. Halbuki Tâif Mekke'nin ufak bir timsâli idi. Tâîfliler asla Hicazlı, Mudarlı bir kabile olan Sakîflerin birkaç şubesinden ibaretti. İşte bu sebepten dolaydır ki, peygamber Mekke'nin İslâm'a gelmediğini görmesi üzerine Tâif'e gitmiş, burada da muvaffakiyetsizliğe uğrayarak dönmeye mecbur kalmıştı. Halbuki Yesrib Hazret-i Muhammed'i canıgönülden karşıladı. Şehre girer girmez istisnasız İslâm'ı kabul etti.

Hanîfler putlar aleyhinde söylüyorlar, yazıyorlar ve şayet canları tehlikede kalacak olur ise Yesrib'e ve civarındaki bazı Yemânî kabilelere iltica ediyorlardı. Bununla beraber canlarının tehlikede kaldığı da pek vâki' değildi. Çünkü Mekke bir site olmadığı için, bir adamın kavl-i mücerred üzerine katledilmesi, mutlaka kan davası meydana getirirdi. Kureyş'te çıkan birkaç mesele şehrin vaziyetini ve mevkiini fevkalade müşkülleştirdiği için her aile böyle bir şeye sebep olmaktan çekinir ve korkardı. Mekke havalisi Yemânî (Kahtânî) kabilelerle dolmuştu. Ezdilerden Huzâ'a, Mustalak, Dîş, Kâre, Hişam; Acile'den Gâfik, Ahmes ilh... Hâsılı adedi yirmiyi bâliğ olan birçok kabile Hicaz'ın muhtelif yerlerine dağılmışlardı. Bu suretle lehçe, lügat, âdet ve itikat itibarıyla birbirinden tamamıyla ayrı iki âlem, iki kavim birbirinin içine girmiş, yan yana

yaşamaya başlamıştı. Şayet bazı haricî şerâit telâhuk etmemiş olsaydı bu birbirine uymayan halk zümreleri yan yana Hindistan'ın kastları gibi tamamıyla kapalı olarak asırlarca kalırlardı. Fakat iş böyle olmadı. Mekke'nin bir garibe halini alan kozmopolit camiasına yalnız Arap olan bir Yemânî'nin akîdeleri değil, hatta bir Yahudi, bir Hristiyan dini bile serbestçe girip çıkıyorken hiç kimse bir başkasının itikadına karışmayı aklından geçirmiyordu. Vaktâki uzaklardan esen zehirli bir rüzgâr çölün durgun yüzünü dalgalandırdı. Haricî bir tehlike bütün Mudar'ı tehdit etmeye başladı. İşte o zaman bir vahdet; ruhî, itikadî bir vahdet zaruret halini almıştı. Hristiyan olan Habeş Necâşisi Kuman'dan Ebrehe'yi göndererek Yemen'i zapt etti. Önünde yüzlerce fille ilerleyen büyük bir Afrika Sâ'm ordusu Mekke'yi tehdit etti. Mudar'ın dini merkezi en korkulu günlerini yaşıyordu. Kureyş bu bu büyük tehlikeye karşı Kâbe'ye canıgönülle bağlandı. Ona bütün Adnanî, Kahtânî kabileler bütün hanîfler zahîr oldu. Rivayete göre Mekke ahalisi dağlara çekildiler. Ebrehe'nin ordusunu eabil kuşları helâk etmişlerdi. Halbuki o devrin hemen bütün şiirlerinde Mudarîlerin Habeş ordusunu perişan ettiği söyleniyor. Buna Araplar "Fil Vakası" diyorlar ki, İslâm'dan evvel tarih başlangıcı itibar edilmişti. Fil vakası ilk tesirini Mekke'nin nüfusunun birdenbire ziyadeleşmesinde ikincisi de Mudar edebiyatında göstermiştir. Yine aynı vakanın tesirlerindendir ki, hanîfler kuvvetlenmişler ve seslerini yükseltmişlerdir. Şehrin civarında birçok mağaralar vardı. Bazı hanîfler bu mağaralara çekilir, orada itizâl içerisinde bir dinî vecd hayatı yaşarlardı. Bu adamlarda yüksek bir mutasavvıf ruhiyeti vardı. Sükûnetle vaaz eder, tahkirlere, istihzalara sükût ve sabırla mukabele ederlerdi. Sûk-ı Ukâz İslâm'ın zuhurundan on beş sene kadar evvel en feyizli, en yüksek eserlerini meydana getiriyordu. Hâsılı Mekke her cihetten büyük tahavvüle hazırlanmakta idi.

Hazret-i Peygamber miladın 570. senesi Nisan ayına tesadüf eden bir Rebiülevvel'in 12. Pazartesi günü dünyaya geldi. Bu sene Mekke yakınında Fil Vakası cereyan ediyordu. Doğmalarından evvel babaları Abdullah vefat etmişti. Altı yaşında ise anneleri Amine'yi kaybettiler. O zaman dedesi Abdulmuttalib'in yanında kaldılar. Bir sene sonra da Abdulmuttalib vefat edince Cenâb-ı Peygamber'in terbiye ve himayesini amcası Ebû Tâlib kabul etti. Hazret-i Muhammed (s. a.) on iki ve on yedi yaşında birincisinde amcası Ebû Tâlib, diğerinde Zübeyr ile Suriye ve Yemen'e birer seyahat yaptı. Suriye yolunda Hıristiyan rahiplerden Bahîra ile hasbihal etti. Fakat o zaman henüz on iki yaşında olduğu için âşikârdır ki bu seyahate bir mânâ atfetmek mânâsız olur. Ebû Tâlib fakir idi, genç yeğenini kendi kazancıyla geçindiremedi. Cenâb-ı Peygamber bu sıralarda ticaret ve çobanlık yaparak amcasına yardım ediyordu. Yirmi dört yaşlarında Suriye'ye ikinci bir seyahat yaptı. Bu sefer Bahîra'nın halefi Nastûra ile görüştü. Dönüşünde Mekke'nin zengin dullarından Hazret-i Hatice ile evlendi. Hazret-i Muhammed (a. s.) o zamanlar bütün Mekke ahalisince sevilirdi. Herkes kendisini Muhammedu'l-emîn diye çağırıyordu. Kâbe'de Sûk-ı Ukâz'da bir münakaşa olduğu zaman herkes Muhammed'i hakem gösteriyor ve onun sözüne itimat ediyordu. Hazret-i Peygamber bilhassa hanîflerle ziyade görüşüyordu. Yukarıda ismi geçen Zeyd bin Ömer kendisine Hazret-i İbrahim'in vahdaniyeti akâidini anlattı. Hazret-i Muhammed'in hanifler de, aleyhtarları da, kabile asabiyetinin en koyu müdâfileri de dostu, muhibbi idi. Geniş bir nüfûz-ı nazar, yüksek bir zekâ Arapların en ziyade takdir ettikleri meziyetlerdi. Bunlardan başka Hazret-i Muhammed'in fazileti, mizacının itidali kendisine daha çok taraftar peydâ ettiriyordu. O zaman ki Hazret-i Muhammed (a. s.) daha henüz İslâmiyetin esaslı akidelerini neşre başlamamıştı. Henüz hiçbir tarafın fikirlerine

doğrudan doğruya taraftar olmuyordu. Mekke'de bir sınıf vardı. Dinî tesâmuhun zarurî neticesi olarak tamamıyla dinsizdi. Lâkin bunlara hanîfler ve Musevîler bile taraftar olmuyordu. Onlar bile Cenâb-ı Peygamber'e gelip dert anlatırlardı.

Vaktâki Fahr-i Kâinat kırk yaşına geldi ve uzun müddet-ten beri uzlette kaldığı Hirâ tepesinin kuytu bir mağarasında Cibrîl-i Emîn tarafından "İkra bismike" suresi nâzil oldu. İşte o zaman Kureyş Abdulmuttalib'in bu mübarek torununa karşı olan emniyetini kaybetti. Bundan sonraki iki üç sene şüphe ve tereddüt devresi idi. Seneler geçiyor Cebrâil'den eser görünmüyordu. Cenâb-ı Peygamber uzun müddetler nübüvvetin ağır ve ilâhi yüküne tahammül edemeyerek kendisini bir uçurumdan aşağıya atacak derecelere geliyordu. Fakat nihayet kırk üç yaşında ilk "Yâ eyyuhel muddesir" suresi nâzil oldu. Artık bundan sonra Hazret-i Muhammed yalnız nebî değildi, aynı zamanda Cenâb-ı Hakk'ın resûlü idi. bu üç sene zarfında Hazret-i Hatice'den mâadâ hemen hiç kimse İslâm'ı kabul etmedi. (Hazret-i Ebûbekir ve birkaç kişi varsa da rivayettir.) Bu öyle bir akîde idi ki, bütün Kureyş ona düşman olacaktı. Onu taşlayacaklardı. Muhammed istirahatini bıraktı. Muhammed dünyada hiçbir kavmin kendisine veremeyeceği nüfûzunu, itibarını bıraktı. Cenâb-ı Peygamber o zaman hakikaten yalnızdı. Gönlünde Allah'ından, yüreğinde sarsılmaz ve yıkılmaz azimlerinden başka kimsesi yoktu. Mescid-i Harâm'dan kaç kere yakasından sürüklenerek çıkarıldı. Yollarda kaç kere tahkir ve tehdit edildi. Lâkin Hazret-i Muhammed ümidini bir dakika kesmedi. Azmini bir dakika kırmadı. Tâife gitti. Oradan da taşlanarak geri dönmeye mecbur oldu. Hâsılı Fahr-i Kâinat'ın Mekke'deki hayatı meşakkatli, tahammülsüz, buhranlı ve esrarengiz bir hayattı. On sene süren bu devrede Cenâb-ı Peygamber'in ruhu derin, yüksek bir mutasavvıfın ruhu idi. Vah-

* "İkra bismi rabbikellezi halak" (Yaratan Rabbinin adıyla oku!) (Alak Sûresi, 1. Âyet). (h.n.)

** "Ey örtünüp bürünen!" (Müddesir Sûresi, 1. Âyet). (h.n.)

detî uzlette saadeti bulan bir ruhtu. Bu ruhta şefkat, rahmet, af ve müsâmaha ne canlı, ne yüksek bir şekilde birleşmişlerdi. Hazret-i Muhammed'in Mekke'deki hayatında Hazret-i İsa'yı andırır şeyler vardır. Burada da aynı zahmetler, burada da aynı hakaretlerdi. Şayet Mekke Kudüs gibi bir site olsaydı, şayet Mekke'de Kudüs Yahudilerinde olduğu gibi aile asabiyetleri, mücadeleler, kan davaları olmasaydı, herhalde Cenâb-ı Peygamber'in hayatı tehlikede kalacaktı. O zaman aynen Hıristiyanlığın ve Hazret-i İsa'nın vaziyetine benzer bir vaziyet doğabilirdi. Fakat böyle olmadı. Esasen olamazdı. On iki aileden hiçbirisi Muhammed'in bir kılına dokunmaya cesaret edemediler. En nihayet iş kim vurduya kalsın diye her kabileden birer kişi seçilerek Muhammed'in evine gönderdiler. Fakat Cenâb-ı Peygamber evvelce haber aldı. Tetik davrandı. Onların yolunu şaşırttı. Gözlerini bağladı. Bu suretle 632 milat senesinde kendisinden evvel hicret eden 70-80 kadar Müslümanın yanına, Yesrib'e gitti. Müslümanlar Fil Vakası'nı bırakarak bunu tarih başı saydılar. Cenâb-ı Peygamber'in Medine'deki hayatı da on sene devam etti. Bu hayat diğerine katıyen benzemez, o kadar ayrılır. O kadar başkadır. Cenâb-ı Peygamber burada kudretli bir devlet adamı, bir asker, bir vâzı'-ı kânündür. Mekke'de nâzil olan ayetler ile Medine'de nâzil olanlar arasında küllî fark vardır. Medine'de Kur'ân âyetleri daha şiddetli, daha kat'îdir. Merhamet ve mürüvvete istinat eden bir din değildir. O artık her hatayı affetmez. Daha ziyade kisasçı ve intikamcıdır.¹⁶ Hâsılı Hazret-i Muhammed Yesrib'de, yani tam bir sitede, bir dinin ve bir devletin temellerini kurmuş, ona sarsılmaz bir nizam vermiştir. Mekke'de on sene içinde Müslümanların adedi yüzü geçmişti. Medine'de ise bir sene içinde bütün şehir Müslüman olduktan mâadâ, Mudar'ın her tarafında intişara başladı. Hazret-i Peygamber birçok kavimler ve birçok kabileler

¹⁶ Kısasa ait âyet mensûh âyetlerden ise de ahkâmı İslâm dininde câri olmuştur.

halinde bulunan Arapları yalnız bir millet haline koymak istiyordu. Cenâb-ı Hakk böyle emretmiş idi. Artık her kabilenin ayrı sanemi, ayrı âdeti olmayacaktı. Artık şerafet davası, mal ve neseple sabit olmayacaktı. (“Şerefü'l-insâni bil-ilmî ve'l-edeb, lâ bil-mâli ve'n-neseb”). Ecdâdın mezarlarına kutsiyet verilmeyecek, aileler milli vicdandan gasp ettiğini yine millete iade edecekti. İşte böylece İslâmiyetin yüksek akîdeleri eski bir medeniyetin Hicaz'a kopup gelmiş bir parçası olan Yesrib'de az zamanda kök saldı ve ona istinat ederek bütün Mudar'ı etrafına topladı. Nihayet Mekke'yi de cebir ve kuvvetle zapt etti. Mescid-i Harâm'ın üç yüz altmış sanemi yerlere çarpıldı. İşte bu suretle Mudar'ın asırlardan beri devam eden aşiret mücadelelerine kat'î bir fasıla çekilmiş olunuyordu. Bu fasıla diğer Arap kavimlerine de şâmil midir, onlara da sirayet ederek kat'î tesirini yapmış mıdır? Kat'î bir surette kestirilemez. Fakat herhalde şurası muhakkaktır ki, başta Medine olmak üzere Mudar'ın kudreti istilâ heyecanının devam ettiği müddet zarfında bütün Arabistan'a nüfuzunu geçirmiş ve her türlü aksülamel hareketine karşı sarsılmaz bir müeyyide olmuştu. Fakat vaktâki hâkimiyet Medine'den Şam'a, yani siteden tekrar kabile asabiyetine döndü, o zaman aşiretlerin aksülamelle-ri uyandı ve tefâhur dâiyyesi millî vahdeti mutlak bir surette bozdu. Mudar haricinden olan kavimlerin örfü, ananesi Mudar'a uymadığı için daha ilk devrelerde aksülamel hareketleri uyanmaya başladı. Cenâb-ı Peygamber'in Medine'deki hayat ve ikâmetleri esnasında Yemen'de Esvedü'l-Ansî ve Yemâme'de Müseylimetü'l-Kezzâb nübüvvet davasına kalktılar. Bu yalancı peygamberlerin en ziyade üzerinde durdukları ve ısrar ettikleri nokta Hac ve namaz meselesi idi. Müseylime namazı günde üçe indiriyordu. Esved içkiyi mubah, Hacc'ı müstehab görüyor, Cenâb-ı Peygamber'le beraber kendi isminin de –hâşâ– resûlullah diye telkîb olunmasını istiyordu. Yemânîlerin

* “İnsanın şerefi ilim ve edebledir. Mâl ve neseple değildir”. (h.n.)

Mudarilere karşı olan bu ilk aksülameli az zamanda söndürüldü. Müseylime'ye gelince, bu adam diğerinden daha fazla mukavemet etti ve Hazret-i Ebûbekir'in hilâfeti esnasında Diyarbekir ve Diyar-ı Rebîa'da nübüvvet davasına kalkan Secâh isminde bir kadınla izdivaç etmişti. Fakat Hâlid bin Velîd her ikisini birden tenkîl etti. Aynı devre zarfında Neced'de Tuleyha, Umman'da Lakît bin Mâlik nübüvvet davasına kalktılar. Fakat kahraman Hâlid ikisini birden, isyan bayrağı kaldırdıkları memleketleri tepeledi. Bunlar ki İslâm'ın içinde doğan ilk tefrika ve mutezilenin ilk tohumudur. Tamamıyla Arapların arasında doğdu. Arap kavimleri tarafından müdafaa ve tervîc olundu. Fakat Müslümanlığın coşkunu ve heyecanlı ruhu onu bir kaşık suda boğdu. Az zaman içinde teskin etti. İşte bu suretle Mudar kavmi Arap ırkının hâkimi ve reisi oldu. Yesrib Müslümanlığın bütün esaslarına muvâfık, tam bir site ve bir Arap pâyitahtı vazifesini gördü

Kur'ân-ı Kerîm: Müslümanlığın en büyük istinat noktası ve Cenâb-ı Hakk'ın resûlü vasıtasıyla kullarına gönderdiği kelâmı olan Kur'ân-ı Kerîm bir kısmı Mekke, ikinci kısmı Yesrib'de olmak üzere yirmi veya yirmi üç sene zarfında parça parça nâzil olmuştur. Bu parçalardan her birisi âyetleri, âyetlerin mecmûu da sûreleri teşkil eder. Mushaf-ı Şerîf 114 sûreden ibarettir. Ef'âl ve Berâ'e sûrelerini birlikte telakkî edenlere göre 112'dir. Kur'ân-ı Kerîm Mudar lehçesi esas olmak üzere nâzil olmuştur. Mudar'ın Kureyş, Kinâne, Hüzeyl, Esed, Temîm bin Merr, Kays-ı Aylân ve Dabbe lügatlerinden terekkeb etmektedir. Fakat Kur'ân-ı Kerîm kavâidi Kureyş harf ve nahvi üzeredir. İhlâs sûresi gibi mükerrer olarak nâzil olan sûreler de vardır. Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerleri seci'li ve mukayyedir. Baştan nihâyete kadar gayet belîğ ve sarîh bir lisân tanzîr kabul etmez bir kuvvetle gider. Kureyş'in en kuvvetli şairlerinden muallaka sahibi Lebid Mushaf-ı Şerîf'in bu i'câzkâr belâgati karşısında âciz kalmış ve artık bundan sonra şiir söylemek günahdır demiştir. Cenâb-ı Peygamber'den tevâtüren sabittir

ki, Kur'ân-ı Kerîm'in yedi kıraat tarzı ve yedi harfî vardır. Ma-amâfih bu yedi harf meselesi birçok Kelâmîyyûnu işgâl etmiş. İbn Ebû Şâmme gibi bazı müfessirler nazarında kırka kadar bile çıkar. Kâmus sahibi bu yedi kıraat tarzını yedi meşhur kabîle lehçesi olarak gösteriyor. Kureyş, Hüzeyl, Sakîf, Hevâzin, Kinâne, Temîm, Yemen. İmam Süyûtî'nin *İtkân* nâm eserine göre Kur'ân-ı Kerîm'in Mekke'de nâzil olan sûreleri 86 ve Medîne'de nâzil olanlar ise 28'den ibarettir.

Bazı Hıristiyan tarihçiler İslâm'ın en büyük mucizesini gözden düşürmek için onun menşe'ini, me'hazlarını araştırıp bulmaya çalışmışlardır. Bununla beraber ekseriyeti bu i'câzkâr eserin kudreti karşısında itirazdan vazgeçmeye mecbur kaldılar. Le Bon *Arap Medeniyeti Tarihi*'nde bu hayreti izhardan çekinmemiştir. İslâmiyetin temel direği, esası "Kitap"tır. Adedi yüze bâliğ olan bütün tarîk ve mezhepler "Kitap"a istinat eder. Kitap'tan ahkâmını alır ve bütün ayrılıklar da Kitap'ın tefsirinin tarzındadır. Dinî ilimler içerisinde en mühim mevkii kazanan "tefsir" Kitap'ın tahlil ve izahı demektir. Her mezhebin Kitap'a ait esaslı ve hususî bir tefsiri vardır.

Hadîs-i Şerîf: Peygamberimiz Efendimizin vefatına kadar İslâm'ın esası ve her meselenin mercii iki idi: Birincisi "Kitap", ikincisi ise "Sünnet". Fahr-i Kâinat'ın zapt edilen sözleri, fiilleri, hatta sükût ettikleri şeyler bile Sünnet'e dâhildi ki, buna Hadîs-i Şerîf dahi deniliyor. En mühim hadîs câmi'leri Buhârî ve Müslim'dir. Hadîsler âyetlerin ahkâmını izah eder, tefsir eder, şerh eder. Fakat fesih veya tashih etmez. İslâmın bu iki büyük temelinin Kitap ve Sünnet'in ahkâmından bütün Müslümanların dinî ve dünyevî istifade edebilmeleri için onları mutlaka belâgat ve kuvvetlerini muhafaza etmeye çalışarak tercüme etmek icap eder. İslâmiyetin ahkâmı mâhiyet itibarıyla dörde ayrılıyor: (1) Mudar'ın cahiliyet devrinden kalan ve feshedilmeyen ahkâm. (2) Umûmiyetle feshedilen ve sarahaten menedilen ahkâm, kumar, teşâüm, tencîm gibi. (3) Mudar'da İslâm'dan evvel bulunmayıp da Mudar haricinde diğer Arap

kavimlerinde mevcut olan müessese ve akîdelerden alınan ahkâm. Meselâ gusûl âl-i Samîr kitabelerinde geçiyor. Sonra yine bazı Samîrî hegemonyalarında halîfe var. Bununla beraber bu gibi ahkâmda en ziyade hususî ve mahallî âdet olmaması ve bütün Araplar arasında umûmîleşmeye başlaması esaslı şarttır. (4) İslâm'dan evvel Araplarda –kat'iyen– mevcut olmayan ahkâmıdır ki, hak peygamberlerin ananevî silsilesiyle gelen İbranî ve Samîrî akîdelerden mürekkeptir. Çünkü Mekke'nin dinî ananesi bir taraftan Hazret-i İbrahim ve İsmail'e bağlanırken, diğer taraftan da vahdaniyetçi ve müslim olan Hazret-i Hûd ve Sâ'm'a müncer olur. Sâ'mî Arap ırkının ilk önce millet halini alan ve kuvvetli teşkilata sahip olan kavimleri İbranî ve Süryânîler idi. Meselâ Oruç, namaz gibi ki, İbranî'nin sarîh, Samîrî'nin zımnî akîdelerinden idi. Bir de yine İbranîlerden gelen nikâh ve “bir zevce almak” meselesi var. İslâm'dan evvel Araplarda yedi türlü nikâh vardı. İslâmiyet bunu bire indirdi. Zevcenin adet ve miktarı yoktu. İslâmiyet bunu tahdit etti, “dörtten fazla zevce alamazsınız” dedi.

İslâmî ahkâmın bu dört kısmına beşinci kısım olarak Sünnet'i ilave etmek icap eder.

Yesrib (Site): Yesrib Arabistan'daki kavimlerin büyük karışıklığı esnasında meydana gelmiştir. Yukarıda bahsi geçen Mekke'nin teşekkülü meselesinden çok eski bir tarihi vardır. Yemen'e gelen Evs ve Hazrec buraya yerleşmeden evvel rivayete göre Amâlika'dan bir kavim kasabada oturuyordu. Yesrib dinî bir merkez olmadığı için aşiretlerin hırsını celbetmemiş ve kabile rekabetleri şehre nüfuz edememiştir. Halbuki Hîret'ten iki asır evvel teşekkül eden Mekke değil yalnız Mudar, hemen bütün Arap kavimlerinin hırs ve rekabetini celbeden bir merkez olmuştur. İyâd Mekke'nin eski sahibi Cürhümlüler büyük selde mahvolduktan sonra Mekke'yi elde etmişti. Mudar bu mütegalip amcaoğullarını kovarak Kâbe'yi ele geçirdi. Yemânîlerin istilâ ve intişâr devresinde bu sefer Kudâa, Mudar'ı Mekke'den kovdu. Nihayet son reislerinden ve Cenâb-ı

Hazret-i Peygamber'in dedelerinden Kus, Kudâa'dan çok defa olarak Mekke'yi aldı. Halbuki Hicret'ten 3-4 asır evvel Yesrib'e yerleşen Evs-Hazrec kabileleri İslâmiyete kadar mevkilerini terk etmediler. Bu iki kardeş kabile arasında uzun müddet şehrin *culte*'ünü idare etmek meselesinde münâferet devam etti. Fakat bu mücadeleden istifade ederek siteyi zapt etmek isteyen hiçbir kabile hareketi yoktu. Çünkü Yesrib her ne kadar oldukça tehlikeli zamanlar geçirmişse de şehrin bu iki büyük kabilesi derhal birleşerek düşmanlarını kovmuşlardı. Yesrib Suriye yolu üzerinde bulunduğu cihetle Titus tarafından Kudüs'ün tahrip edilmesi üzerine birçok Yahudi cemaatleri Maân'dan aşağıya Hicaz'ın Şimalî mıntıkalarına kadar hicrete mecbur kalmışlardı. Yahudilik o zaman Arabistan'da oldukça intişâra müsait bir zemin bulmuştu. Mühim bir kısım Yahudi Yesrib ve civarına yerleşti. Haffâ, Tefir, Kariga kasabaları bu suretle meydana geldi. Bunlar Evs ve Hazrec'in himâyesinde idi. Yemen'de Samîrî hükümdarlarından Zûnüvâs Hazret-i Musa'nın dinini resmen kabul etmişti. İşte bu adamın Hristiyanlara karşı yaptığı katliamdır ki Ebrehe'nin Yemen'e geçişine sebebiyet verdi. Bu Hicret'ten bir asır kadar evvel Hristiyanlık'ta başlamıştı. Suriye'de Gassân Devleti, Cezâm, Benî Kelb ve Benî Taglib kabileleri, Belka, Havran ve Rakka havalisinde Hristiyanlığı kabul ettiler. Yemen'de Nocrân tamamıyla Hristiyan idi. Bu suretle, hatta Kâbe'ye kadar Hristiyanlık sokulabildi. Halbuki Yesrib'de kat'iyen yoktu. Şehirdeki Evs ve Hazrec mücadelesi Yahudilerin birleşmesiyle beraber azaldı ve nihayet kat'i bir vifâk halini aldı. Evvela Yahudiler bu mücadeleden istifade ederek kabileleri birbirine düşürmek ve ayrı ayrı mağlup etmek tarzına yeltendiler. Fakat az zamanda iki amcazâde hemşeri birleşerek sitenin hakiki vahdetini vücuda getirdiler. Bu zamandan itibaren Yahudilerin sitedeki mevkii düştü ve küçüldü. Evvelce serbest bir surette hemşerilik ve müsâvât dâiyesinde bulunan Yahudi artık Yesrib'de nihayet bir sığıntı olduğunu hissetmeye başladı. Zihinlerde Yahudinin ikiyüzlü müfsid olduğu hakkın-

da bir kanaat yerleşti. İslâmiyette bunlardan mühim bir kısmı dini kabul etti. Hatta içlerinden evvelce Yahudi rahibi olduğu halde derhal imana gelerek kavmini de İslâm'a davet eden Abdullah bin Selâm gibi Sahâbe-i Kirâm'dan bir zata bile Hazret-i Osman'ın şehadeti vakasında işe karışıyor diye "soysuz adam" tabirini kullanmaktan çekinmedi. Hâsılı Yesrib Cenâb-ı Peygamber'in Mekke'ye geldikleri zaman tam bir site, arızasız bir ruhî vahdet haline gelmişti.

İslâmiyet'ten sonra Yesrib'de iki sınıf meydana geldi. Artık Evs ve Hazrec asabiyetinden eser kalmadığı ve aralarında tam bir vifâk olduğu için bunlar Ensâr ismini aldı. Mekke'den Yesrib'e hicret ederek yerleşenlere Muhâcirîn denildi. Bundan sonra bütün mücadele Ensâr-Muhâcirîn mücadelesi şekline girdi. Yemânî olan, eski bir medeniyetin hatıralarını ve örfî izlerini muhafaza eden Ensâr ile Mudarî olan, henüz daha aile jensi asabiyetinin kuvvetli tesirlerini kaybetmemiş olan Muhâcirîn ister istemez birbiriyle mücadele edecekti. Bu mücadele evvela yoktu. Cenâb-ı Peygamber'in vücûdu ona mâni idi. Fakat vefât-ı nebevî ilk mücadelenin doğmasına bâis oldu. Bununla beraber denilebilir ki bütün Hulefâ-i Râşidîn devri tamamıyla Yesrib sitesinin esâsâtına ve İslâm'ın hakiki kaide ve düsturlarına riayet eden bir devir, demokratik ve cumhûrî bir devirdi. Hazret-i Ebûbekir'in intihâbı esnasındaki vaka bu mücadelenin ayırt edici vasfını hâizdir. Ensâr'la Muhâcirîn İmâmet ve Vezâret vazifelerini aralarında taksim ederek kolaylıkla uzlaştılar. Nitekim gerek Hazret-i Ebûbekir, gerek Hazret-i Ömer bu işbölümüne riayet ederek kendileri hilâfette bulundukları müddetçe devletin muhtelif vezifelerinde vali ve kumandanlıklarda Ensâr'ı kullanmaktan geri kalmadılar. Bu devir, Yesrib'in hakiki bir tesânüd arz ettiği devreydi ve Mudar'ın aile asabiyeti aksülamelini (*réaction*) henüz daha meydana çıkarmamıştı.

3

Asıl mücadele Hazret-i Osman'ın hilâfete geçmesiyle başladı. İslâm'ın üçüncü halifesi, Hazret-i Ömer'in bir Acem kölesi tarafından şehâdetinden sonra Muhâcirin ve Ensâr'ın arzusuyla hilâfete geçirilmişti. Hazret-i Ömer en büyük mefkûresini koymuş, Arapları bir millet haline getirebilmek için ordularını Arabistan'ın ve Arapların vâsi' hududuna kadar göndermişti. Kadisiye Muharebesi'nden sonra Celûlâ'da İran büyük bir hezimete uğradı. Irak İslâm'ın eline geçti. Hazret-i Ömer orduya tevakkuf emri gönderdi. "Ah keşke İran'la bizim aramızda uçurumlar açılса, dağlar çıkса da ne biz onlara ne de onlar bize hücum etseler" diyordu. Fakat İran bu hezimetin acısını çıkarmak için mütarekeyi bozdu, taarruza kalktı. O zaman İran'a saldırmak Arabistan'ın hudutlarını bir daha dönmemek üzere aşmak zaruret halini aldı. Amr ibnü'l-As Mısır üzerine yürüdü. Hazret-i Ömer mektubunda "Eğer Mısır'a girdi isen zapt et! Henüz daha girmedi isen geri dön" diyordu. Halbuki İbnü'l-As mektubu Mısır'a girmeden evvel açıp okumadı. Hazret-i Ömer tam bir milliyetperver idi. Araplık vahdetini ruhunda bütün mânâsıyla duyan bir adamdı. Fakat artık bir defa ok yaydan fırlamıştı. Bunu geri almak kâbil değildi. İşte bu suretle 3-5 sene içerisinde Diyâr-ı Mağrib'den Türkistan ve Horasan'a kadar gayet vâsi' bir saha istila etti.

Araplar yalnız bir din ve bir akîde götürmüyorlardı. Aynı zamanda her gittikleri memlekete büyük bir kalabalıkla, aşiretleri, kabileleri, boyları ve soplalarıyla beraber gidiyorlardı. İşte bu suretle mağribden Horasan'a kadar havalinin birçok yerlerinde Araplar nüfus itibarıyla da ehemmiyetli bir mevki aldı. İslâmiyet Arabistan'ın hakiki hudutlarına kadar genişlediği zaman iki büyük, fakat eski ve yıpranmış imparatorluğun karşısında bulundu. Öyle iki devlet ki asırlardan beri mütemadiyen birbiriyle mücadele etmiş, fakat nihayet dâhilî ihtilâl ve isyanlarla mezhep mücadeleleri iri ve dışarıdan azametli görünen gövde-

lerini adeta belli etmeyecek bir tarzda yemiş, bitirmiş; o halde ki, pââyânsız bir kum çölüyle bir yığın bedeviden ibaret olan Arabistan gibi bir memleketin çıplak, kara kuru çocukları bir ara içerisinde bu muhteşem ve şatafatlı binaları yıktı, yerle bir etti. İslâmiyet nedir? Bu büyük ve âlemşümûl hareketin mânâsı neden ibarettir? Anlaşılmazsa İran'ın ve Bizans'ın o zamanki hakiki vasıfları bilinmezse her zaman için, birçok Avrupa müverrihleri için olduğu gibi bu mesele halledilmez bir muamma ve sırdan başka bir şey olamaz. Binâenaleyh bu iki devletin dinî mücadelelerini münhasıran gözden geçirmek icap eder.

Malumdur ki, İran'ın en eski dini Zerdüş'tün Zend-Avesta'sıyla başlayan ve tarihin kaydedemediği devirlerden beri gelen Mazdeizm dinidir. Bu din en kuvvetli ikicilik (*dualisme*) akîdesini müdafaa ve iltizam ediyordu. Ekser dinlerde muhtelif derecelerde ikicilik izlerine tesadüf etmek kâbilidir. Yunân-ı kadîmin bir aile kavgasını andırır bir yığın mabudları arasında Zeus ile Hades iki kuvvetli manzume vücuda getirir. Mısır'da Osiris karanlık ve fenâlık tanrısı Set'in daimi bir rakibidir. Orta Asya'daki Oğuz dininin akîdeleri arasında ikicilik mühim bir mevki tutar. Türkmen'e göre kâinat yerle göğün mabudu arasındaki mücadeledir. Gök Tanrı ile Yağız Yer birbirinin zıttıdır. Bununla beraber ikicilik her millette aynı kuvvette ve aynı derecede değildir. Rahman ve Şeytan nereden geliyor. Her dinin menşe'inde mevcut olan bu akîde ne zaman en ziyade tebellür ediyor? Bunu ailelerin teşekkülünde aramak icap eder. Cemiyetin en iptidai şekli klandır. Klan ise işbölümsüz, ailesiz, tam bir vahdet gösteren bütün fertlerin yalnız vecd-i içtimâî (*enthousiasme*) ile birbirine bağlı olduğu bir cemiyettir. Yani cemiyetin hücresi, bir atomu var. O zaman cemiyetin dini totemizm ve mabudu da totem idi. Lâkin vaktâki aile teşekkül etmeye başladı meselenin rengi değişti. Çünkü klan ferdi birbirine karşı mahremdir. Binâenaleyh klana merbût, mensup olarak bir erkekle kadının izdivacı haram ve memnû'dur. İşte egzogami kanunu budur. Mademki bir klan efrâdı kendi-

sinden olan ile izdivaç edemiyor başka klandan bir fert bulup evlenmeye mecburdur. İlk aile bu suretle doğdu. Fakat bu nevi ailede nüfûz garîzî (*instinctif*) bir surette tecelli ettiği için anne tarafından daha ziyade idi. Aile şerefi, aile fahri anneye ve onun mensup olduğu klanın kutsiyetine müteveccih idi. Buna mâderî aile diyoruz, fakat bilâhare asırlarca müddet harpler, maddi tegallüb ve daha birçok âmiller babanın nüfuzunu ziyadeleştirdiği için ailelerin merkez sıkleti anneden baba tarafına geçti, pederşâhî aile meydana geldi. Pederşâhî aile mâderî aileler gibi klanın bir cüz'ü olarak kalmıyordu. Belki klanın içerisinde ayrı bir varlık teşkil ediyordu. Jenslerin müstakil bir kutsiyeti, ayrı bir hukuk ve hayat anlayışı vardı.

Jenslerde bu suretle hayat “kudsî”, “lâ-kudsî” şeklinde bir manzume, bir çerçeve içerisine giriyor; kadın erkekten ayrılarak “harem” teşekkül ediyordu. Atina'da harem var idi. Roma'da harem var idi. Nihayet kadîm İran'da da ikiciliğin büyüklüğüne mütenâsip kuvvetli bir harem hayatı meydana gelmişti. İstilâcı ve kuvvetli devlet teşkilatı bu esasa ve jenslere istinat ederek teşekkül eder. Atina'nın, Roma'nın, İngiltere'nin Osmanlı'nın, İran'ın esası Çin'in devlet teşkilatı tamamıyla jenslerin ve bu hayatın icâbâtına bağlıdır ve böyle bir devlet teşkilatına malik olan cemaat veya milletin de dini ikici (*dualiste*), şekilci (*formaliste*), kaideci ve mantıkçı bir dindir. Gayet vâzıh hatlara malik, kapalı ve intişâr yahut *evolution*'a müsait olmayan bir dindir. Her ne kadar İran'da daha birçok dinî akideler doğarak, hatta bazen oldukça yayıldı ise de İran'ın hakiki dini Mazdeizm olarak sabit kaldı. Binâenaleyh eğer İran İslâmiyet'ten sonra hakiki bir aksülamel (*réaction*) yapmışsa onu iştirâkî (*communiste*) hareketlerde değil, daha ziyade inkılâpsız ve gürültüsüz bir surette meydana gelen mezheplerde aramak lazımdır. O mezhepler ki İslâmiyetin sadece eski bir formüle, büyük bir devlet zihniyetinin kalıbına intibâk etmesinden ibarettir.

Nitekim Roma'nın eski bir formülü ve âlemşümûl bir devlet teşkilatı vardı da Hristiyanlık başında Roma İmparatoru

yerine kâim olan papa olmak üzere tamamıyla o teşkilata intibâk etti ve bu suretle Katolik Kilisesi ve Skolastik Felsefesi meydana geldi ise aynıyla İran'ın eski ve âlemşümûl bir devlet teşkilatına istinat eden zihniyetine de İslâmiyet intibâk edince asr-ı saâdetde, Hulefâ-i Râşidîn, hatta Emevilerle Abbasîlerin ilk devrelerinde mevcudiyetinden eser görünmeyen bir akîde, yani zühdilik ve bir meslek, yani medrese halini aldı. Zühd ve harem şeklinde de genişledi. Ve yine Hristiyanlık Katolik Kilisesi'yle Roma'nın formülüne intibâk ettikten sonra aynı kadro dâhiline giren müstevlî kavimler de meselâ Cermenler nasıl devlet teşkil edinceye kadar o kaideye yabancı, fakat devlet teşkil ettikten sonra o kaidenin müessislerinden daha ziyade kuvvetle taraftarı oldularsa aynıyla eski İran'ın şeklini almış olan İslâmiyetin kadrosuna da bazen müstevlî kuvvetler, meselâ Türkler dâhil olunca istikrarlı bir devlet teşkil edinceye kadar o kaideye yabancı kaldılar. Fakat merkezî bir idareye mâlik olarak istikrarlı bir devlet teşkil etmeye başlayınca o zaman kaide ve formülün en kuvvetli taraftarı olarak halktan, töreden ayrıldılar. Çünkü mukayese olunan bu muhacir kavimlerin her ikisi de kabile asabiyetini kaybetmiş ve site haline gelmiş seyyar aşiretlerden mürekkep olduğu için jenslere istinat eden eski bir medeniyetin devlet teşkilatını törelerine yabancı buluyor ve önleme telakki ediyordu. İşte İran dininin İslâmiyetin intişârı esnasındaki hakiki mevkî ve vaziyeti bu idi. Maamâfih İran'da birçok dinî inkılâplar olmamış değildi. Mazdeî dini uzun bir müddet resmî bir din olmak kıymetini kaybetmedi. Bilâhare müteaddid isyanlar ve dinî mücadeleler tekrar kazandı.

Vaktiyle bir yığın prenslikten ve sabit kabilelerden ibaret olan İran'ı Déjocés adlı bir din mübeşşiri toplamış ve bir idare altına almıştı. Heredot'un devrine göre bu hâkim Hangmatana isminde bugünkü Hamedan, yani Akbata'nın yerinde pâyitaht tesis etmişti. Bu vesikaların kaydetmediği bir devredir. Asıl dinî akîde Zerdüş'tün Zend-Avesta'sından başlar. Ehrimen ile Ahuramazda'nın mücadelesi bütün hayatı işgal eder. Bu din

bir irade ve kudret dinidir. İnsanları müsâvî gören, şefkate istinat eden, müsamahakâr bir din değildir. Kaideye, âyine fazla riayetkâr ve muhafazakârdır. Nietzsche *Kudretin İradesi*'nde bunu timsâl olarak gösteriyordu. Hâsılı İran dininin jenslere istinat eden, kast farkını kabul eden ruhunu gayet bariz ve canlı surette ilk hamlede tayin etmek kâbildir. Lâkin ihtimal ki bir Türk kavmi olan Arsaklılar İskender'den sonraki dâhilî anarşiden istifade ederek İran'ı istilâ ettiler. Bu surette İran'da millî ve dinî vahdet bozuldu. Kısmen İranlılaşan Arsaklılar her ne kadar resmî dini ortadan kaldırmadıysa da eski şekliyle de ibkâ etmediler. Bilakis Yunânî akîdelere daha fazla itibar ederek İskender'in bıraktığı eserleri din, âyin ve lisânla muhafaza ettiler. Lâkin aslen İranî bir asilzâde olan Ardeşîr Bâbekân dâhilî karışıklıktan ve hanedanın siyasi zaafından istifade ederek hükümeti ele geçirdi. Bu İran'ın hem siyasi hem dinî aksülameli idi. Zerdüş'tün mezhebi yine eski muteber mevkiini aldı. İran ile Turan'ın mücadeleleri bu hanedan zamanında da devam etti. Son hanedan olan bu Sâmânîler devrinde İran'da iki büyük dinî inkılâp vukua geldi. Şapur'un oğlu Birinci Hürmüz zamanında yeni dinin mürevvici ve peygamberi olan Mani (*Manes*) vefat etti. Mebde'i (*principe*) kâinatı iyilik ve fenâlık halinde mutlak iki kısımdan ibaret görüşünde idi. Mani aslen Hemadanlı olan bir babadan miladî 214 senesinde Kitesifon'da dünyaya gelmişti. Annesi Arsakî ırkından idi. Mani dini Zerdüştlüğün *renaissance*'ı ve ifratla müdafaası idi. Binâenaleyh kolaylıkla yayıldı. Hatta kendisine memleket haricinden bile taraftar buldu. Bu suretle kısmen kuvvetini kaybetmeye ve itidal haline gelmeye başlayan jens ve aile teşkilatı tekrar memleketin vahdetini ihlâl edecek derecede kuvvet buldu. Çözölmeye başlayan zühd ve harem teşkilatı tekrar kuvvetlendi. Ateşgedeler rahiplerle doldu. O sırada Aktelelerle bir taraftan, Bizans'la diğer cihetten vukua gelen daimî muharebeler de İran'da devleti idare eden jens sınıfının eline büyük servetlerin ve lüzûmundan fazla siyasi ve irfânî nüfuzun geçmesine sebep

oluyordu. Devlet adeta bir ruhban devleti haline girmiş (*théocratie*) hükümeti ele geçirmişti. Nihayet gene rahipler sınıfından bir mütefekkir, zamanın başrahibi vezifesini gören (Mu'bid Mu'bidân) bir adam, inkılâpçı (Mazdek) en müfrit (*communisme*) fikirlerini tervîc ve müdafaaya başladı. Az zamanda sarayda da nüfûz kazanarak projesini hükümdâr Kubâd'a bazı sahte mucizelerle kabul ettirdi. Proje tatbik edilmeye başlandı. Aileler darmadağın oldu. Hükümet işinden rahipler kaldırıldı. Emvâl ve arazi taksim edildi. Mahdut ellere yığılmış olan büyük servetlerden eser kalmadı. Kadınlar müşterek ve umûmî bir mal telakkî olundu. Kubâd'ın vefatına kadar yirmi beş sene kadar bir müddet bu idare devam etti. Her ne kadar Kubad'ın yerine hükümdar olan oğlu Nuşirvan büsbütün zıt bir kanaatle hareket ederek ailelerin aksülamelini muvaffakiyetli bir surette idare etti ise de İran kat'iyen eski vaziyetine dönemedi. Yani büyük aileler, jensler eski kuvvetiyle teşekkül edemedi. Her ne kadar Mazdek ve taraftarları katledildi ve senelerce İran'da su yerine kan aktı ise de bu büyük hareketin uyandırdığı taşkınlık o zamana kadar bir kavimler müctemiası, büyük aileler hegemonyası halinde bulunan İran'ı tam bir millet haline koyan bir hareket olduğu için velevki kısmen aleyhine bürünmüş olsa da yine kudretli bir intişâr kabiliyetine sebep oldu. Nitekim bu inkılâbın meydana gelmesinden otuz sene kadar sonradır ki, Nuşirvan Bizans ve Türkleri mağlup ettiği gibi Arabistan'ı, Yemen'i, Suriye'yi de zapt ederek İran'ı en vüs'atlı şekline getirdi. Oğlu Hüsrev Mısır'ı Diyâr-ı Mağrib'e kadar istilâ etti. Bütün Anadolu'yu baştan başa geçerek İstanbul boğazına kadar geldi. Fakat devletin temelleri içeriden çürümüşü. Bu azimetli ve şevketli harpler gözleri aldatan bir yıldızdan başka bir şey değildi. Nasıl ki Hristiyanlık müsâvâta, affa, merhamete, şefkate istinat eden akîdeleriyle Roma devletinin asırlardan beri gelen sağlam ve sarsılmaz temelini bir kurt gibi yemiş, kemirmişse, Mazdek'in iştirakçi dini de İran devletini öylece istinatsız bırakmıştı. Filhakika İslâmiyet, yani Arap istilâsı Roma'yı altüst

eden bir Cermen akını gibi İran'ı tarumar ederek yerinde birçok devletler teşkil etti. Bir farkı var ki, Cermenler bir din ve akîde neşretmek maksadıyla Roma'ya girmemişlerdi. Binâenaleyh orada zaten mevcut olan Katolik formülüne uydular. Halbuki Araplar bir din, bir akîde ile beraber bütün âleme yayıldıkları içindir ki, İran'a gidince onun dinini kabul etmediler. Bilakis irfân ve hars itibarıyla onlara fâik bulundukları cihetle dinlerini kabul ettirdiler. Burada İran'ın eski ve kaideci formülünü alan Mazdekilik değildi. Belki İslâmiyet oldu ve işte Sünnilikle (Sûfiyye-Kelâmîyyûn) medrese bu suretle doğdu. Mazdekiliğin İslâmiyetteki *réaction*'u ise büsbütün başka şekilde tecelli etmiş ve Şî'a-i Gâliye, Bâtîniyye, İsmâiliyye, İbâhiyye ismiyle kapalı, daima takibe maruz ve dağların kuytu köşelerinde yaşamaya mecbur olan mezheplerden ibarettir.

İşte böylece –yukarıda söylendiği gibi– muhâcir Cermen kavimleri nasıl devlet teşkil edecekleri zaman tamamıyla Latin-Katolik formülüne uydularsa muhacir Türkmen kavimleri de ilk devlet teşkil ettikleri zaman bu formdan ayrılmadılar. Ona tamamıyla riayetkâr oldular. O zaman Türkler medresenin ve Sünniliğin en kuvvetli müdâfii olarak meydana çıkıyorlar ve az zaman içinde bütün Şîa hareketlerini susturuyorlardı. Fransa'da Merovenjlerin büyük hükümdarı Şarlman nasıl papanın sağ kolu ve sevgili oğlu sıfatlarını taşıyorsa Selçuk hükümdarı Melikşah dahi “Mu'înu Emiri'l-Mü'minîn” unvanı taşımakla iftihar ediyordu. Bizans'a gelince evvela Hristiyanlık Roma'dan tamamıyla ayrı bir formüle, ayrı bir kaideye mâlik olan Bizans'ta hususî bir şekil aldı. Ortodoks Kilisesi Katoliklerden büsbütün ayrıldı. Sonra imparatorluk millî bir vahdet olmadığı için her parçasında ayrı millî *réaction*'lar başladı. Bu suretle Mısır'da doğan Arius mezhebi Suriye'ye geçti. Birçok kollara ayrıldı. Bu geçit vasıtasıyla Nastûrî rahipleri Türkistan içlerine, Uygur memleketlerine kadar sokuldu. Suriye'de doğan mezheplerden Yakubîlik, Sâdıkîlik, Marûnîlik Ortodoksluğun Şî'ası ve Mu'tezilesi idi. Irak havalisinde, Musul civarında faz-

la intişâr eden Süryânîlik de bu kollardan biri idi. Bizans – uzun müddet– bir taraftan İran’ın ve şimalden gelen İslav akınlarının istilâlarından kendisini korumak için çabalanırken bir taraftan da dâhilî mezhep mücadeleleriyle sarsılıyordu. İşte Hazret-i Osman hilâfete geçtiği sıralarda İslâm’ın karşılaşacağı iki büyük âlemin hali bu idi. Hazret-i Osman’ın ilk senelelerinde hiçbir kimse kendisinden hoşnutsuzluk göstermedi. Lâkin vaktâki Kureyş asabiyeti ve aile kaygısı her şeye fâik görülmeye başladı, bütün kumandanlar, valiler, memurlar bir bahâne ile azledilerek yerine akrabadan, hısımdan kim var ise getirildi, ikbâle çıkarıldı. O zaman Yesrib’in hakiki İslâmiyeti duyan ruhiyeti bunu kaldırmadı. Bu harekete Allah’ın emri ve peygamberin kavline muhalif bir iş nazarıyla baktı. O zaman bütün Ensâr ve ona zahîr olan birçok kabileler memnuniyetsizliklerini saklamaya lüzum görmediler. Ailelerin, asırlardan beri kök tutmuş jenslerin aksülâmeli bu suretle başladı ve intihâbî bir idareye, tam bir demokrasiye istinat eden İslâm’ın ruhu bu noktadan zedelendi. Hazret-i Osman’ın şehâdeti girilen a’sâbın doğurduğu zarurî bir netice idi. Hazret-i Ali Kureyş’ten idi, lâkin Hazret-i Sıddîk ve Ömer gibi İslâm’ın asabiyetlerden sakınan ruhunu tam mânâsıyla hissetmiş, duymuş bir zattı. Hazret-i Ali de işbölümüne itina etti. Kat’iyen büyük memuriyetlere Kureyşlileri doldurmadı. Bununla beraber onun tabiatı Hazret-i Ömer gibi sert ve kat’î değildi. Hareketlerinde mutedil, mizacı yumuşak, affa, merhamet ve şefkate fazla müstaid bir ruhiyetti. Onda düşmanlarını affedici, intikam nedir bilmez bir vicdan vardı. Hazret-i Ömer de, o da İslâm’ın hakiki mânâsını aynı kuvvette duymuş, onu aynı derecede şiddetle kalplerinde yaşamışlardı. Lâkin Ömer’de İslâmiyet “intikam, kısâs, şiddet ve celâdet” şekillerinde tecelli ederken Hazret-i Ali’de “af, merhamet, şefkat, yükseklik” suretlerinde görünmüştü. İşte bütün ayrılık buradan doğuyordu. Binâenaleyh Hazret-i Ömer İslâmiyeti tam bir millî din halinde duyan ve hissedilen bir zattı. Buna mukâbil Hazret-i Ali’nin Müslümanlığın-

da daha ziyade umûmîlik (*universalité*) ve beynelmileliyeteye istidat vardı. Çünkü asırlardan beri İran ve Bizans'ın boyunduruğu altında yaşayan ve teokratik devletin kuvvetli tazyikinden kendisini kurtaramayan birçok kavimler bu şefkat ve af mebdâdisine istinat etti. İdareye gönül arzusuyla girdiler. Hazret-i Ali'nin ruhiyeti İslâmiyetin intişârında büyük bir mevki aldı, ehemmiyetli bir vazife gördü. Dinin intişârı, İran'ın tamamen Müslüman olarak Yazdicerd ve oğlu Fîruz'un Toharistan dağlarına kadar çekilmelerine Hazret-i Ali bâis oldu. Halbuki diğer cihetten dâhilde ailelerin *réaction*'unu durdurmak ve İslâmî teşkilatı daha sağlam bir hale koymak için şiddetli bir idare ve af kabul etmez bir icraat lazımdı. Hazret-i Ali bunu yapamazdı. Kureyş'in kolay kolay durdurulamayan asabiyetine bir Hazret-i Ömer lazımdı. İşte o zaman Muaviye hakiki rakibini bulmuş olacaktı. Cenâb-ı Peygamber'in sevgili damadı hayatın tecrübelerden ibaret olan amelî kısmına girememiş mefkûreci, büyük imanlı bir zattı. O nasıl Muaviye gibi cin fikirli, kurnaz, ömrünü aşiretler arasında geçirmiş, onların dedikodusunu, mücadelesini dinlemiş ve Kureyş'in mümtaz asabiyetine istinat eden amelî bir adamla uğraşabilirdi? Nitekim Sıffin Muharebesi neticeyi yakîn eyledi, Muaviye galebe çaldı. Hazret-i Ali hilâfetten rızasıyla istifâ etti. Bu suretle mesele İslâmî devlet şeklinden çıkarak Kureyş'in şu eski Hâşim-Ümeyye kavgası halini aldı. Sonunda Emevîler kazandılar ve tamamıyla kabile asabiyetine istinat eden bir hanedan Emevî Devleti teşekkül etti. Kureyş'le beraber mezhep mücadeleleri de doğdu. Artık İslâmiyet kabileler arasında tam bir vahdet teşkil edemiyordu. İslâm devleti, tegallüble başa geçen bir ailenin elinde idi. Birçok Arap batınları, şubeleri arasında birer birer isyanlar ve mezhep hareketleri doğmaya başladı. Emevîlik umûmiyetle bu hareketlere kuvvetle aleyhtar, merkezîyetçi, devletçi bir siyaset kullandı. O sırada Hâşimî tarîka Selefîyye, Emevî tarîka Nâsibe ismi veriliyordu. Hâşimîliğin merkezi Medine ve Mekke idi. Emevîliğin ise asıl Arabistan haricinde Şam-Dımeşk şehri

idi. Emevîler Hâricî ve Şîa hareketlerine karşı mahvedici bir siyaset takibine başladılar. O sırada Sünnîlik ve medreseden en ufak bir eser bile yoktu. Bununla beraber Hazret-i Ali taraftarlarıyla aleyhtarları arasında mücadele devam ediyordu. Emevîler sınırda harplerle meşgul olurken Arabistan'ın içerisinde, Irak'ta, Mısır'da, Yemen'de bu mücadeleler kanlı safhalar alıyordu. İşte o sıradadır ki, Şîa ve Hâricî (Nâsibe) hareketleri doğdu. Şîa Hazret-i Ali'ye taraftar olanlar, Hâricîler aleyhtarları idi. İbn Sebe isminde bir Yemenli Hazret-i Ali'yi ta'liye edecek derecede yükseltiyordu. Emevîlerse –şüphesiz– haricîlere muîn olduklarından bütün Şîa taraftarlarını tel'in etmeye, Hazret-i Ali'nin namını her Cum'a hutbede lanetlemeye başladılar. Hazret-i Hasan ve Hüseyin'in Kerbelâ'da Emevî Devleti'nin emriyle şehit edilmesi birçok Arap aşiretlerini Emevîler aleyhine çevirdi. Hazret-i Hüseyin'in kanı meselesinde Tevvâbîn büyük bir şöhret kazandı. Bilhassa Medine (Yesrib) ile ona her zaman muîn olan Yemen bu vakadan sonra Emevîlerden ayrıldığı gibi Hazret-i Ali Hâşimî olduğundan dolayı bütün Hâşimîler bunu bir aile meselesi telakki ederek intikam hisleri taşımaya başladılar. Mağlup İran Araplar arasındaki bu dâhilî mücadeleden istifade etmek istedi. Filhakika bir taraftan tamamıyla Arap memleketi olan Aden'de, Araplaşmış olan Irak'ta, Mısır'da, eski bir Arap medeniyetinin merkezi olan Yemen'de büyük mezhep mücadeleleri oluyor ve Şîa hareketi genişliyordu. Fakat diğer taraftan da Ebû Müslim Horasânî ile adamlarından Dahhâk bu aile münazaasından istifade ederek Hâşimîlere yardım etti. 91 sene Dımeşk'te tagallüb ile hâkim olan Emevî Devleti Hâşimîlerden Abbas'ın katliamıyla ortadan kalktı. İslâm devletinin merkezi eski Medâin'in yerinde bina olunan Bağdat oldu. Bağdat Sarayı Dicle sahillerinde eski Bizans ve İran saraylarını andırır bir tarzda teessüs etti. Bağdat'ın mimarisi bir eski İran ve Bizans ihtilâtından doğan kolosal bir mimari idi. Saray teşkilatı o zamanda ne eski Araplar da ne de Emevîlerde görülmeyen bir safhaya girdi. İslâm'dan

evvel Hind ve İslâm'da Hazret-i Ayşe (radiyallahu anha) gibi büyük Arap kadınları bile harplerde bulunup içtimâlarda rey vermek ve söz söylemek gibi cemaat hayatına tamamıyla karışırken Abbasî Sarayı *dualiste* bir dinin kaide ve nizamına uygun kuvvetli bir harem hayatı tesis etti. Abbasîlerin idare ve zihniyetiyle Emevîler arasında en büyük fark birincisinin tam mânâsıyla kavî bir devlet olması, diğerinin şeklen İslâmî, hakikatte ise İranî bir devlet olarak yerleşmesidir. Emevîler Arap kavminden olmayanı mevâlî, köle diye ayırt ederler ve memuriyetlerinde kat'iyen kullanmazlardı. Halbuki Abbasîler bu meselede büyük bir tesâmuh gösterdiler ve sarayı tamamıyla Acem kölelerinin elinde kaldı. Emevîler mevâlîyi tahkir için "ulûc" derlerdi. Haccâc, İbn Eş'as ile muharebe etti. Mevâlîyi yakalayınca bir daha toplanmalarına mâni olmak için her birinin eli üzerine gönderdiği şehrin ismini nakş etti. Hâsılı Emevîler umûmiyetle Müslüman olsa bile Arap olmayanlar hakkında fevkalade mutaassıp bulunuyorlardı. Onlarda Hazret-i Ömer'in ruhiyetine benzer bir şeyler vardı. Halbuki Abbâsîler daha fazla Hazret-i Ali'ye benzerlerdi. Muhtar bin Ebî's-Sekafî mevâlînin yüzüne gülerek onları emirler aleyhine kullanmak ve mevkie geçmek istiyordu. Araplar buna kızdılar. Muhtar "Peki mevâlîyi bırakayım, ganâ'im ve ma'âşâtı da size vereyim. Emevîler aleyhine benimle muharebe eder misiniz?" dedi. Fakat Araplar "Biz ganâ'imden vazgeçtik. Emiroğlu zalim de olsa Arap'tır" diye çekildiler. Abbâsî Devleti ise kıyafet, yaşayış itibarıyla da tamamıyla İranîleşmiş idi. "Bermekî ailesi" devletin dizginlerini elinde tutuyordu. Halife bir gölgeden başka bir şey değildi. Halifelerin zevceleri İranî idi. Abbasîler Arabistan'ı gözden düşürmek için ne lazımsa yapmaktan çekinmiyorlardı. Halife Mansûr Acemlerin teşvikiyle Kâbe yerine kâim olmak için Irak'ta bir ziyaretgâh yaptı. Salahaddin Eyyûbî'nin Müslümanları toplamak için Kudüs'e Hazret-i Musa türbesi inşâ etmesi gibi, bu da çok kuvvetli bir düşünüş idi. Hâsılı Abbâsî Devleti tam bir köleler saltanatı halinde de-

vam ederken diğer taraftan Emevîlerin kavmî devleti Endülüs'te temâdî ediyordu.

Bununla beraber harem hayatı, zühdi teşkilat ve medrese kuvvetlenerek Sünnîlik tam bir kalıp ve kaide halini almaya başladıktan sonra Abbâsî halifeleri aşîrî zihniyetin mevlûdü olan Şîa ve Hâricî hareketlerine aleyhtar oldukları gibi Kâbe'ye de her zaman olduğundan fazla kutsiyet ve kıymet vermeye başladılar. Halife Me'mûn zamanında saraydaki Acem nüfûzu azamî şekline girdi. Sûfiyye ve Kelâmîyyûn münâkaşaları, i'tizâl fırkaları, yekdiğerini tekfir eden, birbiri aleyhine katl kararı veren ufak cemaatler, her zühdi teşkilatın kuvvet bulduğu yerde olduğu gibi Bağdat Sarayı'nda da hararetli bir şekilde uzun müddet devam etti. Araplıkla iftihâr, millî asabiyetten eser kalmamıştı. Bütün hayat kuru, cansız (*inerte*) ve dinsiz (*laïque*) bir insan yığınının medreselerde, saraylarda birbirinin başına kitap atan, birbirini boğazlayan dar ve kapalı fikirli insanların mücadelesinden ibaretti. Bununla beraber her şey Bağdat'ta cereyan ediyordu ve bütün bu kozmopolit, imansız hayat, bir zaman Viyana'da ve İstanbul'da olduğu gibi yalnız Bağdat'a münhasır kalmıyordu. Medrese ateşte hamur haline geldikten sonra dökülen ve istenilen şekli alan bir demir gibi *dualisme*'in kalıbını almış bir formül oldu. Bu kalıp şüphesiz ki eski İran kavimlerinin İslâmiyet'teki aksülameli değildi. Belki bir devletin mekanizmasına intibâktan ibaretti. Nitekim Katoliklik de eski Latin kavimlerinin (İtalya, Fransa, İspanya) değil, belki Roma devletinin mekanizmasından ibaretti. Zühdîlik dışarısında kalan hareketlere gelince, bunlar klasik Sünnî kitaplar tarafından umûmiyetle: (1) Mürci'e, (2) Mu'tezile, (3) Şîa, (4) Hâricî (Havâric) olmak üzere dörde ayrılır. Sonra yine her birisi birçok tâlî tasniflere tâbi olarak 72 fırka husûle gelir. Râfîzîlerin galatı ile Batıniyye ve Acârîde galatı tamamıyla kâfir telakki edilecektir.

4

Umûmiyetle bütün müellifler tarafından şimdiye kadar iddia edilen fikir şudur:

“İran eski ve büyük bir medeniyetin merkezidir. İslâm’a karşı olan mağlubiyeti kat’iyen unutmamıştır. Binâenaleyh silahla, siyasetle yapamadığı zaferini Müslümanlığın büyük akîdesini temelinden sarsarak, ona fesat düşürerek vücuda getirebileceğine kâni olmuş ve bütün mezhep kavgalarını sırf bu arzu ile icra etmiştir. Teşeyyu’ bundan ibarettir. Zühd Sünniliği Arapların mezhebi ve İslâmiyetin ilk zamandaki şekli idi. Türkler zühdîliğe uyarak İran’ın bu son muvaffakiyetini de kırmışlardır.”

(1) Filhakika İran eski bir medeniyetin merkezi idi. Orada zaman zaman Keyânîyân, Sâsânîyân, Eşkânîyân gibi büyük devletler teşekkül etmişti. Fakat İran’da millî bir vahdet yoktu. Belki birçok kavimler vardı ve her devlet de bu kavimlerden birine istinat ederek diğerlerini idare etmekte idi. Bazen Farisî, bazen Dilem, bazen de Mazenderan (Medya) veya Baktriya havalisi merkez telakki olmuş ve memleketi etrafına toplamıştır. İlk hanedan Medya’nın, ikincisi Fâris’in, Arsaklar Baktriya’nın, Sâsânîler Dilem’in mütegalibidir. İran coğrafi bir isim, İranlı ise bir ırktır. Nasıl ki Arabistan da bir coğrafi tabir, Arap bir ırk ismi idi. Vaktiyle İtalya’da aynı ırktan gelen kavimler müctemiasından ibaretti. Onu içtimâî değil, lâkin siyasi bir vahdet haline koyan Roma sitesi idi. İşte bundan dolayıdır ki Katoliklik Latinliğin değil, Roma’nın mekanizmasına uymuş idi. Eski İran’ın bir millet halinde olmadığına mütemâdî mezhep mücadeleleriyle içtimâî tezebzübler (*bouleversement*) delil teşkil eder. Çünkü her tegallüb –diğer kısımlarda– bir aksü-lamel tevlid etmiş ve bu iştirâkiyyeye (*communisme*) müşâbih bazı ihtilâl ve inkılâpların doğmasına bâis olmuştur. Bununla beraber devletin teşkilatı pederşâhî (*patriarcal*) şeklini değiştirmeden devâm ettiği için din de gittikçe daha sûrî (*formel*–

le) daha kaidevî (*régleé*) bir hale girmiştir. Sonra aslen Dilemî olan Sâsânî medeniyetiyle aslen Fârisî olan Keyânî medeniyeti arasında büyük farklar vardır. Bu büyük farkı mimaride, heykeltraşîde, nakışta, çizgilerde bile görmek kâbildir. Eski İran'ın lisânı Zend ve Pehlevî lisanlarıyla Sâsânîlerin kullandıkları lisân arasında büyük ayrılık vardır. Eski İran'ın dinî Mazdeizm, Sâsânî'nin Maniheizm'dir. Mebde'leri bir olmakla beraber âyinde (*culte*) bariz farklar vardır. Her ne kadar Sâsânîliğin son zamanlarındaki harekete daha umûmî bir hareket nazarıyla bakılabilirse de hem bir hanedana karşı aksülamel olarak kalması, hem de İran'ın her tarafında intişâr edememesine binâen ancak kavmî bir hareket olarak kabul etmek icap eder. Bununla beraber İran'da ruhî vahdetin teşekkülüne ait sebeplerden birisi de şüphesiz ki Mazdek ve Bâbek inkılâplarıdır.

(2) İslâm'a karşı olan mağlubiyeti unutamamıştır: Hatta yalnız bir devlet idaresine asırlarca beraber yaşamış olan aynı ırkın muhtelif kavimlerinde değil, belki müşterek devlet teşkil etmemiş olan kavimler mecmuasında bile haricî tehlikeler yahut müşterek felaketler bu kısımları birbirine yaklaştırır ve kuvvetle bağlar. Bu sebepten İran'ın da İslâm ordularına karşı kininin devam etmesi zarurî idi. Vaktiyle İran'ı Partlar istilâ ettiler. Bir aralık İskender'le beraber gelen Yunanlılar burada hükümrân oldular. O zaman da İran'ın aksülamelleri vardı. Lâkin bir defa yukarıda bahsi geçen yetmiş kadar mezhepten mühim bir kısmı aynı zamanda İran içerisinde intişâr etmiştir. Eğer Şîa İran'ın millî aksülameli ise akîde itibarıyla aralarında fark ve zıddiyet bulunmayarak intişâr etmesi lazımdır.

Halbuki İslâmiyet Beyne'l-nehreyn'i geçtiği zaman Asur, Keldân, Süryanî, Kürt, Dilemî, İranî, Fârisî gibi birçok kavimlerin karşısında bulundu. Bununla beraber Şîa hareketlerinden bazılarında toplanabilen müşterek ve ayırt edici (*caractéristique*) vasıflar umûmî İran tipini yahut Mazdekliğin aksülameliğini temsil edebilir. Diğer cihetten birkaç nokta var ki hemen bütün müellifler bunu yanlış tefsir etmişlerdir. Evvelâ 12 ade-

dinin kutsiyetidir ki, bu iddia İsnâ Aşeriliğin eski İran akîdesine istinat ettiğini ispat maksadıyladır. Halbuki –herkes bilir– Hazret-i İsa'nın 12 havarîsinden dolayı Hristiyanlık ananelerinde bu adedin kudsî bir kıymeti vardır. Eski Türklerde Oğuz iki kola ayrılıyor. Her biri ayrı on iki boydur. Oğuz Türklerinin eski bir takvimi vardır ki, on iki hayvanlıdır. Bir zaman Türkler bütün Asya'yı istilâ ederek bu takvimi Japonya'dan Siyâm ve Annâm'a kadar ne kadar memleket varsa hepsine yapmışlardı. Rum Selçukîlerinin Saray nazırları on iki kişidir. Şah İsmail'in askeri on iki bin kişi idi. Ordu on iki bin kişiden ibaret olursa zafer muhakkak olacağı kanaati eskiden beri vardı. Buna mukâbil İran'da evvela iyilik ve fenalık, zulmet ve nur mabudu olan Hürmüz ve Ehrimen var. Sonra Hürmüz'ün altı meleği, Ehrimen'in de altı şeytanı olmak üzere bunların etrafında her birisi birer tab' ve mizacı temsil eden on iki yarım mabud var. Her ne kadar İsnâ Aşeriye mesleği esas itibarıyla menşe'i İranîlikten alınmışsa da bütün On İki İmamcılarının bu noktada birleşmeleri bir defa 12 adedine verilen müşterek kutsiyetten, ikincisi de umumiyetle teşeyyu'un bir formülü haline gelmesindendir. Bu sebepten her alevi –az çok– On İki İmam'ı takdis etmiştir. Bununla beraber birçok hareketler daha var ki –farazâ Baba İshak ve Hacı Bektaş Velî gibi– Sekiz İmamcıdır. İmamcılığın ise İran akaidiyle alâkası yok gibidir. Çünkü ne İran'ın devletçi dininde ne de İran kavimleri arasında doğan iştirakçi hareketlerde bunun numunesine tesadüf etmek kâbil değildir. Diğer cihetten ekser Şîa hareketlerindeki Mehdî kanaati meselesi var. Eski İran Part istilâsına uğradıktan sonra mağlup millet kendisine bir ideal, kurtarıcı bir peygamber aradı. O zaman Zerdüş'teki itikada göre 12.000 sene zarfında üç peygamber daha geldikten sonra Zerdüş'ün oğlu olup bir mağarada kaybolan Behram Hemâvend insanları kurtarmaya, dünya yüzüne gelecektir. Malumdur ki bütün İslâmlar arasında bir Mehdî kanaati var. Hatta şimdiye kadar da Müslümanlık âleminin birçok Mehdîleri çıktı. Afrika vahşisinden,

Türkistan'ın sitepine kadar aşağı yukarı her kavmin teşekkül-i âlem nazariyesinde (kozmozgoni) haşr u neşr meselesi, âlemin hercümerci, bir kurtarıcının çıkışı vardır. Eski Türklerde buna benzer bir kanaat vardı. İbranîlerde Mesîh mağlubiyet devrinin doğurduğu bir akîdedir. Hristiyanlıkta Mesîh kanaatine verilen kıymeti herkes bilir. Şîa-i Gâliye ve Bâtîniye gibi menşe'i İranî olan mezheplerde Mehdî'ye eski İran akidelerinin İslâmlaşması nazarıyla bakılırsa da Müslüman olan her kavmin itikadına aynı başlangıçtan geçmiştir demek tamamıyla yanlış- tır. Bu meselede hata iki noktadan geliyor. Birisi İslâmiyet dâhilinde bulunan her kavmin itikadını tetkik etmemektendir ki, tarihî hatadır. İkincisi her kavmin dinî teşkilatındaki birbirine benzeyen noktaları iktisadî münasebet gibi intikal (*transition*) telakki etmekten geliyor ki, ilmî hatadır. Cemiyetin nasıl inkişâf ettiğini ve intikâlin neden dolayı olamayacağını anlatmaya mevzuun tahammülü yoktur.¹⁷

(3) İran bütün mezhep kavgalarını bu maksatla yapmıştır. Teşeyyu'bundan ibarettir. Müslümanlık tarihiyle biraz uğraşan bir adam için meselenin büsbütün başka şekilde olduğunu anlamak güç bir şey değildir. Evvela Araplar gittikleri yere yalnız bir akîde götürmediler. Kendileri de beraber aşiret, kabile ve batınlarıyla gittiler. Bu suretle Suriye, Irak, Diyarbekir, Mısır, Diyâr-ı Mağrib, Endülüs, Horasan, Fârisî havalisi adeta Araplaşmıştı. Her ne kadar Hazret-i Ömer aşiretlerin iskânı meselesinde onları birbirine karıştırarak bir mıntıkada her aşiretten bulundurmak ve bu suretle aile asabiyetine mâni olmak istedi ise de tamamıyla muvaffak olamadı. Dimeşk ve Humus havalisinde Himyerîler, Filistin'de Kelb, Gassân, Cezzâm ilh... kabileleri; Merc-i Râhit'te Mudarîler ve Kaysler Abdullah ibn Zübeyr'in, Hamidîler ve Yemânîler Emevîlerin taraftarı idiler. Mısır'da: Cenupta Kinânîler, şimalde Yemânîler ekseriyette idi. Endülüs'te: şimalde Yemânîler, cenupta Mudarîler toplan-

¹⁷ İleride fikir cereyanlarının tenkidi yazılırken bundan bahsedilecektir.

mıştı. Irak'ta: Basra havalisinde Mudarîler, Kûfe'de Yemânîler kesrette bulunuyordu. Fârisî havalisinde Âl-i Rebîa büyük bir kalabalıkla yerleşti. Horasan'da şimal ve meşrikında Yemânîler, cenup ve garbında iskân olundular. Kûfe'de birbirine zıt kabilelere ait olmak üzere dört, Basra'da beş mahalle vardı. Mahalle mücadeleleri senelerce devam eder ve bazen şehrin içerisinde bir muharebe halini alırdı. Arap tarihinin şimdiye kadar gördüğümüz safhalarından anlaşılır ki aile, jens ve kabile asabiyetinin bu kavimde mevkii belki her yerden büyüktü. Kabile başlı başına müstakil bir varlıktı. Kabile reisi efrâdın her şeyi idi. Dinî reisi dünyevî reisi o idi. Kabile dâhilinde hukuk itibarıyla en ufak bir işbölümü bile yoktu. Bugün Arabistan'da Müslüman ismi altında yaşayan aşiretler arasında dolaşanlar pek iyi bilirler ki şeyh aşiretin her şeyi, hatta ilâhı ve peygamberidir. Reisten mahrum olan bir Arap aşireti mahvolmuş demektir. Fransızlar müstemlekelerinde birçok Arap aşiretlerini esir edebilmek için evvela reislerini hile ile çağırıp tevkif veya katlediyorlardı. Halbuki birçok Türkmen aşiretleri vardır ki, reis aşiretli taraflardan katledilmiş, hatta ailesi ortadan kalkmış, fakat yine mukavemetten vazgeçmemiştir. Arap kabileleri nazarından tefâhurun büyük bir mevkii vardı. Birçok kabileler vardı ki, kendisini diğerlerinden daha üstün görürdü. Binâenaleyh hiçbir suretle tegallüb ve idareye tahammül edemezdi. Hakiki İslâmiyetin tam bir müsâvâta ve adeta cumhûrî bir idareye istinat eden ruhiyetiyle kabile asabiyeti kat'iyen imtizâc kabul edemezdi. Nitekim daha ilk hamlede patlak vererek Müseylime'yi, Secâh'ı ve daha beş on muhalifi yetiştirdi. Aynı ruhî vaziyet memleket haricinde devam etti. İstilâ ve akın devri geçip de sükûnet geldiği zaman bu ayrılık ve zarurî açıklık daha bâriz bir surette meydana çıktı. Hâricilik Araplar içerisinde doğdu ve Arabistan hâricinde Rebîa kabâili ile Mudar'dan Temîmliler arasında intişâr etti. Şiilik Yemânî kabileler arasında süratle yayıldı. Bilhassa Hemdan, Tey, Mezheç, Hazrec ve Evs, Kinde, Ezd arasında ziyade idi. Bunun

sebebi âşikârdır. Rebîa Yesribli değildi. Aile asabiyetine, eski Arap ruhiyetine daha fazla merbuttu. Halbuki Yesrib Yemânî idi. Yemânîler en eski bir medeniyetin sahibi idi. Binâenaleyh Hazret-i Ali'ye taraftar oldu. Bütün bu hareketler yerleşmiş ve şeklen olsun muhitinin tesirine maruz kalan kabileler arasında doğuyordu. Halbuki Irak'ta doğan bir Zenc isyanı var ki, o doğrudan doğruya bedevilere ve aşiretlere istinat eder. Bu dinî hareketin faili Abdulkays'tır. Bilâhare zenciler arasında yapılmıştır. Yine Irak'ta Karamata hareketini Benî Kelb fahzından Benî Uleys kabilesi meydana getirdi ve civarındaki bütün kabileler arasında yaydı. Hâsılı daha ilk nazarda anlaşılabilecek kadar açıktır ki, o sıralarda aynı zaman zarfında taraftar kazanan birçok mezhepler vardı. Bu mezhepleri mahiyet itibarıyla ikiye ayırmak icap eder: (1) Kelâm münakaşalarının ve medrese dininin doğurduğu mezhepler. Mürcie, Mutezile (Vâsıl ibn Atâ) vesaire gibi. (2) Halk arasından doğarak tamamıyla bir zümre veya cemaatin İslâmiyete karşı aksülameli halinde görülebilen mezhepler: Sebâîler, Mugirîler, Hişâmîler, İsmâîlîler vesaire gibi bu ikinci sınıfa dâhil olan pek çok mezhepler var. Sonra her mezhebin birçok da tâlî tasnifleri hesâb edilirse miktarı hakkında bir fikir edinilmiş olur. Bundan anlaşıyor ki her kabile ve her fahzın akîdesi bir mezhep halinde tecelli etmiş ve vahdet gösterememiştir. Halbuki İran ne kadar dağınık ve kavimlerden, illerden ibaret bir müctemîa da (*hégémonie*) olsa yine Araplardan pek çok fazla siyasi vahdet haline gelmişti. Sonra hiç olmazsa Roma gibi gayet eski bir devlet teşkilatı vardı. Bununla beraber şurasını da kaydetmek icap eder ki, her mezhep evvela Araplar, Arap kabileleri arasında doğmuş, aynı memlekette ve yanı başında yaşayan İranîlere –şekli– intikâl etmiştir. Aslen bir Yemânî olan İbn Sebe bir Arap'ın kendi kabilesinin şeyhine verdiği kıymeti Hazret-i Ali'ye veriyordu.

Cenâb-ı Peygamber “Ene beşerün mislûküm” buyurmuştur. Arap'ın ruhu bununla kanmıyordu. Başında daima ulûhî sıfatları hâiz kahredici bir kudret görmek istiyordu. İbn Sebe: “İbn Mülcem onu şehit etmedi. Onun öldürdüğü bir şeytan idi. Hazret-i Ali bugün bulutlardadır. Şimşek onun avazı, yıldırım onun kamçısıdır. Âhir zamanda yere inip saltanat sürecektir” diyordu. Şekil itibarıyla Hazret-i İsa ve Hıristiyanlığa çok benzeyen sözlerde çöl Arabı'nın ruhunu bulmak kâbildir. Yani tam bir kabile Arabı'nda din gayreti “muhabbetullah” değil, “mehâfetullah” üzerine bağlıdır. Karamata hareketinin mahiyette Arapların son mezhep mücadelesi olan Vahhâbîlikle kat'iyen farkı yoktur. Yalnız bütün diğer mezhepler gibi bu da Araplar arasında doğarak diğer kavimlere ve bilhassa İranîlere intişâr etmiştir. Sâsânî Devleti'nin inkırazından sonra İran idealine kalbetmişti. Karanlıkta Zerdüşť yolunu şaşırmış ve onlardan büsbütün uzaklaşmıştı. İran zaten millî bir vahdet göstermiyorken bir de Arap aşiretlerinin muhâcereti onları büsbütün dağıttı. Güç toplanabilir parçalara ayırdı. İşte bu karışıklık arasında Hazret-i Hüseyin'in meselesi mevzubahis oldu. İbn Mülcem'in bu unutulmaz cinayetini ilk defa kurcalayan Araplardan Tevvâbîn'dir. Fakat mağlup, esir ve millî vahdetiyle beraber millî iradesini de kaybetmiş olan İran cemaatleri arasında yapılan mezheplerde “demm-i Hüseyin” meselesi gayet mühim bir mevki aldı. Nitekim Hıristiyanlığın intişâr sıralarında Roma'nın esâretinde istiklâlini, vahdetini, iradesini kaybeden, ruhen ezilen, idealsiz kalan birçok milletler için Hazret-i İsa'nın çarmıha gerilmesi ve demm-i İsa hayatın bir timsâli (*symbole*) olmuştu. Denebilir ki, İranîlerin mühim bir kısmı Şiîliğe bundan dolayı birçok milletlerden fazla taraftar oldular. Fakat kat'iyen Şiîliği onlar yaratmadılar ve Şiîlik yalnız onlara da münhasır kalmadı. Binâenaleyh bu mezhebi eski İran'ın İslâmiyete karşı olan aksülameli halinde görmek

* “Ben de sizin gibi bir insanım”. (h.n.)

ve Acem'in millî dini telakki etmek doğru olamaz. Lâkin Şiîlik o zaman tamamıyla mevcut olmayan İran milletinin uzun mücadeleden sonra bilâhare bütün hatlarıyla teşekkül etmesine bâis oldu. Çünkü bu mezhep İran'a yeni bir ideal veriyordu. Müşterek felaket birçok illeri birleştiriyordu.

İsmâîlîlik ve Bâtınîlik de aynı suretle Acemler arasında yayıldı. İsmâîlîliğin müessisi Abdullah bin Meymûn idi. Bâtınîler On İki değil, Yedi İmamcı idiler. Yukarıda ismi geçen Karamata İsmâîlîlerin bir şubesi idi. Buna tam mânâsıyla İranî bir akîde nazarıyla bakmak kâbidir. Bu Sâsânîler zamanında çıkan Mazdek dininin aynı idi. Bâtınîliğe gelince bu, hükümet tesis etmek dâyesinde olan serseri bir Arap'ın mezhebi idi. Bâtınîlik halk arasında doğmamış ve halka istinat etmemişti. Fakat siyasi entrikalarında her türlü vasıtaya müracaat etmekten çekinmemiş miktarı mahdud bir cemaattir. Abbâsî halifeleri en koyu Sünnîlik cereyanını kuvvetle müdafaa ederlerken Azerbaycan'da hakiki bir İran dinî hareketi doğdu. Bu hareket İslâmî şekle bürünmemişti. Doğrudan doğruya Mazdek dininin intibâhı (*renaissance*) halinde idi. Bâbek tarafından idare edilen bu hareket az zamanda intişâr ederek cenûba doğru inmeye başladı. Lâkin Papalık Meserova'yı Attila aleyhine kullandığı gibi, Bağdat halifesi de Türkmen kölelerinden Afşin'i bir Türk ordusuyla Bâbek üzerine gönderdi. Afşin hilâfeti bu büyük tehlikeden kurtardı. Lâkin Şiîlik intişârdan geri kalmadı, tarîkler, mezhepler gittikçe birbirine yaklaştı. Nihayet İran'ın müşterek vasıflarını kendisinde toplayan bugünkü Acem milletinin Şiîliği meydana geldi. Bu son Şiîlik İran'ın yeni dini idi. İran artık tam bir millet haline gelmekte idi. Bir taraftan merkezîleşen, şekil alan kuvvetli dinle birleşen Arapları ve diğer milletleri Acemleştirirken, diğer taraftan tamamıyla Arap olan Irak'ın tesirlerinden memleketi kurtarmak için Kerbela'nın yerine kâim olacak ikinci bir merkez yapmaya çalıştı ve İran'ın en koyu ve en sağlam mıntıkası olan aşağı Horasan'da Meşhed'i tesis etti. Filhakika muvaffak

da oldu. Bu suretle İrân Şiîliği beynelmilel mahiyetten kendisini kurtarmış, onu hususiyle sindirerek tam mânâsıyla millî bir din haline getirmiştir. O halde ki, bugün İran'da yaşayan resmî Şiîlikle eski Şîa hareketlerinin arasında büyük ayrılıklar doğmuştur. İran'da nihayet biri Hicret'in 791'inci senesi Esterâbâd'da Fazlullah Hurûfî isminde bir mutasavvıf tarafından tesis edilen Hurûfiyye mezhebi ve bundan ayrılan birçok tâlî mezhepler, ikincisi ise 1900 seneleri civarında Ali Muhammed Bâb tarafından tesis edilerek Hristiyanlar ve Amerikalılar arasında birçok taraftara mâlik olan Bâbî mezhebi idi. Lâkin bu iki mezhebin de mebd'e'i (*principe*) beynelmileliyet olduğu için İran'ın muhafazakâr ruhu onu kabul etmedi ve vakit geçmeden dışarı attı. Hâsılı, hulâsa etmek lazım gelirse denebilir ki, Şiîlik mürekkep, karışık bir tabirdir. Aralarında hiçbir suretle münasebet olmayan birçok cumhurların hepsine birden verilmiş bir isimdir. Küfür gibi... Cenâb-ı Peygamber, "el-küfru ümmetun vahidetun" buyurmuştur. Yani bu demektir ki, İslâm nazarında mâhiyeti her ne olursa olsun bütün kâfirler müsâvîdir. Belki hakikatte Arap'ın Şîa'sı Acem'in Şîa'sından, Acem'in Şîa'sı Türk'ünkünden, Türk'ün Şîa'sı da Hint'in yüz türlü şekle bürünen Aleviliklerinden tamamıyla ayrıdır. Bununla beraber bütün bu muhtelif ve hatta bazen birbirine büsbütün zıt mezheplerde müşterek nokta var ki o da Hazret-i Ali'nin şahsiyeti meselesidir. Nitekim Hâricîlik de böyledir. Hazret-i Ali'ye, Hazret-i Osman'a ve Emevîlere kâfir nazarıyla bakmak hususunda bütün Hâricî mezhepleri birleşirler. Bu dostluk ve düşmanlığın mânâsı nedir? Mademki Arap'ın Şiîliğine, İslâma karşı aile aksülâmelinin mezhep ve din halini alışı nazarıyla bakıyoruz. İşte buradan başlamak lazım gelir. Malumdur ki, dinin vahdetine karşı vurulan ilk darbe hilâfet meselesinde Hâşimî-Emevî kavgası idi. Arap kendi şeyhine ulûhî bir kıymet verir. Onu alalade insan olarak görmezdi. "Ene beşerün mislûküm" diyen Resûlullah onlara kâfi gelmiyordu. Sonra esasen aile kavgası da kendi reisleri olan Haz-

ret-i Ali'ye her zamankinden fazla kıymet vermeye Hâşimîleri mecbur ediyordu. Diğer cihetten Hazret-i Ali'nin "şefkat" ve "merhamet"i, Emevîlerin lüzumundan fazla birçok aşiretleri ezmesi, uzun müddet devam eden harplerin zapturaptı muhafaza edebilmek için onları kayduşartsız merkeze bağlamak istemesi, bilhassa Yemânîler gibi Arabistan'ın asırlarca müddet efendisi ve hâkimi olmuş olan bir kavmin asabiyetini ve hidde-tini tahrik ediyordu. Müşterek Emevî aleyhtarlığı bir taraftan Hazret-i Ali'nin hususî ahlâkı, diğer cihetten bir de asıl bütün Arap aşiretlerinde reislere verilen fevka'l-beşer ve ilâhi kıymet sâikasıyla Hâşimîler, Rebîalılar, Yemânîler "teşeyyu" hususunda tamamıyla birleştiler. Halbuki Resûlullah'ın tebliğ ettiği insanî dinde büsbütün ayrılan bazı şeyler vardı. Hâricîlik müfrit Şiîliğin aksülameli idi. Onlar nasıl hilâfeti Ali evlâdına hasretmek istiyorlarsa bunlar –bilakis– değil Kureyş'e, belki bütün Araplara, hatta Acemlere bile teşmil ediyorlardı. Hazret-i Ali en ziyade Kibâr-ı Ashâb'a ehemmiyet verir, diğerlerine onlar kadar itina etmezdi. Bu ise Hâricîler nazarında İslâmî akîdelere karşı affedilemez bir tesâmuh idi. Sonra "tahkîm"i kabul etmesinden dolayı tekfir ettiler. Arap'ın niçin Hazret-i Ali'yi te'liye ettiği bundan anlaşılıyor. İran'daki sebepler de –esasen– yukarıda geçti. Hazret-i Ali'ye "beynelmîl" ve "âlemşümûl" (*universal*) bir kıymet veren sâikler yalnız bunlar mıdır? Türkistan'da çıkan iki yalancı peygamber el-Mukanna' ve Hazret-i Ali'yi te'liye etmiştir. Bunun da mâhiyetini aynı sebepler izah eder. Fakat Hazret-i Ali'yi beynelmîl bir kahraman yapan kendi şahsiyetidir. Ömer'le Ali'nin, İslâm'ın bu iki büyük direğinin birbirinden nasıl ve neden dolayı ayrı olduğunu biliyoruz. Hazret-i Ali zulüm görmüş, felakete uğramış, mağlup olmuş, idealini kaybetmiş, kendi mevcudiyetine zarar verecek kuvvetli tazyiklere maruz kalmış cemaatlerin, milletlerin timsâlidir (*symbole*). Ananeleri, örfleri, hatta kanları büsbütün ayrı men-

* Orijinal metinde boş bırakılmıştır. (h.n.)

şe'lerden gelen birçok cumhurlar bu timsâl ve mefkûrede birleşmişlerdir. Nitekim bir zaman Yehûda'nın kendi hudutlarından dışarı çıkmayan, çıkmak istemeyen millî dini hiçbir kavim ve cemaati alâkadar etmez iken, Roma'nın zalim, mahvedici, istilâcî orduları bütün milletin idaresini gasp eder.*

(4) Sünnîlik Arapların mezhebi ve İslâmiyetin ilk zamandaki şekli idi. Evvela Sünnîlik medresenin doğmasıyla, zühhd ve harem hayatının meydana gelmesiyle beraber başlar. Ondan evvel mevzubahis değildi. Şîa ve Hâricî hareketleri Arabistan'da çok evvelden başlamıştı. Hulefâ-i Râşidîn Selefiye ve Emevîler Nâsibe tarîkine tâbi idi. Selefiye nazarında Kitap ve Sünnet'ten başka hiçbir merci' olamazdı. Herkes doğrudan doğruya Kitap'tan ve Sünnet'ten ahkâm istinbât edecekti. İslâm'da ruhbâniyet yoktu. Cenâb-ı Hak ile kul arasına bir vasıta sokmak dine muvâfık değildi. Bütün Araplar Müslüman oldukça Allah nazarında müsâvî idi. Halbuki Nâsibe câhilî asabiyetle dini mezc etmiş ve bir silsile ve sınıf farkı tevlid etmişti. Emevîlere göre Arap'ın Emevîsi Kureyş içinde, Kureyş Mudar içinde, Mağrib bütün Araplar arasında diğerlerine efdal idi. Bir Nâsibî, Arapla mevâlîyi, Müslüman oldukları halde büyük bir uçurumla ayırırdı. Halbuki Sünnîlik nazarında bütün Müslümanlar (Arap, Acem, Türk, efendi, köle) müsâvî idi. Buna mukabil Halife ve Saray (ki menşe'i muhtelif birçok unsurlardan meydana gelmişti) bir tarafta, halk (muhtelif milletlerden mürekkebe) diğer tarafta olmak üzere yalnız iki sınıf meydana gelmişti. Nasıl ki bir zaman Roma'da artık hemşehrilik ve milletdaşlık kalmamış, sınıflar millete ve asalete istinat etmekten uzaklaşmış, belki yalnızca efendi ve köle, hâkim ve mahkûm olmak üzere iki sınıf meydana gelmişti. Nasıl ki bütün Katolik Hıristiyanlar millet farkı gözetilmeksizin müsâvî telakki edilirken diğer tarafta başta Papa olmak üzere –yine aralarının

* Bu cümleden sonra tekrar içeriyor görünen bir paragrafın, kenarına "Buradan aşağısı fazladır" notu düşülerek üzeri çizilmiştir. (h.n.)

da- millî bir vahdet bulunmayan bir ocak, bir sınıf doğmuştu. Zühd ve harem tamamıyla İranî devletin intibâk etmiş birer müessesesi idi. Harem hayatının doğurduğu câriye ve gulâm tamamıyla eski İran Devleti'nin arta kalanları (*survivant*) idi. Nitekim bunun en koyusu olan Bermekîler, Sünnîliğin müessesislerinden olan İmam-ı A'zam, Sünnî bir devlet olan Sâ mânîler, Sünnîliğin bütün mânâsıyla temel taşlarını kurmuş olan Zemahşerî ve Kadı Beyzâvî ve Gazâlî ve daha yüzlerce fıkıh, tefsir, kelâm, mantık ilimleri isbât eder ki, kâmilen Acemdirler. Diğer cihetten eskiden beri İran efsanelerinin beşiği olan, hat-ta bugün bile bazı İran hanedanlarının menşe'i olan Afganistan, Belucistan ve Makran havalisi tamamıyla Sünnîdir. Gaznevîler zamanında *Şahnâme*'yi terkip eden Firdevsî de Sünnî idi. Halbuki hiç kimse inkâr edemez ki Firdevsî İran milletinin en büyük adamıdır ve İranî kavimlerin millet haline gelişinde en büyük işi görmüştür. Bununla beraber yukarıda birkaç defa tekrar edildiği üzere böyle bir iddia kat'iyen "Sünnîlik İran'ın millî dinidir yahut İslâmî bir aksülameldir" demek mânâsına gelmez. Belki İran İslâm'dan evvel "eski ve kuvvetli bir devlete mâlik olan bir kavimler mecmuası" idi. Bu eski devlet mekanizmasını (*mécanisme*) İslâmiyete verince ondan Bağdat Sarayı ve Sünnîlik teşkilatı doğdu. Halbuki bir de İranî ırktan olan kavimler vardı. Bu kavimler Necâşî'nin Arabistan'ı istilâ etmesi üzerine Arapların sefer etrafında toplanışı gibi evvela birçok muhtelif Şîa akîdeleri peşinde koştuktan sonra kendilerine muayyen bir formül (*formule*) kazanarak vahdetlerini temin ettiler. Meselâ Fransa Papa'nın nüfuzunda iken Katolik idi. Halbuki Fransa'nın millî dini ve hakiki aksülameli -şüphesiz ki- Kalvinizmdir. Jean-Jacques Rousseau da bu hareketin yetiştirdiği bir inkılâpçıdan başka bir şey değildir. Şu halde hulâsa etmek lazım gelirse, Sünnîlik eski İran Devleti'nin, bugünkü Şîilik İslâm'dan sonra Osmanlı tehâcümüyle teşekkül eden İran milletinin dinidir.

(5) Türkler Sünnîliğe tevâfuk ederek İran'ın son muvaffakiyetini de kırmışlardır. Araplar İran'ı tamamıyla istilâ ederek Ceyhun kenarlarına kadar geldikleri vakit orada hiç tanışmadıkları yeni bir kavimle karşı karşıya geldiler. Bu kavim İran'ın en eski bir düşmanı idi. Onunla asırlarca zamandan beri uzun harplere girişmişti. Mâverâünnehir'in Türkmen'i göçebe halinde yaşadığı ve şehirler ekseriyetle Acemlerden ibaret olduğu için Nâsibî akîdelerin tesir ve nüfuzu kendisini hissettirmedi. Zaten Araplar mevzi'î istiklâllerine dokunmadıkları için onlara karşı husûmet beslemediler. İşte bu sebeptendir ki, Türkler Arap'ın zulmüne ve tazyikine uğramayarak ona karşı aksüla-mel yapmak mecburiyetinde kalmadılar. Nitekim İran'ın Af-nan, Makran ve Belucistan havalisinde Arapların tazyikinden uzak kalarak mezhep mücadelelerine zemin olmamış ve Sünnîliğin eski İran Devleti şekline uygun olduğundan ona riayet ederek *passif* bir vaziyette kalmıştır. Diğer cihetten *Şahnâme*'ye göre Türk'ün İran'la mücadelesi çok eski idi. Efrâsiyâb'ın gayesi İran'ı zapt etmektir. Lâkin uzun müddetler buna muvaffak olamadı. Arap hükümdarı Zingav İran'ı istilâ edince bu fırsattan istifade ederek ateşten bir dil şeklinde olan İran'ın rûh-ı mücerredini elde etti. Şimdi de aynı şekilde idi. Araplar İran'ı istilâ etmişler ve Türk'ün eski düşmanını bir daha belini doğrultamayacak derecede yıkmışlardı. Bu his ve bu ruh bugüne kadar devam etti. Türkmen Anadolu'ya geçtikten sonra İran'ın düşmanı oldu. Osmanlılar İran'la mücadele etti. Efrâsiyâb, Şah İsmail (rûh-ı mücerred) geldi ve Arap Emiri Zingav, Arap Zengi oldu. Lâkin İran artık mağlup olduğu için Türkmen aşiretleri yerlerinden kımıldanamadılar. Bağdat Sarayı'ndaki Türkmen kölelerinden Afşin, Azerbaycan'daki Mazdekî *renaissance*'ı evvela Bâbek'in isyanını para mukabilinde bastırdı. İran Şiîliği Horasan'da en ziyade kuvvetle doğmuştu. Halbuki o zaman henüz daha kendisi Müslüman değildi. Ebû Müslim Horasânî bu hareketin ilk hurûclarındandı. Horasan'ın muhtelif şehirlerinde (Necar, Mevşahcan, ilh...) İslâmiyet'ten evvel

birçok Manî mabedleri, savma'aları vardı. İslâm'la beraber bunların hepsi kalktı. Fakat buradaki rahiplerden mühim bir kısmı fırsat buldukça mukabeleden ve eski itikatları tervîden geri kalmadılar. Nihayet bu suretle Horasan'da el-Mukanna' (Peçeli) ismiyle İran'ın peçeli rahiplerine benzer bir yalancı peygamber türedi. Türkler henüz daha İslâmiyete ısınmadıkları ve Sünnîliğin kaideleriyle karşı karşıya gelmedikleri halde, sırf eski İran aleyhtarlığı sevgiyle bu yalancı peygamberin hareketini bastırdılar. Aynı sıralarda Horasan'da doğan ufak tefek siyasi veya mezhebi bazı İran hareketlerini de yerli Türkmenler dağıttı. Lâkin nihayet eski İran'dan bir kısım Horasânî cemaati istiklâlini kazandı. Sâ mânî Devleti teşekkül etti. Bu devlet halifenin himayesinde idi. Mezhebi Sünnî idi. Buna rağmen devlet hudutlarını genişleterek Türkistan'ı zapt etmeye kalkınca Arap istilâsının tamamıyla *passif* bir halde kalan Türkmen göçebeleri galeyana geldi. Zaten İran İslâmiyetin intişârından biraz evvel şimalden Türkmenlerin tehdidi altında idi. Hudutlardan taşan Türkmen ordularını Horasan kumandanlarına durdurmuşlardı. Fakat bu sefer Türkmenleri harekete getiren Acemler oldu ve az zaman içerisinde aksülamel başladı. Bu suretle İran nüfuzundaki Tâcık Türkmenleriyle Uygurlardan mürekkep bir kitle Mâverâünnehir'i çiğneyerek Horasan'a indi Sâ mânî Devleti'ni esasından yıktı. Bütün Afganistan'ı, Horasan ve Türkistan ile asıl İran'ın birçok kıtalarını zapt etti. Halife telaş içerisinde idi. Mevkiini te'min için yeni teşekkül eden bu Gaznevî Devleti'ni tasdik etti. Sâ mânîler zamanında İran'ın medenî ve irfânî uyanışı (*renaissance*) başlamıştı. İran edebiyatı Menuçehrî, ... gibi kuvvetli şairler yetiştirmişti. Gaznevî Sarayı medeniyet itibarıyla tamamıyla bu canın tesirinde kaldı. İranî teşkilat, medresenin akideleri, İran edebiyatı saraydan açtığı bir mecra vasıtasıyla Gaznevîlere sokuldu, kök tuttu. Sultan Mahmûd Gaznevî İran'ın en büyük şairi Firdevsî'yi hima-

* Orijinal metinde boş bırakılmıştır. (h.n.)

ye ediyor ve ona ileride bütün İran'ı bir millet haline getirecek olan *Şahnâme*'yi yazdırıyordu. Veziri Hasan Meymendî koyu bir Acemdi. Sâsânîler zamanındaki Dilem lisân ve medeniyeti Farisî'ye yerini terk ederek kaybolmuştu. Artık Firdevs'ten itibaren İran'ın idealini kaybetmiş, mağlup, bezgin ve millî bir vahdet arz etmeyen ruhu hakiki iradesini bulmuştu. Firdevsî bütün İran'ı otuz sene köy köy dolaşmış ve her heceyi tetkik etmiş, her kavmin lisânından bir şey alarak hakiki İran lisânını doğurmuştur. Acemceye tam ve vazîh bir kaide, bir şekil veren, artık Zend, Pehlevî, Dilem, Fârisî lehçeleri yerine müşterek ve yalnız bir İran lehçesi yaratan Firdevsî'dir. Bu adam her kavmin, her kabilenin, her cemaatin efsanelerini toplamış ve *Şahnâme*'sini bunlardan meydana getirmişti. Artık Tevvâbîn'in Demm-i Hüseyin'e ağlayan ve âhüzâr ile dövünen yeisli ruhu yerine oğlu Rüstem'in âfâkı tutan naraları geçmişti. O suretle ki, bir Türkmen Hanedan bulunan Gaznevî Devleti'nin koyu Sünnî ve tamamıyla İranî bir devletten hiçbir farkı yoktu. Vaktâki Gaznevîler Ceyhun'u geçerek Türkistan'ı da elleri altına geçirmek istediler, o zaman meselenin rengi değişti. Türkmen hükümdarı Tuğrul Bey İranî bir devlet tarafından gelen bu tarruz üzerine Türk'ün İran'a karşı hakiki aksülameli idi. Daha henüz İslâmiyetle doğrudan doğruya temas etmemiş bir göçebe olan Tuğrul Bey Acem bir Sünnî devleti olan Gaznevî Devleti'ni tarumar ederek bütün İran'ı çiğnedi. Halife bu seferden memnun göründü. Tuğrul Bey'e pek fazla iltifat etti. Ona yüksek ve şerefli unvanlarla birçok hediyeler verdi. Bununla beraber Tuğrul Bey vefatına kadar göçebe ruhiyetini kaybetmedi. Golva'yı zapt eden Frank reisi Clovis gibi ananelerine sadık ve riayetkâr kaldı. Bu seferki Türkmen hıncı çok büyüktü. Akın da o kadar coşkun ve kalabalık olmuştu. Türkistan'dan itibaren Horasan, Mazenderan, Azerbaycan, Şimâlî Irak ve Cezîre-i Ulyâ ile bütün Anadolu yaylası milyonlarca Türkmenlerle dolmuştu. Şeklen İslâm olan ve halife için küffâr ile harp eden bu büyük akın hakikatte harice karşı kapalı çok cumhurlardan,

aşiretlerden mürekkepti ki, içerilerine İslâmiyet kat'iyen nüfuz etmemişti. Bunu yaptıran sâik Sünnîlik muhabbeti değildi. Belki İran'a karşı olan nefret ve husumet onları coşkun bir sel gibi taşımış, ok yaydan fırlamış idi. Bu sebepten bu coşkun akının haddi geçinceye kadar ilerlemesi, taşması lazımdı. Arabistan'a inemezlerdi. Çünkü halifeyi tanıyorlar ve İslâm olduklarını söylüyorlardı. O zaman ise İslâm âlemi için bütün kinlerin, kuvvetlerin hedefi Avrupa ve Hıristiyanlık idi. Binâenaleyh bir İslâmî hedefte hızlarını almak zaruret haline gelmişti. Nitekim henüz Türkçeden başka hiçbir lisân bilmeyen, bir Arap ve bir Acem'i daima kendisine yabancı gören Orta Asya'nın göçebe Türkmen'i İstanbul'a kadar dayanarak Bizans'ı fena halde ürküttü. O sırada ki Ehl-i Salîb Muharebeleri başlamıştı. Arapların intişâr kabiliyetleri azalmış ve heyecan durmuştu. İran esasen kendi istiklâli için haricî bir tehlikenin zuhurunu bekliyordu. Bütün Avrupa bu yeni tehlikeyi temizlemek için silahlanmıştı. İşte böyle bir zamanda Türkmenler memleketlerini bırakarak yıldırım süratiyle İslâm'ın küffâr hududuna kadar yetişmişler ve onu mutlak bir felaketten kurtarmışlardı. Sebebi yukarıda izah edilen bu vaziyettir ki, hemen bütün müellifler Türklerin Sünnîliğe uyduklarından dolayı İran'ı ve Ehl-i Salîbi mağlup ettiklerini iddia ediyorlar. Hâsılı Türkler İran'a karşı olan eski husumetlerinden dolayı menşe'i İranî olan bütün devletleri Sünnî veya Şîî yıktılar. Bütün müesseseleri ortadan kaldırdılar. Aynı zamanda İslâmiyeti de kabul ettikleri için (nasıl ki Cermenler adeta teneffüs ettikleri havada Hıristiyanlığı buldukları için kuvvet kendilerinde olduğu halde bu dini arzularıyla kabul etmişlerdi) hırslarını Avrupa ve Hıristiyanlık hududunda aldılar ve henüz bir yere oturup da Sünnîlikle karşılaşmaya vakit bulamadan Ehl-i Salîb muharebelerini karşıladılar. Bununla beraber Türklerin henüz daha gevşemeyen heyecanlarına bir de din heyecanı ilave edilmişti. Bu heyecan Selefîye'nin ve Nâsibe'nin İslâmiyeti gibi bir heyecandı. Cenâb-ı Peygamber'ine ve Allah'ına inanan bir

Müslüman Türkmen Acem'i ve Arap'ı tamamıyla kendisinden ayırmıyordu. Türkmen üzerinden geçtiği ve yerleştiği bütün milletleri benimsediği ve orada kendi cinsinden pek çok insanlara rastgeldiği için bu çelikten akınlara karşı Arapları değil, kendi vatanını müdafaa için harp etmişti. Büyük bir Ehl-i Salib ordusunu Anadolu'nun ortasında tarumar eden Kılıçarslan henüz daha İslâm'dan evvelki birçok itikatlarını muhafaza ediyor ve bazen âlimler tarafından bundan dolayı muaheze ediliyordu. Lâkin diğer cihetten Büyük Selçukîler İran'a tamamıyla yerleşerek eski büyük Acem şehirlerini pâyitaht yaptıkları için medrese, zühd ve harem hayatı yavaş yavaş saraylarına sokularak kuvvetle kök tuttu. Bu suretle siyaseten mağlup olan İran, irfânen galebe çalarak hükümetin dizginlerini eline geçirdi. Bütün vezirleri Acem'di. Koyu Sünnî ve harem hayatının bütün icâbâtına riayetkâr olan bir vezirler silsilesi padişahı kuşatmıştı. Nizamülmülk devleti idare etmek için yeni kaideler koydu. *Siyasetnâme*'yi yazdı. Bu eser İslâm'dan evvel Oğuzların idare teşkilatını toplayan *Kutadgubilig*'ten derin bazı esaslarıyla ayrılıyordu.

Nizamülmülk'ün beş oğlu sırasıyla vezir ve hâcib vazifesini görerek babalarının açtığı çığırı tamamladılar. Devletin resmî lisânı Fârisî idi. Sarayda Acem mûsikisi, Acem edebiyatı, Acem resim ve hattı yaşıyordu. Medrese ve kelâm siyasete hâkim olmuştu. Zühdî teşkilatın neticesinde harem derin izlerle umûmî hayattan ayrılmış ve gayri tabii zevklere kapı açılmıştı. Şüphe yok ki bütün bunlar hükümdar ve şehzâde saraylarına münhasırdı. Henüz daha yerleşerek çift ve çubuklarla uğraşacak kadar vakit bulamamış olan Türkmenler böyle bir hayattan tamamıyla uzaktı. Binâenaleyh Türkler Sünnî oldukları için Acem teşkilatını yıkmadılar. Bilakis Sünniliği bütün çerçevesiyle kabul ettikleri için İran'ın devlet teşkilatına girdiler. İşbu halde buraya kadar söylenmiş sözler hulâsa edilirse:

“Araplar kabile halinde yaşıyordu. İslâmiyet Arapları millet haline getirmek istedi. Fakat aile (*gens*) aksülamelini yapmakta

gecikmedi. Bu suretle Arap'ın Şîası doğdu. İran bir kavimler müctemiası idi. Lâkin eski ve pederşâhî devlet teşkilatı vardı. İslâmiyet bu devlet teşkilatına intibâk edince beynelmilel bir din oldu. Sünnîlik bu suretle doğdu. Diğer cihetten İran kavimlerinin aile (*gens*) ruhiyeti İslâm'a karşı aksülameli yaptı. Türkler İran'ın eski düşmanı idi. Birçok defalar İran'ı istilâ etmişti. İslâm'dan sonra İran tekrar galebe çalınca Araplara karşı ses çıkarmamış olan Türkler İran'ı ve İranî Şiîliği ezdiler. Lâkin bunu Sünnîliğe intibâk ederek yaptılar. Bilakis Sünnîlik teşkilatına girdikten sonra –idare edenler– İranîleştiler.”¹⁸

¹⁸ İslâmiyetin umûmî izahı hakkındaki bu neticeyi elde ettiğimiz zaman bazı zahirî hakikatlere karşı bariz bir tenakuza düşülmüş gibi görülür. Medrese senâiyyeci bir din olduğu için âlemi “iman-küfür” manzumaesi dâhilinden görür. Halbuki tasavvuf vahdetçi bir din olduğundan maddî âlemi bile “iman” manzumesine dâhil eder. Bu şiar zahiren birincisinde millî bir din olmaya daha fazla istidat, ikincisinde kozmopolit bir akîdenin en kuvvetli izlerinin hâsıl olması mânâsını verebilir. Halbuki hakikatte bütün millî dinlerin muayyen bir kozmogonisi vardır ki, tek-mil kâinatı muhittir ve millî dinler derûnî hamlelerini yaptıkları esnada bu kozmogoniler açık sistemler halini alır. İntişâr kabiliyeti ziyadeleşir. Kozmopolitleşir değil, belki millî akîdenin yayılmak, genişlemek arzusunun ibarettir. Bu sebepten şeklen birbirine çok benzeyen tasavvuf sistemlerinin mezhebî ve akidevî menşeyi itibarıyla bakılacak olursa esasta büyük farklarla ayrıldıklarını görmek kâbildir.

İKİNCİ KISIM

1

İrk ve milliyet cereyanlarına fazla ehemmiyet verilmeye başlandığı zamandan beri bizde de Türkçe konuşan ve Müslüman olan insanların nereden geldikleri meselesi birçok kimselerin zihnini kurcaladı.¹⁹ Asya tarihinin Avrupalılarca pek geç tetkike başlanılmış olması, eski kitaplarımızın tozlu kütüphane raflarında çürümeye bırakılması büyük kıtayı gözlerde esrarlı ve muammalı bir âlem gibi göstermeye sebep oluyordu. Léon Cahun, Rémusat, De Guignes ve sâirenin derme çatma birkaç tarih kitabı, bu meçhul ve karanlık âlemden çıkan göçebe ka-

¹⁹ Bu kısmı ayrıca Anadolu Milleti adlı bir etüt içerisine almalıdır. Mezkûr etüt:

- (1) Moğol ve sâir Şark örfleriyle Türk'ün farkı,
- (2) Türk örfünün taksimâtı
- (3) Türkmen kavminin taksimâtı
- (4) Anadolu ve Rum İli'nin bâriz ve zâhir farkları.
- (5) Netice

kısımlarından mürekkep olacaktır. [Orijinal metinde defterin sol üst kenarına, başlık ve ilk cümlelerin yanına düşülmüş nottur (h.n.)].

filelerini ayıklamak, nevi ve fasıllarına göre ayırmak zahmetine katlanamayarak, “Türk ismi” altında toplayıvermekle bütün müşkilatın içinden sıyrılmıştı. Halbuki mesele zannedildiği kadar basit değildi. Tarihten evvelki devirlere ait tetkikler bize gösteriyor, Fransa’da sarı ırktan insanlar yaşıyordu. Karadeniz’in Şimâl’ini boydan boya çiğneyerek ta Manş Denizi sahillerine ve Norveç fiyortlarına kadar giden Fino-Ugorların, Cermenlerin, Moğolların, Macarların başına bir Türk yaftasını yapıştırıvermek acaba işi halleder mi? Şu halde her güneşin doğduğu yerden çıkan kafileye nasıl olur da sarı ırktandır deriz ki, içlerinde altın saçlı, mavi gözlü Cermenler, kara saçlı, elâ gözlü Fransızlar Selt-Golva’dır. Schiller’in *Türkistan Seyahat-nâmesi*’nin zannettiği gibi bir memleketin bugünkü ahalisine bakarak Türkleri sarı ırktan addetmek kadar yanlış bir şey olamaz. Hakiki Türk tipi ne Azerbaycan’ın İran kanıyla karışmış ahalisinde ne de Türkistan’ın Acem ve Moğol kanlarıyla yoğunlaşmış sarı ırklarında aramak doğrudur. Belki Kızıl Kum’un yarım milyon Türkmeniyle Anadolu’nun on milyon Türkmen’i onun en bariz numuneleridir. Bununla beraber Türklere doğrudan doğruya beyaz ırktır demek de kâbil olmaz. Çünkü Latin, Selt ve Cermen’in haricinde ufak tefek bazı vasıflar ilk hamlede göze çarpar. Irkların fizik noktasından ayrılışı çok şâmil ve müphem bir taksimdir. Hakiki taksim lisan zümreleri itibarıyla olmalıdır. Ârî dili, Selt dili, Sâmi dili gibi. Asya ırklarının bu noktadan ihmal kabul etmez büyük ayrılıklar gösteren başlıca üç nevi vardır.

(1) Çin-Japon zümresi ki, Annam-Siyam’dan Sahalin Adası’na kadar uzanan bir hat üzerinde yaşayan bu ırk lisânının bir heceli olması, b, d, r, ilh. bazı harflerin bulunmaması, yazısının çizgilerden mürekkep olması ve yukarıdan aşağıya doğru yazılması gibi hususiyetleriyle diğer lisân zümrelerinden tamamıyla ayrılmaktadır. Bu lisânın harfleri birbirine eklenen bir yığın çizgi ile ayırt edildiği için öğrenilmesi gayet müşküldür. Bu sebepten Çin’de yazar sınıfı gayet mahduttur. Bununla beraber

heceli olması okunmasını oldukça kolaylaştırır. Çince de birçok fiiller iki ismin terkiibinden husûle gelir. Bu lisân zümresi aralarında oldukça mühim ayrılıklar olan Siyam, Çin ve Japon dillerine ayrılmıştır. Bu dilleri birbirine bağlayan, yukarıda sayılan vasıflarla nahivdeki (*syntaxe*) birliktir. Kadı Reşid Efendi'nin iddiasına göre bir Çinli, bir Japon'un dilini pek az anlayabilir. (pe: şimal, nân: cenup, tâ: büyük, şo: tarih, ho: su, king: şehir, lû: yol, hevang: yeşil, fo: yılan ilh...).

(2) Tibet-Moğol ırkı ki, bitişik heceli lisânlardandır. Türkçe ve Fransızca gibi. Birinci zümreden, nahiv ve yazı itibarıyla ayrılır. Tibet yazısı murabba'lardan mürekkep bir yazıdır. Moğol lugatı tamamıyla müstakil bir lugattır. Ne nahiv ne de sarf itibarıyla Türk lisanlarına benzer.

Profesör Doktor Gieze'nin bir konferansını hatırlatmak istiyorum. Gieze bu konferansta iddia ediyordu ki, Ural-Altay lisânları denilen isim, mevhum bir tabirden başka bir şey değildir. Ural lisânları arasında lûgat, nahiv ve sarf itibarıyla sıkı münasebetler bulunduğu iddia olunabilir. Fino-Ugor kavimleri diyebileceğimiz bu zümreye Samoyedler, Ugorlar, Finler, Laponlar, Macarlar dâhildir. Bu zümrenin şimdiki halde ekseriyeti Hristiyandır. Ufak bir kısmı eski dinlerini muhafaza ederler. Altay lisânlarına gelince, bunların Ural zümresiyle hiçbir bir alâkaları olmadığı gibi, kendi aralarında da lisâni bir münasebet bulunduğu ilmin müşâhedeleri dâhiline girmemiştir. Doktor Gieze'nin etnoloji esaslarına istinat eden bu iddiası çok doğru, fakat nâkıstır. Çünkü Ural lisânları Altay lisânlarından ne kadar ayrı ise ve aralarında ne kadar canlı farklar varsa Altay lisânları ismi altında tanınan muhtelif dil (lisân) zümreleri arasında da o kadar, hatta ondan daha ehemmiyetli ayrılıklar, farklar vardır. Evvela Tibet-Moğol dilleri Çin lisân zümresine nahiv tertibatı itibarıyla Türkçeden daha yakındır. Türkçe ile aralarında bir münasebet tasavvur etmek ise Arapça ile Fransızca arasında müşâbehet aramanın aynısıdır. Sâniyen, sarf itibarıyla Türkçe ile Moğolca arasında hiçbir râbita veya

alâka yoktur. Türkçe fiillerinin sonu –mak, –mek'tir. Moğolca'da –oy ile nihâyetle biter. Açmak mânâsına gelen “okomoy” gibi, işitmek mânâsına gelen “sonormoy” gibi.

Sîgaların tasrîfinde ufak bir benzeyiş bulmak gayri kâbil-dir. Sâlisen, lugat itibarıyla olan ayrılıktır. Bu ayrılığı da Fârisî dili ile Arapça arasındaki münasebete benzetebiliriz. Profesör Klaproth *Asya Mecmuası*'nda bu meseleyi bütün vuzuhuyla ispat etmiş idi. Vaktiyle kendilerini Türkiye muhibbi göstermek isteyen bazı âlim taslakları, “Kırgızlar, Türkle Moğol'un tesâlûbünden doğma bir kavimdir” diye garip bir terâne tutturmuşlardı. Klaproth bu makalesinde izah etti ki, Moğol ve Türk iki kardeş değil, hatta birbirinin zıttı, çok zaman düşmanı olan iki ayrı ırktır. Klaproth'un tertip ettiği lugatçeden beş on kelime alınırsa bu meselenin gayet âşikâr olan kat'iliği kendisini gösterir:

Osmanlı	Türkmen	Kırgız	Moğol
Kartal	Berkut	Berut	Tas
Sevmek	Sivmek	Sivmek	İnaklamoy
İğne	İğne	İğne	Cao
İlave et	Koş	Koş	Nama
Şap	Acı taş	Acu daş	Baybang
Dem	Dim	Dim	Ami, Amim
Acı	Acı	Açı	Nilohon
Sonra	Sonra	Song	Honia
Ağaç	Ağaç	Ağaç	Modu, Modun
Yay	Yay	Yay	Numu, Numun
Gümüş	Gümüş	Gümüş	Mönggö
Dur	Dur	Tur	Zokso
Otur	Otur	Otur	Te

Bugün	Bugün	Büğün	Enedur
Şafak	Tan	Tanin	Gara
Sonbahar	Güz	Küz	Namor
Güzel	Yahşi	Yahşi	Sayın
Çok	Küp	Küp	Ulamçı
Yağ	May	May	Syatusu
Mavi	Gök	Gök	Göge
Öküz	Oguz	Oguz	Şame
İçmek	İçmek	İçmek	Ukumoy
Sandık	Sandık	Sandık	Hayırçak
Topal	Aksak	Aksak	Doydokhur
Takye	Takke	Takke	Malaha
Ağız	Ağız	Ooz	Ama
Pişirmek	Bişirmek	Pesemik	Çinamoy
Top	Top	Top	Diligey, Mogolunsuk
Kayın ağacı	Kayın	Kayın	Burhasso
Budak	Budak	Budak	Gitö
Duman	Duman	Tuman	Budang
Ördek	Ördek	Ördök	Nuhosso

Türkmen	Kırgız	Moğol
Kunduz	Kunduz	Halinco
Bu	Bu	Ene
Deve	Teve	Tömeke
Eğirlik	Eğirlik	Tarbelang
Kendir	Kendir	Oluso

Başlık	Başlig	Noyın
At	At	Mori
Saç	Saç	Oso
İt	İt	Nogay
Gök	Gök	Oftorgay
Açık	Aça	Gebbe
Kilit	Kilit	Tülgençor
Domuz	Donguz	Hakay
Karakuzgun	Karakuzgun	Kerya
Boynuz	Müynüz	Ebver
Boyun	Moynuk	Ködzö
Kesmek	Kesmek	Ötölho
Bıçak	Bıçak	Gudga
Tanrı	Tengri	Burhan
Kımız	Kumiz	Arca (Çıgan)
Göl	Köl	Nur
Irmak	Irmak	Moran
İşitmek	İşitmek	Sonursok
Kalay	Halay	Nuholha
Kadın	Hatun	Eme
Yaprak	Caprak	Nayçı
Oğul	Uul	Kümehen, Geogen
Kız	Kız	Okhin
Ok	Ok	Sumü
Orman	Orman	Oy
Boğaz	Boğaz	Holoy
Kış	Kış	Ebül

Yanak	Cayak	Yazrihur
Ay	Ay	Sara, Saran
Ayı	Ayu	O, Tege
Şalvar	Şalvar	O, Mütü
Az	Az	Tsögen
Kapı	Kapka	Oda, Halha
Barut	Darı	Dari
Yaz	Caz	Hayür
Güneş	Kuyaş	Nara, Naran
Uyku	Cuku	Nuyir
Çöl	Çöl	Kührü
Baş	Baş	Tuluhay
Yeşil	Caşil	Nogon
Kent (Şehir)	Kent	Balgasun (Hono)
Görmek	Körmek	Acaho
Kavak	Kavak	Kulagayç
Siz	Siz	Ta
Adetler		
Bir	Bir	Nige
İki	İki	Goyir
Üç	Üç	Gorban
Dört	Dört	Durban
Beş	Biş	Tabun
Altı	Altı	Diziron
Yedi	Cidi	Dolon
Sekiz	Segiz	Nayman
Dokuz	Tokuz	Yesön

On	On	Aryan
Yirmi	Cigirmi	Khorin
Otuz	Otuz	Khoçin
Kırk	Kurk	Döçin
Elli	İlli	Tabin
Altmış	Altmış	Drizan
Yetmiş	İtmış	Dalan
Seksen	Siyan	Nayan
Doksan	Toksan	Yaran
Yüz	Cüz	Dzun
Bin	Ming	Miyanghan

Bu ufak lugat dizisinden Moğolca hakkında sağlam bir fikir edinmek güç değildir. Klaproth, Kadı Reşidüddin'in *Câmi'ü't-Tevârih*'inden ve Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın *Evşâl-i Şecere-i Türkî*'sinden Oğuzlar faslını naklederek sözünü kesiyor. Reşidüddin Fazlullah'a göre başlıca Moğol kabileleri Naymanlar, Kem Kemçutlar, Kuru Bergular, Komat Baylükler, Kerayitler, Taykhutlar, Mangutlar, Borcikler ve sâire idi.

Râbian, fizik-ırk itibarıyla olan ayrılıklar. Moğollar sarı ırkın ayırt edici bütün vasıflarını hâizdir. Halbuki Türkler, esmer ve orta boylu olmalarına rağmen, daha ziyade beyaz ırka benzeyen sima hususiyetlerini taşıyorlar. Kafatasının yapılışı, şakak ve çene kemikleri, gözlerin kapalılığı, burunun yassılığı, rengin esmer olmaktan ziyade bakır çalımı ve pirince bakan bir sarılıkta oluşu, hâsılı bu sarı ırkın ilk bakışta gözden kaçamayacak kadar zengin ve bol hususiyetlerini tabiat Moğollardan esirgememiştir.

Lisânî, örfî noktalardan ayan beyân âşikâr olan bu hakikat tarihî cihetten de kolaylıkla izah edilebilir. Çinlilerin Hiung-nu dedikleri Koyun Türkleri Moğolların dedeleri olan

[Topa, Siyenpi, Tatae Tatarları Hanikan Dağları'nın öbür eteğine kadar kovmuşlardı.] O zamandan sonra bir daha bellerini doğrultamadılar. Koyunlara halef olan Tukiü'lar, yani ilk On Oğuz Devleti'ne Mokoye Moğol kabileleri çobanlık hizmetini görüyordu. On Oğuz Devleti'nin inhilâline sonra Türkmen kabileleri etrafa dağıldığı için Moğollar'da esaretten kurtuldular. Uygur, yani Dokuz Oğuz Devleti'nin zayıf bir zamanında en kuvvetli Moğol boylarından Hıtaylar fırsatı ganimet bile rek Orta Asya'ya kısa bir müddet için hâkim oldular. Lâkin Harzemşahlar'ın, yani Uygurlar yerine geçen son büyük Türk devletinin Hıtayları tepelemesinin üzerine, Cengiz'in istilâsına kadar Moğollar yine Türklere baş verdiler. Harzemşahlarla Cengiz'in çarpışması Türklere Moğollar arasında tarihin kaydedebileceği en eski zamanlardan beri mevcut olan husumetin azamî dereceye yükselmesini mücip olmuştur. Bu büyük sarsıntıdan Türkler Moğollara ilk defa ki mağlup olarak çekildiler. Asırların intikâm ve kiniyle kudurmuş Moğol sürüleri Müslüman Türklerin asırlarca uğraşarak vücuda getirdiği binâları, şehirleri tarumar etti. Bu mücadele fasıla vermeden uzadı. Bir dem Selçûkîler, İlhânîlerle, Osmanlılar Timurlenk'le uğraştılar. İşte bundan dolayıdır ki, Anadolu Türkmeni'nin yüreğinde Moğol için onulmaz bir nefret ve istikrâh hissi vardır. Türkmen bir zaman uşak ve çoban olarak kullandığı adamlardan en zayıf ve en düşkün zamanında bile korkmamış, yalnız her felaket ona karşı olan nefret ve istikrâhını bir kat daha artırmıştır. Bütün Osmanlı Tarihleri, bütün Selçuk ve Türkmen tarihleri bu dedelerden kalma kökleşmiş gazabı sahifelerine dökmüşlerdir. O halde nasıl oluyor da memlekette bir zümre türüyor ki, Türk-Moğol kardeşliğinin ezeli olduğunu iddia etmektedir. Maksadı memleketin aklıktan boğazı kokan evlatlarını değil, ne ananesine ne dinine ne töresine uymayan bir başka ülke ve başka vatanın dertlerini düşünmektir. Bu yolda gidenler iki büyük hataya düşmüş oluyorlar: Birincisi millet hissiyatına karşı bigânelikleri ki hasta bir hezeyandır. Diğeri

vesikaların sarîh ve âşikâr olan seyrini görmemek ki, tarihî ve ilmî bir hatadır. Filhakika Cengiz'in ilk vakanüvisi ve Moğol istilâsının en yakın müverrihi olan Reşidüddin Fazlullah ki, *Câmi'u't-Tevârih*'i 730 civarında yazmıştı. Eserde Türkler, Moğollar ve Tatarlardan bahsederken bunların birbirinden tamamıyla ayrı menşe'lerden birer kavim olduklarını söylüyor. Reşidüddin'e göre hatta bu kavimlerin arasında eskiden beri uzun münâzaalar cereyan etmiş ve sonuncusu Cengiz'in zaferiyle neticelenmiştir. Cüveynî *Târih-i Cihângüşâ*'sında Moğol ananesinden uzun uzadıya bahs etmediği halde Reşidüddin Alankuva Efsanesiyle Ergenekon macerasını tamamıyla Moğollara ait olmak üzere hikâye ediyor. Moğollarla Tatarların arasına düşen nifaktan istifade eden Türkler Tatarlarla ittifak ederek kuvvetli rakiplerini tamamıyla mağlup ediyorlar. Kayan'la Nekuz kurtulup Ergenekon'a kaçan yegâne iki Moğol. Moğolcada bu isim "Kemerli Dağ" mânâsına gelir. Börteçene kurtarıcı demircidir. Reşidüddin'in Moğol'un zafer devrinde yetişmiş bir Acem olduğu nazara alınırsa meseleyi bu suretle görmesine hak verilir. Çünkü Stanislav Julien'in *Tuikular Üzerine Vesikalar* adlı kitabına bakılırsa görülür ki, Uluğ Türk (Türkmen) ananesinde eskiden beri Ergenekon'a benzer bir destan vardı. Bu destana göre Hunlar son mağlubiyetleri üzerine birer tarafa dağılmışlardı. İçlerinden bir prensin elleri, ayakları kesilerek düşmanları tarafından derin bir çukura atıldı. Koyunluların bu son prensi kör çukurun içinde bir dişi kurt tarafından beslenerek yaşadı. Bu kurttan birçok çocuklar dünyaya geldi. İşte Büyük Koyunlu hezimetinden dört asır sonra tekrar dirilerek Asya'ya efendilik eden Tukiular bu adamın neslinden üreyenlerdi. Efsane gösteriyor ki, Moğollar sonradan bu hikâyeyi benimseyerek kendi ananelerine uydurmuşlardır. Alankuva Efsanesi Hristiyanlıktaki Hazret-i Meryem-İsa akîdesinin aynıdır. Tamamıyla Moğollara aittir. Meselenin kat'î ve tereddüt kabul etmez ciheti şurasıdır ki, Türk ve Moğollar efsanelerinin menşei itibarıyla da büsbütün ayırırlar. O halde neden

dolayı 870 senelerinde telif edilmiş olan Mirhond'un *Ravzat-ut's-Safâ'sı* bu tarihi vâkıayı büsbütün değiştirerek uydurma bir şekle dökmek lüzûmunu duydu? Mirhond'dan sonra 1020 seneleri civarında eserini yazan Hive Hükümdarı Bahadır Han *Evşâl-i Şecere-i Türkî*'de Mirhond'un tahrifini kabul etmekle kalmıyor, muhayyilesinden birçok şeyler daha ilâve ediyor. Nihayet ondan sonra yazılan bütün tarihler Hondmir, Mirhond ve Ebu'l-Gâzî'yi vesika olarak gösterdikleri cihetle aynı hataya düşmekten kendilerini alamamışlardır. Şu halde meseleyi tahkik edecek en eski eser olan *Câmi'u't-Tevârih*'ten başka hiçbir vesika olamaz. Bu değiştirme keyfiyetinin ruhî ve içtimâî sebeplerine gelince, Moğolların zaferi kılıç kazancı idi. Lâkin hakikatte yenilen yine Moğollardı. Çünkü bu kavim sağlam bir ocağa ve töreye, kuvvetli ananelere mâlik olmayan kabileler müctemiasından başka bir şey değildi.

Cengiz'in dört koldan ilerleyen orduları yine Türk ülkesinin içerisine girince, canlı ve kuvvetli bir medeniyetin karşısında –bütün akıl almaz tahriplerine rağmen– varlıklarından pek çok şeyler kaybettiler. Türkmen Anadolu'ya gelip yerleştiği zaman nasıl yazı dilini kaybederek Farisî sanat ve edebiyatını aynen kabul etti, Selçuk hükümdarları nasıl İran hükümdarlarının unvanlarını alarak, hatta Dulkadiroğulları kendilerini Sâsâniyâna nispet ettiler, birçok büyük Türk hanedanları, meşhur allâme aileleri nasıl soylarını Hulefâ-i Râşidîn'den birine bağladılarsa, Cermen nasıl Latin medeniyetinin kadrosu içerisinde ananelerinin büyük bir kısmını terketmeye mecbur kaldı ise, aynıyla Moğol kabileleri de fâik bir medeniyetin içerisinde bu suretle hareket etmek zaruretinde kaldı. Bütün Moğol beyleri, Türk ırkının en âlim kavmi olan Uygur kâtiplerini saraylarında kullandılar. Uygurca'yı, Uygur yazısını ve Uygur teşrifatını saraylarına kabul ettiler. Oğuz millî ananesine uyarak yazdırdıkları tarihlerde kendilerini Oğuz Han'a nispet ettirdiler. Nitekim Çin'i zapt ederek orada hükümran olan Kubilay Han'ın sülâlesi de kendilerini Buddha'ya nispet etmişlerdi. İşte

eserini Sultan Hüseyin Baykara zamanında kaleme alan Acem Mirhond'un tahrifleri bu sebeplerden geliyor. Halbuki şurasını kaydetmek icap eder ki, *Zübdetü'l-Tevârih* muharriri Hâfız Ebrû'nun elli sene evvel, yani 820 civarında telif ettiği eserinde bile bu tahrife ait bir ufak iz görülmez. Tahrifi ilk hazırlayan Timurlenk'in kâtibi Şerefeddin Yezdi'dir. Bu adam *Zafernâme-i Timûrî*'sinde Mirhond'un okkalı uydurmalarına güzel bir zemin hazırlamaya muvaffak olmuştu. Hâsılı Moğol'la Türk aynı ırkın içerisinde iki kavim değil, tamamıyla müstakil, ayrı birer ırktır. Tibet Moğol ırkı denilen bu ırkın Küçlüg gibi hükümdarlar yetiştiren Kara Hıtay, Tibet (Topa), Moğol, Tatar, Mançu gibi birçok şubeleri vardır ki, her biri birer kavim, ayrı bir ildir. (Howorth, *Moğollar Tarihi*; Parker, *Bin Yıllık Tatar Tarihi*; C. Goresd, *Moğollar Tarihi*).

(3) Türk'ün Irkı: On dokuzuncu asrın son senelerinde Orhun âbidelerindeki ilk tetkiklerini bitiren Finlandiya heyeti büyükçe bir eser neşretti. Heyet reisi Hekel bu kitapta Türk ırkının şubelerinden bahsederken eskiden beri kullanılagelen Ural-Altay akvâmı tabirinin mânâsızlığını kaydediyor. Türk lisânları Moğol lisânlarına ancak bitişik heceli olması itibarıyla benzer. Fransızca ile Türkçenin benzeştiği gibi. Türk ismi ne zamandan beri kullanılıyor? Acaba eskiden de şimdi olduğu gibi bir ırka delalet eden böyle bir tabir var mı idi? Vesikalar bize gösteriyor ki, Türk ismi ilk önce Orhun Türkleri için Çince tarihlerde kullanılmıştır. Çince "r" harfi olmadığı için Tukiu diyorlardı. Ondan evvel aralarında kan ve dil birliği olan insanların hepsine birden ne isim veriliyordu? Böyle bir ismin mevcut olduğunu tahmin etmek kâbil değildir. Lâkin totemizm bakıyesi olarak muhtelif hayvan isimlerini taşıyan birçok klanlara rastgelinebilir. Domuz, Koyun, İt, Öküz, Cucen (Civciv) kuş ve sâire gibi. Bu klanlardan hangisi diğerlerine galebe eder ve onları etrafına toplarsa cemaat o ismi taşımaya başlardı. Oğuz Devleti, Koyun Devleti, Eski İt Devleti, Cucen ve Tele Devletleri gibi... Yalnız her ırk zümresinde olduğu gibi

bunlardan biri hepsinin başlangıcı olmalı idi. Bu kördüğümü Oğuz Efsanesi tamamıyla çözüyor mu? Hayır, çünkü efsane-
nin bütün Türk nevilerine müşterek olmadığı, müşterek olan-
ların mühim bir kısmına bile sonradan geçtiğini söyleyebiliriz.
Buna karşı Oğuzların bir parçası olan Orhûnîler arasında do-
ğan bu isim kendini genişleterek içerisine bütün aynı ırktan
gelen kavimleri alıyor. Türk tabirleri Uygurlarda daha umûmî
bir hal almış olup vaktiyle bu ismi taşıyan Orhûnîler hususi bir
şekilde Uluğ Türk diyorlar. Uygurca el yazmalarından birinde
şu cümle bunu gösterir: “Uluş Kaşu hanı ordu çiğil ked erkligi
Uluğ Türk'den başkanki Çigil Arslan il Tigül Alp Burguçan
Alp Tarhan Bey ilentük uğrına...” Uluğ Türk, yani büyük Türk
tabiri İslâm'dan sonra ne oldu? Kimlere verildi? Evvela şurasını
söylemek lazımdır ki, Türk tabiri hududunu tamamıyla geniş-
leterek aynı kan ve aynı dilden gelen bütün kavimleri hududu
içerisine aldığı zaman bu tabirin ilk sahipleri şeref itibarıyla
olan ayrılık ve yüksekliklerini Uluğ Türk ismiyle muhafaza et-
mişlerdir. Nitekim vaktiyle Arap ismi mevcut değildi sonradan
birçok kavimleri etrafına toplayan bir ırk tabiri olarak yaşadı.
Lâkin bu ismin sahipleri Arab-ı ârîbe, Arab-ı mustârebe gibi
tabirlerle kendilerini diğerlerinden ayırdılar. Nüfus çoğalıp da
klanlar büyüyerek parçalandıkça vaktiyle bir toteme (ongun)
bağlı olan cemaatler de birçok parçalara ayrıldı. Teleler, Ko-
yunlular “Ak ve Kara” diye ikiye ayrıldı. İtler parçalanarak Mo-
ğollaşmış olan Kara İtlerle (Kerayitler) Ak İtleri (İskit) mey-
dana getirdiler. Nihayet Oğuzlar da ikiye ayrılarak On Oğuz
(Guz) ve Dokuz Oğuz (Tukuzguz) kavimlerini teşkil ettiler.
İşte Orhun havalisinde devlet kurarak Çinlilerin Tukiü ismiyle
tanındıkları Oğuz Türkleri bu On Oğuzlardır ve Dokuz Oğuz-
lar da Uygurlardır. Uygur uymaktan uyan, mutî' olan adam
mânâsına gelir. Çin istilalarının karşısında tutunamayarak ona
baç veren ve esirliğin zilletine katlanan Oğuzlar diğerlerinden
Dokuz Oğuz ismiyle ayrılmış ve boyunduruğa başını verdiği
için Uygur denilmiştir. Uluğ Türklerse gururlarını taşıyorlar

ve Ötüken Ormanı'nın çorak ve bataklık topraklarında yaşamayı düşmanlarına baş eğmekten çok yüksek buluyorlardı. Aynıyla diğer tarafta İran'ın kuvvetli orduları karşısında tutunamayan Türkler Uluğ Türklerden Tâcik ismiyle ayrılıyorlardı. Uluğ Türkler bunları da Uygurlar gibi kendilerinden aşağı görüyorlardı. Tâcik köle Türk demektir. Bundan dolayıdır ki, Ermeniler tahkîr makamında bize "dâcik" derler. En eski Türk kavimlerinden birisi de Türkeslerdir. Uluğ Türkler kendilerini bu sonunculardan ayırmakta idiler. Bununla beraber hanedanları arasında izdivaçlar olmuyor değildi. Bilge Han'ın hatunu Türkmen Bey'i Tonyukuk'un kızkardeşi idi. Tonyukuk (Tonyukuk Abidesi nezdimizde) daha o zamandan On Oğuzların tamamıyla kendilerinden ayırdıkları Kırgızlar, Teleler, Hazarlar, Bulgarlar gibi birçok Türk kavimleri vardı. Hazarlar bu isimdeki denizin son kıyılarında Azerbaycan'a kadar uzanan kısımda oturuyorlardı. Müslümanlıkla ilk önce karşılaşan Türkler bunlardı. Hazar kavminin hükümdarı Uluğ Türklere baş veriyor ve tebaalık ediyordu. Bulgar yahut Volgarlar Volga nehri mansabından Altay Dağları'na kadar olan kısımda sâkindiler. Bunlardan ufak bir kısım bir aralık Balkanları aşarak Rodop eteklerine kadar inmiş olduğu için oraya kendi ismini bırakmıştı. Bunların bir kısmı Uluğ Türklere karıştı. Bir kısmı da Baktıryan'da kalarak İran'a tâbi oldu. Tâcik ismini alan bunlardır. Bugün Afganistan'da bu Tele Türklerinden bir buçuk milyon kişi var. Afgan hanedanı da Ak Tele yahut Abdal Türkleri denilen bu kavimdendir. Kırgızlar tesanüdlerinden bir zerre bile kaybetmeden hâlâ Türkistan'ın şimalinde yaşıyorlar. Büsbütün ayrı bir ananeleri ve başlı başına bir destanları var. Yukarıdaki lugatçeden anlaşılacağı üzere Kırgızca ile Türkmence birbirinin aynı gibi bir şey. Bununla beraber birçok mühim sebepler bu iki soyun ayrı ayrı birer budun (kavim) olmasına mâni değildir. Kırgızların birçok efsaneleri, hikâyeleri ananeleri var ki, Türkmenler onu bilmiyorlar. Bozgabatır efsanesinin Türkmen töresinde yeri yoktur. Halbuki Anadolu'nun

Türkmeniyle Kızıl Kum'un Türkmen'i arasında soy, boy ve töre birliği kat'î ve âşikârdır. İslâm'dan evvelki eserlerde Uluğ Türk ismiyle tanıdığımız On Oğuz, yani Arapların Guzları, İslâm'dan sonra Türkmen ismini taşımaya başlamıştır. "Man" Türkçede büyük demektir. "Kocaman, Köseman, Şişman, Mankafa, Kodaman, ilh... gibi. Uluğ Türk'ün tam mukâbili olan Türkman'ı Türk-İman yahut man'ı ayrı lisanlarda olduğu gibi adam mânâsına almak doğru değildir. H. Howorth da man'ı "kü-tük" (*souche*) mânâsında telakki ediyor ki, zımnî bir makamda almak şartıyla doğrudur. Türkmen'in bin beş yüz senelik dili ne ise bugün Anadolu'da konuştuğu da odur. Gelelim coğrafi vaziyete. Moğol ve Türklerin vatanına nazaran tasnif yapmak icap ederse, büsbütün yanlış neticeler doğar. Moğollar vaktiyle Haynikan dağlarının arka eteğinde oturlurlarken, Tola ve Selenga çaylarının boyu, Ötüken ormanı, Orhun, yani bugün Moğolistan ve Halha dediğimiz havali doğrudan doğruya öz Türklerin, Türkmenlerin vatanı idi. Sonradan Kara Hıtayların galebesi üzerine Türkmenler iki nehir arasına, yani Türkistan'a gelip yerleştiler. Orhun'da Moğollara geçti. Moğolistan ismini aldı. Kara Balgasun (Kara Şehir) merkezi teşekkül etti. İslâmiyet'ten sonra başlayan ikinci bir muhaceret Türkmenlerin vatanını yine değiştirdi. Bu sefer Uluğ Türk hakanlığı üçüncü göçünü Anadolu'ya yaptı. Diğer cihetten malumdur ki, On Oğuzla Dokuz Oğuz'un vatanını Sebat (Şan) Dağları ayırırdı ve Türkmen yukarıda, Uygur aşağıda oturur; Perlu'da Türkmence, Nanlu'da Uygurca konuşulurdu. Türkmence ile Uygurcanın arasındaki ayrılık birincisinin Kırgız, Sart lisanları ayrılığından büyüktü. Türkmencede "gelmiş", Uygurca'da "bizga" vs.'dir. Lugat itibarıyla da gözden kaçacak bir farkları vardır. (*Dîvân-ı Lugat et-Türk*, 1, 2, 3. Ciltler. Muharriri: Mahmud Kaşgârî). Türkmenler, berikilerden çok önce yazı yazmasını, hesap yapmasını biliyorlardı. (Cucenler 406 m. senesi). Uygurlar mukavele yapmak, yazı yazmak usûllerini onlardan öğrendiler. Lâkin Uygurların gerek Çin esaretinde bulunma-

ları, gerekse Hint-İran-Çin iktisadî yolları üzerinde bulunmaları –zamana teknikçe daha kolaylıkla intibâk etmelerine sebep oldu. Filhakika Semerkant'ın şimalinde birçok çini ve ipek fabrikalarının olduğunu, ipekten ve yünden kağıt yaptıklarını, kervanların transit resmi vermeye mecbur olduklarını İbn Müslim es-Süheylî hikâye ve naklediyor. Arap tarihlerinden de bunu öğreniyoruz (Taberî, İbn Haldun vs.). Buharada halı imalathaneleri olduğunu *Divân-ı Lugat et-Türk* söylüyor. Bununla beraber Uygurlar çorak sahralar ortasında büyük ve hakikaten mükemmel şehirler vücuda getirdiler.

2

Türkmen Orta Asya'da –Dini– Müslümanlıkla Karşı Karşıya²⁰

Orta Asya pâyansız bir bozkırdan ibaretti. Türk kavimleri içerisinde göçebesi en çok olan Türkmenlerdi. Uygurlar Tiyan-şan'ın, Hazarlar Volga'nın, Aral'ın sulak vadilerinde eskiden

²⁰ Siyah defterde yer alan ilk nüshada bu bölüm yoktur. İkinci nüshada bu başlık kurşun kalemle iptal edilip üzerine “Orta Asya'da Türkmen başlığı yazılmıştır. Nitekim bu bölüm 1924'te *Mibrab*'da “Orta Asya'da Türkmen” başlığı ile yayınlanmıştır. Bkz., Hilmi Ziya, “Orta Asya'da Türkmen I: Medhal”, *Mibrab*, sene: 1, sayı: 8, 1 Mart 1340/1924, s. 237-244; Hilmi Ziya, “Orta Asya'da Türkmen II”, *Mibrab*, sene: 1, sayı: 9, 15 Mart 1340/1924, s. 276-280; Hilmi Ziya, “Orta Asya'da Türkmen III”, *Mibrab*, sene: 1, sayı: 10, 1 Nisan 1924, s. 313-316; Hilmi Ziya, “Orta Asya'da Türkmen IV: Türkmen'in Dini”, *Mibrab*, sene: 1, sayı: 11, 15 Nisan 1340/1924, s. 337-342; Hilmi Ziya, “Orta Asya'da Türkmen V: Tarihi”, *Mibrab*, sene: 1, sayı: 12, 1 Mayıs 1340/1924, s. 372-377; Hilmi Ziya, “Orta Asya'da Türkmen VI: Türkmen'in Dini”, *Mibrab*, sene: 1, sayı: 15-16, 1 Temmuz 1340/1924, s. 480-483. Güncel basımları için bkz., Hilmi Ziya Ülken, *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, yay. haz. Gülseren Ülken, Sait Maden, Ülken Yayınları, İstanbul, 2006 s. 46-75; Hilmi Ziya Ülken, *Anadolu Kültürü Üzerine Makaleler*, yay. haz. Gülseren Ülken, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2017, s. 13-38.

beri şehir kurmuşlarken Türkmen daima çadırını yıkar ve nihayetsiz stepleri beygiriyle kat ederdi.

Halbuki ne Uygur'un, ne Hazar'ın, ne de Kırgız'ın devletleri Türkmen kadar dayanmış, idaresi Türkmen kadar müstekâr olmuştur. Bunu Türkmenin gezip tozduğu yerlerden ziyade kendi içerisinde toprağının, taşının biçiminden fazla içtimâî teşkilâtının mahiyetinde aramak lâzım gelir. Çünkü biliyoruz ki Arap çölde, Moğol dağlık, ormanlık ve sulak yerlerde yaşıyordu. Türkmen çölde, Cermen ormanlık, dağlık ve suları bol bir memleketteydi. Halbuki Arap'la Moğol'u, Cermen'le Türkmen'i ayrı ayrı bir nev'e koyabiliyoruz. Gene biliyoruz ki Arap aşiretinin içtimâî teşkilâtı tamamıyla "jens" esasına istinat ediyordu.

Ve bütün kabileler arasında şiddetli bir mücadele ve uzun bir istirkab vardı. Reis, kabilenin üzerinde yarım mâbud kadar nüfuza sahipti. İşbölümünden eser yoktu. Reis bütün kuvvetleri şahsında toplayan ve Allah'ın vekili olan bir adam demektir. Reisin iradesi bütün nizamları altüst edebilir, reis her şeyi emrederdi. Arap aşiretinde kadının hiçbir mevkii yoktu. Bir Arap istediği kadar kadın alabilirdi. Kız çocuklarını utancından diri diri toprağa gömerdi. Cahiliyet'te nikâhın yedi tarzı olduğu gibi kadına da hiçbir mevki verilmemişti. Nitekim İran'da da kadının mevkii bu idi. Harem hayatı aynı tazyik ve nüfuzu yapıyordu. Nitekim Moğollarda da çok kadın almak esası vardı. Bir Moğol kabile reisi bütün kuvvetleri şahsında cem'eden ve Allah'ın vekili olan yarım mâbuddu. Moğol hükümdarı Cengiz, mefkûresini tahdit etmek isteyen Moğol sihirbazı Gökçe'yi katletti. Hıtaylar hanedanları namına hüküm sürüyorlardı. İşte bunun içindir ki Arap'ın sırf aşiretlere istinat eden ve Moğol'un zaten başka hiçbir derunî menbâdan kuvvet almayan istilaları gayet kısa bir müddet yaşadıktan sonra sönüp gitmiştir. İslâmiyet, biliyoruz ki, Arapların millet haline gelmek isteyişiydi. Bu heyecanın devam ettiği ve bu kudretin yaşadığı mıntikalarda teşekkül eden Arap devletleri,

diğer aşiretlere istinâd eden Arap devletlerinden nispeten çok fazla devam etmişlerdir. Aşikârdır ki Moğol'la Arap'ın ve kadim İran'la Roma'nın aynı nevi ve fasıl dâhiline girmesine saik olan taş, toprak, göçebelik ve yerlilik değildir. Diğer cihetten Tacitus'un Cermen Âdetleri'ni okurken görüyoruz ki bu ırk da Moğol gibi soğuk, ormanlık ve vahşi bir memlekette yaşamasına rağmen ona büsbütün zıt mizaçlar ve huylara sahiptir. Montesquieu, Cermenlerde kadına verilen müstesna mevkii, ferdî hürriyeti, plebisit usullerini Cermenya'nın pâyansız ormanlıklarında arıyordu. Nasıl ki İngiltere de bir ada olduğu için fikrî ve siyasi hürriyete mazhar olmuştu.

Bu kanaatte bulunanlara karşı en kısa cevap Moğolistan ile Korsika ve Sardunya adalarını göstermektir. Filhakika Cermen kendi kadınlarına yüksek bir mevkii veriyor. *Re'y-i âm* usulünü kabul ediyor. Reis intihap ediyor. Vazifelerini ihmal eder yahut tagallübe kalkarsa hal ediyor. Serveti kabile efradı arasında taksim ediyordu. Clovis, Paris'i zapt ettiği zaman Franklar şehirde buldukları emvâli aralarında paylaşmışlardı. Reis büyük kilisedeki kıymetdar bir vazoyu tek olduğu için kendisine alıkoymak istedi. Başbuğlardan biri ilerleyerek kılmanı vazoya vurdu. Parçalarından birisini ayırarak "Herkes hissesini alsın" dedi. İşte Orta Asya'da Türkmen Cermen'le Arap arasında gördüğümüz bu esaslı ayrılık ki birincisinin seyyar site, ikincisinin ise aşiretler (*tribut*'lar) halinde olmasından neşet eder. Hemen bütün insan cemiyetlerinde görülen farkın başlangıcını teşkil eder. Nitekim Moğol'la Türk'ün ayrılığı da bundan ibarettir. Filhakika Moğollarda kurultay denilen aşirî teşkilâtın fevkinde olan bir müessese görülüyor. Sonra bazı Moğol kadınlarının sarayda nüfuz kazandıkları göze çarpıyor. Bunu Araplarda katıyyen mevcut olmayan bir mebde'in İbrânî taklidi olarak İslâmiyet tarafından yaşatılmasına benzetebiliriz. Nasıl ki İslâmiyet nikâhın gayri muayyen ve kaidesiz şeklini tahdid etmiş, kadına cemiyette daha esaslı ve muhterem bir mevki ayırmış, devlet idaresinin başında millet tarafından

intihap olunan birer adamın bulunması lâzım geldiği kaidesini yerleştirmişti. Evvelâ “kurultay” ismi “kurulmak”tan, yasa “yasak”tan Türkçe bir isimdir. Sonra bu bütün Moğol, Tatar kabileleri arasında değil, Türklerle uzun müddet temasta bulunarak, bilhassa onların Karakurum civarında bulunan eski payitahtlarına eski devletlerinin merkezine gelip yerleştikten sonra onlardan pek çok şeyler kazanmış olan Burçinler arasında yaşıyordu. Nitekim Cengiz ilk büyük kurultayını kurduğu zaman ona Moğol kabilelerinin ufak bir kısmı iştirak etti. Temuçin Moğolları Yakup Han gibi silâh kuvvetiyle, tagallülle, cebren etrafına topladı.

Bilakis daha ilk zamanlarda Celayirler, Oyratlar, Kongıratlar, Karayıtlar gibi Türk kabileleri onlara karşı harekete başladılar. Cengiz yalnız kurultayı değil, Oğuz töresinin pek çok kaidesini ve Türkmenin birçok efsanesini taklit ile benimsemek istemişti. Howorth'un *Moğol Tarihi* tercümesi (Abdülâhad Davud Efendi, Matbaa-i Âmire) okunacak olursa görülür ki, Cengiz bu büyük zaferini tamamıyla civarındaki kavimler arasında o sırada mevcut olan nifak ve uyuşukluktan istifade ederek yapmıştı. Saniyen bazı kadınların sarayda mevki sahibi olmasına gelince, yukarıda söylendiği gibi Moğollar silâhla galebe çaldıkları Türk'ün örfü karşısında mağlup olmuşlardı. O zamanki Moğol sarayı ananevi Türk saraylarının taklidiydi. Bununla beraber kadının sarayda mevki sahibi olması, onun mutlaka hürriyetine delalet etmez. Nitekim pederşahî teşkilâtının en kuvvetli bulunduğu yerlerde bile bazı kadın hükümdarlara rastgelmıştır. Hâsılı Türkmenlerin çöl üzerinde şehirler yapmadan, vatan hissi uyanmadan yüzyıllarca payidar olan devletler tesis edebilmelerine sebep onların kelimenin en vâsi mânâsıyla site halinde göçerlerden ibaret olmalarıdır. Stanislas Julien'in *Türkler Üzerine Vesikalar* adlı eserinden biliyoruz ki, Türkmenler hakanlarını plebisit usulüyle intihap ediyorlardı. Kağan intihab olunacak beğ bir pösteğinin üstüne oturuyor, boy beğleri pösteğinin kenarından tutarak dokuz

defa kaldırıp indiriyorlardı. Sonra boynuna ipekten yapılmış bir bağ bağlayarak devletin işlerini kendisine borç bileceği için yemin ettiriyorlardı. Hakan biri şark, diğeri garbda olmak üzere iki kağan nasbediyordu. Lâkin bunların da beğler tarafından tasdik edilmesi lâzımdı. Her bir kağanın maiyetinde “yabgu” ve “şad” olmak üzere iki derecelik mansıb vardı. Hakanlığın, yurtluk sahibi ve sipahi mukabili olan tarhanlar da dâhil olursa Kağan Yabgu-Şad-Tarhan’dan mürekkep dört derecelik bir memuriyet silsilesi vardı. Bunlar doğrudan doğruya Türkmenlerin teşkilâtıydı. Bundan başka Türkmen ananesine ve Oğuz töresine göre daimi boy beğleriyle Türkmenin haricinden olup hakanlığa siyaseten merbut olan diğerk Türk kavimlerinin kağanları vardı: Türkmen kağanı, Kırgız ve Karluk kağanları gibi... Kağanlığın resmî memurlar silsilesi haricinde bir de daimi kurultayı yani beğler meclisi vardı. Burada yirmi dört Oğuz boyunun beyleri daimi âzâ idiler. Hakan bu meclise âzâ sıfatıyla dâhildi. Yalnız hakanın intihabında bir aile esası kabul edilirdi. Aile değişebilirdi. Lâkin bu beğ fevkalâde ve mücbir sebeplere ihtiyacı vardı. Tuğrul Bey’in intihabı meselesi meşhurdur. Türkmenlerde ferdi cinayet meselelerinde yahut siyasî kabahatlerde (intikam-ı şahsi) esası katiyyen yoktu. Cani veya müttehemi cezalandıracak “budun”du. Bunun için re’y-i amme müracaat olunurdu. Devlet biri kurultay, yani beğler meclisine istinat eden vâsi ‘adem-i merkezî, diğeri dört derecelik reisler mukarizesine istinat eden merkezî olmak üzere iki müteakıl idareden teşekkül ediyordu.

Halk iki kısım telakki olunurdu. Birincisi, umumiyetle Türkmenler ki Ak Budun idi. Diğeri de esirler, ecnebiler ve diğerk Türk kavimlerinden mürekkep tebaa ki Kara Budun idi. Türkmen kavminin temel taşı ve bütün içtimaî teşkilâtının nüvesi olan yirmi dörtlük Oğuz taksimatını anlayabilmek için bir parça efsaneye nüfuz etmek icap eder. Oğuz, Allah’ın vahyine nail olmuş en eski Türkmen inkılâpçısıdır. Zalim, cebbar ve mütegalib olan babası Karahan’ı öldürerek millete hürriyet,

sükûn ve adalet bahşetmiş bu adam eski büyük Koyunlu (Hiung-nu) devletinin sabit bir tarihî vakasının efsaneleşmiş şeklinden başka bir şey değildir. Malûm olduğu üzere Koyunlu devleti en eski Türkmen devletiydi. Büyük hakan, Tanrı kuvveti Mete Han, Çin elinde oyuncak olan babası zalim ve sefih Tuman Han'ı katlederek bütün Türkmenleri etrafına toplamış, Asya'yı zapt etmişti. Nasıl ki efsaneye göre Şah İsmail gibi meşhur bir Türkmen reisi de babasını öldürdükten sonra Şarkî Anadolu'yu İran kültürünün tasallutundan kurtarmıştı. Başlangıcında gördüğümüz üzere cemiyetin jenslere karşı yaptığı aksülamellerin en bariz timsali birçok milletin efsanesinde müşahade edilen bu esaslı noktadır.

Oğuz, Türkmenleri büyük ve mukaddes bir maksat uğrunda harekete getiren dinî bir kahraman olarak yaşıyor. Bu sebepten nasıl Hazreti Peygamber Ebu Süfyan'ın ordusunda bulunan amcalarını, Ebu Cehl ve Ebu Leheb'i öldürmekten çekinmiyor ise, öylece Oğuz da babasını ve hemen bütün akrabasını mukaddes maksadına engel gördüğü için ortadan kaldırıyor. Oğuz'a bu azametli fikirleri telkin eden, onun göğsünde sarsılmak bilmez bir iman uyandıran Apuşi Hâce isminde bir Türk atası, Türk peygamberi idi. Lâkin bu adam çok fazla ihtiyarlamış olduğu için Oğuz'la görüşmüyor, oğlu Kara Sülek vasıtasıyla Oğuz'a düşüncelerini telkin ediyordu. Oğuz Han büyük seferlerinin sonunda memleketine dönerek istirahat başladı. Bir büyük ziyafet yaptı. Altı oğlunu çağırarak üç büyüğüne bir altın yay, diğer üçüne de üç tane ok verdi. Üç kardeş yayı alarak aralarında bölüştüler. Bu suretle üç oğuldan Bozoklar, diğer üç oğuldan Üçoklar türedi. Bunların nesline Oğuz nesli ve bunlara Türkmen yani Büyük Türk denildi. Oğuz, çocuklarına birbirlerine bağlı ve muti olmalarını, katiyyen birbirlerinin sözünden çıkmamalarını, aynı soy ve soptan geldiklerini unutmamalarını vasiyet etti. Sözlerini, "Yayı alanlar padişah, oku alanlar vezir olsun" diye bitirdi. Ölümünden sonra büyük oğlu Gün-Han padişah oldu. Irkıl Ata, Kara Sülek'in Oğuz'a karşı

gördüğü vazifeyi ifa ediyordu. İrkıl Hâce Türkler arasında teşkilât yaptı. Oğuz Han'ın yirmi dört tane torunu vardı. Bunlar birer boyun kökü, esas oluyorlardı.

Her bir toruna muayyen bir memuriyet, kat'î ve ananevi bir vazife verildi. Her bir torunun kabilesine mahsus bir nişan ve bir ongun tahsis olundu. Kendilerine yurtluklar verilerek teşrifat itibarıyla olan mevkileri tayin edildi. Bu kaide daimi surette yaşayacak ve Oğuz neslinden gelen bütün Türkmenler buna uymaya borçlu olacaktı. Bozoklardan herhangi biri padişah olabilirdi. Lâkin bu kaideye ve bu töreye uygun olmalıydı. Oğuz ananesine göre Türkmen yani Oğuzlar haricinde on Türk kavmi daha vardı: Uygur, Kıpçak, Kalaç, Kanglı, Karluk, Ağaçeri, Çiğil, Argu, Yağma, Tahas... Yukarıda aynı geçen nizamlar kaideler, boy teşkilâtı bu on kavimde tamamıyla ayrıdır. Ve Oğuzlar hasseten ve kuvvetli idari ve askerî teşkilâtları sayesinde diğer Türk kavimlerine daima hâkim olmuşlardır. Oğuz'un oğullarından sonraki hükümdarlık silsilesi de Ebu'l Gazî ve Mirhond'da tamamıyla ve bittabi kasti olarak yanlış yazılmıştır. İrkıl Ata'dan sonra Atalık makamına sırayla Hoca Bude, Yataban Hoca ve Korkut Ata geçtiler. Rivayete göre bu sonuncusu hicret senelerine kadar yaşamış.

Yukarıda söylendiği gibi Türkmenler arasında bir idare silsilesi ile bir de Oğuz töresine dâhil olan beylerin silsilesi vardı. Türkmen kavminin içtimaî taksimleri kuvvetli bir bağa dayanıyordu. Bu silsile Araplarda olduğu gibi gayri muntazam ve garizî değil, belki muntazam ve içtimaî bir âdet üzerine mürettebdi. Zıt ve muhasım batınlar yoktu. Belki her kısım birbirinin mütemmimi ve her biri bu büyük zincirin bir halkasıydı. Çünkü Oğuz töresi Türkmen kavminin en canlı bir işbölümüydü. Her birinin ayrı bir vazifesi, ayrı bir işi vardı ki, işbölümünün bu inceliği boyları birbirine rakip değil, bilakis dost ve şefik yapıyordu. Bu sebepten hanedan ve hükümdar meselelerinden dolayı vuku bulmuş birkaç mücadele müstesna olmak üzere Türkmenler birbiriyle hiç çarpışmamışlardır. İşte nihayetsiz

kavim denizleri üzerinde harpler sebebiyle beygirden inmeye vakit bulamadan, yüzyıllarca süren devletler teşkiline Oğuzlar bundan dolayı muvaffak oluyorlardı. Türkmen, reisini ancak mensup olduğu kavmin bir “ulus”u bir idare edicisi olarak sever ve hürmet ederdi. Türkmenin, Tanrı’sına karşı olan sevgisi nasıl “muhabbetullah” ise reisine karşı da öyleydi. Halbuki bir Arap Allah’ını da, reisini de korkuyla severdi. Onda hâkim olan “mehafetullah” hissi idi. Nitekim bir Arap aşireti reisini kaybettiği zaman inhilale mahkûm olur ve dağılırdı. Halbuki bir Türkmen boyunun kısa müddetler için reissiz kaldığı görülmüştür. Büyük ailelerden yeni bir reisin intihabı her zaman için mümkün olduğundan bundan dolayı korkulmazdı. Türkmenlerden budunun parçalara ayrılması bir kaideye göre olup şu silsileye her zaman riayet edilirdi: Budun, anar, ulus, kabar, boy, oymak, tiyre, oba, ocak, uşak, urun. Bir misal göstermek lâzım gelirse: Türk budunu, Türkmen anarı, Kınık ulusu, Arsak boyu, Bozganlı oymağı, Hofan tiyresi, Ramazanoğlu ocağı vb... Bu silsileye dâhil olan reislerin unvanları ise sırasıyla hakan, han, bay ve ağa idi.

Türkmenin idari teşkilâtında “Tanış Meclisi” denilen bir meclis vardı. Bu, Beyler Meclisi gibi daimi değildi. Çin tarihlerine göre Koyunlular’da (Hiung-nu) da yirmi dörtlük teşkilât aynıyla mevcuttu. Bunlar, on ikişerden olarak sağ ve sol kısımlarına ayrılırdı. Her birinin reisi mezkûr on iki kişi arasından intihap olunurdu. Çin tarihlerinin bu kaydından Oğuz töresine intikal etmek gayet kolaydır. Türkmenlerde sol muteber olduğundan soldakiler daha şerefliydi ki Bozoklardan başka bir şey değildir. Koyunlular bu yirmi dörtten birinci sınıfta olanlara akıllı mânâsına “tuhi” diyorlarmış. Çin tarihleri bu isimleri sırasıyla “holi-dam”, “taçıyam” gibi Çince tercüme isimleriyle kaydediyorlar. Türkmenlerde esas on iki idi. Yirmi dört onun çifti olduğundan dolayı töreye giriyordu. Memleket bu beylerin elindeydi. Bu beyler, hükümetin diğer idari ve siyasî memurlarından, bulundukları mıntıka dâhilinde olan-

lara da reislik ederlerdi. Beyler mevkilerinin farkına rağmen müsavi telakki olunurdu. Çünkü aralarında devletin siyasî ve idarî vazifeleri itibarıyla kat'î ve sarîh bir işbölümü vardı. Hiung-nu'larda da yirmi dört boy teşkilâtı aynen yaşıyordu. Lâkin burada anane haricinde siyasî ve ahdi bazı teşkilât yaşamaya başladığından bu sayı yirmi sekize çıkmıştır. Türkmenlerde de yirmi dört bey sağ ve sol olarak ikiye ayrılıyordu. Her bir kısmın başında birer han vardı. Hanların maiyetinde Yabgular, onların da maiyetinde Şadlar bulunuyordu. Ondan sonra sırasıyla Şumirler,²¹ Tudunlar ve Şadputlar geliyordu. Şad evvelâ Türkmen devletine dâhil olan diğer Türk kavimlerinin reislerine verilen unvandı. Sonradan hidiv mukabili olarak kullanıldı. Tudun "tosun" mânâsına gelerek üçüncü derecede geliyordu. 'Adem-i merkezîyet şeklinde olan idarenin kadrosu bundan ibaretti. Sarayda ise mühürdar makamında bir Tamgacı, maliye nazırı makamında bir Şegu, bir de hakanın müsteşarı bulunurdu. Büyük cenaze âyinlerine riyaset eden Balbal ile Yoğcu ve askerî kumandanlar da resmî memurlardandı. Bütün bu silsile hakan tarafından intihab olunur ve yirmi dört boy beyi tarafından tasdik edilirdi. Yani bu suretle meşrutî devletlerde olduğu gibi hem icraî, hem de teşriî kuvvetin reyi ile tayin olunurdu.

Bununla beraber hakan bu beyleri istedikleri arasından serbestçe tayin hakkına mâlik değildi. Bunu anane bir müddet için muayyen bir aileye tahsis ederdi. Türkmenlerde prenslere Tegin, memur ve kumandanlara Bey ve Ağa derlerdi. Hiung-nu'ların idarî teşkilâtında Selçuklu ve Osmanlılarda mevcut olarak arazi ve sipahi usullerinin aynına rastlanıyor. Beyler arasından devlet ve millete büyük hizmeti dokunanlara yurtluk arazi verilir ve bu toprağı dokuzuncu torunlarına kadar²² elle-

²¹ Şumirler vaktiyle Asuristan'da, yani Bağdat ile Musul havalisinde iskân eden bir Türk kavmidir.

²² *El-âraza fi'il-hikâyet es Selçûkiyye. Milli Tettebbular Mecmuası* (tefrika) *Selçuknâme*: Yazıcızâde, Bahriye Matbaası; *Muhtasar Selçuk Tarihi*: İbn Bibî, Leiden tab'ı (Houtsma).

rinde bulundurabilirlerdi. Bu dokuz oğul imtiyazının haricinde Türkmenlerde, Avrupa'da olduğu gibi kök tutmuş bir derebeyi sınıfı yoktu. Hâsılı burada pek muhtasar geçilen bu sarsılmaz ve daimi kaidelerine töre, yani örf derlerdi. Türkmenlerin hukuki, cezaî, siyasî, idarî, hâsılı içtimaî bütün kanunları bu törenin içerisindeydi. Töre kâğıt üzerinde yazılı değildi. Ve hiçbir zaman da yazılmamıştı. Lâkin her Türkmenin hafızasında harfî harfine yaşayan bu âdet ve teamül kadar hiçbir kanun ve nizam yoktur. Töreye “yasak” ve “tüzük” de diyorlardı. İlk Hanlar sonradan bunun bazı kısımlarını *Kutadgu Bilig*'de kâğıda geçirmişlerdir. Cengiz, Oğuz yasağını düstur saydı. Timurlenk ve Babür, Oğuz tüzüklerini kaleme alarak kitap haline koydular. Oğuz töresine göre hiçbir Türkmen, Beyinin haberi olmaksızın idam edilemezdi. Devlet aleyhinde fesat cemiye-ti kuranlar, âsiler, kocalı kadınlara sataşanlar idam olunurdu. Kızoğlankızları kandıranlara hapis cezasıyla beraber o kızla evlenmek mecburiyeti vardı. İşkence ve cerhte kısas cari idi. Hırsızlar çaldıkları şeyin on mislini vermeye mecburdu. Hakan bu kaideler haricinde hiç kimseyi cezalandıramazdı. Cengiz'in yasağı esasını Oğuz töresinden almakla beraber Moğol ananesinin aşiri zihniyetinden pek çok şeyler de karışmıştır.

Türkmenlerde askerlik de töreye tâbiydi. Askerî teşkilâtın başında Subaşı vardı. Bunun maiyetinde Buyruklar bulunurdu. Bütün ordu baştanbaşa atlıydı. Orduya aşiret halinde iştirak edenlerin başında reisleri bulunur ve reislerden biri hal-i harbe-de intihab olunarak Başbuğ olurdu.

Hakan'ın maiyetinde Kapuk denilen dairede bir nevi hassa askeri vardı ki ona Ayrat derlerdi. Asker umumiyetle Çeri'ydi. Atsız olanlara Yaya Çeri [yeniçeri] derlerdi. Uygurlar, Kapuk Ayratlarını esaslı teşkilâta bağlayarak “kapukkulu” askeri yapmışlardı. Tarhanlar, Osmanlıların tımarlı sipahileri gibi maiyetleriyle boy beyleri onar bin kişi ile harbe gelirlerdi.

Türkmenlerin töreye bağlı olan birçok esaslı teamülleri vardı. Bunlardan en mühimleri Sefer denilen av merasimi, Şölen

denilen milli ziyafet, Sürek denilen müşterek âyinler ve Yoğ denilen cenaze merasimiydi. Sefer merasimini *Divân-ı Lûgat'te*, kitabelerde ve birçok İslâm tarihinde görmek mümkündür.

Seferde bütün mertebe farkı ortadan kalkar. Burada bey, kağan, budun birbirlerine karışarak birlikte ava çıkarlar. Bu âyinin (sığır-öküz) isminden de anlaşılacağı gibi mukaddes bir kıymeti vardı. Mısırlıların Apis'te aradıkları hususiyet gibi Türkmenler de mukaddes öküzde bazı ayırt edici vasıflar ararlardı. Vurulan avlardan bu hususiyetleri taşıyanların eti, beyler meclisinde yenirdi. Bu öküzün yahut bulunmazsa atın kuyruğu bayrağa takılarak "Tuğ" husule gelirdi. Türkmenin en ziyade millî teamüllerinden olan sefer İslâm'dan sonra bile uzun müddet resmî hayatta yaşadı. Seferlerde öküz yerine at da kesilebilirdi. Bugün Kırgızlar arasında en ziyade at kesilmektedir. Kitab-ı Dede Korkut'un her sayfasında bu teamüle tesadüf etmek mümkündür. İkincisi Şölen, yani milli ziyafettir ki, mutlaka her seferden sonra gelirdi. Bir şölen esnasında yirmi dört boydan her birinin neler yediğini Oğuz efsanesi tasrih eder. Bu hisselere Sökük diyorlar. Hakan ile hatun da dâhil olmak üzere altı ulusla, mecmuu şölen sekiz parçaya ayrılırdı.

Üçüncüsü Yoğ yani cenaze merasimiydi. Bu âyinde Oğuz töresinin esaslarına dâhildi. Töreye göre, âyine riyaset eden Balbal'dı, Orhun Kitabelerine göre Kağan Han'ın vefatında Kırgız Kağan'a Balbal denilmişti. Âyinde, Arapların "nâfleri" karşılığı olan ağlayıcılara "Yoğcu" nezaret ederdi.

Yoğcular hem reis hem de şair olurlardı. Merasim, memlekete kılıcı veya kafasıyla büyük hizmetler eden bir beyin vefatı üzerine tertip edilir, âyine budunun civarında bulunan bütün efradı iştirak ederdi. Âyin bir "komünyon" halinde cereyan ederdi. Yoğcu Sagu denilen, ölen beyin hayatında yaptığı işlere dair bir şiir okur, Yoğcular ve budun ağlardı. 6. yüzyılda Türkmen kağanı (Türkeş) yanındaki Bizans sefirlerini babasının matemini tutmaya mecbur etmişti. Menandros'un bu Yoğ merasimi hakkında verdiği tafsilat Çin müverrihlerinin iddiaları-

na tamamen uymaktadır. Stanislas Julien şöyle anlatıyor: “Bir adam ölünce cesedini çadıra korlar. Ana ve baba cihetinden akrabası birer koyun, yahut birer at veyahut müteaddid atlar ve sığırlar öldürerek ona kurban ettiklerini göstermek için çadırın önüne uzatırlar. Sonra etrafında acıklı feryatlar kopararak at üzerinde yedi defa dönerler. Her dönüşte çadırın kapısı önünde bıçakla yüzlerini çizerek...”

Orhun Kitabelerinde okunacağı üzere Hakan'ın yoğ merasimine bütün Türk kavimlerinden birçok Yoğcular gelirdi. Bir adam öldüğü zaman mezarına evvelâ üzeri yazılı büyük bir taş, yani (bengütaş=kitabe) dikilirdi. Sonra bunun etrafına müteveffanın hayatta öldürdüğü düşmanların adedi kadar taş korlardı. Mezarın uzaktan gözükmesi için büyük bir sırk dikilir ve yanı başına ahşap (fevkalâde zamanlarda kargir) bir barak [mabed] inşa olunurdu.²³ Barak sırkalar üzerine istinat eder ve içerisine bir merdivenle girilirdi. Orada Mısır mabedlerinde olduğu gibi, müteveffanın eşyası ve silâhları dururdu. Duvarlarına hayatında yaptığı muharebelerin, büyük vakaların resimleri nakşolunur, bazen ölümünden sonra kendisi için yazılan sağılar (mersiye) da asılırdı. Lâkin böyle mükellef barakları ancak budunun büyüklerinden biri için yaparlardı. Halkın mezarları daha sade ve üzeri hattâ bazen yazısız tek bir kitabe ile taşlardan ibaretti.

Türkmenlerin Dini

Oğuz efsanesinde eski Türkmenin dini hakkında bazı nüvelere rast geliniyor. Gerek İslâm'dan evvelki eser ve kitabelerin, gerek bazı Çince tarihlerin delâletiyle Türkmenlerin Müslüman olmazdan evvel de bir Allah'a inandıklarını sarâhaten anlıyoruz. Lâkin bu vaziyet bütün Türk kavimleri için vârid olmadığı gibi Türkmenler için de mukadder olarak mevcut değildi. Tu-

²³ Ev-bark tabiri halinde bugün de kullanılmaktadır. Baraka ile de münasebeti var.

rani ırk henüz devlet, il ve budun teşkilâtını kazanarak kuvvetli cemaatler haline gelmeden önce birçok münferit klanlardan ibaretti. Türkmenlerin milli âyinlerinde rast gelinen hayvan isimleri totemist hayatının bugüne kadar devam eden izleridir. Türkmen klanlarının totemizm ve tabiatçılık safhalarından geçtikleri tarihî delillerle kolaylıkla izah edilebilir. Klanların hayvan isimleri ve âyinlerinde görülen animizm bir nevi totemizm bakiyesidir.

Bazılarının zannettiği gibi, Samî kavimlerde dinlerin kati şekillerde birbirinden ayrıldığını ve bir dinin diğerini feshettiğini; halbuki bütün diğer kavimler gibi Turanîlerin de dinî istihalelerinde her safhanın diğerine tesiri olduğunu kabul etmek doğru değildir. Belki cemaatları, biri (aslî-normal) şeklini muhafaza eden ve “havelan” yapmayan, diğeri de “aslî” şekilden ayrılarak ve “içtimaî meddücezir”e tâbi olmak üzere ikiye ayırmak doğru olur. Araplar bu ikinci nevi kavimlerdenidir. Türkler ise havelansız sakin ve tabii bir inkişaf ile içtimaî teşkilât sırrını takip ettiği için, dinî inkılâplara ve içtimaî çalkantılara hâcet kalmamıştır. Onun için Türk’ün peygamberleri her zaman inkılâpçı değil, nâsih ve feylesof vaziyetinde kalmıştır. Kara Sülek, Irkıl Ata, Dede Korkut böyledir. Kara Sülek Oğuz’un, Irkıl Dib Yavku’nun idaresinde büyük işler görüyordu. Ta iptidaî klanlardan bunun mütevali inkişafı neticesinde meydana gelen bütün içtimaî tiplere kadar örf ve törenin mümessili ve hakiki hâkimi (büyücü, sihirbaz, şaman vb. isimleriyle tanınan) din adamlarıdır. Klanlarda ailelerin mevkii olmadığı için örfü temsil eden din adamlarının nüfuzu da kayıtsızdır. Klanlar inkişaf ederek kabileleri, siteler ve siteler müctemiası birleşerek illeri meydana getirdikçe bu nüfuz da aynı kuvvette devam eder. Lâkin şayet bu inkişaf ailelerin, jenslerin lehine olarak vukua gelirse o zaman ferdî mütegaliblerle içtimaî mümessiller karşılaşır. Ya mütegalibler mümessillere galebe çalarak pederşahî devlet teşkilâtı töreyi kendi cereyanına uydurur. Yahut pederşahî teşkilâtın tazyikine karşı örfünün ızdırabını vicdanında duyan

bir din adamı, bir peygamber inkılâpçı bir hareketle aksüla-mel uyandırır. Üçüncü bir şekilde ise ne klanın komünyonu ilk şekliyle devam eder, ne de aileler töreye tagallüb edebilir. Belki ezeli olan töre, aileleri kendi teşkilâtına uydurarak bir ahenk dâhiline koyar. Bu suretle aileler müctemiasının reisi ile din adamı bu ahenk içerisinde birbirinin mütemmimi vaziyetindedir. Devletin kafası din adamı, kavli ve kılıcı reistir. Tarihte birinci şeklin en bariz misali olarak Sparta'yı buluyoruz. Rahip krallara daha birçok yerde tesadüf etmek kabildir. İkinci şekil misali en bol olan kısımdır. Onun birinci safhasını en aşikâr şekliyle İran'da görüyoruz. İkinci safhasını Sami kavimlerde, İran'da Mazdek inkılâbı, Hint'te Buddha'da vb. görüyoruz.

Üçüncü şeklin ise en canlı misalleri Cermenler ve Türklerdir. Türkmenlerde hakanın yani gerek harp ve gerek sulh zamanlarında ataların, hâcelerin ne kadar mühim bir mevki sahibi olduklarını ve memleketin her işinde ne derecede büyük vazifeler ifa ettiklerini biliyoruz. Sultan Alâeddin ile Mevlâna, Osman Gazî ile Edebâli müştereken hükümet eden iki kuvvetti. Türkmenlerde totemizm safhasından ulus ve boy isimleri, ism-i haslar, mukaddes âdetler, mevki, cihet ve mevsim isimleri Oğuz ananesine geçmiştir. On İki Hayvanlı Türk Takvimi, dört cihetin ve dört mevsimin hayvanları "koyun, horoz, köpek, domuz" en mühimlerdendi.

İlk içtimai tasnifler dörtlüdür. Sonra altılı bir tasnif doğdu. Bunların çarpımından yalnız Türkmenler arasında yirmi dört numaralı tasnif doğdu. Bununla beraber eski totemler mevzii kıymetlerini kaybediyor ve doğrudan doğruya törenin umumî sembolleri arasına giriyordu. Türkmenin vahdaniyetçi dininin müessisi ananede Oğuz'dur. Bu büyük Türk hükümdarı fatih olmaktan ziyade dinî inkılâpla şöhret kazanan ilk Türkmen dâhisidir. Oğuz eski klanları, birbirine kapalı olan cemaatleri birleştiren, bunların inkişafına engel olarak teşekkül etmeye başlamış jensleri yıkan bir inkılâpçıdır. Totemizmden sonra Türkler arasında animizm ve natürizm safhaları da yaşamış ve

Oğuz töresinde izlerini bırakmıştır. Natürist Türk hayatının ve maddenin esasları olarak beş unsur kabul ediliyordu: “Demir, taş, toprak, hava, su.” Demirin Türk ananesinde hususî bir mevkî vardı. Börteçene demirci idi. Diğer unsurlardan toprak ve su da Türkmenin itikadına “Yer-Su” [Yar-Sub/Yar-Suv] perileri şeklinde girmişti. İran’ın altışar iyilik ve fenalık cini gibi Türkmenin de bunlar iyilik ve fenalık perileri idi. Lâkin Oğuz ananelerinde yaşayan hakiki Türkmen dini ikilikçi (düalist) ve daha ziyade vahdaniyete yaklaşan, binaenaleyh devletçi olan bir dindir. Bu dinde “rahman” ve “şeytan” telâkkisi vuzuhla yaşamakla beraber vahdaniyete doğru büyük bir istidat göze çarpar. Orhun Âbidelerinden öğreniyoruz ki Gök Tanrı bütün mevcudâtın hâlikidir, lâkin Asra Yağız Yer onun halk ettiklerini mahveder ve yutar. Birisi yaratıcı, diğeri yok edicidir. Birisi Şiva, diğeri Vişnu’dur. Bütün ibadetler, bütün dualar Gök Tanrı’ya teveccüh eder. Nihayet Yağız Yer de onun bir parçasıdır ve ona râm olmaya mahkûm olacaktır. “Atam Gök, Anam Yer”den de anlaşılır ki gökle yer arasında ayrılık ancak mahiyet itibarıylaadır. Fakat ailenin âhengi gibi gökle yerin de ezeli bir uyuşması, bir âhengi var. Türk’ün babası Gök, anası Yer’dir. Ruh bu iki kuvvetin çiftleşmesinden doğmuştur. Dinin bu esaslı akîdesine totemizm ve natürizm devirlerinden birçok artakalanlar eklenmiş, bununla beraber Türkmenin töresindeki âhengi bozmamıştır. Bu “ahenkçi ikilik” Türkmenin millî felsefesidir. Nasıl ki İran’ın millî felsefesi de “mücadeleci ikilik”-tir. Bu sebepten Türkmenin aslî içtimaî hayatında “haram”ın, “zühd”ün, “köle ve istifraş” hayatının, pederşahi teşkilâtın hiçbir mevkîi yoktur. Oğuz-Gök Tanrı’nın timsalidir. Gök Tanrı atadır, “uz ve yahşi”dir.

Halbuki Oğuz’un karısı Yağız Yer’in timsalidir. Yağız Yer anadır, “yavuz ve yamandır”. İran’daki “Hürmüz-Ehrimen”, Çin’deki “Yin-Yang” bunun aynıdır. Mamafih Türkmenin ikilikçiliği hiçbir zaman Çin’in ve İran’inkine benzemez. Burada “atam gök, anam yer” akîdesi vardır. Yani Türkmen iki mâbu-

dun aile direği olduğuna kanidir. Oğuz töresince hakan kadar hatunun, bey kadar begümün de mevkii ve nüfuzu vardır. Sonra bundan ikili tasnif doğuyor. Kavimlerin “ak-kara”, “on-dokuz” diye ayrılması; Türkmenlerde sağ kağan-sol kağan, Osmanlılarda askerî ve mülkî (Anadolu-Rumeli) teşkilâtı vb. gibi. Bu iki adedi çifttir. Yani aslı birdir ve izdivaç edince vahide müncer oluyor. Halbuki bu çifte bir de merkezi, hakani, beyi ilave edecek olursak o zaman üçlü tasnif teşekkül eder ki işte kudsi şekilde yaşayan budur. Kâinatın iki kısmının hususî renkleri vardır; “Ak Kara”, “Ak Budun Kara Budun”, “Ak Kamış Kara Kamış”, “Ak Koyunlu Kara Koyunlu” gibi. Üçlü tasnife nazaran renkler: Gök Tanrı'nın rengi mavi veya beyaz, Yağız Yer'in siyahtır! Merkezin ise hemen her zaman sembolü kırmızıdır. Türkmenlerde âdi halk kara çadırda, şerefîler ak çadırda, beyler kızıl çadırda otururlardı. Kitab-ı Dede Korkut'ta okuduğumuz bir hikâye bize oğlu olanların ak, kızı olanların kara, oğlu ve kızı olanların kırmızı çadıra alındığını anlatıyor. Ak ve kara Türkmen'e nâkıs bir renktir. Bunların ahenk dâhilinde imtizacından kemal halinde olan renk, yani kırmızı doğuyor. Şu halde kırmızı Türkmen'e nazaran mefkûrevî bir renktir. Mefkûredeki elmanın kızıl olması bu esastan geliyor.

Türkmen dinini, biri “töre dini”, diğeri “sihir dini” olarak ikiye ayırmak ve Ziya Bey'in tâbiriyle “törecilik” ve “büyücülük” demek doğru olur. Türkmenin hakiki dini töreciliktir ki ikili teşkilâta bağlıdır. Ve bütün mukaddes âdetler buradan çıkar. Dört iki tek çiftidir. Merkezin ilâvesiyle beş doğar. “12”li ve “24”lü tasnif ikilikçiliğin son kademeleridir. Türklerin millî dini olan törecilik inkılâpçı bir hareket olmasına mukabil, eski dinî safhaların artakalanı demek olan “büyücülük” muhafazakâr ve mevzii bir teşkilâtı. Nasıl ki Kuran-ı Kerim'e mesturdur: Mûsâ Aleyhisselam kavmine câhilî asabiyetten vazgeçerek kadir ve vâhid olan Allah'ı tanımlarını söylerken, onlar buzağı, kuş ve boğaya tapıyorlardı; her kabile kendi totemini muhafaza ediyordu. Bir farkla ki İbranilerde her inkılâpçı hareket

sihrî unsurları tamamıyla neshederken Türkmenlerde “büyü” ile “töre” birbirine uygun ve ahenkli bir şekilde devam etmiştir. *Oğuznâme*’nin beyanına göre Oğuzlar arasında dört kahraman vardı ki nikablı gezerdi. Bunların ilk büyücülük adamları olduğu aşikârdır. İşte eski Türkmen dini diye tanınan Şamanlık bu büyücülüğten ibarettir. Orhon Türkmenlerinde rastgeldiğimiz Yer-Su perileri bu töreciliğe aittir. Şamanlık maderşahî devresinin bir ortak alanıydı. Tanrı ile onun tâli ilâhları demek olan İzi’leri budun korkunç görmüyordu. Çünkü bunlardan ancak iyilik gelirdi. Bunlar töreciliğin ve pederşahî ailenin yarattığı umdelerdi. Bu cihetle ataya mensuptu. Halbuki diğerleri eski klanlara ve ataya aitti. Bu sebepten şamanlar kadın kıyafetinde gezerler ve kendilerini kadın zannederlerdi. Tanrı’nın timsali aydede, Yağız Yer’in timsali de güneş anadır. Hâkim efendi olan Türkmenin yani Ak Kamıg’ın başında Tanrı, mahkûm ve rağbet olan diğer kavimlerin yani Kara Kamıg’ın başında Yağız Yer ve Yer-Su’lar bulunurdu. Türkmenin Tanrı’sı kavmine ancak muhabbet ve hürmet telkin eden bir mâbuddu. Türkmen Allah’ına korktuğu için değil, belki sevdiği için hürmet ederdi. Allah’tan yalnız iyilik, fazilet ve doğruluk gelirdi. Bütün hastalıklar, zulümler, fenalıkların menşei Yer-Su denilen perilerdi. Müslümanlıktaki cin ve perilerin makamını bunlar işgal ediyorlardı. Bununla beraber yerle göğün izdivacından hayatın ahengi ve cemiyetin temeli doğmuştu. İşte Türkmen aile dinini buradan buluyordu. Türkmenlerde On İki Hayvanlı Takvim’e ve Oğuz’un altılı tasnifine izok olarak dâhil olan tavşan Bozokların merkezî totemiydi. Tabu olduğundan dolayı Kızılbaşlar tavşan yemezler. Türkmen dininde büyücülük halinde yaşayan ve tekinsiz olan her şeye karşı halkı koruyan din adamları, “kam”lardı. Bunlar yüzlerine kalın bir nikab örterler ve kendilerini halktan saklardı. Şamanlar hem Tanrı’nın muhabbet ve teveccühüne mazhar olmuş, hem de Yer-Su’lara karşı manevi silâhlarla hazırlanmış adamlardı. Bugün Türkmen aşiretlerinde bunu bütün vuzuhiyle görmek kabildir.

Şamanlar “barak”ta otururlar ve odalarında bir ocakla tah-tadan yapılmış birkaç basamaklı merdiven bulunurdu. Bu mer-diven göğe çıkmaları için bir vasıtaydı. Acemlerin “simurg”u, İslâm’ın “burak”ı, Şamanların da bir “barak”ı vardı. Bu hayvan tuğrulla köpeğin birleşmesinden doğmuştu. Şaman üzerine biner ve Allah’la görüşmeye giderdi. Bununla beraber Türk-menin töreci dini gayet amelî ve dünyevî bir dindi. Bu din ha-yatın “zıtlıkları” arasında yaptığı “ezeli ahenk” ile aile, devlet ve il teşkilâtının müşterek ve tabii bir içtimaî hayata temel taşı olmuştur.

Oğuz töresine göre Ak Budun hukuk, servet ve devlete mü-dahale itibarıyla tamamıyla müsavi idi. Türkmenler yedi yahut dokuz senede bir araziye Ak Budun arasında taksim ederlerdi. Tarhanlık bu umumî kaidenin dışarısında kalan yegâne teş-kilât gibi görünüyor. Lâkin hakikatte bu da devlet ve mille-te hizmeti dokunan bir adama hakanla kurultayın bahşettiği bir hak demekti ki tagallüb ve servage [kölelik] usulüyle ka-tiyyen alâkası yoktu. Türkmen haricindeki bütün insanlar iki kısımdı: Biri Türkmen olmayıp ona tebaalık edenler ki buna Kara Budun derlerdi. Ve Ak Budun’la aralarında bir müsavilik olmasa bile bunlara da birçok haklar bahşolunmuştu. Roma-lıların plebleri gibi, Türkmenler de hukukun menşeyini ak ve kara budunların mücadelesinde aramalıdır. *Kutadgu Bilig*’de bunu bariz olarak görmek mümkündür. Çünkü İlük Hanlar Türkmen’di. Halbuki tebaası olan Dokuz Oğuzlar Uygur’du. Bu sebepten ahalinin ekseriyeti kara budun oluyordu. Şu halde mesele mühimleşmiş ve içtimaî sınıf ayrılığıyla insanî hukuk meseleleri doğmuş oluyor. Bu sebeptendir ki *Kutadgu Bilig*’de Roma patrisyenleriyle plepleri arasındaki mücadeleden doğan Justinianos kaidelerine benzer bazı hukukî törelerin teşekkül etmeye başladığını görmek kabildir. Halbuki asıl Türkmenler arasında bu ayrılık ve mücadeleye mahal kalmıyordu. Oğuz’un ikilikçi ve ahenkçi dini buna mâni oluyordu. İkincisi Türk ır-kından olmayan ve Türkmen’e her suretle yabancı olan insanlar

ki buna “Tatar” diyorlardı. Bu kelime çok zaman umumî bir tabir olarak kullanılırken sonradan mânâsı yalnız bir kavme tahsis olunmuştur. Nitekim Araplar, kendilerine yabancı olanlara “Acem” diyorlardı. Sonradan bu tabir yalnız İran’a tahsis kılınmıştır.

Türkmenin büyük bir kozmogonisi vardı (Ziya Gökalp, *Yeni Mecmua*, manzum). Gök on yedi, yer yedi kattan ibaretti. Müslümanlıkta bunlar yedişer kat halini almıştır. “İzi”ler yukarı katlarda otururlar, insanlara iyilik ederlerdi. Müslümanlıkta bunlar “Melâike” ismini aldılar. Yer-Su’lar aşağı katlarda yaşarlar ve insanlara zarar getirirlerdi. Bunlar da Müslümanlıkta “cin” ismini taşımaya başladılar.

Türkmenler arasında Buddha, Brahman, Mani ve Nesturi dinleri pek az mevki bulabilmişlerdir. Halbuki Uygurlar bu hususta büyük tesamuh göstermişlerdi. Bu vasıta ile ki Moğollar arasına bile bazı Mazdek akîdeleri intişara fırsat bulmuştur. Lâkin Orhun Kitabeleri Türkmenlerin ne derecede dinlerine sadık ve saf olduklarını gösterir. Eski akınlar bakiyesi olan Tacikler Mazdeî ve Mani dinlerini kabul etmişler, şehirlerinde hususiyle Mani mâbudları çoğalmıştı. Hicret’in 92. senesinde Kuteybe bin Müslim el-Bâhili Semerkant’ı zapt etti. Tacikleri idaresi altına aldı. H. 125 (M. 742/743) seneleri civarında Kül Tigin ile Arap orduları birkaç yerde çarpıştılar. Evvelâ mağlûp oldular. Lâkin Türkmen şehzâdesinin vefatından sonra hakanlar arasındaki münazaa ve Uygur, Hazar ve Tibetlilerin aynı zamanda hücumu Araplara meydan vererek Araplar Türkistan içerilerine kadar ilerlediler. İslâm ordusunun girebildiği yerlerdeki şehirler Müslümanlığı kabul ettiler. Taciklerin Mani savmaaları yıkıldığı gibi Türkmenlerin bir kısmı da az zaman içinde Selefîye’nin tarikına uydular. İslâmiyet aşiretler arasına katiyen nüfuz edememekle beraber şehirlerde yaşıyordu. “Ehli sünnet ve’l cemaat”ın tamamıyla millî esaslara dayanan ve vahdetci olmakla beraber Allah-Şeytan ikilikçiliğine büyük bir istidadı bulunan akîdeleri, Türkmen-

lerin töreciliğine ufak tefek bazı istisnalarla uydu. Bu sebepten Türkmenler ilk hamlede yalnız cizye vermeye razı oldukları halde, yavaş yavaş tamamıyla uygun bir din manzumesine intibak edebilmek için, eski formaliteden pek az şey kaybettiler. Müslümanlık bir törecilikti. Câhiliyye devrinin büyücülüğünü tamamıyla neshediyordu. Halbuki Türkmenin hayatı törecilik, büyücülük manzumesinin ahenkli bir külli idi. Bundan dolayı Türkmenler Müslüman oldukları zaman Tanrı hakkında bütün itikatlarını hattâ eski tabirleriyle beraber muhafaza ettiler. Lâkin büyücülük kitap ve sünnetten ayrıldığından ve Türkmenin örfü de bunları neshetmediğinden dolayı ilk defa olarak “örf” ile “fıkh”ın mücadelesine bir zemin hazırlanmış oldu.

Daha ilk yüzyıllarda Taşkent, Semerkant, Farab, Nahşeb gibi Türkmen şehirlerinde bir cidal hayatının ilk nüveleri inkişaf etmeye başladı. İşte Türkmenler arasında doğan bütün mezhep kavgalarının tohumunu bu noktada aramak icap eder. Bağdat Sarayı'ndan yetişen Türk köleleri, halifenin gene köle Türklerden mürekkep olan hassa ordusuna dayanarak, İran içerisinde, az zaman zarfında birçok devlet teşkil ettiler: Bağdat'ta emir-ülümerâlar (beylerbeyi) gibi. Bunlardan Muhammed bin Râik'in ailesi “Bağdat padişahı” unvanı taşıyordu. Sonra Mısır'da Tolunlar ve Akşitler, İran'da Sebük Tegin'in tesis ettiği Gazneliler bu biçim devletlerdendi. Bu devletlerin hanedanı ve ordunun bir kısmı Türk olmasına mukabil bütün teşkilâtı, hayatı, ahalisi, fikrî ve medenî faaliyeti İranî idi. Mezhepleri Sünni olup, resmî lisanları Farisî idi. Binaenaleyh budunlar arasında Türkmenin dinî ve dünyevî kaidelerini aramak tamamıyla beyhudedir. Diğer cihetten hakiki Türkmen ili henüz şerî, fıkhın nüfuz etmeye mahal bulamadığı bozkırlarda kapalı bir âlem halinde yaşıyordu. Bu âlem İran'ın yerine geçen Arap kavminden kuşkulandı. Lâkin memleketini de bırakarak yeni bir mefkûre peşinden koşmak düşüncesi de hatırandan geçmedi. Henüz Müslümanlığın mahdut bazı şekillerini ancak şehirlerde görmüş olan Türkmen ili ve Müslüman

Arap ili daha birbirini tanımamış, bilmemiş iki yabancı âlem halinde uzun müddet durdular. Fakat ne vakit ki Sâ mânîler tagallüb ederek Türkmenin karşısına en eski bir düşman olarak İran'ı çıkardılar, o zaman Türkmenler de yayından fırlamış ok gibi İran içerisine doğru inmeye başladılar. Bu büyük hicret bir ordunun istilasına değil, bir kavmin muhâcereti idi. Tarihin tamamıyla muayyen olmayan zamanlarında Türkler daha iki defa Aşağı Asya'yı, İran'ı istila ederek ta Anadolu'ya kadar gelmiş, orada kök tutmuşlardı. İşte Türkmenlerin arasında Müslümanlığın yayılması asıl bu sıralara aittir. Türkmenler aşiret asabiyetinden uzak oldukları ve millet haline gelmeye büyük bir istidat gösterdikleri cihetle Araplardan çok daha kolaylıkla İslâm dinine uydular. Ve daha kuvvetli rabitalarla ona bağlandılar. Lâkin hangi kavimde olursa olsun "Sünnilik: Zühdi din" teşkilâtına intibak eden bütün fertler gibi aslı Türk olan birçok âlim de fikhın mantıkçı ve şekilci esaslarına sadık kaldılar. İster Kadı Beyzâvî gibi Acem, ister Ebu Musa el-Eş'ârî gibi Arap, isterse İmam Mâturidî gibi veya Nesefî gibi Türk olsun, bütün bu teşkilâta intibak eden âlimler tereddütsüz bir surette yalnız töreyi kabul ederek, büyüyü red ve küfür telakki ediyorlardı. Babek'e karşı harbe giden Afşin ismen Müslüman olmakla beraber henüz daha eski büyücülük itikatlarını tamamıyla taşıyordu. Bundan dolayı katledildi. Gene bundan dolayıdır ki Türkmenler Müslüman olmazdan evvel hiçbir fırsat mücadelesi yapmadıkları halde İslâmiyet'le beraber "mücadelenin" bu safhasına da dâhil oldular.

El-Mukanna, yani "nikablı" isminde bir adam Semerkant ve civarından hüruc ederek birçok halkı etrafına topladı. Biliyoruz ki Türkmenlerin eski şamanları nikablı gezerler ve kadın elbisesi giyerlerdi. El-Mukanna'nın isyanı Türkistan'da oldukça mühim netice doğurmak üzereydi. Lâkin Arap orduları tetik davrandılar ve yayılmasına meydan vermediler (*Buhara Tarihi*, Kütüphane-i Umumî, no. 1592: *Zikr-i huruç El-Mukanna ve etbaeş o ez sefid camekân-ı Hasen*, 63).

* * *

Türkmenin töreciliğiyle Müslümanlık arasında oldukça bir uygunluk vardı. Bununla beraber Türkmenin muhafazakâr ruhiyyeti “büyücülük”ü nesh ve iptal edemezdi. İster istemez aksülamel yapacaktı. Bu suretle medreseye intibak eden Türkmenlerle aksülamel hareketini şuursuz bir surette duyan halk ve onlara önayak olanlar arasında mücadele bir mezhep mücadelesi halinde tecelli etti. Mâturidî ve Nesefî gibi âlimler kitap ve sünnet tefsiri meselesinde “te’vil-i kelâm”ı da küfürden bir cüz addediyorlardı. Onlara göre Kuran’ın ancak istiârî bazı noktalarını tefsir kabildi. Yoksa zahirî mânâları muayyen bir nokta-i nazaragöre tevil etmek doğru değildi. İşte Semerkantlı, Nahşebli, Taşkentli âlimlerin karşısında vâsi ve feyizli bir ilim, eski Şamanların devamı halinde teşekkül ediyor ve Müslüman formalitesini (şekilciliğini) aldıktan sonra “tekye” ismiyle din ve siyasette büyük bir mevki kazanıyordu. Pekiyi biliyoruz ki Türkmenler eskiden beri büyük din adamlarına “ata”, “ade” veya “baba” diyorlar. Müslümanlığın ilk intişar zamanlarında Bâb-ı Ferganî şöhet kazanmıştı. *Nefehâtül-Üns* ile *Reşahat-ı Aynül-Hayat*’ta bu devre ait pek çok evliya ve din adamlarına rastlamak kabildir. *Reşahat*’ın kaydına nazaran Uygurcada “ata” tâbiri Türkmencede babadır. Orhun Kitabelerinde “baba” tâbirine rastlamıyoruz. Daima bu makamda “ata” kullanılıyor. Lâkin bazı Uygurca eserlerde “bab” ve “baba” tabirlerinin dinî adam mânâsına kullanılması sonradan umumîleştiği neticesini verebilir. *Reşahat*’a göre bu iki tabir seyyanen kullanılabilir. Hâce Ahmed Yesevî’ye Ahmed Ata da diyorlar. Bunun hâcesi Baba Arslan isminde bir Türkmen velisidir. *Oğuznâme*’ye göre ilk Müslüman olan Türkmen padişahının zamanında Ede Korkud (Dede Korkut) adlı bir veli vardı. Yesevî’nin halifelerinden “Hâkim Ata” (Süleyman Ata) meşhurdu. Hâce Ahmed’in unvanı da eski Türkçedir. Uygurlarda Müslümanlıktan önce bir Kara Hoca şehri var. Hâce Ahmed Yesevî bu unvanı o asıldan

gelen bütün tarikata verdi. Oğuz'un müşaviri "hâce" unvanlıydı. Ata'ya gelince bu kelime de atmaktan atılmış mânâsındadır. "Atam gök, anam yer" tâbirinde olduğu gibi kullanılacak olursa Atam Adam arasındaki münasebet görülür. Malûmdur ki Hazreti Âdem de gökten atılmış, cennetten tard edilmiştir. Anadolu köylerinin bazılarında ana yerine "aba" derler. Türkçede "b" ile "v"nin çok defa birbiri makamına kullanıldığı nazara alınırsa bunu "ava" şeklinde de okumak kabildir.

Avmak, düşmek anlamına gelir. Buradan "ava"yı "*reclue*" mukabili olarak çıkarmak doğru olur. Hâsılı "Âdem-Havva" kelimelerinin madde-i asliye itibarıyla Sami lisanlarla hiçbir alâkası bulunmamasına mukabil Türk'ün "Atam Adam: Havva" kozmogonisiyle ne derecede münasebetdar olduğu anlaşıyor. Saniyen en eski İbrani ve Sâmi akaidinde bu kozmogoninin mevkii yoktur. Bunu ancak "Şumir"lerin memleketinden Filistin'e muhaceret eden Hazreti İbrahim'den sonra görüyoruz. Türkmenin töresiyle Tevrat arasında görülen münasebet de bu mesele ile alâkalıdır. Sâlisen: Sâmi kavimler bu kozmogoniyi benimsemekle beraber onu kendi ruhlarına uydurmuşlardır. Arap, Havva'yı Âdem'in kaburgasından çıkarmış ve Âdem'in vesayetine vermiştir. Arap'ta kadının dûn (aşağı) ve nâkıs mevkii bu neticeyi husule getirmiştir. İşte Türkmen tarikatının istinat noktası Türkmenin bu en eski ve saf kozmogonisiydi. Denilebilir ki "tarikat" fıkıhla örfün, iki büyük âlemin birbirine uyması ve âhengini bulmasıdır. İşte asıl bundan dolayıdır ki halkın arasında o kadar kolaylıkla yerleşmiş ve hiçbir cebrî kuvvete müracaat etmeden, hattâ çok defa da da imma cebrî tazyikler altında yaşayarak milletin vicdanında kök tutmaya muvaffak olmuştur.²⁴ Türkmen örfü nedir, biliyoruz. Bu neticeye varabilmek için İslâm fıkhnın esaslarını görmek

²⁴ Tarikat vahdetçi ve cihanşümül bir sistemdir. Lâkin bu mebde tarikatların kavmi ve milli menşelere göre taksimine mani değildir. Çünkü her milli dinin de kendisine mahsus bir kozmogonisi vardır ki dünyayı o çerçeveden görürüz.

icap eder. Orta Asya'da Kırgız Türkmenler tarafından yapılan ve "Oyratlar müctemiası yasağı" diye meşhur olan kanun Türk törelerinden bugüne kadar en bariz olarak yaşayanıdır. Sonradan bunu Kalmuklar da kullandığı için "Kalmuklar Kanunu" diye tanınmıştır. Mamafih bu teşkilât Oğuz töresinden birçok noktada ayrılır.

Fıkıhın esaslarına gelince: Hulefâ-i Râşidin zamanından itibaren gelişerek dört kaideye kadar çıkmıştır:

Birincisi, "Kitab" yani Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bütün fıkıh hükümlerinin temel taşı Cenâb-ı Hakk'ın sözü demek olan Kur'ân'dır.

İkincisi, "Sünnet" yani Ahâdis-i nebeviye'dir. "Nass"ın esaslarını hadisler itmam ve tefsir eder.

Üçüncüsü, İcmâ-i Ümmet, dördüncüsü Kıyas-ı Fukahâ'dır. "Nass" Kitap ve sünnete aittir.

"Örf" ise icmâ ile tahakkuk eder. Nass'ın emrettiği vâcib, nehyettiği haramdır. Örfün ise emrettiği mâruf, nehyettiği münkerdir. Hicret'in 150-240 seneleri arasında o vakte kadar pek çok münakaşalar ve Hârici, Şia, Mûtezile hareketleriyle sarsılmış olan "icmâ" ve "nass" meselesi dört büyük imam tarafından tespit edildi. İmam-ı Âzam (Ebu Hanife), İmam-ı Şâfiî, İmam-ı Mâlikî, İmam-ı Hanbelî en kati şekilde fıkıhın esaslarını ve umdelerini koyarak bâb-ı içtihadı kapadılar. İşlemlerinden Acem olan İmam-ı Âzam'ın akîdesi en sabit ve formüller, Türk olan İmam-ı Şâfiî'ninki ise en fazla inkişafa müsaitti.

Artık zühdi teşkilât dâhilinde, hiçbir suretle formalite üzerinde münakaşa yapmak yahut dört mektebi birbirine karıştırmak mümkün olmayacaktı. Bu suretle tam mânâsıyla sabit (*rigide*) bir hayat manzumesi meydana gelmiş oluyordu. Şer'î olandaki bu kalıpcılığın nereden geldiğini biliyoruz.

İranî (Abbasi) devlet teşkilâtı, bu imtizaçsız ikilikçi (haremşelâmlık) bir hayat manzumesini (hüsn ve kubuh meselesini) fıkıhın en mühim temeli haline koymuştur. Türk'ün ikilikçiliğiyle Acem'inki arasında gayet canlı ve âşikâr bir fark vardır.

O da Türkmen’de bu ikiliğin bir ahenk ve bir izdivaç vücuda getirmesi, İran’da ise ezeli bir mücadele, yani *lutte universelle* halinde tecelli etmesindeydi. Yani Türkmen, kadınla erkeğin birleşmesinden doğan hayatın sırrını bulmuş ve haremle selamlığı birbirinden ayırmıştı.

Sofrada hakanın karşısında hatun oturur, “buyruk”lara hakanla hatunun ismi bir arada geçerdi (*Orhun Kitabeleri*, Ed. Chavannes, Stanislas Julien, *İbn Battuta Seyâhatnâmesi*). Halbuki evvelâ eski İran “harem” hayatının en ayırt edici misalidir. Pederşâhî devlet teşkilâtının en bariz hatlarını taşır. Saniyen, İran’ın dini tam mânâsıyla sabit (*rigide*) bir dindir. Yalnız törecilik üzerine istinat eden ve içtimaî inkişafın âhengini bulamayan bir dinin işte bundan dolayıdır ki eski İran’da birçok defa “dinî inkılâplar”ın ve gayet kanlı lâkin neticesiz içtimaî çalkantıların doğmasına meydan verilmiştir. Türkmenlerde ise din, hayatın bir ahengi olduğu ve içtimaî inkişafın seyrini takip ettiği için *souple* [esnek] bir dindir.

İşte alelumum felsefe sistemlerinde de rastlanan bu ayrılığı hassaten iki dinin arasındaki farkta bulmak kabildir. Mâlûmdur ki felsefe sistemleri “*clos*” veya “*aclos*” olması noktasından iki esaslı kola ayrılabilir. Sistemler hayata nihayetli (*fîni*) bir hudut çizerek “şekil”e (*forme*) istinat eder. Ve artık güneş altında söylenmemiş hiçbir sözün kalmadığına kani bulunurdu. Buna karşı açık sistemlerde ise âlem “nihayetsiz” (*infîni*) olup, şekle değil harekete istinat eder ve daha pek çok şeyler de söylenebileceğine kani olunurdu. Nitekim skolastik felsefenin kapalılığına karşı Rönesans felsefesi en kuvvetli bir aksülamel uyandırmıştı. İşte, aynıyla İran diniyle Türk dini arasında da –içtimaî teşekküllerinden dolayı– bu tarzda bir ayrılığın bulunduğunu görmek kabildir. “Bâb-ı içtihad”ın kapalı olması hemen birçok mezhep mücadelesine kapı açtığı kadar, İbn Teymiyye (yedinci yüzyıl) ve Bedreddin Simâvi gibi anarşist âlimlerin de nazariyelerine, bütün aleyhtarlığına rağmen, menfi cihetten revaç veriyordu. Meselenin vahim ne-

ticelerini gören birçok fıkıh âlimleri bâb-ı içtihadın açılması lehinde bulunmuşlarsa da, bu sözlerini hiçbir zaman fiil haline koyamamışlardır. Bunun sebebini meselenin mahiyetini “teşhis” edememekte aramalıdır. Fıkıh âlimlerinin şer’ın esasına uymayan büyük meseleyi neye hamlettiklerini şu satırlardan anlayabiliriz: “...ve şeriat-ı İslâmiyye gibi içtihadı büyük bir ehemmiyet veren bir şeriatte bâb-ı içtihadın insidadına dair bir delil-i şer’ının vücudu gayr-ı mutasavver bulunduğu halde Çin şeriatında mevcut olan insidad bâb-ı içtihad akîdesi her nasılsa ehl-i İslâm arasında sokulmuş ve hiçbir esas-ı şer’iyyeye müstenid olmayan bir fikr-i sakim âlem-i İslâm üzerinde meş’um bir tesir hasıl eylemiştir...” (Mahmud Esad Efendi, *Tarih-i İlm-i Hukuk*, s. 232).

Filhakika Çin’de de “imparatorun hükmü ile dahi yeniden hiçbir hüküm verilemeyeceği” şeklinde bir kaide-i külliye vardır. Lâkin bunun izahı pek basittir. İran’da dinin sabitliği hangi sebeplerden geliyorsa şüphesiz ki Çin’de de aynı sebeplerdendir. Yalnız işin en acınacak noktası “her nasılsa” ibaresidir. Belki bütün mezhep meselelerinin mihrakı olabilecek olan böyle bir noktayı “her nasılsa” ile izah kâfi değildir

* * *

İran’ın Abbasi devlet teşkilâtına ve medrese, harem, saray hayatlarının teşekkülüne ne derecede tesir yapmış olduğu herkesin malûmudur. Binaenaleyh “bâb-ı içtihat” meselesinde de başka illet aramak beyhudedir. İşte Şia mücadelelerinin o kadar hararetli, o kadar kanlı bir renk almasının en mühim sebeplerinden birisi de bu cihettir. Şafiî mezhebi, dinin seyyâliyetine en fazla imkân bırakmış bir meslek olduğundan ekser teşeyyu erbâbı buradan yetişmiştir. Nitekim Şah İsmail’in dedesi olan Safiyüddin-i Erdebilî Şafiî idi.

Müslüman fıkının en büyük kudreti mantıkî tasniflerdedir. İmamların uğraştıkları mesail içerisinde en umumî kaidelere, alelâde sıhhî ve malî hükümlere kadar bütün cemiyet

umuru mevcuttur. Bununla beraber aralarında ihtilaf olduğu tercih imkânı verilmiştir. İslâm fıkhiyla Roma hukukunun farkını, birinin sûrî olmasında, diğerinin olmamasında aramak doğru değildir. Yalnız denilebilir ki, Müslüman fıkında şekil genişlemeye, bazı yerlerde diğerinden daha müsaittir. Türkmenin töreciliği pek az istisnalarla şer'in esaslarına uymuştur. Eski Türkmenlerde bir nevi oruç demek olan perhiz vardı. Sonra senenin muayyen günlerinde âyin yapılır ve kurban kesilirdi. İslâmiyet'te Tanrı'nın ismi bile değişmedi. Türkmen, Allah'ın vekili olan (İdi-Kut, Kay-Ugan, Tanrı Kut'u) hakkını "rey-i âm" usûlüyle intihab ederek o mevkiye geçirirdi. Müslümanlıkta da esasen halife ammenin reyile intihab ediliyordu. *Lâ-ruhbâniyet fid-din* kaidesi Türk'ün eski itikatlarındandı. Cemiyette Şamanların mevkii rahip vaziyetinde değildi.

İşte bu sebeplerden dolayıdır ki Türkmenin ahenkçi ruhiyatı, bu ilk nazarda halledilemeyecek gibi görünen zıt âlemleri telif etmeye muvaffak olmuş ve ilk Türkmen tarikini yaratmıştır. Bu tarikin en canlı mürşidi ve ilk reisi Yesevî (Yeseli) Hâce Ahmed idi.

Reşahat ve *Nefehâtül-Üns*'ün vermiş olduğu malûmattan Hâce Muhammed Baba Semâsî, Halil Ata, Baba Kemal Hoccendî, Baba Muhammed Tûsî gibi birçok velinin zamanlarında şöhret kazandıklarını anlıyoruz. Yukarıda gördüğümüz gibi Baba Arslan'ın talebesi ve müridi olan Hoca Ahmed gayet geniş bir tarikat âleminin mihrakı oldu. Yesevî'nin halifeleri, sırasıyla Mansur Ata, Said Ata, Süleyman Ata ve Hâkim Ata'dır. Yesevî'nin *Divân-ı Hikmet*'i Süleyman Bakırganî'nin *Bakırgan Kitabı*, *Âhir-i Zaman Kitabı*, *Meryem Kitabı*, *Hâkim Ata Velâyetnâmesi* hâlâ Türkistan'da halk dilinde söylenmektedir.

İrlanda için St. Patrick ne ise Türkistan için Yesevî de aynı kıymeti haizdir. Hoca Ahmed, Hanefi mezhebindeydi. Lisânı hârendiş bir mutasavvıftan ziyade eski Türk nâsıhlarının, velilerinin diline benziyordu. Yesevî'den sonra Yusuf Hemedânî'nin halifesi olan Hâce Abdülhalik Gucduvânî, Nakşî de-

nilen ve Yesevîlikle muvâzi olarak giden tarikatın ilk müessislerinden biridir. Arif Rivgerî, Hâce Mahmut İncirfağnevî, Hâce Ali Râmitinî sırasıyla bu tarikatı takip ettiler. Anadolu'ya Timurlenk'le beraber gelen bu tarikatın en mühim siması Hâce Muhammed Bahâeddin Nakşibendî'dir. Mensup olduğu tarikata kendi ismini veren bu zat, eserleriyle mektebinin hudut ve mecrasını da çizdi. Yesevîlikle Nakşîliğin farkı nerede idi? Her ikisi de halk arasında yaşamış ve halktan kuvvetini almış olduğu halde bazı noktalarda oldukça mühim farkları var. Evvela Nakşîlik Buhara vasıtasıyla Hint tasavvufundan mülhem olmuştur. Soğdlular zamanından beri Hint ve İran itikadâtının uğrağı olan Buhara bu tarikata da tesirini icra etti. Saniyen, Nakşîlik fıkha daha ziyade merbut ve mütemâyildir. İmam Rabbanî'nin *Mektubat-ı Şerif*i mensur ve Arapça olarak kaleme alınmıştır. Bu tarikat kaidecilikten kendisini kurtaramamıştır. Halbuki Yesevîlik fıkıh kadar, belki fıkıhtan ziyade örfe mevki vermiş, Türkçe şiirleri, halk musikisi ve âyinleriyle kaidecilikten –oldukça– kurtulmuştur.

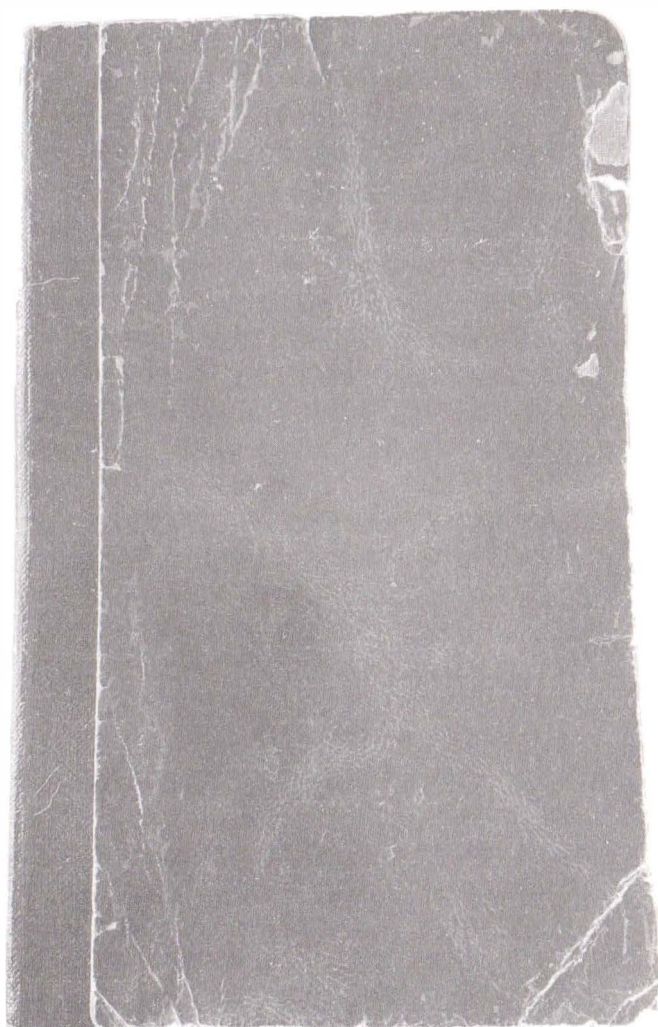
Reşahat bundan bahsederken diyor ki: "Türkistan halkı Hâce Ata Yesevî derler. Ata eğerce kim Nevâyi dilinde baba demektir. Ama Türkler meşâyihın ulularına itlak ederler. Hâce Ahmed Hazretleri kerâmet-i celile ve makamât-ı aliyye sahibiydiler." Nevâyi yahut Çağatay dili Uygur lehçesidir. Evvelâ Yesi'de Baba Arslan'dan ders gördü. Sonra Buhara'ya giderek Hâce Yusuf Hemedânî ile münasebette bulundu. İşte Nakşîlik ve alel-umum Hint tasavvufuyla Yesevîliğin alâkası buna münhasırdır. Hâce'nin dördüncü halifesi Hâkim Ata'dan sonra Şaş'ta doğmuş olan Zengî Baba, daha sonra Uzun Hasan Ata, Seyid Ata vd... istihlâf ederek tarikatın hududunu bütün Orta Asya'ya yaydılar. Orta Asya Maverâünnehir'den taştan Türkmen akınları Anadolu'ya kadar olan geniş yol üzerinde kesafetli izler bırakarak ilerledi. İlük Hanların veziri olan Sakman öldükten sonra Türkmen beyleri toplanarak oğullarından Selçuk'u onun yerine Han intihab ettiler. Yukarıda da söylendiği

üzere İlük Hanlar bir Türkmen hanedanıydı; bütün Türkmen ulusları ona tâbiydi. Tümen Han'dan beri hakanlık Kayı, Bayındır, Salur gibi meşhur boylar arasında birkaç defa değişmişti. Bu sefer de Salur boyundan olan İlük Hanlar Türkmen müctemiâsının riyasetinde bulunuyorlardı. İşte o sıralardadır ki Kınık boyundan gelen ve eski Şarkî Türk hanı Kutluğ'un torununun oğlu olan Selçuk'a doğru Türkmenlerin meydanları teveccüh etmeye başladı. Hele İlük Hanlar memleketten uzak düşerek saray hayatına daldıktan sonra bu meyelan büsbütün ziyadeleşti. Selçuk'un vefatında beş oğlu ile iki kardeşi kaldı. Boy beyleri toplanarak, bunlardan Tuğrul Bey'i intihab ettiler.²⁵

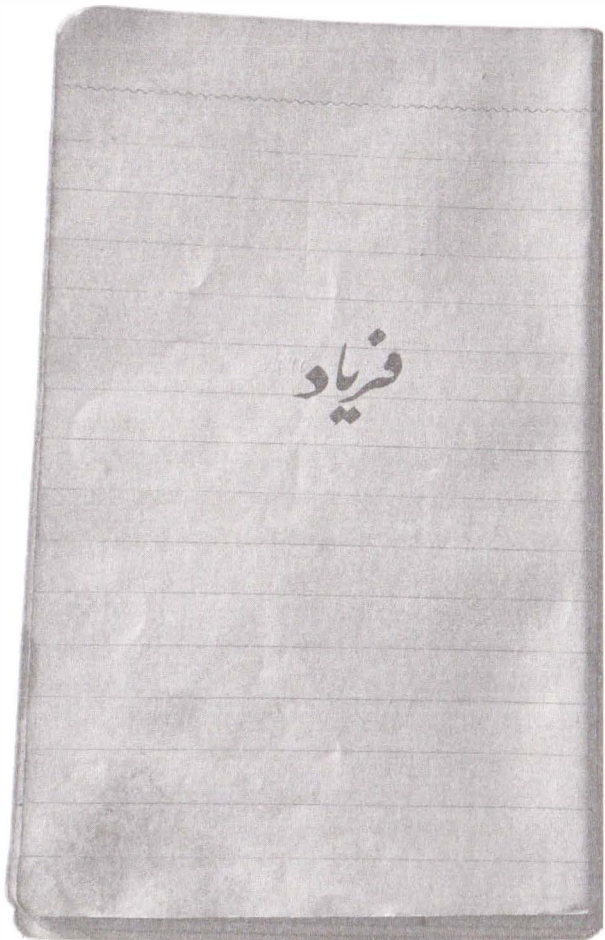
İşte Hicretin 4. ve 5. yüzyılları arasında vukua gelen büyük Türkmen istilasını bu sırada hazırlanıyordu. O sıralarda henüz Türkmenler yerleşmemişlerdi. Göçebeler arasında ise İslâmiyet'in nüfuz etmesi gayri mümkündü. Bu sebepten dinî teşkilâtın İslâm suretine intibakı için lâzım gelen iptidai hazırlıklar vücuda gelemedi; bu ancak beşinci asrın son zamanlarında doğabildi.

²⁵ "el-Uraza fi'l-Hikâyeti's-Selçûkıyye", *Milli Tetebbular mecmuası* (tefrika) *Selçuknâme*: Yazıcızâde, Bahriye Matbaası; *Muhtasar Selçuk Tarihi*: İbn Bîbî, Leiden tabı (Houtsma).

Ekler:
Orijinal Metinlerden

Feryat

1

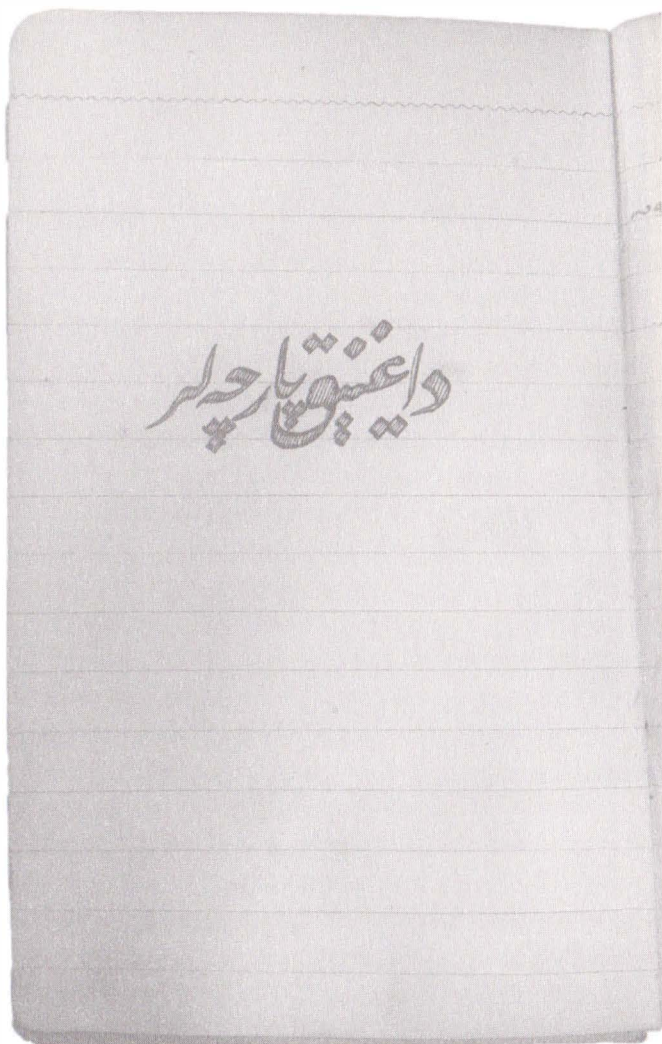
نیز خدایا آتیه سه فریادیم ، تو او آتیه سه تلمی یاقتم . یلیدیلدن
 ییر او سه آلم ، تو بر او قله یارلش کوننده او یوریا نه یوره گی ده لیم .
 او قیایر سدرده ییر طوفانه بر ساندیم ، قاینه او طوفانده خیه به به
 چو دیرن گو خلدش روماندی سوزوردم .

فریاد . صوڭ بر غوره فریاد . صیاقنه چالده لیلده قیزغیر بر چول
 گی دورا قلدیلش ، او چولش زده لی تو آتیه سلی روز طاری قادار
 آجی صوڭ اینلی سلی .

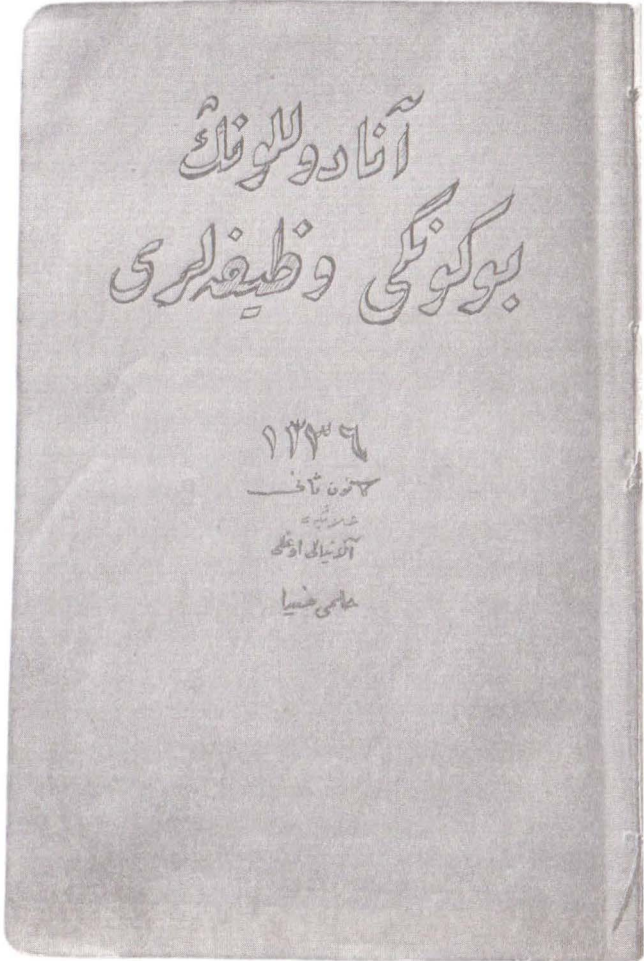
بوسطری فریاد میدر ، جانده چکینه نه ییر قلدیلش اینلی لریمی ؟
 بوسطری یالرا نه ییر ائلم ، بوقه طوئنه یوریه ایته به به آرد
 یار حالده ایته یون ییر قلنجی ؟ او خنده به آفلا دم ، نه

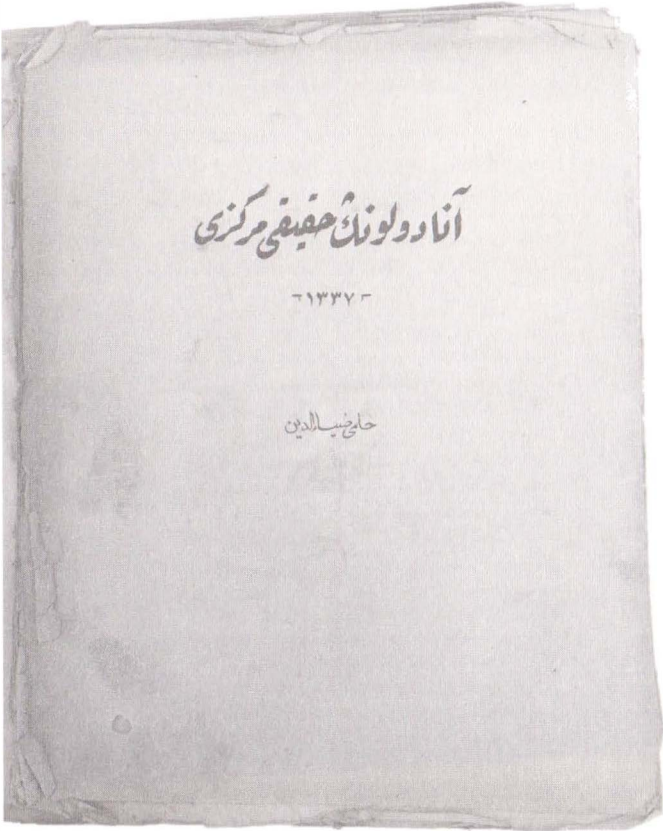
او قیایه آفلا یاجده . او یالنه هوبه له سه سام روز کارا
 گی قلدیلدینی گو خلدیه بر یانجه بر اقاچه ، آفلا شیمان بر قلدیلد
 شی قلدیلدیلدیه او آفلا ساچه .

یارجی ! شوبر دورا قلدیه چیقانه اینلی بر نوره گو خلدیه قلدیلد

- ۲ -

[illegible]

Desen: Fatma Artunkal

Hilmi Ziya Ülken'in, 1918-1921 yılları arasında, Mülkiye talebeliği sırasında, kendi ifadesi ile "Mütareke yıllarının yeisli havasında" kaleme aldığı Anadoluculuğun kurucu metinleri niteliğindeki ilk eserleri elinizdeki çalışmayla yazılışından yüz yıl sonra ilk defa yayınlanmış bulunuyor.

1918-1919 yıllarına ait *Feryat* ve *Dağınık Parçalar* genç Hilmi Ziya'nın ilk kalem tecrübeleri. *Feryat*'ta Anadolucu yönelimin, Mütareke'nin yol açtığı "içtimai katastrof"un tanıklığıyla teselli arayan, acıklı, duygusal, nihayet ümitvar bir ifadesiyle karşılaşıyoruz. Bazen hikâye, bazen şiir ve bazen denemeden oluşan *Dağınık Parçalar*'da ise Anadolu davası, dil, tarih ve millet bilinci temalarının ön plana çıktığı edebî parçalar yer alıyor.

Ocak 1920'de tamamladığı *Anadolulunun Bugünkü Vazifeleri*'nde II. Meşrutiyet'in yaygın ideolojileri olarak İttihad-ı İslâm, Turan, Tanzimat yadigarı Osmanlıcılık ve Avrupacılık cereyanlarına karşı reaksiyon olarak Anadoluculuk için ideolojik, siyasi ve kültürel bir deklarasyon, bir program sunuyor.

1921 tarihli *Anadolu'nun Hakiki Merkezi*'nde bu programda yer alan maddeleri derinleştirerek Anadolu örfünün köklerini araştırıyor ve tarihin derinliklerinden fırtınalar yapıp geçen bir hayatın mânâsını çıkarmaya çalışıyor.

Anadolu Hayali genç Hilmi Ziya'nın, karanlık Mütareke günlerinde, Osmanlı'nın yıkılışı sırasında Anadolu'da doğacak yeni kültür güneşinin hayalini kurduğu tarihsel belge niteliğindeki metinleri bir araya getiriyor.

